

ОДИЛЖОН САЛОҲИДДИНОВ

КЎНГИЛ
ТАБИБЛАРИ

ОДИЛЖОН САЛОҲИДДИНОВ

**КЎНГИЛ
ТАБИБЛАРИ**

*Андижон Давлат тиббиёт институтининг илмий
кенгашида чоп этишига қарор қилинган*

Такризчи:

А.Нурмонов
филология фанлари доктори,
профессор “Эл –юрт хурмати”
ордени соҳиби

*Китобдан ёш ота-оналар, боғча тарбиячилари, мактаб,
коллеж, академик лицей, олий ўқув юртлари педагоглари ва
талабалари “Маънавият ва маърифат асослари”
дарсларида унумли фойдаланишлари мумкин.*

Андижон 2013

ОДИЛЖОН САЛОҲИДДИНОВ
ТИББИЁТ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ, ПРОФЕССОР

ФИДОЙИ ШИФОКОР ОЛИМ

Хаётда шундай инсонлар бўладики, ўз касбий соҳасини мукаммал эгаллаш билан бирга, яна ўз замонасининг турли илм-фан, маданият-маънавият жабҳасидаги янгиликларга, халқ ҳаёти, Ватан ва миллат равнақи масалаларига чуқур диққат билан қарайди, қўлидан келган барча ишларни қилади, катта мақсад йўлида тинимсиз фаолият олиб боради. Бундай кишилар доимо халқ эътибори – назарида бўладилар. Ана шундай фидойи инсонлардан бири, тиббиёт фанлари доктори, профессор, чин маънода меҳнаткаш-заҳматкаш ижодкор Одилжон Салоҳиддиновдир.

Унинг илмий-ижодий фаолияти мустақил Ўзбекистонимизнинг маънавий ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ. У кўплаб маънавий-маърифий рисоалар, мақолалар, турли илмий тўпламлар муаллифидир.

Одилжон Салоҳиддинов бадиий адабиёт янгиликларини ҳам мунтазам кузатиб боради. Унинг ўзи ҳамisha: “Адабиётга қизиққан шифокор, бемор қалбига осон йўл топа олади” деб қўяди.

Маълумки, ҳар бир тараққий этган маданиятли халқнинг ўз тили, урф-одатлари, моддий ва маънавий бойликлари бўлади. Ўзбек халқи ҳам дунёдаги энг қадимий, маданий халқлардан бири сифатида мана шундай ҳазинага эга.

Биз бой маданий меъросимизни, тарихий қадриятларимизни, юксак маънавий фазилатларни, урф-одатларни, доноларнинг асрлар давомида инсон ва унинг табиатини кузатиш, ўрганиш натижасида орттирган бой тажрибаларини ўрганишимиз ва ёш авлод тарбиясига хизмат қилдиришимиз зарур.

Шу боис ҳам, Президентимиз И.А.Каримов: “Келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол насли тарбиялашга интилиш – бизнинг миллий хусусиятимиздир” деб доимо таъкидлайдилар.

Одилжон Салоҳиддинов навбатдаги бу китобида ана шулар ҳақида фикр юритади.

Ушбу китоб “Одобнома” рукнида ёзилган бўлиб, унда кўплаб миллий қадриятларимиз, урф-одатларимиз ибратли ривоятлар, хикматли сўзлар, мақоллар ва ҳаётий кузатишлар орқали баён қилинган.

Китобга кирган мақолаларни ўқир экансиз, улар яхшига ҳавас, ёмонга нафрат кўзғатади, руҳингизни хушнуд этади ва қалбингиз жавоҳирини чакнатади.

Пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадиси муборақларининг бирида шундай дейди: “Инсонда уч амалнинг савоби киёматгача давом этиб туради. Биринчиси – инсон ҳаётлигида кўприк қурдириб, йўл тузатса, масжиду – мадрасалар қурдирса, бирор туб дарахт ўтказган бўлса; иккинчиси – Аллоҳнинг илмини ўрганиб, шогирд қолдирган бўлса ёки инсонлар ўқиб нафладиган китоблар ёзган бўлса; учинчиси – ўша инсондан яхши, солих, амалли фарзанд қолган бўлса”. Шу муборақ ҳадис нуктаи назаридан қарасак, муаллиф савоб ишга қўл урган.

Муҳтарам Юртбошимиз ташаббуси билан 2013 йилга „Обод турмуш йили“ деб ном берилди. Ободлик кўнгилдан бошланади Ҳадиси шарифларда бир инсонга табассум қилиб, кўнглини обод этиш ҳам катта фазилат экани айтилган. Ота-боболаримиз бундай анъаналарга доим содиқ бўлишган. Алишер Навоий ҳазратлари кўнгил ободлиги ҳақида бундай ёзганлар:

Кимки бир кўнгли бузуқнинг хотирин шод айлағай,
Онча борким, Каъба вайрон бўлса, обод айлағай.

Муаллиф бу китобини „Кўнгил табиблари“ деб номлабди ва уни „Обод турмуш“ йилига бағишлабди.

Маълумки, ҳар бир шахс умр бўйи илмга интилади. Бироқ илм билан баробар одоб қоидаларини ҳам мукамал эгалламоғи лозим. Чунки одобсиз илм зийнатланмайди, аксинча одоб илмнинг юз-кўзи, чехраси ҳисобланади.

Шунинг учун халқимиз орасида „Олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин” деган нақл юради.

Одоб нури воситасида киши ўз жонини ёмон хислардан даволайди, ёқимсиз айблардан поклайди, чиройли фазилятлар билан безайди.

Одоб тожи кийган киши ҳеч ерда хор бўлмайди, унинг қўлидан ёмонлик келмайди, инсонларга у ҳамиша меҳр улашади.

Бу китобни кунт билан ўқиб, уққан ҳар бир инсонда одоб тожи ва чиройли ҳулқ янада намоён бўлишига ишончим комил.

Бу китобдан боғча тарбиячилари, ёш ота-оналар, мактаб, коллеж, академик лицей, олий ўқув юртларининг педагог ва талабалари „Маънавият” соатларида унумли фойдаланишлари мумкин.

Тўлан Низом

**Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистонда
хизмат кўрсатган халқ таълими
ходими, Халқаро Чўлпон ва Қори
Ниёзий мукофотлари совриндори**

I-ТИЛ – ҚАЛБ КЎЗГУСИ

ИНСОН КЎНГЛИ ГУЛДЕК НОЗИК

Халқимизда: “Кўнгил деганлари мисоли шиша” деган нақл бор. Бир оғиз ширин сўз билан чўкиб бораётган кўнгилда умид чироқлари ёнади, бир оғиз ёмон сўз билан эса, аксинча. Ҳеч ким онадан шафқатсиз, дилозор ёки меҳрибон одам бўлиб туғилмайди. Уни яшаётган муҳит ва атрофдагиларнинг муносабати шундай қилиб кўяди.

Одамлар илон ўргатувчидан сўрашибди: - Илондан кўрқмайсизми? Шунда у: “Билсангиз, одамлар юрагини заҳарлаб, саломатлигига путур етказувчилардан илон яхшироқдир” деб жавоб берган экан. Унинг айтишича, илонлар одамни баъзи одамлардан кўра яхши тушунар эканлар.

Ривоят қилишларича, саҳрои одамлардан бири бир чуқурликда йиғилиб қолган ёмғир сувини кўриб қолибди. Сув балчиқ, лойга аралашиб, ранги ўзгариб қолган экан. Умрида шўр сувдан бошқа сувни кўрмаган бу саҳро одами ёмғир сувидан ичиб кўрибди, сув унга жуда ҳам ширин бўлиб туюлибди. У севиниб: “Бу сув дунё суви эмас, жаннат суви бўлса керак. Ундан халифа Хорун ар-Рашидга ҳадя қилсам, у менга албатта инъом-эҳсон қилади, шу билан мен муҳтожликдан қутуламан”, - деб ўйлабди. Дарҳол ёнидаги кичик бир идишга ёмғир сувини тўлдириб, Боғдод шаҳрига қараб жўнабди.

Ўша куни халифа Хорун ар-Рашид одамлари билан бирга шу саҳрода ов қилиб юрган экан. Ҳалиги одам халифани кўриб қолибди. Севиниб, дарров унинг ёнига югуриб бориб, таъзим бажо келтирибди ва идишдаги ёмғир сувини жаннат суви деб мақтаб, халифага тақдим қилибди. Халифа идишдаги ранги ўзгарган, бу ёмғир сувини кўриб, масалага дарҳол тушунибди. У саҳроига: - “Баракалла, биродар, менга жуда ҳам қимматли ҳадя қилгансан, бу сув ҳақиқатдан ҳам дунё суви эмас, жаннатдан чиққан сув. Бу

муборак жаннат сувини фақат ўзим ичаман, ҳеч кимга бермайман”, - дебди ва хизматчисига ишора қилиб: - “Биродарим келтирган мана бу муқаддас ва жаннат сувини менинг ўз идишимга қуйиб қўй, эҳтиёт қилиб сақла”, дебди. Шундан сўнг сахроига минг дирҳам инъом қилиб, Боғдодга бормасдан, ўз уйига қайтиб кетишини буюрибди. У киши халифани инъомини олиб, севина-севина уйига қайтибди.

Одамлар халифадан: - Нима учун у одамга шаҳарга бормай, шу ерни ўзидан уйига қайтиб кетишини буюрдингиз? – деб сўрабдилар.

Хорун ар-Рашид айтибдилар: - Умрида ширин сувни кўрмаган бу сахро одами ранги ўзгарган ёмғир сувини жаннат суви деб ўйлаб, менга ҳадя қилиб келтирган. Агар мен у келтирган сувни ёмон сув, деб ўзига қайтарсам, уни кўнгли ранжиган бўларди. Шунинг учун сувни олиб қолиб, инъом – эҳсон қилдим. Агар бу одам Боғдодга борса, ширин оқар сувларни кўрса, бу сувни ҳадя қилганидан жуда уяларди. Мен уни кўнгли озор топмаслиги, уялмаслиги учун шу ердан ўз уйига қайтиб кетишини буюрдим. Бир кишини маънос ва ноумид қилишдан, дилига озор беришдан ёмонроқ иш йўқдир. Мен буни истамадим, у бечоранинг кўнглини кўтариб, савобли иш қилдим, “дилозордан худо безор” деганларку”.

Иккинчи бир ривоятда айтилишича, Низом ул – Мулк олийжаноб ва ҳаққоний вазир экан. Биров ҳадя келтирса, ҳаммага баб-баровар бўлиб берар экан. Бир куни бир боғбон учта эртаки бодринг келтирибди. Вазир бирин-кетин учала бодрингни ўзи еб қўйибди, боғбонга эса минг дирҳам инъом бериб жўнатибди. Вазир дам олгани чиққанида нодим: “Жаноб, сиз нима учун бодрингни биргина ўзингиз едингиз, сизнинг одатингиз бундай эмас эди-ку”, дебди. Шунда вазир: “Бодринглар аччиқ экан, бошқаларга берсам аччиқлигига чидай олмай, деҳқонни кўнглини оғритган бўлардилар”, - деб жавоб берган экан.

Инсон кўнглини гулдек нозик дейдилар. Дарҳақиқат, тўғри гап. У фақат офтоб нуридан яйрашидан ташқари, диккат эътибор, ширин сўз, табассум, адолатлилик, олийжаноблик, самимийликдан ҳам яйрайди.

Кўнгилни яралаш қийин иш эмас, аммо кўнгилга йўл топиш анча мушкулдир. Донолар фикрича, инсон икки нарса туфайли қариллик нималигини билмаслиги мумкин экан: улардан бири – хуш қилик, иккинчиси – эзгу сўз экан. Уларга тўғри амал қилинса, минг-минглаб фойда ва нафлар оларкансан.

Лекин ҳозирда инсон кўнглини оғритадиган дилозорлар ҳам учраб туради. Куйидаги ривоятга бир эътибор беринг-а.

Ривоят қилишларича, бир подшо ўғлини устозга топширибди. Ўғил ўн йил сабоқ олиб, ўрганиши керак бўлган ҳамма масалаларни ўрганиб бўлибди.

Шогирд уйига қайтаётганида, устози уни **бекордан-бекорга** юзига қаттиқ тарсаки тортиб юборибди. Шогирд бу хўрликка чидаб, индамай, хайрон бўлиб, уйига қайтибди.

Орадан ўн йил ўтибди. У отаси ўрнига шоҳ бўлибди ва устозини олдига чақириб, тарсаки сабабини сўрабди. “Мен, дебди устоз сизни бекордан-бекорга ургандим, ана шу **ноҳақ** тарсаки мана ўн йилдан бери қалбингиздан ўчмабди. Билиб қўйингки, сиз кимга ноҳақ зулм ўтказсангиз, унинг қалбида алам доимо сақланиб қолади. Бу менинг сизга зулм ҳақидаги охири дарсим эди” деган экан.

Билмоқ лозимки, ҳар бир ёмонликни ҳам бир жазоси бор. Ҳаётда икки йўл бордир – Раҳмон ва шайтон йўллари. Раҳмон йўли – фаровонлик, ижодий, нурли йўлдир. Шайтон йўли эса, харобалик йўли бўлиб, ундан юрганлар бир кун эмас, бир кун албатта жарликка қулаб тушадилар. Хулоса шуки, кимки ҳалқу - Ватан равнақи йўлида фидойилик қилар экан, ундайларнинг обрўйи кўтарилиб, эл-юртига эъзозли, номи эса дoston бўлади.

Ҳаётни эл ободончилиги, тинчилиги, фаровонлиги йўлида бағишланганларнинг толе-юлдузи порлоқ, доимо бошида бахт куши порлаб туради. Бу ҳаёт ҳақиқати.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ерни қаттиқ тепма юраринг бордур,
Эшикни қаттиқ ёпма кираринг бордур,
Бировга қилма дилозорлик,
Бир кун қайтиминг оларинг бордур.

2. Нечун доно каму, аммо нодон кўп,
Яхши уч-тўртгаю, лекин ёмон кўп.
Тил учида ҳасад бирла “Яхши” деб,
Босган изинг ўлчагувчи ҳамон кўп.

3. Кўнгил деганлари мисоли шиша,
Синиб қолмасин у, асра ҳамиша.

4. Кўнгил бир боғ, унда анвои гулларни ҳам ўстириш мумкин ёки уни тиканзорга айлантириш ҳам мумкин.

ҲАЁТНИ ТИЛИНГИЗ БИЛАН АЧЧИҚ ҚИЛМАНГ

Ривоят қилишларича, бир куни Пайғамбар алайҳиссалом саҳобаларига қараб: “Сизлар эсон-омон ухлаб турсаларингиз, нафас олсаларингиз, қўл-оёқларингиз соғ-саломат қимирласа, баданларингиздаги ҳар бир бўғим эвазига биттадан садақа вожиб бўлади”, деган эканлар. – “Бунча садақани қаердан оламиз”, - дейишибди саҳобалар. Шунда Расулуллоҳ: “Яхши сўз ҳам садақадир”, - деган эканлар.

Бир одам билан учрашиб, икки оғиз ширин сўз билан унинг кўнглини кўтарсангиз, сиз унга катта маънавий ҳадя инъом этган бўласиз, шунда ҳамма бўғимларингизнинг саломатлиги эвазига берилган садақадан хорижсиз.

Бир ҳадисда Пайғамбаримиз: “Эр кишининг чиройи тилининг ширинлигидадир”, деган эканлар. Дарҳақиқат, “Тили ширин бўлганни эли ширин бўлади”, деб бежиз айтишмаган.

Маълумки, бу тил дегани ҳамма жонзотларда ҳам бор. Лекин, сўзлашмоқ, нутқ бутун жонзотлар ичида фақат инсонга насиб этган. Инсон ҳар бир сўзни фаҳм, фаросат билан гапирсин деб, унга ақл берган.

Агар ақл билан ўйлаб, сўнг гапирилса, мулоҳаза билан сўзлашилса, обрў ошади, мартаба кўтарилади. Ўйламай сўзлаган сўздан, одамнинг боши балоларга қолади. Битта бетайин гап билан, неча йиллик обрў бир дақиқада йўқолади. Бефаҳмлиқ билан гапирилса, дўст душманга айланади.

Ҳазрат Лукмондан шогирдлари: “Ҳазрат, сиз сўзлаганингизда одам ҳеч бир хато топа олмайди. Бунчалар ширин ва ҳақ каломни кимдан ўргангансиз?”, деб сўрашибди.

Ҳазрат Лукмон: “Кўзи ожизлардан ўргандим. Эътибор берсангиз, кўзи ожизлар оёқ қўйишдан аввал, ҳассаси билан тимирскилаб, текшириб, кейин оёқ қўяди. Мен ҳам сўзлашдан аввал, ичимда гапириб кўраман. Гапимни кишига қандай таъсир этишини ўйлаб оламан, сўнгра тилимга чиқараман”, деб жавоб қилган эканлар.

Ширинсуханлик инсонларга адо этилган бир фазилатки, кимда-ким шу фазилатни маҳкам тутса, у катта бойликка эга бўлади.

Ҳадисларда, “Сиз биров билан учрашиб, сўзлашсангиз, сўзлаган одамнинг савлатига эмас, унинг оғзидан чиқаётган сўзларнинг мазмунига боқинг”, деган ибратли сўзлар бор.

Инсонлар билан ширинсуҳанликда бўлиш – ҳикматнинг бошидир.

Ота-боболаримиз: “Тўрт кунлик дунёда ширин бўлиб ўтинг”, деб бекорга айтишмаган. “Ширин бўлиб ўтиш” – бу ширинсуҳанлик, мулойимликдир.

Мулойим инсонларда ҳикматлар кўп бўлади. Шу боис улар узоқ умр кўрадилар. Ширинсуҳан, мулойим одамлар доимо атрофни ибрат кўзи билан кузатадилар. Ҳаёт тажрибаси – бу энг зўр воиздир.

✓ Жохиллик, ковоқ солиш, кўзларни олайтириш, бакириш, гердайиб ҳақорат назари билан қараш – ёмон хулқлар қаторига киради.

Ҳаммада ҳам бир феъл бор. Озми-кўпми аччиқ бор. Ғазаб келганда, иложи борича ўзни тиймоқ лозим.

Айтишларича, бир куни бир аробий Пайғамбаримиз ҳузурига келиб: “Ё, Расулulloҳ, мен илм ўқий десам, ёшим ўтиб қолган. Менга осон, яхши амал ўргатингки, мен ўша амал шарофати билан жаннатга кирай”, дебди. Шунда Расулulloҳ: “Ғазабингни ют”, деб жавоб берибдилар. Бу савол 3 марта такрорланибди. Ҳар сафар ҳам шу бир хил жавобни эшитибди.

Одам ҳар нарсага аччиқланмай, асабларини сақлашга одатланса, ҳар хил ҳасталиклардан йироқ бўларкан, еган овқатлари эса тез хазм бўларкан.

Арзимаган нарсага асабийлашадиган, серзарда, жохил, аччиқ тилли одамдан атрофдагилар эмас, хатто унинг оила аъзолари ҳам безор бўлиб қоладилар, дийдорини камроқ кўргиси келадилар.

“Биз жонсиз идиш-товоғимизни, янгисини олса бўладиган кийимимизни, янгисини курса бўладиган эшигимизни аяймиз. Лекин, тил захримиз билан рўпарамиздаги тирик инсонни аямаймиз. Агар улар бир синса, қайта бутун бўлмайди, бир сўлса, қайтиб очилмайди, бир кетса, қайтиб келмайди” дейди донолар.

Бировни сўкиб, унга таъсир ўтказган одам ҳеч қачон обрў топган эмас, аксинча, одамларда унга насбатан яширинча нафрат уйғонади, ундайлардан узоклашишга интилади.

Инсонга умр унча кўп берилмаган. Шундай экан, оз фурсатни, ширин ҳаётингизни ўз сўзингиз билан аччиқ қилманг.

Тилга эҳтиётсизлик ёшу-қари, яхши-ю ёмоннинг нақ юрагини мўлжалга олиб, аралашига ўққа тутиш билан тенгдир.

Сиз қуйидаги ривоятларга бир эътибор беринг-а?

✓ **Ривоят қилишларича**, Абу Лайс жаноблари бир неча юз талабани ўқитар эканлар. Кунлардан бир куни бир талабага “Ўғлим, сиз олим бўлдингиз, сизга руҳсат, вақт ғаниматлигида сиз ҳам халққа маърифат тарқатинг”, дебдилар. Бошқа талабалар ҳайрон бўлишибди, шунда талаба устозидан фотиҳа олиб мадрасадан чиқиб кетаётса, устоз шогирдининг номини айтиб чақирибди. Шогирд устозига ўгирилиб қараган экан, устоз бошини ушлабди, шунда шогирд тилини чиқариб, ўз йўлида давом этибди. Бошқа талабалар аччиқланиб, устозни беҳурмат қилди дейишибди. Устоз эса кулиб, бу шогирдим охириги имтиҳондан ўтди, дебди. Чунки мен “бошни ким ейди” десам, у “тил ейди” деб жавоб қилди. Тилимиз ярим ризқимиздир. Тил дўстни душманга, душманни дўстга айлантира олади.

Иккинчи ривоятда айтилишича, Баҳром шоҳнинг учта ўғли бўлган экан. Баҳром шоҳ тириклигида фарзандларидан бирини тахтга ўтказиб, хотиржам бўлмоқчи бўлибди. ва уларни синамоқ учун шундай дебди. “Ўғилларим, менга дунёдаги энг кучли, ўта ширин ва энг ёқимли лаззатбахш нарсани топиб келинг”. Йигитлар ўша нарсани излаб чиқиб кетишибди. Бири май, иккинчиси асал олиб келибди. Кенжаси эса тил кўтариб келибди. Шоҳ сукут

сақлаб ҳаммасини қабул қилиб олибди ва дебди: „Энди менга тигдан ўткир, заҳардан кучли, энг аччиқ ва энг зиёнли нарсани олиб келинг”. Ҳамма ўғиллари таркабди. Кенжаси яна тил олиб келибди. Баҳром шоҳ кенжасини тахтга лойиқ деб топибди. Чунки тилдан кучли нарса йўқда.

Донолар: „Киши турмушда турли-туман ҳолатларга тушади. Гоҳо муваффақиятсизликка дуч келади, гоҳ хурсанд, гоҳ хафа бўлади. Шунинг учун одам боласи ўзига шукронани касб этмоғи лозим. Яхши ҳолатда яхшиликка, ёмон ҳолатда бундан ҳам ёмонроқ аҳволга тушиб қолмаганига шукр қилсин. Даставвал у инсон бўлиб дунёга келганига, унга ақл ва тафаккур берилганига шукр қилсин. Чунки у ўз тафаккури билан ҳар қандай мураккабликлар, мушкулликлардан қутулмоққа қодирдир. Биров сизни ҳақорат қилиб, сизга озор берди. Сиз уни уриб, ағдариб юборишга қодирсиз. Сиз ундай қилманг, уни авф этинг, унга мулойим жавоб қилинг, “Сендан мен камми”, деган тушунчага борманг, ундан паст келинг. Шунда сиз **олийжаноблик** қилган бўласиз” дейдилар.

✓ Ҳар ким астойдил, ирода билан ҳаракат қилса, ўз феъл-атворини кузатиши ва тузатиши мумкин.

Биз мусулмон фарзандимиз. Мусулмон деб, шундай одамни айтишадик, у қўлидан ҳам, тилидан ҳам бошқаларга озор бермайди.

Унутмангки, дунёда ҳисоб-китобсиз нарса йўқ. Ҳар ким нима экса, шунини ўради.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Заррача яхшилик бежавоб бўлмас,
Ёмонлик ҳам билгин, жазосиз қолмас.
Атрофга карагин, ҳисоб бўляпти,
Нени қилса инсон шунини кўряпти.

2. Оғиз ичидаги тил, қин ичидаги яширинган қиличдир.
3. Тил тезлигидан, қадам тезлиги яхши.
4. Тил борки бол келтиради, тил борки бало келтиради.
5. Кишининг тойиши оёғини қонатади, тилнинг тойиши барча неъматлардан маҳрум этади.

ЯХШИ СЎЗ – ЖОН ОЗИҒИ

Мустақил давлатчилигимиз пойдеворини юксак маънавият асосида қуришни мақсад қилиб олган Ўзбекистон ҳукумати истиклолнинг илк йилларидаёқ маънавиятга катта эътибор қаратиб, уни давлат сиёсати даражасига кўтаргани бежиз эмас.

Тарихий манбаларга қанчалик чуқур назар ташланса, мозийнинг ўқилмаган саҳифалари шунчалик кўплиги, маънавиятнинг серқирралиги намоён бўлаверади. Чунки тарих яхшини ҳам ёзаркан, ёмонни ҳам.

Маълумки, ҳақиқий инсонда ҳаёти давомида одамийлик мезонлари бўлган меҳр-оқибат, бир-бирига кераклиги ва елкадошлик, бошига кулфат тушса, ҳамдардлик, самимият, муҳаббат хислатлари шаклланиб боради.

“Бу дунё ҳикматга тўла” деганлари тўғри. Унинг маъзини чақиш учун китоб титиш шарт эмас, ҳаётнинг ўзи тенгсиз устоз. Кўрган-кечирганларингни ҳаёл ойнасидан ўтказсанг, “инсон” деб аталувчи улуғ зотнинг янгидан-янги қирралари намоён бўлавераркан.

Сиз сокин соҳилда бир лаҳза бўлганмисиз? Дарё шундай окмайди. У ўзининг сир-синоатларини қирғоқларга айтади. Қалб аталмиш хилқат ҳам бежиз ўтиб кетмайди. У ҳам кўрган-кечирганларини самимият номли соҳилга битиб колдиради. Дунё эса қадим кўшиғини айтаверади.

Мақола ёки китоб, таъбир жоиз бўлса, ёзувчининг инсон билан юзма-юз бўлиш воситасидир. Бу учрашувда юрак

тилга киради. Умр деб аталмиш машаққатли йўл узра ортга қолган эзгуликлар, алам, изтироблар, мунгли лаҳзалар сизга нимадандир сабоқ беради.

Инсон деган яхши номга муносиб бўлиб юришнинг, сўзсиз, масъулият юки мавжуд. Шу номга муносиб ишлар билан эл-юрт орасида ҳурмат қозонишдан савоблироқ бирор нарса йўқ дунёда. Одам одамга ғанимат. Дунёда одам бўлиб келдикми, одам бўлиб яшайлик. Шу боисдан ҳам қадимги битикларда “Кимки бўлса, хуш чирою, хуш қилик, доимо кўрғай жаҳонда яхшилик” деган сўзлар бор.

Атоқли олим ва адиб, буюк ахлоқ соҳиби Ҳусаин Воиз Кошифий: “Ҳар бир вақтнинг, ҳар бир ҳолатнинг, ҳар бир мақомнинг ўз одоби бор, кимки шу одобни сақласа, мардлар мақомига етади”, деган экан.

Бас, шундай экан, сўзлашишнинг ҳам ўз одоби бор.

Ўзбек халқи ўзининг бой маданияти билан бир қаторда бой тилига ҳам эга. Азалдан ота-боболаримиз ҳар бир сўзни ўз ўрнида қўллашга, айниқса, кўп маъноли сўзлар орқали мулоқот қилишга катта аҳамият берганлар. Улар нозик ички кечинмалари ва хис-хаяжонларини сўз санъати орқали жуда усталик билан ифода қилганлар. Шунингдек, айтилаётган сўздан ташқари, унинг ортида ётган маъноларга ҳам чуқур эътибор билан қарашган.

Ривоят қилишларича, бир подшоҳ туш кўрибди, тушида оғзидан барча тишлари тўкилиб кетганмиш. Тушни таъбир қилувчини чақириб: “Тушнинг таъбири недур?”, депти. У: “Эй шоҳим, сенинг олдинда барча хеш, ақрабо ва қариндошларинг ўлгусидир. Андоғким, сендан ўзга ҳеч ким қолмагусидир”. Буни эшитган подшоҳ: “Менинг юзимга бундоқ дардлиг ва андуҳлиг сўзни айтдинг. Менинг барча қариндошларим ўлсалар, сўнгра мен қандоғ ишга ярарман ва на янглиг рўзгор суарарман?”-деди ва унга юз таёқ урмоқ буюрди. Сўнгра бошқа бир тушни таъбир қилувчини чақириб, муддаони сўзлабди. У: Эй шоҳим, сенинг умринг

барча акраболаринг умридан узоқ бўлур”, депти. Подшоҳ депти: “Барча ақлнинг йўли бирдир ва икковининг таъбирларининг негизи бир ерга борур, аммо сўздаги ибораларнинг орасида фарқ бағоят кўпдир”. Подшоҳ сўнги тушни таъбир қилувчининг сўзамоллиги, етти ўлчаб бир сўзлашини тақдирлаб, унга юз тилло берган экан.

Оилавий ҳаётда, жамоада, ёр-дўстлар орасида, севгимухаббатда дилни-дилга боғлайдиган, кишиларни бир-бирларига қовуштирадиган, ўзаро муносабатни мустаҳкамлайдиган нарса – **яхши сўздир**. Шу боис “Яхши сўз – жон озиғи” деб бежиз айтишмаган.

Маълумки, сўзнинг ёмони ҳам, яхшиси ҳам бир оғиздан чиқади. Баъзан бир оғиз сўз кишига куч-қувват ва бир олам завқ-шавқ бағишлайди, унинг ҳаётга бўлган ишончини янада оширади, аксинча, андишали инсон учун бир оғиз ёмон сўз уни оғир дардга, ҳатто ўлимга ҳам олиб келиши мумкин. Айтишади-ку: “Ёмон сўз тарсакидан ёмон”, деб. Тўғри сўз дилдан чиқади. Дилдан сизиб чиққан дил розлари эзгуликка, яхшиликка етаклайди.

Баъзан ҳаётда ўйламай-нетмай гапириб, чув тушириб қўяётганлигимизни сезмай қоламиз. Ножўя айтилган бир оғиз сўз кишининг қалбини яралайди, ҳеч бўлмаганда таъбини тирриқ қилиши мумкин. Бошдаги яра битиши мумкин, лекин қалб ярасининг битиши қийин.

Халқимизда “Ёвлашмоқ осон, ярашмоқ қийин” деган нақл бор. Бундан “Ўзингни тий, бир-бирингни тушунмаган, англашилмовчилик ҳолларида жаҳлингга, тилингга эрк берма” деган маъно келиб чиқади. Шу боис ҳар бир гапни ақл тарозисида ўлчаб, мулоҳаза билан гапириш маъқулроқдир. Унда сиз ўзингизни ҳам, рўпарангиздаги инсонни ҳам авайлаган бўласиз.

Ота-боболар бир туркум мақолларда кишининг юксак ахлоқ одоб эгаси, виждонли, ор-номусли, соф кўнгилли бўлишга даъват этганлар. “Дили тўғрининг тили тўғри”,

“Тили тўғрининг йўли тўғри”, “Оқ кўнгиллининг юзи кўркам”, “Бирни кўриб фикр қил, мингни кўриб шукр қил” каби мақоллар шулар жумласидандир. Шундай экан, мумкин қадар кўнгил қолар иш қилишдан сақланмоқ керак. Демак, инсонлар бир иш қилишдан олдин унинг орқа-олди оқибатини ўйласалар, ёмонликдан ўзларини тийиб, яхшилик ила ҳаётларини безасалар, асло кам бўлмайдилар.

Ахлоқ-одоб, камтарлик, ширинзабонлик фазилатлари инсон маънавиятидаги қони хазина, қуримас булоқдир. Бу хазина инсоннинг гўзаллигига латофат кўшади, қадр-қимматини оширади. Шунинг ўзиёқ инсонни яхшиликка эришгани, деб айтиш мумкин.

Сиз иқтидорли актриса Саида Раметовани яхши биласиз. Унга: “Ҳамиша қувноқсиз. Ёшингизга нисбатан анча ёш кўринасиз, бунга сабаб нима?” деб савол беришганида, У: “Менинг қалбим гўзалликларга ва яхшиликларга бой. Бировни асло ранжитмайман. Фақат яхшилик сари интиламан. Шов-шувни ёмон кўраман. Ҳар бир муаммони ақл билан бартараф қилишга ҳаракат қиламан” деб жавоб берган экан.

Дарҳақиқат, одамларга ҳурмат кўзи билан боқмоқ ва раҳм кўзи билан қарамоқ ақллилик ва донолик белгисидир. Сабр ва чидам эса барча мушкул ишларни енгиш калитидир.

Инсондаги **манманлик, таъмагирлик, калондимоғлик, дилозорликдан** эса ҳеч ким манфаат кўрган эмас. Бу ҳислатлар бир кунмас-бир кун албатта кишини қулатади. **Дил оғритувчи киши** қони келиб хасрат қонини ичиши муқаррар. Шунинг унутмаслик керакки, кимки алам ва ситам дарахтини экса, албатта азоб-уқубат мевасини териб олади, бу – ҳаёт қонуни.

Ўз кашфиётлари орқали инсонларнинг космосга учишдек орзусини рўёбга чиқишига кўмаклашган олим Циолковский: „Агар инсонлар бир-бирлари билан

курашишга сарфлаган маблағларини бирлаштириб, ундан саломатлик йўлида фойдаланилганда, оламда ҳеч бир касаллик қолмасди” деган эди. Олимнинг бу сўзларига амал қилинса, кам бўлинмайди. Бир-биримиздан камчилик кидириш, дилимизни оғритиш ўрнига яхши сифатларимизни кўпайтирайлик.

Ҳар қандай йўқотишларнинг ўрнини балки қопласа бўлар, лекин маънавий йўқотишларнинг ўрнини ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмайди.

Жамоадаги ҳар бир кишининг қадр-қиймати, ҳақ-ҳуқуқлари ҳамма нарсдан устун туриши керак. Шу боис ҳам Президентимиз И.А.Каримов нуфузли йиғилишларда: “Бизнинг халқимиз – сабр-тоқатли, бардошли, ориятли халқ. У ҳамма нарсага чидаши мумкин, лекин ҳеч қачон адолатсизликка чидамайди” деган сўзларни қайта-қайта такрорлайдилар.

Ҳар биримиз қандай лавозимда ишламайлик, Юртбошимизнинг шу сўзларига амал қилиб, адолатлироқ бўлсак, дилозорликдан қочсак, шуринсуҳанроқ бўлсак, жамоада аҳиллик, ишимизда муваффақият ва оиламизда тинчлик-тотувлик ҳукм суради.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ножинс суҳбатидан илондан қочгандай қоч!
2. Гўзал сўзлар фақат амалга оширилгандагина чиройли натижалар беради.
3. Ношукур бўлиш яхши эмас. Сабр қилиб, нафсни тия билиш керак. Кимки бунга қобил экан, сув сойликни, ўрдак қўлни топгани каби, хушбахтлик ва саодат эшиклари унга очилади.

4. Ғазаб – шундай бир оловки, у ўз соҳибини ёндиради. Жавобни юмшоғи ғазабни сўндиради, сўзни қаттиғи эса, одамни ўлдиради.

5. Ғазаб – шундай бир дарахтки, унинг меваси пушаймонликдан иборатдир.

6. Найза жисмга санчилади, аччиқ сўзлар эса юракка.

ТИЛИ БОШҚАЮ, ДИЛИ БОШҚАЛАР

Инсоннинг ички дунёси, маънавий қиёфаси, хулқ-атвори, муомаласи одоб-ахлоқи, маъданияти унинг тили орқали зуҳур этилишини ота-боболаримиз яхши билишган. Шу боисдан ҳам кишиларни ҳар вақт, ҳар ерда ширинзабон бўлишга ундашган.

Ҳаётдан шу нарса маълумки, кимда-ким тўғри сўз, виждонли, андишали, меҳнатсевар, бағри кенг, эл-юрт фидойиси бўлса, ҳаётда ўз ўрнини топади, кишиларнинг ҳурмат-эътиборини қозонади. Чунки халқ назарида аниқ ҳисоб-китоб бор.

Кишилар бир-бирларидан ҳурмат кўришга лойиқдирлар. Мулоимлик ва самимият кишига ёқса, тақаллуфсизлик, беадаблик эса нафрат уйғотади.

Айтишларига қараганда, Янги Зеландияда кишилар дағаллик қилгани, ўзини беадаб тутганлиги учун жарима тўлар ва хатто камалар экан. Польшада эса “Табассум ордени” таъсис этилган бўлиб, у бировларга шодлик улашган, яхши сўзлар билан атрофдагиларнинг кўнгиллини олган шахсларга берилар экан.

Тиббиёт фани гувоҳлик беришича, сўз таъсири киши организмга турлича: бировларнинг юрагига, бошқаларнинг асабига, учинчисини ошқозон-ичак тизимига таъсир қилади. Бир оғиз дағал сўз киши дилини вайрон қилади, руҳини туширади. Оғир руҳий эзилиш, изтироб кишининг ташқи кўринишини ҳам ўзгартириб юборади.

Айрим туғилган кунлар нишонланаётганда ёки юбилей тантаналарида бўлганингизда рост эсангиз қотади. Бойси, айрим кутловчи нотиклар (аслида уни ёмон кўрадиган инсонлар) оғзидан бол томиб юбилярни мақтайдилар. Атрофда ўтирганлар уларнинг тилидан чиқаётган сўзлар дилидагига бутунлай тескарилигини яхши билсалар ҳам, одоб юзасидан индамай турадилар. Нотиклар эса сўзлаб бўлиб, ўзларича ҳеч нима сезмагандек, такаббуруна ўтирадилар. Ташқарига чиққанларида эса ўзларига ўхшаш дўстларига: “Қотириб юбордимми, мени сўзимни эшитиб юбилярни роҳатланганлигини кўрдингми? Мақтов кимга ёқмайди дейсан, аслида уни ўзим ўлгудек ёмон кўраман”, дейди.

Агар бу нотикларнинг тилларига электрод қўйиб, мақтовларини худди электрокардиограммага ўхшаб “тилограмма” ҳолида алоҳида ёзиб олиш имкони бўлса эди, уларнинг тилидагисини дилидагисига (дилограмма) солиштирсангиз, бутунлай тескари чизиқлар чиқишига шак-шубҳа йўқ бўларди. Эшитгандирсиз, ҳозирда японлар инсоннинг дилидагини биладиган асбоб яратибдилар. Энди тилидагисини ҳам биладиган асбоб яратсалар ажаб эмас.

Бундай шахслар ҳам жамиятга, ҳам кишиларга жиддий зарар етказадилар. Кўпинча улар ҳасадгўй бўладилар. Бировларни хато қилиб қўйишларини зимдан пойлайдилар. Бундай кишилар баданнинг соғ жойи қолиб, нуқул яра жойига қўнадиган пашшага ўхшайдилар, кўзларини бакрайтириб туриб ёлғон сўзлайдилар. Улар маълум вақтгача ўз мақсадларига эришишлари мумкин. Аммо бу муваффақият вақтинчалик бўлиб, тез вақт ичида уларнинг шармандаси чиқади. Иккиозламачилар одамларга қулиб муомала қиладилар-у, аммо уларнинг кўнгилларида ҳасад ўти ёнади. Уларга “ичи тўла зардоб” деган ибора тўғри келади. Бундай инсонлар билан билмай бир даврада ўтириб коласиз. Сал ўтмай улар ё бир захарли сўз айтиб сизни

чақиб олади ёки тулкилик қилади ё гердайиб сизни ўсал қилади. “Одамни оласи ичида экан”, - деган маталнома ибора ҳам шундан келиб чиққан бўлса керак. Улар ўзини қора ниятлари, ҳақиқий башараларини усталик билан ниқоблаб юрадилар. Аслида улар қобилиятсиз шахслар бўладилар, ишни ёлчителиб қилмайдилар, ҳалол меҳнатдан қочадилар. Хушомадгўйлик уларнинг бирдан бир қуроли. Ана шу қуролни ишлатиб, бошлиқни илондай аврайдилар. Улар учун фаслларни ўзгаришини аҳамияти йўқ, улар дарров ўша фаслга мос тўнни кийиб олаверадилар, Улар яхшироқ мансабга эришиш ёки юқорироқ мансабдордан фойдаланиб қолиш учун бутун кучларини сарфлайдилар, ўрни келганда софдил одамларга тухмат қиладилар, мансабга эришиб олишгач, ўзларида қобилият бўлмаса-да, ҳар қандай ташаббусни бўғишга ҳаракат қиладилар. Ана шундай шахслар туфайли қанчадан-қанча софдил, меҳнатсевар, ҳалол инсонлар руҳан майиб бўлиб қолмоқдалар. Шифохоналарда даволанаётган қон босими ортиқ шахслар, инфарктлар, шол бўлиб қолганлар, қанд ва ошқозон-ичак касалликлари билан оғриган беморлар билан суҳбатлашганимизда уларнинг кўпчилиги ана шундай андишасиз инсонлар қилиги туфайли жабр тортаётганликларини ачиниб айтишади.

Бир кимсага ёлғондан муҳаббат қўйиб ва ихлос қилиб, уни мунофиқона макташ энг ярамасликдир. Бундай иккиюзламачи, мунофиқ кишиларни худди асаларига ўхшатиш мумкин, чунки асаларининг оғзида шакару, аммо дилида захри бордур.

Бундай иккиюзламачи инсонлар Навоий, Жомий, Бобур замонларида ҳам бўлганлар. Лекин ўша давр одамлари одамийлик, инсонийликни авайлаб-асраганлар, иккиюзламачи, андишасиз шахслардан ҳазар қилганлар. Натижада, соялар чекиниб, нурлар кўпайган. Ёмонлик

ўрнини яхшилик, тошбағирлик ўрнини меҳригиё, эгрилик ўрнини тўғрилик, беорлик ўрнини диёнат олган.

Халқимизда тиг яраси битади, тил яраси битмайди, деган нақл бор. Кишиларга ўзгалар тилидан етказилган маънавий жароҳат оғир из қолдиради, йиллар ўтса ҳам алам билан эсланади.

Дўстларнинг ютуғидан қувониш, унга ҳавас қилиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Ҳавас дарахтидан кўра, кўпинча ҳасад дарахти сўлмайди. Унинг соясида қолиб кетганлар кўп бўлади. Ғийбатлар, хусуматлар ана шундақалар қалбида уя қуради, негаки, омадсизлар учун ҳасад дарахтининг гуллари чиройлироқ кўринади. Кўзларига бошқа нарса кўринмайди. Ўзи қазиган чоҳга ўзи тушиб кетаётганини ҳаёлига ҳам келтирмайди, кўнгил ўрнини бедаво қаҳр, нафрат эгаллайди.

Айтишларича, от пойгасида бир ҳасадгўй маррага яқинлашаётганида оти қоқилиб кетиб, чопаолмай қолибди. У дарҳол ўзини ўнглаб, олдиндаги сафда келаётган пойгачи отининг оёғи остига ўзини ташлабди. Уни оғир жароҳатланган ҳолда олиб чиқиб, нима сабабдан шундай қилганини сўрашганларида, “У одам биринчиликни олгандан кўра, менинг ўлганим яхшироқ”, - деб жон берган экан.

Яна бир ривоятда Хусайн Байқаро даврида кўплаб мадрасалар, кўприклар, бозорлар қурилибди. Халқ ахволи яхшилана борибди. Ҳамма хурсандмиш.

Қарангки бир инсон шунча яхши ташаббусларни кўрсада, эгри гапдан қолмасмиш: яъни “қурилган кўприклар мустаҳкам эмас, мадрасаларнинг ғишти яхши пишмаган, бозорлардаги тартибсизликларга чидаб бўлмайди. Мен қашшоқ, халқ қашшоқ”.

Буни эшитган ёш йигитларни гаши келиб, тили ва дили эгри бу ношукур кимсани қози олдига олиб боришибди ва воқеани баён қилишибди.

Шунда кози: “Нега сенинг кўзинг ҳамма нарсани тескари кўради, инсофинг борми, ўзи?” дебди унга.

Бу шахс безрайиб, қуёш томонга елкасини тутса, ёнбошига қийшиқ эгри соя тушибди. Шунда у: “Ҳамманинг сояси тўғри-ю, меники эса эгри, нега шундай? Бунга қуёш айбдор” дебди. Ношукурни қарангки, ер юзига бирдек нур сочиб турган қуёшни айбдор қилиб, қутилиб қолмоқчи бўлибди.

Бу шахс қилигидан хайрону-лол қолган кози “Уни соясини ҳам, қорасини ҳам ўчиринглар” деб амр қилган экан.

Дунёда инсонлар ҳар хил бўларкан. Биров халол яшасам, одамларга фойдам тегса, деб ҳаракат қилса, бошқаси ўладиган жонга яшаб қолиш керак, ўзгалар билан нима ишим бор, қабилида фикр юритаркан.

Биров элим, юртим деб ёниб яшайди, бошқаси кўпчилик рискени уйига ташиб яшайди. Биров инсонлар учун бало-офатларга кўксини қалқон қилса, бошқаси панадан макон топиб, эл-юрт ғамида юрган фидоий инсонларнинг эзгу ишларини кўра олмай, игво билан уларни яксон этади.

Алломаларнинг айтишларича, одамзодга аслида минг йил умр берилган экан. Умр эгови бўлмиш, юқоридаги каби шайтон васвасасига учраган одамларнинг бу жирканч қилиқларидан кейин, одамзод зўрга 70-80 йил умр кўрадиган бўлиб қолган экан. Агар улар сони кўпаяверса, софдил инсонлар умрини яна ҳам қисқариши табиий ҳол бўлиб қолса керак.

Киши ор-номусини, шаънини оёқости қилиш, дилозорлик, қўполлик, ҳасадгўйлик, ичиқораликка ҳаётнинг икир-чикири деб қарамаслик керак. Булар ҳаётимизнинг гўзал ва дилраболиги қадрига етмаслик, софдил ва меҳнатсевар кишиларимизнинг ўта инсонийлиги ва

олижаноблигини кўролмаслик, унга онгли равишда азоб-укубат ўқини отишдан бошқа нарса эмас.

Демак ҳар қандай фиску-фасод, бўхтон, қуруқ тухмат, кўрслик, ёмонликни ният қилиб олиб, ғаразгўйлик мақсадида ўзганинг ор-номус, шаъни, кадр-қимматига путур етказишни – олға қараб ҳаракат қилишимизга, мустақил республикамиз кишисини тарбиялашимизга ҳалакит берувчи қора доғлар деб қарамоғимиз ва бундай меҳрсиз шахсларга нисбатан маълум чораларни қўллашимиз лозим.

Афғон шоири Хушҳалхон Хаттак шундай дейди:

Икки нарса керак вужуд учун, бил:

Биринчиси дилдир, иккинчиси – тил.

Дилни сен меҳр ила шафқатга тўлдир,

Тилни ҳақиқатнинг ўткир тиғи қил.

Азизлар! Бу қисқа дунёда бир-биримиздан меҳримизни дариг тутмайлик, инсонни ардоқлайлик, эъзозлайлик, дилозорлар ўрнига кўнгилининг табиблари кўпаяверсин.

ДОНОЛАР АЙТАДИЛАР:

1. Севдирган ҳам тил, бездирган ҳам тил,
Тўғридан эгрига оздирган ҳам тил.
Тохирни дарёга оқизган хатто,
Мажнунни чўл, даштда кездирган ҳам тил.
2. Ўз нафсин мағлуб этаолган марддир,
Ғийбатдан узоқроқ кетаолган марддир.
Номард тегиб ўтар йиқилганларни,
Ожизлар қўлин тутаолган марддир.
3. Яхши гап билан илон инидан, ёмон гап билан пичоқ қинидан чиқади.

ТИЛДАН КЕЛАДИГАН ОФАТЛАР

Кейинги пайтларда баъзи бир одамлар гуноҳ нима, савоб нима – эътибор қилмай, оғзига келганини гапираверадиган бўлиб қолганидан жароҳат устига жароҳат тушавериб, асаб бузилишлари, юрак ҳасталиклари кўпайиб бормокда.

Маълумки, тилдан келадиган офатлар хилма-хил. Булардан **бири ғийбатдир**. Дунёда инсоннинг минг хили бўлар экан. Биров халол яшасам, одамларга фойдам тегса, деб ҳаракат қилса, бошқаси дунё бевафо, ўладиган замонда яшаб қолиш керак, куним яхши ўтаяптими, ўзгалар билан нима ишим бор қабалида фикр юритаркан. Биров элим деб, юртим деб ёниб яшаса, бошқаси эл-юрт ғамида юрган фидойи инсонларнинг эзгу ишларини кўролмакан. Шунинг учун ҳам у кимдандир ўч олиш пайида, панада туриб тош отаркан.

Дарз кетган юракдан сўрашибди: «Сенга нима бўлди? Тиғ тегмаса ҳам, ўз-ўзингдан дарз кетибсан? “Тиғдан ҳам ёмонроқ нарса тегди, - дебди у. Ҳа, нима бўлди? – Ифвогарнинг тили тиғи тегди. Шу туфайли шу аҳволга тушдим. Энди асл холимга келишим амри маҳолга ўхшайди».

Дарҳақиқат, бир оғиз ифво сўз инсон шаънини оёқ ости қилади, топтайди. Отани ўғилга, онани болага, устозни шогирдга қарама-қарши қилиб қўяди, дўстни душманга айлантиради, одамийлик, қадр-қимматни бир пулга чиқаради.

Бир масалда шундай дейилади: - Нега тишлайсан? дебди тил, дудуклана-дудуклана тишга.

- учингдан озгинасини узиб ташламоқчи эдим-да, жавоб қилибди тиш.

- Нега, гуноҳим нима?

-Шунинг учунки, кўринганга захрингни сочасан, барча сендан безор. Сал қисқартириб қўйсам, зора захрингни камроқ сочиб, ширинроқ бўлсанг.

Ғийбатчилар сиз ва бизнинг орамизда юриб, одамларни зимдан пойлаб, улар суҳбатига араллашиб, бировлар айбини ахтарадилар, халқ тили билан айтганда, тирноқ остидан кир қидирадилар. Ғийбатчи ўзининг шу ғараз хатти-ҳаракати билан ўз соябонларига яхши кўринмоқчи бўладилар. Донолар: “Ғийбатчини тингловчи ғийбатчининг шеригидир”, - дейишади.

Дарҳақиқат, ғийбатчининг соябонлари ҳам энг ичида номаъқул ишлар қилсалар-да, минбарда покликдан нара соладилар. Лекин булар шуни унутмасликлари керакки, Аллоҳ таоло ғийбатчиликни улкан гуноҳлар қатори киритган. Ғийбатчининг ғийбати кишиларнинг обрўйини тўкиб, катта зарар келтириши билан бирга, жамиятдаги ўзаро муносабатларни ҳам бузади.

Ғийбатчиликнинг энг асосий сабаби – иймоннинг заифлигидир. Заиф одамлар хатони бошқалардан излайди. Яна шуниси қизиқки, айрим бир фикрда тура олмайдиган шахслар (булар ҳамма жамоаларда топилади) ғийбатчидан кўрқиб, унга ёмон кўринишдан, бошқалардан ажратиб қўйишидан хадиксираб, менга нима деган фикр билан унга қўшилиб, ғийбат қиладилар. Бу билан улар ғийбатчи гуноҳидан баттар гуноҳ қилаётганликларини сезмайдилар.

Ўзгаларнинг айбини ортидан гапириш ғийбат деб аталиб, улкан гуноҳ ҳисобланар экан, кишида йўқ айбни бор деб айтиш **бўхтон** саналади. Бўхтон айбсиз инсонларни обрўсизлантириш учун имонсиз шахслар томонидан уюштирилган нарсадир. Бу қаттиқ жазога сазовор ишдир.

Тил орқали келадиган ёмон иллатлардан яна бири-ўзгаларни **масҳара қилишдир**. Масҳаранинг маъноси, бировнинг қадрини пастга уриш, айб ва нуқсонларини кулгили қилиб эслатиш, имо-ишора билан бировнинг

устидан кулишдир. Масхаралаш ҳолатлари кўпроқ аёллар орасида учрайди. Одатда бой камбағални, чиройликлар хунукларни, ёшлар қариларни, кучли кучсизни, зеҳнли зеҳни пастни, қомати келишган мажруҳни масҳара қилади.

Яна бир ёмон одат – **лақаб қўйишдир**. Лақаб қўйиш кишини таҳқирлаш, обрўсини тўкиш ва ҳижолат қилишдан бошқа нарса эмас. Юқоридаги бу икки ёмон одат ҳам тил жароҳатлари бўлиб, катта гуноҳ ҳисобланади.

Луқмон ҳақимдан: “Сиз шу катта мартабага қандай эришингиз”, деб сўрашганларида: “Бировнинг айбидан кўзимни юмдим, ёмон гаплардан тилимни тийдим. Ҳалқумимни шубҳадан тозаладим, нафсимни ҳаромдан сақладим, сўз сўзласам рост сўзладим, ваъдамга вафо қилдим, халқимнинг хизмати учун кечалари ухламадим, ялқовликдан ўзимни сақладим” деган экан.

Азиз ўқувчим! Сиз ҳам шуларга амал қилсангиз, келгусида халқимиз суйган, ардоқлаган инсон бўлиб етишасиз.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Агар сен вафоли бўлсанг, вафосиз бевафодан қоч!

Вафонинг қимматин билмай, юрувчи норасодан қоч!

Қошинда инчинин мақтаб, йўғингда юргувчи нолиб,

Тилига дил эмас пайванд, мунофиқ дилқародан қоч!

2. Яхши одам бўлмоқ эрсанг хулқи атворинг тузат!

Тил билан дил синдирувчи баъзи озоринг тузат!

Тан ва жонинг бўлсаки соғ шукрни айлаб бажо,

Ёш чоғингни елга бермай касб ила коринг тузат!

3. Тўғрилиқ кўп яхшидир, оламда қинғирлик ёмон,

Тарбият бирла тузалмас, бағри тош, кирлик ёмон.

Фарқ этиб яхши-ёмонни сўнгра йўлдош айлагил,
Тилда дўсту меҳрибонлик, дилда қилвирлик ёмон.

МЕҲР ҲАМ, МУҲАББАТ ҲАМ ТИРИККА КЕРАК

Баъзи даврларда ўртада меҳру-оқибат кўтарилди, одамлар бир-бирларини кўролмайдиган бўлиб қолдилар, одамийлик, мурувват камайиб бормоқда, деган гапларни эшитиб қоласан.

Дарҳақиқат, айрим ҳолларда. “Дом”да ёнма-ён яшайдиган икки ён қўшни бир-бирини танимаяпти, кўришганда сўрашмаяпти. Ўқув даргоҳларида бир гуруҳда 20-25 та талаба бўла туриб, тўрт йил бирга ўқиб, бир-бирларини яхши билмаяптилар. Чорасиз кишига қўлини чўзиб, моддий ёрдам бераолмасада, тили билан ҳамдард бўлиш ўрнига, бақрайганча ўтиб кетилаяпти. Имкони бўлди дегунча айрим одамлар андишасизлик билан игво-бўхтонлар уюштириб, ҳалол, чин инсонлар обрўсини тўкишга, таҳқирлашга, истеъдодини бўғишга ҳаракат қилаяптилар.

Ёзувчи Тохир Малик улуғ адиб Мирзакалон Исмоилий ҳаётига бағишлаб ёзган “Ёзувчининг бахти ва бахтсизлиги” деб номланган ёдномасида шундай дейди: “Адибнинг муҳолифи ўлган куни, уларнинг ораси бузуқлигини билган кимсалар кўнғироқ қилиб, Мирзакалон Исмоилийни табриклашибди. Ўшанда Мирзакалон ака ранжиб: “Одамларнинг разиллигини қаранг, мени бировнинг вафоти билан табриклашаяпти. У мени ёмон кўргандир. Ҳар бир тирик одам кимнидир яхши кўради, кимнидир хушламайди. Одамни жони узилса, суюнадиганларни одам деб атаймизми? Қийналган, айрим ҳолларда хорлаган бўлсам, биргина у айбдор эмас, атрофидаги яландихўрлар кўпроқ айбдор” деган эдилар. Нақадар мардлик, донолик!

Лекин минг афсуски, хали орамизда бировнинг бошига кулфат тушса, ёхуд вафот этса кувонганидан чапак чалиб юборадиган, шу “хабар” муносабати билан қадах кўтарадиган андишасиз кимсалар оз эмас.

Шоира Турсуной Содикова меҳрсизлик ва андишасизлик қилаётган бундай шахсларга қарата ўзининг “Андиша” деб номланган рисоласида шундай дейди: “Андишадан қочиб, шахсан ўзингиз нимага эришдингиз? Бировни аямадингиз – йўлингиз очилди, ишингиз тезроқ битди. Ниятингиз пул-мол йиғиш эди, етдингиз. Бўйингиз паст эканлигини ҳамма кўриб турса ҳам, стулга чиқиб олиб “Мен баландман” деддингиз. Чапга қараб тулки бўлдингиз, ўнгга қараб буқаламун! Бировни хўп ёмонлаган эдингиз – ўрни сизга қолди. Аммо бу “зафарли” юришларингиз қалбингизга шамча ёруғлик бермайдику”!

Бир донишманддан: “Одамлар сўзлари ва ишлари жиҳатидан неча туркумга бўлинадилар?” деб сўрабдилар, у жавоб берибди:

- Тўрт хил бўладилар. Биринчи туркумдагилар: бир ишни қилишга сўз берадилар ва сўзларининг устидан албатта чиқадилар. Бу самимий, софдил одамлар одати. Иккинчи туркумдагилар: сўз бермайдилар, лекин индамасдан юриб ишларини кўнгилдагидек бажарадилар. Бу – жувонмардлар одати. Учинчи туркумдагилар: оғзини кўпиртириб сўзлайдилар, ваъда берадилар, аммо айтарли бир иш кўрсатмайдилар. Бу – мунофиқлар шеваси ва хийлакорлар ишидир. Тўртинчи туркумдагилар: сўз ҳам бермайдилар ва ҳеч бир иш ҳам кўрсатмайдилар. Бу хассис ва пасткаш одамлар хислати.

Самимийлик – инсоннинг беғуборлигини, беғаразлигини ифодалайди. Самимий киши ўзининг хатти-ҳаракатига танқидий кўз билан қарайди, хатолардан тегишли хулоса чиқаришга ҳаракат қилади. Самимий инсон очик кўнгил, бағри кенг бўлиши билан бирга, ўзига

қилингин хурмат эътиборга миннатдорчилик билдира оладиган киши ҳамдир.

Сен билан бирга ишлаб, бирга нафас оладиган одам сенга беғараз фикрлар айтиб, тўғри маслаҳатлар қилса, бунинг учун уни тўғри тушунилмаса, у ҳеч нарса йўқотмайди, албатта, лекин кўнгил совиши мумкин. Совиган кўнгилни иситишга эса маълум вақт кетади.

Қадимий бир афсона бор: Эмишки кунларнинг бирида Тангри таоло кимсасиз оролда ётган бир чўпга жон ато этибди. Ўша захоти чўп одамга айланибди. Одам бошқа жонзотлардан фарқ қилмас, еб ичишдан нари ўтмас экан. Шунда Худо унга ақл-заковат, қалбига меҳр-муҳаббат жо қилибди.

Бу одам ўйлаб қараса, Худонинг кўлидан ҳамма нарса келармиш – хоҳласа жонлини бежон қилади, хоҳласа жонсизга жон ато этади. Туриб-туриб одамни Худога ҳасади келибди.

Табиийки, Тангри одамнинг кўнглидан ўтганини сезибди.

- Менку, одамзотга ақл бердим, меҳр-шафқат ато этдим. У эса яхшиликдан кўра ёмонликни, меҳрдан кўра қаҳрни афзал кўраяпти. Бугундан бошлаб кимда меҳр кўп бўлса жаннатга, қаҳр кўп бўлса дўзахга тушсин! – дея амр қилган экан.

Меҳр, мурувват одамга ҳаётдай зарур. Инсон меҳр билан тирик. Лекин шуни унутмаслик керакки, меҳр бермай одамлардан меҳр кутиб яшаш ёзда осмондан қор кутишдек гап. Бахтсизлик, кулфат, нохушликлар ҳеч қачон четдан келмайди, буни ҳар ким ўз феъли билан ўзи ясаб олади.

Самимият тўғрилиқ ва ҳақиқатгўйлик билан узвий боғлиқ. Тўғрилиқ одоблиқ белгиси бўлиб, ҳалол ва самимий одамларгина ана шу фазилатга эга бўла олади.

Мутафаккирлардан бири айтганидек, ҳалол одам учун энг оғир ҳақорат уни ноҳақликда гумон қилишдир. Шунинг

учун болани ноҳақдан уришсангиз, у йиглаб юборади. Ҳалол одамлар доимо ҳақиқатгўй бўладилар ва унга интиладилар.

Ҳақиқатга интилган камолатга албатта эришади. Софдил, тўғри одамнинг сўзи билан иши бир бўлиб, унинг ҳаёт йўли ҳар доим тўғри ва равондур. Бундай шахс учун ҳақиқат қанчалик аччиқ бўлса ҳам, у ҳамма нарсадан юқори. У унга топширилган вазифани адолатли ва рўйирист ҳал қилишни, кишилар ўртасида ишонч ва ўртоқликнинг гарови деб билади.

Алдаш, ноҳақлик шундай ярамас иллатки, у жамиятга жуда катта зарар етказиб, энг аввало, кишилар ўртасида ишончсизлик туғдиради.

Самимият табиийликни тақозо этади. Табиий бўлмоқ – ҳар қандай ясамалик, сунъийликни инкор этади. Бунинг учун эса одиллик, ҳақиқатгўйлик, виждонлилик керак бўлади.

Иймони бут, покиза қалбли инсонлар одатда “Бундай қилишга виждоним йўл қўймайди” дейишади. Дарҳақиқат, хоҳ ошкора, хоҳ пинҳона бировларнинг ҳаққига хиёнат қилиш, бақрайиб туриб ёлгон гапириш, ваъдага вафосизлик, юлғичлик, тухматчилик, иккиюзламачилик каби бадахлоқликлар чин инсоннинг қўлидан ҳеч қачон келмайди.

Виждон соҳиби ўз дилидаги орзу-ҳаваслари, мақсадлари, ўйларига тўғри, ҳалол йўл билан эришишни кўзлайди. У неларга мушарраф бўлса, ҳамма вақт ўз ҳисобидан яъни ҳалол меҳнати, ақли, истеъдоди эвазига эришади. Виждон соҳиблари шу сабабдан ҳам кўпинча иккиюзламачи, буқаламун (хамелеон) кимсаларнинг қаршилигига дуч келишига қарамай, ўзлари муқаддас ва тўғри деб билган йўллардан ҳеч қачон қайтмайдилар.

Ҳадиси шарифда: “Сизларни қай бирингиз бирор гуноҳ иш қилаётган одамни кўрсангиз, уни аввало қўл билан,

бунга имкон бўлмаса, тил билан қайтаринг, бунга ҳам қодир бўлмасангиз, дилингизда нафратланиб туринг” дейилган.

Умри давомида ҳаётнинг аччиқ-чучигини кўрган, ўзи ҳалол, соф виждонли бағри кенг ва меҳнатсевар инсонлар ҳар бир жамоада бор. Буларни авайлаб асраб, улардан маънавий озуқа олиш барчамиз учун ҳаётини заруратдир.

Афсуски, кўпинча эътиборсизлик туфайли бундайлар назардан четда қолади. Шу боисдан ҳам истеъдодли шоира Саида Зунунова “Одамлар, кадрланг бир-бирингизни, гул ҳам, муҳаббат ҳам тирикка керак”, деган эдилар.

Юртбошимиз И.А.Каримов нуфузли йиғилишларнинг бирида “Бизнинг барча давлат идораларимиз, кадрларимиз оддий бир ҳақиқатни ўзлаштириб олишлари керак. Улар одамлар учун, уларнинг эҳтиёжлари ва юмушларини ҳал этиш, манфаатларини ҳимоя қилиш учун яшайдилар ва ишлайдилар”, деган эди. Буни чуқур уқмоқ ва унга амал қилмоқ лозим.

Бахтли бўлиш орзусида яшаган кишининг қалби пок бўлиши, нафсини тия билиши зарур. Киши қалбидан жой олиш энг улуғ бахт. Шу боисдан меҳрли инсонларни “кўнгилнинг табиблари” дейишади.

Мақсуд Шайхзоданинг қуйидаги ўғитлари ҳамма учун шиор бўлиши керак:

Дўстлар, яхшиларни авайлаб, асранг,
“Ассалом” деган сўз салмоғин сақланг.

Ўлганда юз соат йиғлаб тургандан,
Тириклик чоғида бир марта йўқланг.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

- 1 . Бир ғариб кўнгилни қилаолсанг шод,
Яхшидир ер юзин қилгандан обод.
Лутфингла бир дилни қул қила олсанг,
Афзалдир юз қулни қилмоқдан озод.

2. Яхши сўз илонни чиқарармиш индан
Ёмон сўз инсонни чиқарармиш диндан
Қаранг, бир оғизнинг ажиб хикматин
Гоҳ шакар, гоҳ захар тўкилур ундан.

ЯХШИЛИК ВА ЁМОНЛИК ҲАҚИДА

Инсон инсонлик қиёфасига киргандан сўнг унда ҳаёти давомида кўплаб яхши ва ёмон ҳислатлар камол топа бошлайди. Булар эзгулик ва тубанлик, меҳнатсеварлик ва ялқовлик, одоблилиқ ва одобсизлик, поклик ва нопоклик, ҳавас ва ҳасад ва ҳоказолар. Яна шундай ҳислатлардан бири яхшилиқ ва ёмонлиқдир. Дунёда яхшилар ҳам, ёмонлар ҳам кўп. Одам боласи яхшилиқни ҳам, ёмонлиқни ҳам ўзини ўраб турган муҳит ва шароитдан олиб ўсади. Яхши инсонлар кўпроқ яратиб қолайин, яшнатиб қолайин деб жон куйдирсалар, ёмонлар кўпроқ йиғиб олайин, кўпроқ кўриб қолайин деган жазавада ўзларини дуч келган ёққа урадилар.

Яхшилиқ қилиш инсон учун энг олий туйғу. У ҳар кимга ҳам насиб этавермайди. Буйруқ, хаттоки фармони олий билан ҳам бунга эришиб бўлмайди, у бозорда сотилмайди, таниш-билишчилик орқали қўлга киритилмайди. У шундай ноёб, тенги йўқ, бебаҳо туйғу.

Нақшбанд ҳазратлари: “Бир одам билан чиқиша олмайган бўлсангиз, бошқа ҳеч ким эмас, фақат ўзингиз айбдорсиз. Билингки, феълингизда нуқсон, имонингизда заифлик бор. Кибр эса қалб кўзини хиралаштиради. Демак, яхшилиқни ҳам, ёмонлиқни ҳам ўзимиздан излаганимиз маъкул”, дейдилар.

Бировларга яхшилиқ қилишга ориятли, виждонли, саҳоватли кишиларгина қодирдирлар. Кимки эзгуликни, яхшилиқни қурол қилиб олибти, демакки у жаннат томон

йул топибти. Яхшилик калити билан занглаган ва моғор босган қалбнинг кулфини очса бўлади, дейишади доно халқимиз.

Ёмонлик қилиш, дилозорлик, қўполлик, бағритошлик – тубан ва маънавий қашшоқ кишилар куролидир. У кўпинча ақлли, софдил, камтар ва меҳнаткаш кишиларга қаратилган бўлади.

Яхшилар яхшилик йўлида овораю-сарсон, ёмонлар эса бировларга ёмонлик килишда хатто жодугарни, ҳар хил инс-жинсларни ҳам бир чўқишда қочиради.

Шу боис яхши отни кучли ва чопқир бўлганлиги учун жиловлаб минадилар. Мевали дарахтнинг шоҳини меваси борлиги учун синдирадилар, товус эса гўзаллиги учун ҳамиша пати юлуқ ва қаноти қирқик бўлади.

Билмоқ лозимдирки, ҳар бир ёмонликнинг ҳам бир жазоси бор. Ўз ёмонлигини ниқоблаган, ҳийла ишлатиб, ўзини яхши кўрсатган одам, албатта эртами, кечми қилмишларини ажрини олади.

Шоир айтганидек,
Заррача яхшилик бежавоб бўлмас,
Ёмонлик ҳам билгил жазосиз қолмас.
Атрофга қарагин, ҳисоб бўляпти,
Нени қилса, инсон шуни кўряпти.

Шу боис, халқимиз орасида: “Кимки алам ва ситам дарахтини экса, пировардида азоб ва укубат мевасини териб олади”, деган гап бежиз юрмайди. Яхшилик тез унутилади, ёмонлик эса бир умрга хотирада муҳрланиб қолади.

Қалбда йиғилиб ётган адоват кўр остидаги чўғга ўхшайди, чўғ ўтинга тушса, ёндириб юборгани каби, адоват фурсат келганда ғазаб ўтига айланади. Бу ёнғинни на сўз, на ҳокисорлик, на ёлвориш, на ҳийла, бир сўз билан айтганда **ҳеч нарса** сўндира олмайди.

Шу боис, тажрибали кишилар ғазаб оташини сўндиришга уринганлар, жаҳл луқмасини эса, ичкарига ютишга ҳаракат қилганлар.

Кўпни кўрганлар: “Ўзингдан кейингиларга ибрат бўлай десанг, ўзингдан илгарилардан ибрат ол”, деб бежиз айтмаганлар.

Одамийликнинг энг улуғ ҳислатлардан бири **кечиримлиликдир**. Биз тил билан, дил билан кечириб юборсак, эҳтимол, қаршимизда турган бир одамни аяган бўлармиз. Эҳтимол, унинг яна шу айбларин қилмаслигига туртки бўлган ёки унинг ишончини қозонган бўлармиз. Биз, бир биримизни кечириб юриб, қаршимизда турган одамнинг дардига ширин тилимиз билан малҳам бўлармиз.

Жами гина-қудратларни унутиб, қалбимизни кенгрок тутсак, тилимиздаги найзаларни бўлар бўлмасга санчишни бас қилсак, имонимиз комилки, инсонлар бир-бирини суядилар.

Уч ҳислатга эга бўлмоқ, олий даражага етмоқдир. Биринчиси, сенга ситам қилган кишини кечирмоқ. Иккинчиси – сенга ёмонлик қилган кишини ёмонлаб юришдан тийилмоқ. Учинчиси – ёмонлик қилганга яхшилик қилмоқ.

Лекин, донолар: “Уч хил кишига яхшилик қилиб бўлмайди. Биринчиси, дангасага, улар экин ўсмайдиган тошлоқ ёки шўр ерга ўхшайдилар, унга қанча яхшилик уруғини экмагин, бирибир кўкариб чиқмайди, яъни таъсир этмайди. Иккинчиси, орсиз ва ҳаёсиз кишилар бўлиб, уларга яхшилик қилсанг, буни тушуниш ёки раҳмат айтиш ўрнига, мендан кўрққанидан қилаяпти, деб ўйлаб янада тумшукларини кўтариб, кўпроқ нарса талаб қиладилар. Яна бири аҳмоқ кишилар бўлиб, сен қилган яхшиликнинг қадрини билмайдилар, унинг фаркига ҳам бормайдилар. Оқил ва доно кишиларга яхшилик қилмоқ эса савоб ҳамда олий ҳислатдир” дейдилар.

Шу боис бўлса керак, халқимиз орасида: “Яхшига қилсанг яхшилик ҳам айтади, ҳам қайтади, ёмонга қилсанг яхшилик, на айтади, на қайтади” деган нақл юради.

Махдуму Аъзам Косоний хазратлари бир сўзни кўп такрорлар экан: “Сизларнинг ҳар бирингиздан боғ қолсин”. Шогирдларидан бири бу хикматни маъносини сўрабди – “Бу хикматнинг маъноси шуки, кимдир дарахт экиб, боғ яратади, кимдир саховатдан, кимдир мардликдан, кимдир яхшиликдан боғ қилади” деб жавоб берган эканлар.

Одатда, биз кексаларнинг бу каби сўзларини эшитамизу, ҳар доим ҳам маъносига аҳамият беравермаймиз. Ҳаёт уммонида сузганинг, улар майдонида курашганинг сари элнинг ҳар жумласи ўрни билан айтилганига иқроп бўласан киши.

Одамларга ҳурмат кўзи билан боқмоқ ва раҳм кўзи билан қарамоқ- ақллилик ва донолик белгисидир. Сиз бировга яхшилик қилсангиз қилган яхшилигингизни унутинг, биров сизга яхшилик қилса, уни эл орасида ёйинг.

Яхшиликни кўп қилган кишининг пушаймонлиги кам бўлади. Яхшилик теварагида айлана олмасак, яхшилар теварагида айланайлик. Инсоф ва диёнатдан четга чиқмайлик. Бизга берилган эрк, ҳуррият ва кўрсатилаётган ҳурматни суистеъмол қилмайлик. Зотан, бу дунёнинг ўз сарҳисоби бор.

Ҳар бир инсон ўқилмаган китоб мисоли. Ҳаётимиз акс этиб бораётган ҳар бир умр китоби фақат эзгу ишлар, яхшиликларга бой бўлсин!

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ёмонлик кўрингай фақат “ярк” этиб,

Яхшилик доим ҳам сезилмас балким.

Беш-ўн мунофиқнинг касофати деб,

Ҳижолат тортади баъзида халқим.

2. Одамзод курашиб яшар умрбод,
Гоҳ голиб, гоҳ ғамгин, гоҳ мағлуб, гоҳ шод.
Ғолиблик пайтингда кетма ўзингдан,
Мағлублик онда ҳам қайтма сўзингдан.
3. Дунёда меҳмонлар дунё талашса,
Хешу ақраболар ола қарашса,
Бир-бирига ҳасад нигоҳ қадашса,
Хайқиргим келади, шундайин дамлар,
Бағри кенгрок бўлинг, азиз одамлар!

ЯХШИЛАРГА ЭШ БЎЛИНГ, ҲАМРОҲ БЎЛИНГ

Буюк рухшунос олим В.М.Бехтеревнинг “Агар шифокор суҳбатидан кейин бемор ўзини енгил хис этмаса, бу шифокор эмас”, деган қимматли гапи бор. Дарҳақиқат, сўзнинг руҳимизга таъсири ниҳоятда катта. Бизнинг соғ-саломат юришимиз, умримизнинг узок бўлиши, оғзимиздан чиқадиган сўзимизга ҳам боғлиқ. Шу боисдан ҳам бир касб эгаси ўзининг нутқ, муомала маданиятини, сўз бойлигини, нафақат мутахассисликка оид, балки бадиий китобларни ҳам ўқиб ошира бориши жоиз. Яқинда мен истеъдодли шоир, ҳамюртимиз Тўлан Низомнинг янги чиққан “Ватан сурати” деган китобини ўқиб қолдим.

Бугунги кунда одамларимиз қалбида юксак маънавий фазилатларни камол топтириш, миллий мафқурани шакллантириш, ёш авлодни бой маданий меросимиз ҳамда тарихий кадриятларимизга ҳурмат-эътибор, мустақил Ватанимизга меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялаш алоҳида касб этмоқда.

Мен Тўлан Низомнинг ушбу китобида бу масалаларнинг барчасига жавоб топгандай бўлдим. Ҳақиқий шоирнинг рух

ва фикр мақоми ўзига хос юксак бўлади. Мен адабиётчи ёки файласуф эмасман. Лекин шундай бўлсада, бир шеърият муҳлиси сифатида бу китобни ўқигач, унга ўз фикримни билдирмоқчи бўлдим.

Ҳар бир инсон ўсиб-улғайиб борар экан, шодлик ва кувончларини бирга баҳам кўрадиган, ташвиш ва муаммоларни бартараф этишда ҳамкор бўладиган дўстга эҳтиёж сезади. Афсуски, дўст танлашни ўргатувчи фан йўқдир.

Шоир “Кўнгил дафтари” шеърида:

Кўзим ҳам толди, кута-кута мен ҳамон,
Интизорлик ошди-ю, қийналди жон.
Дўст деган душманимдан кўрдим зиён,
Душманимни менга дейсан меҳрибон,
Дўстларимга душман захрин ичирма...деса,
бошка бир шеърида:

Дўстлик нима ўзи, ким яратади,
Дўстсиз ўтган дамлар, тез қаритади.
Тўлан Низом, дўстлик энг олий неъмат,
Қалбингни қайғудан у аритади.

деб дўстликни таърифлайди ва улуғлайди.

Устоз ва шогирд бурчлари, фазилатлари ҳақида кўп мақолалар, ривоятлар битилган. Шоир Тўлан Низом ҳам бу фикрларни бойитиб, ўз китобига кирган “Яна Навоий хайкалига боқиб”, деган шеърида шундай дейди:

Ҳар тонг сизга таъзим қиламан устоз,
Ҳар тонг сизга сиғинаман, юрак айтар роз.

Шоир “Мажнунтол йиғиси” деб аталмиш лирик қиссасида шоир Миртемир айтган Мажнунтол сиймосида унинг шогирдларини, бу шогирдлар қатори ўзини ҳам кўрган ва устоз учун йиғлашни зиммасидаги бурч деб ҳисоблаган. Қиссада устоз дийдорига тўймаган, ўз вақтида уни ёлчитиб сева олмаган юрак дарди ифодаланган.

Инсон ҳаётда яшар экан, шукрона келтиришни ҳам билмоғи керак. Шуларни хис қилган ҳолда шоир шундай дейди:

Яхшига эш бўлинг, ҳамроҳ бўлинг,
Аҳмоқни кўрганда гумроҳ бўлинг.
Эй бўтам, доимо огоҳ бўлинг,
“Ёмон юрган йўлдан яхши юрмас”.

ёки

Эй одам, одамга сўнма ёмонлик.
Ёмонлик қилганга йўқдир омонлик.
Унда ҳам руҳ бордур, бир кўнгил бордур,
У ҳам бир мусулмон, бизнинг томонлик.

Тўлан Низомни инсон ҳаётининг мазмуни қизиқтиради, ўйлантиради. У “Мудом ёруғ жаҳонда яшашдан мақсад нима?”, деган азалий ва абадий саволларга жавоб қидиради.

Эй какликбоз, сен-ку ундан куйлашни ўрган,
Садоқатни, ишқ дардини сўзлашни ўрган.
То тириксан, Ватанингни ўйлашни ўрган.
Қафасда ҳам кўшиқ айтиб курашни ўрган,
Бас қил энди, қолдирмагил душвора каклик.

Бу сатрлар шоирнинг “Каклик” шеърида ўз аксини топган.

Шеър ёзадиганлар кўп, аммо севишга қодир, кўнглини ишқ забот этган шоирлар кўп бўлмаса керак. Тўлан Низомни Аллоҳ севгидан қисмаган экан. Шунинг учун унинг энг яхши шеър ва дostonларида ишқ, эътиқод шуъласи порлаб туради. Эҳтимол, мана шунинг учун ҳам шоирнинг бу китобига кирган “Гиря” дostonини ўқиган киши ташки бир дунёга эмас, балки улкан бир шоирнинг кўнгил боғларига сайру саёҳат қилгандай бўлади. Ундan инсонга бўлган меҳр-муҳаббатни, садоқатни, бир-бирига ўзарo хурматни ўрганади.

Жон ва танзимиз бўлган Ўзбекистонимизнинг бошига Хумo отлик қушнинг кўнганига 22 йил бўлаяпти.

Ҳеч бир шубҳа йўқки, бу сермазмун тарих мамлакатимизда олиб бoрилайтган oқилона ва одилона давлат сиёсатининг натижасидир.

Мукаммал маънавият миллий ўзликни англашдан бошланади. Миллий ўзликни англашнинг моҳияти эса шахснинг ўзи мансуб бўлган миллатнинг тарихи, жаҳон тафаккур хазинасига қўшган ҳиссасини яхши тасаввур қилиш ва булардан ифтихор қила олиши, ўзи туғилиб ўсган Ватанга ва шу юртдаги барча маданият ва кадриятларга дахлдорликдан ҳузур, фахр қила олиши, бу кадр деган тушунчани ҳимоя қила олишидир.

Ўз миллатини, аждодларининг кимлигини биладиган, миллий ғурури бутун oдам бошқа қавмларга ҳам эҳтиром кўрсата олади. Шоирнинг китобидан ўрин олган “Чўлпон”, “Хумo”, “Уч сўз (Бобур)”, “Руҳи равоним” дostonларида худди шу масалалар ёритилган. Уни ўқиган ҳар бир китобхонда ўз миллатига, Ватанга бўлган меҳру муҳаббати янада oшади.

Янги китоб чиқди. Айтишга oсон. Аслида бу танимсиз изланишлар,

бедор тунлар эвази. Шу боисдан бўлса керак шоир ҳам:

Менинг ишим недур ўзим сезаман,
Соғ қалбимни ўзим ҳар кун тизаман.
Дам нимадур, тун бўйи иш қиламан,
Мен Ватаним юрагини чизаман.
дейди.

Мен Тўлан Низомнинг бу китобини ўқиб, бир дунё
маънавий озуқа олдим.

Азиз китобхон! Мен сизни ҳам бу маънавий
сарчашмадан бахраманд бўлишингизга чақираман.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Яхши гапга чиқар илон инидан,

Бад суҳандан яроғ чикқай қинидан.

Яхши сўзлаб ёвни ҳам ўртоқ қилинг,

Белга ҳиммат камарин белбоғ қилинг.

2. Яхшиларни, дўстларим, асрай билинг,

Қадрини, қимматини сақлай билинг.

Ортидан отмангки ғийбат тошини,

Ҳар қачон ўз номингиз оқлай билинг.

3. Тилдан чиқарма бу ёлғон сўзинг,

Бу ёлғон туфайли қародур юзинг.

Ёру дўстга доим яхшилик ўйла,

Улуғу кичикка боқа бил кула.

II-ХАЁТ САБОҚЛАРИ

ИБРАТОМУЗ СУҲБАТ

Тажрибанинг кўрсатишича, тафаккур учун қулай вақт саҳар пайтидир. Эрта туриб ишлашнинг ҳосияти, ўзига хос завқи ҳам бор: бу соатларда қандайдир сукунат, жимжитлик ҳукм суради. Бу жимжитликнинг қандайдир ўзига хос олийжаноб тили бор. У фикрни бир нуқтага тўплашга, кун давомида бўлиб ўтган воқеаларни тўғри таҳлил қилишга даъват қилади. Шундай саҳарлардан бирида ушбу мақолани ёзишга кун-кеча бир инсон билан бўлиб ўтган телефондаги қисқа, лекин эсан чикмайдиган “қўштирноқ” ичидаги ибратомуз суҳбатимиз туртки бўлди. Бу ҳаёт тажрибаси. Зеро буни ўқиган оқил ва оқила ёшларга нафи тегиб қолса ажаб эмас.

Ўқиганим бор. Бир кун фалакнинг гардиши билан стол устида керосин лампа электр лампа билан учрашиб қолишибди. Керосин лампа кўп умр кўрган, электр лампа эса унга нисбатан жуда ёш экан. Бекор турмай, улар ўзаро суҳбат бошлашибди. Сиз улар суҳбатига диққат билан қулоқ солинг-а!

- Яша, ўғлим. Доимо соғ-саломат бўл! – дебди керосин электр лампага қараб.

- Раҳмат! Фақат марра бизники, ота! Шундай эмасми?, - деб кулимсираб ва кеккайиб, такаббуруна жавоб берибди электр лампа.

- Албатта, марра сеники, ўғлим, лекин, масала шундаки, аввало, марра абадий ҳодиса эмас, балки саноксиз, кўп марралардан иборат. Шунинг учун “Энди марра бизники”, деб ҳовлиқма, ғафлатда қолма, ўғлим!

- Мана, сиз қариб қолдингиз, мен эса сизнинг маррангиздан ўтиб кетдим, шунинг ўзи мен учун ютуқ.

- Кеккайма, ўғлим! Одобни ва камтарликни унутма! Агарда ҳақиқатни билишни истасанг, сени маррадан ўтишингга мен замин тайёрлаб берган эдим, буни унутганга

ўхшайсан. Ўз вақтида менинг ёруғлигимда не-не олимлар, улуғ зотлар ижод этганлар. Демак, сенинг эришган муваффақиятингда ҳам, билиб қўйки менинг ҳам ҳиссам бор! Жамиятнинг равнақи ҳам шунда.

Ажабо, худди шу пайт электр қувватининг кучланиши пасайиб, ярқираб турган лампа қизариб қолибди. Шунда керосин лампа синиқлик, босиқлик, камтарлик билан уни ҳижолатдан чиқаришга ҳаракат қилиб, дебди.

- Баракалла, ўғлим! Бу қизаришинг сенда “хаё” борлигидан далолат беради. Бу яхшилик фазилати!

- Раҳмат, ота!

- Иккинчи томондан, ёшлик ғурури сенда қувват борлигидан гувоҳлик бермоқда. Агарда бу қувватни тўғри, оқилона сарф қилсанг, шубҳасиз ажойиб ютуқларга эришасан. Акс ҳолда, бутунлай куйиб қолиб, ишга яроқсиз бўлиб қолганингни ўзинг ҳам сезмай қоласан, ўғлим.

Ибратли ҳикоя, шундай эмасми? Ҳаётнинг сабоқлари ғоят даражада ҳикматли, бебаҳо, қонунлари эса мураккабдир. Ҳолбуки, буни баъзи кимсалар ғоят енгилтаклик билан ечмоқчи бўладилар.

Минглаб йиллар давомида ҳаётда синалган ҳалол меҳнат йўли тургани ҳолда айрим кимсалар фирибгарлик қилиб, “Муваффақият” қозонмоқчи бўладилар. Шубҳа йўқки, эрта ёки кеч бундай қалбаки “Муваффақият” совун кўпигидек йўқ бўлиб кетади. Хатто кўпинча, халқимиз айтганидек, “Мен қиламан ўттиз, эгам қилади тўққиз” бўлиб, ошиғи билан бурнидан чиқиб кетади. Чунки ҳаётда ажойиб тарози мавжуд. Бу тарозининг хусусияти шундаки, унинг бир палласида меҳнат, иккинчисида шунга яраша мукофот бўлган ҳолдагина, у мувозанатда бўлади. Бироқ турли айёрликлар, нопоклик, адолатсизлик воситаси билан “Хўжа кўрсин” қабилада уни мувозанатга “келтирган” билан, охири тегишли томонга тортилмай қолмайди.

Ҳар бир шахс яхши билиши керакки, икки нукта орасидаги энг қисқа йўл тўғри чизикдан иборатдир.

Ҳаётда исталган мақсад ва ниятга шу тўғри йўлдан боришингизни маълум ҳаёт мактабини ўтган инсонлар сизга маслаҳат берсалар-у, сиз унга эътибор бермай, вақтинчалик “муваффақиятингиз”, ҳа, вақтинчалик “муваффақиятингиз” олдида эсанкираб, эгри-бугри йўлни танласангиз, унда сиз бу йўлларда адашиб қолишингиз, айрим ҳолларда эса ўзингиз сезмаган ҳолда жарликка кулаб тушишингиз ҳам ҳеч гап эмас. Бундайларни ҳаётда кўрганмиз ва кўраяпмиз ҳам.

Ҳа, буни ҳаёт мактаби дейдилар. Бу мактабни ҳеч ким ва ҳеч қачон битира олмайди; фақат ҳар ким кўлидан келганича, маълумотига, ёшига, лаёқатига, меҳнатига ва бошидан ўтган, кечирган ҳаётига қараб, унинг муаян “синфи” дагина бўлиши мумкин, чунки ҳаёт доимо ўсиб боради ва унинг “синфлари” кўп бўлади.

Кузатиш, ҳаёт сабоқлари шуни яққол кўрсатадики, такаббурлик қилиб, ўйламай қилган ишлар, айтилган гаплар узоқ яшамаса-да, лекин унинг тавбаю- пушаймони кўп вақт давом этади ва инсон хотирасидан чиқмайди.

Хуллас, кишининг ҳаёти саноксиз сабоқлардан иборат бўлиб, бу сабоқлар фойдали ёки зарарли, ибратли ёки беҳуда бўлиши мумкин: ҳамма гап шундаки, ҳаёт сабоқлари қандай бўлмасин уларнинг ҳар биридан тўғри хулоса чиқариб, фойдалиларини ривожлантириб зарарли ва беҳудаларини такрор қилмасликдир.

Тарихнинг улуғвор чархи доимо айланиб туради ва табиатда ҳеч қандай куч йўқки, уни тўхтата олса! Тарих чархининг айланиши вақтнинг биздан қочиб кетаётганидир. Шунинг учун ҳам гап унинг ҳар бир лаҳзасидан ақл-идроққа суяниб, тўғри, оқилона фойдалана билишда.

Ҳақиқат эгилади, букилади, лекин асло синмайди. Менимча, ҳаётнинг энг муҳим сабоғи шудир.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Бўлсангчи агар раҳбар ҳар ишда адолат қил,
Бир хилда насихатни тинглашга хўб одат қил.
Қошинга бўлиб мухтожманд одам келса,
Бор сенда ахир имкон, албатта иноят қил.
2. Ким бўлма, ўзинга баҳо бер инсон,
Хар кимга, ҳаммага хос хато, нуқсон.
Айбингни гапирса, ғазабга миниб,
Мақтаса, ишониб, бўлмагин нодон
3. Кимки қиссага қулоқ солса,
албатта ундан ўзига хисса олади.
4. Ҳаёт-энг яхши мураббийдир.

КАМТАРЛИК – БУЮК ҲИСЛАТ

Кишилар Мажнунтол олдига ҳадеб келаверганидан Мирзатеракнинг гаши келиб, такаббурлик билан:

- Ёнимга, савлатимдан ҳайиқиб, унча-мунча одам кела олмайди. Сенга ҳайронман, олдиндан одам аримайди, ё сени назар-писанд қилишмайдими? Бунинг устига сени қўшиққа солганларига бало борми? – дебди.

- “Сен, кибру ҳаво билан осмонга қараб интиласан. Соянг ҳам ўзинга яраша. Мен бўлсам ўзимни вояга етказган замин билан қаттиқ боғланиб, унга ҳурматда-ю, таъзимда бўламан. Ёнимга кишиларнинг кўплаб келиши балким, ана шу камтарлигимдандир. Сен кибрликни касб қилиб олиб, манманликка берилмаганинга эди, бунчалик эътибордан қолмаган ва охири кесилаб, оёқ остига тушмаган бўлар эдинг” деб жавоб берган экан мажнунтол.

- Камтарлик – инсон қиёфасини безовчи бебаҳо фазилатлардан биридир.

Камтарлик – буюк бир ҳислат, яхши ҳаёт кечириш, инсон деган номни оқлаш, эл-юрт томонидан ардоқланишнинг бирдан-бир манбаи.

Камтарликни ўзига “либос” қилиб олган инсонлар ҳаётдаги энг яхши, соф виждонли кишилар бўлиб, ҳар қандай шароитда, ҳар қандай лавозимда тўғри ва ҳаққоний йўл тутадилар. Тўғри сўзлаб, тўғри юрадилар, олижаноб ва раҳм-шавқатлидирлар, ҳамма ишни саранжом, осойишта бажарадилар, манманликка, дабдабозликка, ёлғон-яхшиликка йўл қўймайдилар. Шу боисдан донолар: “Доимо камтар бўл, камсукум бўл, кам бўлмайсан” деб уқтирадилар. Чинакам камтар кишилардан ҳар қандай буюкликни, ҳар қандай фидойиликни кутиш мумкин.

Хожа Яхмад Яссавий ўз ҳаётларида жуда камтарин бўлган, ўзини ўзгалардан устун қўймаган экан. Валиман деб кибру ҳавога берилмаган, ўзини ва ўзгаларни камтарликка чақирган экан. У ер юзида пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломдан ортиқ яшашни нокамтарлик билиб, ботиний яшашга аҳд қилганлар ва тириклай ер остига кирганлар. Ер ости хужрада яшай бошлаган шоирни зиёрат қилиш учун узоқ-яқиндан одамлар келишган, лекин Ахмад Яссавий улар қошига онда-сонда чиқар ва ўз ўғитларини айтар эканлар. У ўз ўғит ва ҳикматларида камтарлик, ростлик, покликни, баланд тутган эканлар. Кўнгил ва тил бирлигини қадрлаганкан.

Алишер Навоий инсонлардаги камтарликни юқори баҳолаган.

Шайх Баҳоуддин Нақшбанд камтарликни ҳамма нарсадан юқори қўйиб, кўнгилни ранжитишни қабоҳат деб билган.

Баҳоуддин Нақшбанднинг камтарлигини унинг яшаш мазмунидан ҳам кўриш мумкин:

Баҳоуддиннинг уйи, оиласи йўқ бўлган экан. Бир бурда нон, бир қултум сувга қаноат қилган эканлар. Хизматкор

сақламаганкан. XIV-XV асрларда Мовароуннахр ва Хуросонда кенг тарқалган Нақшбанд таълимоти одамларга бегараз ёрдам бериш, ўз меҳнати билан фақирона ҳалол яшаш, ҳаммага раҳм-шавқатли бўлишни тарғиб қилган.

Яқин ўтмишдаги буюк алломаларимиз Абдулла Қодирий, Чўлпонлар ҳам заҳматкаш кишилар сифатида ҳамиша элу юрт ардоғида бўлганлар. Бугун биз уларнинг қолдирган мерослари билан ҳақли равишда фаҳрланамиз, уларнинг муборак номларини ғурур билан ёд этамиз.

Шарқ донишмандларидан бири: “Ҳар кишининг бўйнида иккита занжир бўлур. Бирининг учи етти қат замин қарида. Кимки тўғриликка эътиқодли бўлса, юқоридаги занжир тортилуру. Бундай одам ҳалқ ичида улуғ ва азиз бўлур. Кимда ким эгрилик ва такаббурликни одат қилса, пастки занжир тортилуру ва ундай инсон эл орасида хор ва безътибор бўлур” деган эканлар.

Бу хусусда шоир Эркин Воҳидовнинг қуйидаги шеърини мисралари ҳам ибратлидир:

Гарчи шунча мағрур турса ҳам
Пиёлага эгилар чойнак.
Шундай экан манманлик нечун,
Кибру ҳаво нимага керак?

Камтарин бўл, хатто бир қадам
Ўтма ғурур остонасидан.
Пиёлани инсон шунинг-чун
Ўпар доим пешонасидан.

Камтарлик кишиларни бир-бирига яқинлаштиради, такаббурлик эса узоқлаштиради. Зеро ҳалол, камтарона меҳнат билангина эл ҳурматини қозониш мумкин.

Камтар инсон бошқалардан ўзини устун қўймайди, ўзига бино қўйиб, сохта шуҳрат кетидан қувмайди,

ютуқлардан эсанкирамайди, мағлубиятдан ўзини йўқотмайди ва мақтанчоқлик қилмайди.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Йўқ нарса ҳам бор бўлур, сен камтар бўлсанг,
Бор нарса ҳам йўқ бўлур, сен манман бўлсанг.
2. Мақтанган панд ейди, камтарин қанд ейди.

ДИЛНИ ДИЛГА УЛАЙДИГАН БАХТ КЎПРИГИ

Ривоят қилишларича, бир донишманднинг икки шогирди бўлган экан. Бир куни улардан бири донишмандга таъзим қилиб: “Хурматли устоз! Биз иккимиз ҳозир йўлда келаётимиз, бир можарани гувоҳи бўлдик, - дебди. Икки киши бир бири билан муштлашиб, ҳолдан тойган бўлсаларда, тиллари тийилмасди. Менинг наслим фалон, сеники фалон” деб бири иккинчисини ҳақоратларди.

Кишиларда бир бирини менсимаслик, кибру ҳаво, меҳр оқибатнинг йўқлиги, ҳасадгўйлик туфайли шунга ўхшаш ходисалар рўй бераёпти, деб ўйладик. Мана шу нохушликларни тугатиб, барчани бир бирига дўст-иноқ қилиш имкони йўқмикан?

Донишманд шогирдлари сўзини диққат билан тинглаб, шундай дебди: “Ҳақиқатан ҳам инсонларни бир бирига меҳр оқибатга, инсоф, ақлга чақирадиган чора борми? Сизлар менинг ақлли шогирдимсизлар. Дунёда иложсиз иш йўқ. Сизларга бир ой муддат. Шу муддат ичида ахтаринг, ўрганинг, дилни дилга улайдиган бахт кўприги нима эканлигини топинглар”.

Икки шогирд, таъзим бажо айлаб чиқиб кетишибди. Улар бир ой мобайнида китоб варақлаб, ҳикматлар дурдонасини йиғишибди. Шаҳар ва қишлоқлар кезишиб,

одамлар билан суҳбатлашибдилар. Ниҳоят муддат етиб, улар донишманд хузурига келишибди.

“Устоз! Биз кишилар қалбидан чуқур жой оладиган бир сирли сўзни топганга ўхшаймиз. Бу сўз бизнингча “Ассалому алайкум”дир”. “Ассалому алайкум!?” – ажабланибди донишманд. – Ҳа, устоз! Бу сўз бошқаларга тинчлик, осойишталик, саломатлик бўлсин, деган маънони англатаркан.

Бу сўзнинг таъсирини кишилар муомаласида синаб кўрдик. Дилларга меҳр, юзларга табассум югурди. Хатто ёш болалар, жажжи қизлар ҳам ота-она, бува-бувиларига, кўшиларига, барчага бу сўзни айтишга ўргана-бошладилар. Улар ўртасида дўстлик, ўзаро ҳурмат кучайди. Ўйлаймизки, бу сўз бутун дунёга тонг нуридек таралгусидир.

Донишманд хурсанд бўлиб, дебди: “Балли доно шогирдларим, ноёб сўзни топибсизлар, энди уни янада кенг ёйлик, токи у барчага бахт келтирсин”.

Дарҳақиқат, “Ассалому алайкум” сўзи ҳикматли сўздир.

„Ассалому алайкум”-мен сизга соғлиқ, тинчлик тилайман. „Ва алайкум ассалом”-сизга ҳам соғлиқ, тинчлик тилайман, деган маънони англатади.

Ҳар бир инсон ҳаётда яшар экан, ўз халқининг одоб-ахлоқ қоидаларини ўзида мужассамлаштириб бормоғи лозим. Одобли инсонни меҳрибонлари кўп бўлади, эл-юрт олдида обрўйи баланд бўлади. Одоблилик туфайли куч билан эришиш мумкин бўлмаган ғалабага ҳам эришиш мумкин.

Одоблиликнинг энг асосий мезонларидан бири – саломлашишдир. Халқимиз азалдан инсонга салом беришни бурч деб билганлар.

“Меҳрибонлик нимадан бошланади”, деб сўрашганда, бир донишманд “Ассалому алайкум”дан деб жавоб қилган экан. “Ассалому алайкум” деб сўрашиш халқимизнинг энг

қадимги ва энг яхши анъаналаридан бири бўлган илиқ муносабатларининг ифодаси сифатида ишлатилади. Ҳар бир саломлашишдан сўнг иккала томонга ҳам баробар бўлган илиқлик ва ўзаро ҳурмат пайдо бўлади. Саломлашиш туфайли кишилар ўртасидаги гина-қудрат, хатто адоват йўқолади. Қаршингда келаётган инсон олдидан кўзни лўк этиб ўтиб кетиш мусулмон киши учун уят. Халқимиз “Мусулмонни саломидан бил” дейди. Ахир инсонларга хотиржамлик, саломатлик тилаги, шукронаси бўлмаган инсоннинг қалбида эзгу туйғулар, ҳаётга муҳаббат бўлармикан? “Инсонга шукрона айтмаган киши худога шукрона айтмайди” дейилади ҳадисларда.

Бировга хат ёзсак, аввало саломдан бошлаймиз. Бинобарин салом-радди бало.

Саломлашишнинг ҳам шартлари бор. Ёши катталарга, аёлларга олдин салом берилади. Кейинги йилларда саломлашишда ҳам Оврупача тахлид қила бошланди. Айрим шахслар ўзларига номуносиб бўлсаларда, кўлларини пахса қилиб “Хелло”, “Чао” каби ибораларни ишлатиб саломлаша бошлашди. Кўпчилик эса бу улуғ сўзни бузиб “Ассалому алайкум” ўрнига “Сом алайкум” дейишадиган бўлишди. Агар шу кишилар “Сом” арабча сўз бўлиб, “Ўлим” маъносини англатишини, демак “Сом алайкум-сизга ўлим тилайман” деган мазмун беришини билсалар, балки бундай салом беришга чек қўйган бўлармидилар?

Бундан ташқари, айрим ҳолларда эркакларни бир бирлари билан лабларини чўччайтириб, оғизларидан ўпишиб кўришишларини кузатамиз. Бу ҳол батамом одобсизлик белгисидир.

Ўзбек урф одатларига кўра эркаклар бир бирлари билан кучоқлашиб кўришган пайтида, юзларини юзларига босадилар, аммо ўпишмайдилар.

Лекин ота-оналар ва фарзандлар, ака-ука, опа-сингиллар кўришганда юзларидан ёки пешоналаридан ўпиб

кўришадилар. Яқин аёллар ҳам бир бирлари билан кучоқлашиб кўришганларида фақат юзларидан ўпишадилар. Ҳар икки ҳолларда ҳам оғзидан ўпиб кўришишлик гигиеник нуқтаи назардан ҳам бизнинг урф одатимизга хос эмас.

Салом-алиқ қилиш ҳам ўзига хос санъат бўлиб, уни юксак маданият билан бажармоқ зарур. Чунки, ўта зукко халқимиз кўпинча кишининг салом бериши, кўришишидаги одобига қараб, қанчалик тарбия кўргани ёки кўрмаганлигига баҳо беради. Оддий одамга оддийроқ, амалдорга бошқача, ўта такаллуф билан салом берилса, атрофдаги кузатиб турган кишилар салом бераётган кишини лаганбардор, хушомадгўй деб баҳолаши мумкин. Бу эса одамнинг кўпчилик орасида оладиган баҳосини пастлатади.

Саломлашганда бир бирларининг кийимига эмас, балки юзига қараб, хиёл кулиб, очиқ чеҳра билан туриш таъбирга жоиздир. Бошқа томонга қараб, қўл бериб саломлашиш ўта одобсизликдир. Кўпинча кишилар бир биридан узок масофада турганларида ўнг қўлини чап қўксига қўйиб, саломлашиш ишорасини қиладилар. Бу албатта, истисно ҳолатларидандир. Салом берганда “Ассалому алайкум” дея тўлиқ салом бериш керак. Унга жавобан тўла “Ваалайкум ассалом” деб овоз чиқариб, дадил жавоб бериш мақсадга мувофиқдир. Саломга мингирлаб қўйиш ёки бошини кимирлатиб қўя қолиш ҳам одоб қондасига зиддир.

Ўзбек урф одатига кўра эркаклар қариндош ёки яқин аёллар билан кўришганларида гавдаларини бироз аёл томонга эгиб, ўнг елкаларини тутадилар. Аёл эркакнинг ўнг елкасида силаб, юзига суртади. Ўзига таниш бўлмаган аёл ёки қиз бола билан кўришганда эса, ҳар икки томон ўнг қўлини чап қўксига қўйиб, салом алиқ қилишади.

Қўл бериб сўрашиш жуда қадимий жанговар одатларга бориб тақалади. Ҳарбийлар орасида сулҳ-салоҳ бўлганда бир бирларига қўл берганлар: бу мана, кўриб қўй, қўлимда курол йўқ, дўстлик, тинчлик таклиф этаман, деган маънони

билдирган. Бу жуда кўп халқларда одат тусига кирган ва ҳозирда ҳам ўз маъносини йўқотгани йўқ. Лекин кўл билан кўришаётган пайтда бир бирларини кўлларини қаттиқ сиқиб, оғритиш ёки кўлини учинигина бериш ҳам беодобликдир. Бундан ташқари, эркаклар аёлларга, болалар катталарга аввал кўл узатмайдилар. Ёшлар ўзидан катталарга икки кўлини бериб кўришганлари маъқулроқдир.

Дастурхон атрофида, қизгин суҳбат кетаётган чоғда, кеч келиб, суҳбатини бўлиб, ҳамма билан кўл бериб кўришилиқ (агар даврага қириб келган одам бошқа юртдан ёки узок касалликдан сўнг, сафардан келгани бундан истисно) шарт бўлмаса керак. Бундай холларда ўнг кўлини чап кўксига қўйиб саломлашиб, узр сўраб даврага қўшилгани маъқул.

Агар сиз бировга салом берсангиз, у алик олмаса – бу ҳам одобсизлик белгисидир. Иззат-икром кўлдан кетмасин деган одам саломни аликсиз қолдирмайди.

Айтишларича, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом бировни кўрганларида, деярли ҳамиша ундан олдин салом бериб улгурар эканлар. Чунки бировдан саломни кутиб ўтиришлиқнинг ўзи ҳам одобдан эмасдир. Шунинг учун донишмандлар: “Салом – қарзи Худо”, дейдилар. Одамлар орасида салом алик йўқолмаган мамлакатда хайру барака ҳам кўтарилмайди.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Бир сўз бор, у эрталабдан бошланур,
Одобнинг боши ҳам – ундан бошланур.
Уни одат қилган етар муродга,
Одат қилмаган-чи, қолар уятга.
2. Омон берди, элга салом қилувчи,
Саломатлик топди, алик олувчи.
Салом бўлди одам тинчига гаров,

Соғлиқ олар, салом билан қолувчи.

3. Дил меҳригиёси саломим менинг,

Юрагим кимёси саломим менинг.

Ҳақ ёки ноҳақдан кўнгил синганни,

Алар мўмиёси саломим менинг.

СЎЗЛАШ ОДОБИ ВА МАДАНИЯТИ

Инсон одобини, хулқ-атворини кўз-кўз қиладиган хислатлардан бири – унинг сўзлаш одобидир.

Ота-боболаримиз: “Киши жамиятда яшар экан, сўзлаш одобига қаттиқ риоя қилиши, ўйлаб гапириши, бўлар-бўлмасга сўз қотмаслиги, тилини тийиб юриши зарур. Аск ҳолда бошига бало орттиради, ўзига зиён-заҳмат етказди”, деган фикр билдирганлар. Шу боис, улар сўзлаш одоби ва маданияти ҳақида жуда кўплаб мақоллар ёзиб қолдирганлар.

Мана шулардан баъзилари: “Сўз-кишининг ўзаги, одоб унинг безаги”, “Таом лаззати ўзида, одам лаззати - сўзида”, “Сўзлагувчи нодон бўлса, тинглагувчи доно бўлсин”, “Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт”, “Севдирган ҳам тил, бездирган ҳам тил”, “Ширин тил ош едирар, аччиқ тил тош едирар”, “Ўзи юзсиз, сўзи тузсиз” ва ҳ.к.

Кўпни кўрган кишилар: “**Доно** кишининг тили юрагининг ичида бўлади, агар у сўзламоқчи бўлса, юрагининг ичига назар солади, фойдали бўлса сўзлайди, фойдали бўлмаса тилини беҳуда кимирлатмайди. **Нодон** одамнинг юраги эса, тилининг устида бўлади, шунинг учун у тилига нима келса қайтармайди, юрагининг тубига назар солмай, бўлар-бўлмас гапларни алжийверади, натижада у бебурд бўлиб қолганини сезмайди. Шунинг учун бўлса керак, донолар: “Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир” дейишади.

Кишининг сўзи унинг қалбидан ҳабар беради. Қалби пок бўлса, яхши сўзлар, қалби нопок бўлса, асоссиз, беъмани ва тутуруксиз сўзлар чиқади.

Чиройли сўз, агар у рост айтилган бўлса, айтувчига ҳам, эшитувчига ҳам манфаатлар еткази. Агар аксинча бўлса-чи?

Бу борада донишмандлар: “Эй инсон! Сен бирон нарса ҳақида гапирмоқчи ёки хабар бермоқчи бўлсанг, аввал ўйла, шошилма, кўрган ёки билган воқеани айнан ўзини баён эт. Ўз манфаатинг йўлида шубҳали нарсаларни ростдек қилиб сўзлама, бировни бугун мақтаб, эртага ёмонлаб буқаламундек иш тутма. Оқибат натижасида сенинг сўзларинг ҳеч кимга зарар келтирмасада, ўзингга зарар келтиради, кейинчалик ҳеч ким сенинг сўзларингга эътибор бермай қўяди, одамлар ичида бурдинг кетади. Чунки сени тингловчиларнинг кўпчилигини аҳли-фаросати сеникидан юқори бўлиши мумкин. Билгинки, кўп гапириш ақлнинг озлигидан, ёлғон сўзлаш ироданинг заифлигидан далолат беради. Ўйламай, тўғри гапираяпман деб гапиравериш – сурбетликдир. Шу боис: „Тилингга эҳтиёт бўл, оғзингдан доимо маънили сўзлар чиқсин”, деган эканлар.

Яна улар айтган эканларки: “Мулойим, тўғри сўз қотиб тошга айланган юракни ҳам юмшатади. Кўпол ва асоссиз сўз эса, юмшоқ юракни ҳам метинга айлантиради”.

Шу боис тўғри сўзлик, кам сўзлаш, айтганини амалда исботлашга одатланмоқ лозим. Тийилган яъни айтилмаган сўз туфайли кишининг кўнгил тўқ, дили – хотиржам бўлади.

Шундай экан, яхши ва ёмон, фойдали ва зарарли, керакли ва ортикча сўзларнинг чегараси қаерда? Буни қандай билиш, ажратиш мумкин? Уларни белгиловчи меъёр нимада? деган саволларни пайдо бўлиши табиийдир.

Бу дастлаб сўзни кишига ёқиш-ёқмаслиги, бошқаларнинг бунга муносабати билан ўлчанадиган ҳодиса,

Ортиқча сўз, жонга тегадиган, кишини зериктирадиган бўлади.

Ривоят қилишларича, бир подшоҳнинг жуда ҳам чиройли оти бор экан. Подшоҳ отини жуда севаркан. Кунлардан бир куни шу от касалланиб, ўлибти. Ғазаб отига минган подшоҳ отбоқарни ўлдириш қасдида уни ҳузурига чорлабди. Подшоҳни доно вазири бор экан. Вазир орага тушиб, подшоҳни бу ниятидан қайтармок учун унга мурожаат қилибди.

- Подшоҳим, сабр қилинг, аввал бу ярамас отбоқарнинг қилган жинояти қандай натижалар берганини ўзига бирма-бир айтайлик, иқроор бўлганидан сўнг ўлдирсангиз бўлади, - дебти.

Кейин отбоқарга, гўё ғазабланган бўлиб, айтибди:

- Эй ярамас отбоқар, қилган жиноятингнинг келтирган ёмон натижаларини биласанми? Билмасанг, мен бирма-бир айтиб берай,

айбингга иқроор бўлсанг, ўлимдан озод бўлиб, яна хизматингни давом эттираверасан.

Биринчидан, биламиз, подшоҳимизнинг отини яхшилаб боқдинг, унинг ўлишини эмас, ҳатто касал бўлишини истамадинг, лекин бечора от қазоси етиб, ўлиб қолди. Бало қазони қайтариб, отнинг умрини узайтиришга нега кучинг етмади? Мана шунинг учун айбдорсан, тўғрими? Эй нобакор отбоқар, айбингга иқроор бўл!

Иккинчидан, биламиз, отни сен ўлдирмадинг, умри тугаб, қазоси етиб ўлди, лекин подшоҳимиз сендан гумон қилиб, шу даражада ғазабландиларки, муборак қўлларига қилич олиб, сени ўлдирмоқчи бўлдилар. Бу ишлари билан оламга кулги бўлишларига сал қолди. Бунинг учун ҳам сен айбдорсан, айбингни бўйнингга ол!

Учинчидан, подшоҳимиз бир от деб сени ўлдирсалар эди, бутун одамзод: - Фалон подшоҳ бир ҳайвон деб отбоқарини ўз қўли билан ўлдирган, инсондан ҳайвонни

ортиқ ҳисоблаган, инсоннинг қадр-қимматини ерга урган”, - деб подшоҳимизга лаънат ўқирдилар, нафрат назари билан боқардилар, шу билан подшоҳимизнинг муборак номлари булганарди. Бунга, яна сен сабабчи бўлардинг. Кел, подшоҳимизга узр айт, ҳамма айбларингга иқрор бўл, ундан кейин подшоҳимиз нима қарорга келадилар, ўзлари биладилар. Менинг сўзларимни уқдингми, ярамас отбоқар?

Подшоҳ тадбирли вазирнинг **кинояли** сўзларидан таъсирланиб, кўлидаги қиличини улоқтириб, отбоқарни ўлдиришдан қўл тортибти, уни яна ўз хизматига қўйибти.

Шундай қилиб, тадбирли вазир Сўзни жой-жойида ишлатиб, ғазаб отига минган подшоҳни ножўя ҳаракатдан тўхтатибди, уни огоҳлантирибди, шу билан гуноҳсиз отбоқарни ўлимдан қутқарибди.

Демак, ҳар бир сўзни ўйлаб, тушуниб, тарозига солиб гапирмоқ кўп наф келтираркан.

Кўп сўзлаш – донолик белгиси эмас. У – эзмалик аломатидир. Ҳеч ким кўп сўзлаб, доно бўлган эмас. Аммо кўп эшитиб, оз сўзлаш, фикрни кучли мулоҳазаларга таянтириш кишини қусурлардан ҳоли қилади.

Киши учун жуда керакли бўлган икки аъзо бор: Бири тил, бошқаси – юрак. Тил сўз учун, кўнгил эса шу сўздан лаззатланиш учун берилган. Шу туфайли, тўғри, фойдали, рост сўзни сўзлаш учун тилни тебратмоқ керак. Эгри, яроқсиз сўзларни ташқарига чиқаргандан кўра, тилнинг ҳаракатсиз қолгани маъқул.

Агар йиғилишда сизга сўз беришса, мақсадингизни қисқа ва лўнда баён этишга ўрганинг. Хитойда шунга амал қилиш учун, музокарага чиқувчиларни бир оёқда туриб сўзлашларини сўраларкан. Шунда нотик оёғи чарчагунча ўз фикрини баён этиб улгуриши керак экан.

Сўзлаш олдидан ақлингизни пешлаб олиб: “Шуни гапирсам бўладими? Сўзларим бошқаларга маъқул бўлармикан?”, деган саволларни ўзингизга ўзингиз бир

бериб кўринг. Кўрилаётган масалани асл моҳиятига тушуниб етинг. Ақлингиз етмаган масалаларга аралашиб, нотўғри фикрлар билан бировларни бошини қотирманг, вақтини олманг. Чунки сиздан кейин шу масалани тўғри тахлил қилиб, ўзининг фойдали фикрларини билдирувчиларга вақт етмай қолади.

Улуғлар айтар эканлар, беш пайтда одамнинг тили жим бўлмаса, ундай тилнинг борлигидан кўра, соқов бўлмоғи афзалдир. Биринчи, кўп гапиришда, иккинчи, қасам ичишда, учинчи, кишини уялтириб кўядиган, бехуда ҳазил-мутойиба пайтида, тўртинчи, кишини ёмонлаб тилга олишда, бешинчи, - ўзини бошқалардан юқори кўйиб, мақтаниш пайтида.

Шундай экан, кўп ва нотўғри сўзлаб, шоир айтганидек куйидаги холга тушиб қолмаслик керак:

Қадрим пастга тушди, тубанлашдим мен,

Биламан, аслида бир оз шошдим мен.

Тарозига тортиб кўрмайин тошдим,

Хом сут эмган банда, хаддан ошдим мен.

Ҳаёт сабоқларидан маълумки, мулойим ва тўғри сўзловчи кишиларнинг обрўси кундан-кунга ошиб бораверади, кўпол ва маънисиз сўзловчилардан эса одамлар кочади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Оғзига келганини демоқ нодоннинг иши,

Олдига келганини емоқ ҳайвоннинг иши.

2. Сўз – инсон юрагининг калитидир.

ҲУШХУЛҚЛИЛИК ВА ҚЎПОЛЛИК ҲАҚИДА

Буюк аллома Абу Наср Фаробий: “Дарахтнинг етуклиги унинг меваси билан бўлганидек, инсоннинг барча хислатлари ахлоқ билан белгиланади” деган эди.

Маълумки, кейинги пайтларда ҳаётнинг жўшқинлиги туфайли инсонлар ўртасида мулоқат доиралари кенгайиб борапти. Бу ҳол инсонларнинг асаб тизимига таъсир этишини ҳисобга олиб, улар ўртасидаги муомала маданиятига катта эътибор берилишини тақозо этапти.

Мулоқат доирасида ўзини тута билиш, суҳбатдошнинг ҳар бир сўзини диққат билан тинглаб, уни мағзини чақиб хулоса чиқариш, мулойимлик, гўзалликни хис қилиш каби омиллар муҳим аҳамият касб этади.

Шуни билиш керакки, инсоннинг ақли, ҳаракати ва одоби кишилар назаридан ҳеч қачон четда қолмайди, бошқалар томонидан ҳар доим баҳоланиб турилади.

Савол туғилади: “Мулоқат пайтида нима асосий ўрин тутди – ақли ёки одоби? Иккаласи ҳам. Улар бир-бирини тўлдиради.

Одатда мулоқат пайтида, даставвал ақл-идроққа нисбатан инсоннинг ҳулқ-атвори кўзга ташланади: олдин кўз маъқуллайди, кейин юрак, қалб асосий гапини айтади.

Агар кишининг ақл-идроқи кам бўлса, унинг одоби сунъий бўлади. Унинг одамлигини биласиз-у, одамийлиги йўқлигидан ҳайратланасиз.

Одатда, ҳаётда турли инсонларга дуч келасиз, бирлари, бировларга яхшилик қилсам, оғирини енгил қилсам, деган шиор билан яшовчи камтар, ҳалол, тўғрисиўз, ширинсуҳан, одобли инсонлар бўлса, иккинчилари эса ҳамма нарса ўзим учун бўлса, бировлар билан нима ишим бор, деган шиорни қурол қилиб олган виждонсиз, иккиюзламачи, лаганбардор, кўпол инсонлардир.

Одобли инсонлар камтар ва самимий бўладилар. Улар ўзларининг бутун кучлари, билимларини жамият учун, халқ учун бахшида этадилар. Бунинг учун ҳеч қандай мукофот талаб қилмайдилар, қилган ишларини миннат этмайдилар.

Шоирнинг: Доно сира “Мен” демайди, “Биз” дейди,
Яхши одам кичикни ҳам “Сиз” дейди.

Ҳалол одам мол – дунёни ўйламай,

Эл-юрт омон бўлсин, дея ғам ейди.

деган сатрлари шу инсонлар учун қаратилган бўлса керак.

Одобли инсонларнинг ҳислатларидан яна бири ширинсуҳанлик, хушмуомалалиқдир. Хушмуомалали бўлиш – атрофдаги барча кишиларни ҳурмат қилиш, бошқаларга ҳалал бермасдан, аксинча уларнинг ишларига ўнгайлик туғдиришга интилишдир. Зеро, тарбия кўрган киши инсон шахсини бениҳоя ҳурмат қилади, унга доимо мурувватли ва кўнгилчан бўлади.

Донолар айтганидек, хушмуомалалиқдан – улуғлик, қаноатдан роҳат, ихлосдан – муҳаббат пайдо бўлади.

Хушфеъл кишилар билан ҳамсуҳбат бўлсангиз, кўнглингиз ёзилади. Кўнгли пок инсон тўғри сўзлайди, ҳалол бўлади, фисқу-фасод билан шуғулланмайди.

Ширинсуҳанлик, хушфеъллик, манзират, илтифот ҳаётимизни безайди, унга гўзаллик беради. Худди шундай фазилатли кишилар ҳам ўзларини, ҳам бировларнинг кайфиятини кўтаради. Шу боис, хушмуомалалиқдан хушмуомалалиқ туғилади, дейишади.

Ширинсуҳан, хушфеъл инсонлар қандайдир алоҳида маҳсус жойларда етиштирилмайди. Улар жамиятда одамлар ичида етишади, яхшилар билан ўзаро ҳамсуҳбат бўлиб, яхшилар теварагида айланиб камол топадилар.

Улар беадаб инсоннинг ножўя ишларини кўриб, ижирганиб, одобли бўлишга интиладилар. Агар кишининг суҳбатдоши кўпол бўлса, ушбу кўполликдан у озор чекса, кейинчалик шу кўпол суҳбатидан қочади, шунда у хушфеъллик томон бир қадам олға ташлаган бўлади.

Ширинсуҳан, хушфеъл инсонларнинг акси бўлган кўпол, одобсиз инсонлар қаерда пайдо бўлади?, деган саволни пайдо бўлиши ҳам табиийдир.

Мохир жарроҳ Ф.Углов бундай шахслар ҳам онадан кўпол, одобсиз, дилозор бўлиб туғилмайдилар, улар ҳам оилада, маҳаллада, жамоада ҳаёт давомида меҳрсиз, орсиз, иккиюзламачи, ҳасадгўй бўлиб ўсадилар. Атрофдагилар андишага бориб, уларга инсоф кириб қолар, деб умид қиладилар. Лекин, шундай бўлиши қийинроқ кечади, ёки умуман кечмайди.

Бундай инсонлар билан суҳбатдош бўлиб қолсангиз, улар ўзларининг кўполликларини оқлаб, “Мени характерим шунақа” деб қўйишади.

Уларнинг фикрича кишилар уларнинг кўполликларини кечиришлари керак экану, улар ўзларининг дилозорликларини эса қилаверишлари керак экан. Агар шу инсонни ўзига сиз ҳам кўполик билан жавоб қайтарсангиз, у чидаб туролмай, сизни ноҳақ ҳақоратлайди.

Сиз бирор яхши ташаббус билан чиқсангиз ва уни аъло даражада бажарсангиз, буни “Биз” қилдик деса ҳам майли, уни “Мен” қилдим деб, ўзгаларга мақтанади. Агар бирор ижобий иш қилинса уни ҳаммамиз қилдик демай “мен-менлаб» қолади. Халқимиз орасида юрган: “Меҳнатни ўнг қўл қилади, узукни эса чап қўл тақади” деган нақл балким шундай инсонлар учун яратилгандир.

Бу шахслар одатда кўпинча “ҳасадгўй” бўладилар. Улар кўзларини бақрайтириб туриб, худди ҳеч ким сезмаётгандай сизга ёлғон гапириб, сизни авраб, хушомадона муомалада бўлишга ҳаракат қиладилар, аммо уларнинг кўнгилларида эса “ҳасад” ўти ёнади.

Бундай шахслар бошқалар олдида ўзларини маънавияти юксак, бой қилиб кўрсатишга уринадилар, ҳаммага ақл ўргатадилар, ўзидан яхши таъсурот қолдиришга ёлғондакам ҳаракат қиладилар. Лекин, булар ҳамма ерда ҳам ўзига яраша ҳисоб-китоб борлигини, атрофдагиларни ҳаммаси ҳам улар ўйлаганчалик “аҳмоқ” эмас эканликларини гўёки сезмайдилар.

Ривоят қилишларича бир куни жаноби Расулуллох (САВ) сахобаларига қараб айтадиларки: “Биласизларми, мискин бечора ким?”, Сахобалар жавоб бердилар: “Мискин бечора деб на пули ва на матоси бор кишини айтурмиз”. Шунда пайғамбаримиз айтибдиларки: “Йўқ, мискин бечоралар деб шундай одамларни айтадиларки, менинг умматларим қиёмат куни махшаргоҳга йиғилган пайтларида, уларнинг ичида намозларини ўз вақтида ўқиган, рўзалар тутган, закотларини ҳам адо этган мусулмонлар бўлади. Лекин улар бошқа айблари сабабли мискин бечоралардан ҳам баттар ҳисобланурлар”. Чунки улар ибодатларини мукамал қилганлари билан бировларни сабабсиз сўккан, ҳақорат қилган ёки ноҳақ зулм ўтказган бўладилар. Ана энди **махшаргоҳда** ўша мазлум, жафокаш кишиларга **Ҳақ Таоло** булардан қасосларини ундириб беради, яъни қанча зулм ўтказган бўлсалар, шунча миқдорда қилган хасанотларидан – савоб ишларидан олиб, шу мазлумларга бўлиб беради. Агар қилган савоб ишлари тўлашга етмаса, мазкур мазлумларнинг гуноҳларидан олиб, ўша зolimларга ёзилади. Савоблар тугаган ва унинг устига халиги мазлумларининг гуноҳларини ҳам ўзларига олганларидан кейин табиийки, жаҳаннамга ташланурлар”, деб жаноби Расулуллох ўз умматларига разил сифатларнинг оқибати қандай мудҳиш эканлигидан хабар берган эканлар.

Яна Пайғамбаримиз: “Жабру зулмнинг турлари жуда кўп. Масалан, ота-оналар ўз фарзандларига яхши тарбия бермаётган бўлса, бу ҳам зулм. Оила бошлиғи ўз рўзғори учун зарур нарсаларни муҳайё қилишга ҳаракат қилмаётган бўлса, бу ҳам зулм. Аёл киши ўз эрига хиёнат қилса, эрининг топаётган маблағидан сўрамай, қаёқларгадир сарф қилаётган бўлса, бу ҳам зулм. Қайнона ўз келинларига ўғай оналардек қаттиқ муомалада бўлаётган бўлса ва аксинча келин қайнонага нисбатан адолатсиз бўлса, бу ҳам зулм. Хуллас, кўлидан яхшилик

келадиган одам ёмонлик қилса ёки ёрдам қилишга қудрати етатуриб, ёрдамини аяса, демак унинг бераҳм, бешафқат, балки золим одам эканлиги, маълум бўлади”, - дейдилар.

Ўз манфаати йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган инсонларнинг бировларга касофати тегишини ҳисобга олиб, уларга зинҳор-базинҳор ёндашмасликни кўпни кўрган инсонлар: Ёмонга ёндашма, яхшидан адашма” деган нақл билан ифода этганлар.

Ҳаёт инсонга бир мартаба берилади. Шундай экан, бундай инсонлар билан ўз кадр-қимматингни сақлаган ҳолда муомала қилганинг маъкул. Халқимизда: “Кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка етгунча, эгилганга эгилгин бошинг ерга теккунча”, деган нақл бор-ку.

Бундай шахслар улар билан бирга турли хулқ атвордаги, хурматга лойиқ инсонлар ҳам ишлаётганликларини унутмасликлари лозим. Аск ҳолда, бир куни келиб бу шахс кишилар ўртасида ўз хурматини йўқотади, бебурд бўлиб қолганини сезмай қолади.

Инсон шуни билиши керакки, куч билан эриша олмаган нарсага яхши сўз билан ҳам эришиш мумкин, ундан моҳирона фойдаланилса, у кўплаб мўъжизалар яратади. Шу боис: “Сўз сеҳридан кучли нарса йўқ бу дунёда”, дейишади.

Буюк рус шоири Л.Н.Толстой: “Инсонга яхши сўз гапиришлик, эътибор қилишлик – буюк ҳислатдир, унинг ёрдамида инсонлар бирлашадилар, агар эътибор бўлмаса, меҳр кетади, муҳаббат кетади, улар ўрнини нафрат олади”, деган экан. Шунинг учун кишиларнинг бир-бирига бирлаштирадиган эътибордан айрилмайлик.

Азизлар! Келинлар, бир-биримизга меҳрли бўлиб, бир-биримизни асрайлик, асабларга дам берайлик. Қаерда хуш-хулқли, хушмуомалали инсонлар кўп бўлса, у ерда кишилар иноқ яшайдилар, сиҳат-саломатликлари яхши бўлади, узок умр кўрадилар.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Насихат ҳақиқий даво, уни тинглаган одам, ёқимсиз хулқлардан озод бўлади.

2. Ростгўйнинг ҳамиша юзи ёруғ, дили шод бўлади.

3. Чўққига чиқиб, ҳарсангтош кулатиш, бировнинг миннатини кўтаришдан енгилроқдир.

4. Кишидаги яхши фазилатларни йўқотиб, ёмон ҳислатларни юзага чиқарадиган нарса - манманлик ва баҳилликдир.

ЁШЛАРНИНГ КИЙИНИШ МАДАНИЯТИ

Маълумки, кийиниш – бу маънавиятнинг бир қирраси. Охириги пайтларда йигит-қизларимизнинг кийиниш эркинлиги, маъсулияти ва маданияти ҳақида кўп гапирилмоқда. Чунки кундан-кунга айрим ёшларимизнинг кийимлари ярим ялонғоч, докадай майин, тор, йиртиқ, хуллас аянчли тус олаётганлигини гувоҳи бўлаяпмиз.

Агар инсон ўз уйида юрган бўлса, унинг қандай кийиниши ўзининг шахсий иши, кўча-кўйда қандай кийиниб юриши эса – бу ижтимоий, маънавий масаладир.

Шахс либоси орқали атрофдагиларга ўзи ҳақида маълумот тарқатади. Бунга баъзилар эътибор бермасалар ҳам керак. Қиз-аёлнинг баданларини ёпиб юриши бир маънони, очиқ-сочиқ юриши эса бошқа бир маънони англатади.

Ўзбек миллатида ўзига хос “Ҳаё” тушунчаси бор. “Ҳаё – бу одамийликнинг ўзаги” дейишган. Шу ўринда бир ривоятни эслатиб ўтишни жоиз деб биламан.

Бир ўзбек аёлини маълум айби учун қатл қилмоқчи бўладилар. Уни олиб кетмоқчи бўлиб кирганларида, у миршаблардан игна-ип сўрайди. Миршабнинг “нима учун?” деган саволига, кўйлагининг бир жойи йиртилганини ва уни тикиб олмақчилигини айтади. Шунда миршаб: “Сени қатлга олиб кетаяпмиз, уни тикишингдан не фойда” деган

саволига, у аёл: “Мен ўзбек аёлиман, ўлимга кетаётган бўлсам ҳам танамни бирор жойини ёт кимсаларга кўрсатмай, ҳаёни йўқотмаган ҳолда ўлишим керак” деб жавоб берган экан.

Кўрдингизми аждодларимиз авваллари ҳаёни, одоб-ахлоқимизни қандай эъзозлашган.

Бугунги кунда чиройли хулқи, юксак маънавияти билан эъзоз-эътибор топаётган, ота-онасига раҳмат олиб бераётган қизларимиз кўп.

Адабиёт, санъат, таълим ва спорт соҳасидаги ютуқлари билан Зулфияхоним номидаги юксак мукофотга эришаётган, жаҳон спорт ареналарида юртимиз байроғини баланд кўтараётган қизларимиз билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

Лекин, шу билан бир қаторда очиқ-сочиқ кийинган, юз-кўзларига дунёдаги бор бўёқлардан чаплаб олган, атрофида ўзларидан бошқа ҳеч ким йўқдек шанғиллаб гапириб юрадиган, беўхшов қилиқлар қиладиган қизларни ҳам учратамиз. Одатда қиз болани гулга қиёслашади. Қиз боланинг гўзал хулқи, одоби атрофдагиларга худди гулни хушбўй хиди каби таъсир кўрсатади. Қиз боланинг бадахлоқлиги эса гул тикони каби кўнгилларга оғриқ етказиши. Ўйлаб қолсан, маънавияти қашшоқ бу қизлар эртага қандай келин ва қайнона бўладилар. Бунга эътибор бермоқ зарур.

Қизларимизнинг очиқ-сочиқ кийиниб юришлари на фақат маънавият масаласи, балки миллат генофонига таъсири бор масала ҳамдир.

Жинслараро муносабатларни ўрганувчи мутахассислар (сексопатологлар) фикрича, қизларимизнинг бундай кийиниб юришлари уларга нигоҳ солган йигитларимизнинг жисмоний саломатликларига, таъсирчанликларига зарар етказар экан. Натижада янги турмуш қурган айрим

оилаларда нохуш ҳоллар юзага келиб, уларнинг турмушлари эрта бузилиб кетиш ҳоллари кузатилад экан.

Шу боис, неча асрлар давомида ҳар қандай тайзиклар остида бўлса ҳам асраб келинган миллий қадриятларимиз, ахлоқ-одобимиз, шарму-ҳаёмизни софлиги учун курашишга барчамиз: ота-оналар ҳам, ёшу-қарилар ҳам, устоз, тарбиячилар ҳам, маҳалла фаоллари ҳам маъсулмиз. Ҳаммамиз ўз бурчимизни тўғри англаган ҳолда ҳаракат қилмоғимиз лозим. Бу масалага лоқайдлик қилиб бўлмайди.

Ахир кўчага отланаётган фарзандини қай алфозда остона хатлаб чиқаётганлигини ота-она кўрмайдими? Агар у ўқувчи, талаба бўлса устоз-тарбиячиларчи?

Янглишиб, кўр-кўрона бировларга тақлид қилиб, очик-сочик кийинган ёшларимизга дўстона фикрлар айтсак бўлмайдами? Кўпчилик ёшларимиз ақлли, фаросатли, дўстларига гапи ўтадиганлари кўп.

Яқинда институтимизнинг педиатрия факультетининг 4-курс талабалари билан ёшларни кийиниш маданияти тўғрисидаги фикрларини сўраганимда, бир талаба қизимиз: “Биз ота-онамиз берган пулга уларни уялтирувчи кийим сотиб олиб кийсак, бу одобдан эмас. Наҳотки айрим қизларимизнинг ярим ялонғоч, шортик-майкаларда юришлари маданийлик ёки замонавийлик бўлса. Биз кўчада кетаётганимизда одамлар орқамиздан “Бу фалончини қизику” дейишади. Либос – бу ўткинчи обрў воситаси. Унга ружу кўйиб бўлмайди?” деган сўзларни айтди. Мен бизнинг институтимизда мана шундай ақлли қизларимиз борлигидан ва улар кўпчилиكنи ташкил қилганидан фаҳрландим.

Президентимиз И.А.Каримов: “Ёшлик” шаҳарчасида талаба ёшларни ҳаёти, маънавияти, жумладан кийиниш маданияти ҳақида сўзлаб: “Кийим танлаш ва кийинишда ёшларимиз миллий турмуш тарзимизга, Ўзбекистон шароитига, иқлимимизга мос жиҳатларини инобатга олишса, фойдадан холи бўлмайди” деган эдилар.

Хуллас, ота-оналар, катталар, устозлар, тарбиячилар, маҳалладаги маслаҳатчилар, ёшлар вакиллари – барча-барчамиз бу масалага эътиборни кучайтириб, ёшларнинг кийиниш маданияти борасида тез-тез давра суҳбатлари ўтказиб, улар онгига миллий кийиниш маданиятимизни қадрлашимиз, авайлаб-асрашимиз ҳар биримизнинг фарзандлик бурчимиз эканлигини чуқурроқ сингдиришимиз зарур.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Кийиниш эркинлиги – бу олий қадрият, бироқ ахлоқ доирасидан четга чиқадиган ҳар қандай эркинлик – ахлоқсизликдир.
2. Ҳаё – бу одамийликнинг ўзаги.

ШУКРОНА АЙТИБ ЯШАШГА ЎРГАНАЙЛИК

Аллоҳ одамни ажиб ва латиф қилиб яратди. Унга энг гўзал хулқларни, энг олий майлларни берди, атрофга ва бандаларга яхшилик қилмоққа, ҳаётдан завқланиб, шукроналар айтмоққа, ширин тил билан одамларни дилини равшан қилмоққа қодир қилиб яратди.

“Дунё – тангрининг даласи”, - дейди Ҳазрат Жалолиддин Румий. Демак, бизлар ҳам ўша даладаги турфа гиёҳлармиз. Унда бойчечагу-лоладан тортиб, сассиқ алаф ва захри қотилгача мавжуд. Қай бири не бўй таратади – бу, энди уларни Аллоҳ синовидан қандай ўтаётганига боғлиқ.

Маълумки, инсон умри боқий эмас. Ҳамма нарса каби, инсон ҳам қарийди. Бировни афти, бировни соғлиғи, бировни тили чарчайди. Айрим ҳолларда шукронаси йўқ, иродаси бўш, сабри суст кишиларда бу ҳолат атрофдагиларга малоллик тарзида намоён бўлаётганлигини кузатамиз.

Бу борада, ҳаёт тажрибаси кўп бўлган инсонларни қуйидаги фикр – мулоҳазалари, ўғитларига бир эътибор беринг-а:

Аллоҳ инсонга дунё, амал бериб, уни синовдан ўтказаркан, қандай амаллар қилишини кузатаркан. Агар у ҳаддидан ошса, яъни ўз бурч ва масъулиятини унутиб, бировларни дилини оғритса, бойликка ружу қўйса, шунга яраша жавобини бераркан. Уни иши ўнгидан келмаскан, фарзандлари меҳрсиз бўларкан, уйдан барака қочаркан, омади чопмаскан, ҳар ишида ишқал чиқавераркан.

Бундан ташқари, Аллоҳ ҳар бир бандасига синаш учун яна қувонч, ғам ва ташвиш ҳам бериб кўрар экан. Шунинг учун, инсон Аллоҳ берган шу қувончли ёки ташвишли кунларга ҳам шукрона қилиб яшашга ўрганмоғи лозим экан.

Ҳар кун, ҳар лаҳза биздан шукрона сўрайди. Шукроналикда катта ҳикмат ва барака, ҳамжихатлик ва ҳамкорлик бор экан.

Шу боис бўлса керак, Нақшбанд ҳазратлари ҳам: “Эй азиз, сизга ранжу-ғам юзланганда қаноат қилмоғингиз энг яхши ҳислат. Ҳақиқий мўмин ўзгалардан ҳафа бўлмайди, айбни ўзидан излайди ва топади ҳам. Улуғлик одамлардан ранжимасликдан бошланади, чунки ранжишда кибр бор, дейдилар. Ҳадисда ҳам “Яхши-ёмон кунларимизнинг муаллифи фақат ўзимиздадир”, дейилган.

Маълумки, инсон қалбини Оллоҳнинг мўъжизаси дейишади. Уни тафтиш қилиб, яхши фикр, шукр ила охорлаб турилмаса, киши бошига сезилмас офатлар ёғилавераркан. Улуғ кишиларнинг ёқимли ҳислатларидан бири қаноатдир.

Аммо қаноат қилиш ризқ қидириш ва касб билан шуғулланишдан тийилиш дегани эмас. Балки касб туфайли топган нарсасига шукр қилиш ва ортиқчасига интилмасликдир.

Доно кишилар: “Қаноат туганмас бойликдир, қаноатли киши ҳеч қачон камбағал бўлмайди, чунки уни ҳеч кимга иши тушмайди. Қаноатсиз киши эса гадойга ўхшайди, унинг ҳамма нарсаси бўлса ҳам, кўзи тўймайди, кўпроқ топишга интилади, нарса учун одамлар олдида бош эгади”, дейдилар.

Қаноатсиз кишининг кўнглида ҳасислик ўти туғён урган бўлади. “Фалончи уни олибди, пистончи бунди олибди, мен ҳам олишим керак, нега унда бўлади, менда бўлмайди”, деб жонини жабборга беради. Бу ҳол яхшиликка олиб келмайди, албатта.

Биз хатто қўшнимизнинг уйидаги тўкин-сочинлик, шодхуррамлик учун ҳам ҳасад қилмай, шукрона қилайлик, бизга ҳам шундай эҳсон насиб қилсин, дея Аллохдан тилайлик.

Ношукурлик яратганга ҳам, бандасига ҳам ёқмайди. Шу боис, сабр қилиб, нафсни тия билиш керак. Сабр ва чидам – барча мушкул ишларни енгиш калитидир. Кимки унга қобил экан, сув сойликни, ўрдак кўлни топгани каби, ҳушбахтлик ва саодат эшиклари унга очилаверади.

Ривоят қилишларича Ҳазрат Сулаймоннинг “Бу дунёдаги ҳамма нарса ўткинчи” деган сўзлар ёзилган узиги бўлган экан. Ҳазрат Сулаймон ҳаётининг қайғули онларида узикдаги ана шу хикматли битикни ўқиб, таскин топаркан.

Бир куни уни бошига шундай бахтсизлик тушибдики, узикдаги сўзлар ҳам дардига малҳам бўла олмапти. Ҳазрат Сулаймон ғазаб билан узикни ечиб, отиб юборипти ва думалаб бораётган узукнинг ички томонида ҳам аллақандай битик борлигига ногаҳон кўзи тушипти. Ўрнидан туриб, узукни кўлига олибтида, битикни ўқибди. Узукнинг ички томонида: “Бу ҳам ўтиб кетади” деган ёзув бор экан. Ҳазрат Сулаймон аччиқ қулимсираб, узикни бармогига тақиб, умрининг охиригача уни ечмаган экан”.

Инсонга ақл, кўл, оёқ, тил ва дил – фақат яхшилик қилиш учун берилган. Қасд, ҳасад билан бировни

кўнгилини вайрон қилган одам, мўминликдан чиққан одамдир.

Сиз ишга бирор нарсадан кайфиятингиз бузилиб келдингиз, дейлик. Шунда Сиз бировларга асаб найзаларингизни худа-бехудага санчмай, ақл ва фаросатни ишлатиб, бу ҳолатдан чиқишга ҳаракат қилиб кўринг. Акс ҳолда, бир куни келиб кишилар ўртасида ўз ҳурматингизни йўқотиб, бебурд бўлиб қолганингизни сезмай қоласиз. Шу боис, доим яхши сўзни, яхши ниятни куйлайвериш керак. Ҳадиси шарифда ҳам “Одамларга нисбатан ёмонлигингни тўхтат, шу ўзингга садақа бўлади”, дейилганку.

Кўпни кўрган инсонларни: “Сиз бировларни айбини кидирманг, дилини оғритманг, кишиларга берилган имконларга ҳасад қилманг, бировларни обрўсизлантиришга уринманг. Алқисса, ўзингдан обрў кетади. Бировларга тилаган ёмонлигингиз, ўзингиз томон юриб келади”. Шу боис, ниятингизни яхши қилинг, палончидан менинг нимам кам деб, ўзингизни ўтга, чўғга урманг, беюзларча таъмагирилик йўлини тутманг. Ишларимдан Аллоҳ розимикин?, деб ўзингиздан кўнглингиз тўлмаёй яшасангиз, Аллоҳ сизни доим кўллаб-қувватлайди, сиз бунга ишонинг. Ниятингиз мусаффо, тилингиз билан дилингиз бир бўлсин, нигоҳларингиз одамларнинг юрагига чўғ туширсин, юзингиздан фақат меҳрибонлик балқисин”, деб доимо эслатиб туришларини боиси ҳам шу бўлса керак.

“Умр оқар дарё. Бу дарёдан кимдир сузиб, кимдир оқиб, яна кимлардир чўкиб ўтади”, дейишади. Одам одамга ғанимат. Дунёга одам бўлиб келдикми, одам бўлиб яшайлик, бир-биримиздан яхши сўзни, яхши ниятни, меҳр ва мурувватни аямайлик.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Дунёда меҳмонлар дунё талашса,
Хешу акроболар ола қарашса,
Бир-бирига ҳасад нигоҳ қадашса,
Ҳайқиргим келади шундайин дамлар:
- Бағри кенгрок бўлинг, азиз одамлар!
2. Она фарзандига меҳрин бермаса,
Ошиқ ёри учун гуллар термаса,
Фарзанд онасини йўқлаб келмаса,
Ҳайқиргим келади шундайин дамлар:
- Меҳрлирок бўлинг, азиз одамлар.

РИЗҚ-РЎЗИМИЗ - НОН ҲАҚИДА

Табиатнинг буюк неъматларидан бири - нондир. Нон азиз ва мўътабар. У ҳаётимизнинг нафақат мазмуни, балки безаги ва кўркидир. Дастурхон солиними, албатта биринчи навбатда нон қўйилади, уйга келган меҳмонни нонсиз кузатилмайди. Ўғли йигит бўлиб армияга кетар экан, оналар нон тишлатиб, уни уйнинг энг тўрисиغا иладилар. Момоларимиз гўдаклар чўчиб уйғонмасин дея, уларнинг бош тарафларига нон қўйиб қўядилар.

Дарҳақиқат нон – бу узоқ умр, тўқлик ва бахт, инсонлар ризқи, фароғати, Ватан муҳаббати ва тинчлик рамзидир. Халқимизда “Нон – имондан азиз”, “Нонга ҳурмат – элга ҳурмат”, “Нон мўллиги – эл тўқлиги” деган нақллар нонни муқаддаслигидан далолат беради.

Кўли гул нонвойларимиз ана шу тарифига қалам ожиз, бир умр кўнгилга урмайдиган бу азиз неъматнинг хилма-хил турларини ўйлаб топганлар. Улар бутун санъат, меҳрларини бериб эл оғзига тушадиган ширмонлар, седанали патирлар, сутли кулчалар, серкунжут оби нонлар тайёрлайдилар ва эл дуосини оладилар. Ҳозирда чет эл

сайёхларининг ҳайратга солган нонларни Самарқанд нонвойлари тайёрлаяптилар. Бу нонлар ўзбек халқининг юзи, шон-шуҳратларидир.

Шу боис, ота-оналаримиз, бобо-момоларимиз ҳар куни эрталаб дастурхонда нонни кўрганларида унинг улуғлиги ва азизлиги шарафига тавоф айлаб, шукроналар келтирадилар.

Доно халқимиз нонни улуғлаб, уни дастурхонга тескари қўймайди, унинг устига бошқа нарсаларни ҳам қўймайдилар. Нон устидан хатлаб ўтилмайди. Мабодо нон қўлдан ерга тушиб кетса, дарҳол уни олиб, уч марта ўпиб, пешоналарига сурадилар, нон ушоғини дастурхон устида кўрсалар бармоғини хўллаб, ушоғига босиб олиб, еб қўядилар. Шулар орқали нонни эъзозлаш, хор ва исроф этмасликка бошқаларни ундайдилар.

Ҳеч нарса ноннинг ўрнини боса олмайди. Буни асрий ҳаётий мисоллар тасдиқлайди.

Нонни азизлашимизнинг яна бир боиси бор. Бу неъмат қорин тўйдирадиган овқат бўлибгина қолмай, у дори-дармон вазифасини ҳам ўтайди. Гап шундаки, нон таркибида инсон учун жуда зарур бўлган оксил моддалари, углеводлар, витаминлар, калий, кальций, магний, темир ва бошқа минераллар, бирмунча микроэлементлар борки, инсон буларни қабул қилмай яшаши қийин.

Табобат илмининг бобокалонлари Абу Бакр ар Розий, Абу Али ибн Синолар ноннинг шифобахш хусусиятларига катта аҳамият берганлар. Абу Али ибн Сино иссиқ мижозли шахсларга, семиз одамларга суви қочган нонни олиб, ивитиб ейишни тавсия этган.

Абу Бакр ар Розий еганини қусиб юборадиган, ошқозонида ачишиш пайдо бўлганда, беморларга нонни асалга ботириб ейишни тавсия қилган.

Бу алломалар нонни сутга тўғраб еб юрган шахсларда ҳазм аъзоларининг фаолияти яхши, ранг-рўйлари тиниқ ва чиройли бўлишини айтганлар.

Ўша алломаларнинг айтишича, яна нонни сутга ботириб ейиш пешоб йўлларидаги ачишишга барҳам берар экан.

Қаттиқ шамоллаганда, гриппга дучор бўлганда пиёз тўғраб, қалампир солинган қатикқа нонни ботириб ейилса, инсон терлайди, ўраниб ётиб, бир ухлаб турса, киши ўзини тетик сезади.

Халқ табобатида кепакдан тайёрланган нонни қанд касаллигида пархез қилиб буюрилади.

Милклар қочиб, тишлар бўшаша бошласа, қаттиқ нонни чайнаш тавсия этилади.

Беморнинг ичи кетганида қаттиқ нон талқонини қатикқа аралаштириб истеъмол этиш тайинланади.

Бундан ташқари, яна кўплаб касалликларда нон даводир. Шунинг учун бобо-момоларимиз ноннинг ушоғини ҳам кўзларига суртганлар, зинҳор-зинҳор увол бўлишига йўл қўймаганлар ва бу одатни ўз фарзандларига доимо уқтирганлар.

Биз ҳам ёшлигимизда кулча нонларни ариқда оқизиб, сўнг тутиб олиб ердик. Агар кўчада тасодифан нон парчасини кўриб қолсак, олиб ўпиб, кўзга, пешонага суртиб, тоза жойга олиб кўярдик, нонни керагича, исроф қилмай ишлатардик.

Хўш, ўша ор-номусга тенглагулик, ҳаётимизни усиз тасаввур қила олмайдиган нонларимизнинг қадри ҳозирда қандай?

Маънавий тарбиянинг оқсоқлиги туфайлими, ҳаётда «увол» деган тушунчани камроқ қўллаяпмиз. Айрим хонадон эгалари «тўқликка-шўҳлик» қабилида иш тутиб, ноннинг нақадар азизлигини, у олий қадрият эканлигини унутиб қўйаяптилар.

Тўй-базмларда дастурхонда янги синдирилган юмшоқ нон бўлаклари тургани ҳолда, ҳар бир келган меҳмон учун яна бутун нон қайта-қайта синдирилаяпти.

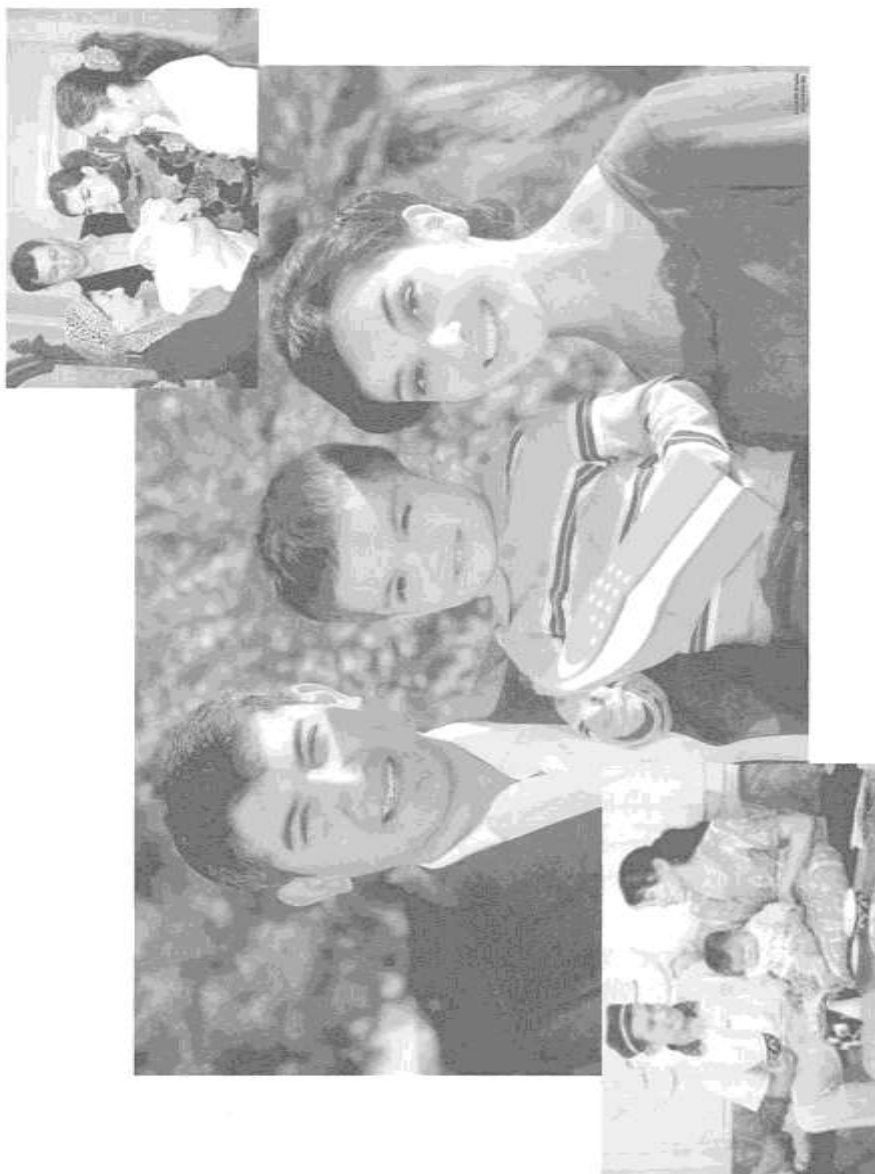
Ота-оналар ўз фарзандларига бу буюк неъмат дастурхонимизга келгунига қадар қандай меҳнат сарф қилинаётганини, уни беўрин сарфлаш увол эканлигини уқтиришлари керак.

Хонадонларда дастурхонда ортган нонни тўграб, офтобда ёки духовкада қуритиб, халтачаларга солиб қўйилиши керак. Уни турли масаллиқларга қўшиб, аклидрокингиз, пазандалик маҳоратингиз билан ажойиб, ноёб таомлар тайёрлашингиз мумкин. Бу билан уйингизга қут-барака киради, нон исрофгарчилигига чек қўйган бўласиз.

Бу борада ҳар биримиз тежамкор бўлишимиз, бу олий неъматдан оқилона фойдаланишимиз улуғвор фазилатни вужудга келтиради.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Нон ҳам, ушоги ҳам нон.
2. Нон боласи – нонушок.
3. Нон қон бўлса, қон-жон
4. Нон хидида ҳаёт бор

Ш-ОИЛА МАЪНАВИЯТИ

ОИЛА-ТАРБИЯ ЎЧОҒИ

Оила – муқаддас даргоҳ. Жамиятдаги ҳар қандай муваффақият, ҳар қандай инқироз ҳам оиладан сув ичади. Рисоладаги инсон боласи оила бағрида дунёга келади, ота-она, ака-ука, опа-сингил, яқин қариндошларнинг меҳр қуёшидан баҳра олиб улғаяди, инсоний фазилатлар касб этиб, камол топади.

Ёш ниҳол катталарга ҳурмат-эҳтиромни, кичикларга меҳр-шафқатни, она табиатни эъзозлашни ва кўз қорачиғидай авайлашни, киндик қони тўкилган она тупроғи, жонажон Ватани олдидаги бурчларни оила кучоғида ўрганади.

Хозирги замон руҳшунос олимларининг исботлашича, инсонга хос қобилияту-иқтидор, фазилату-иллатларнинг 80 фоизи 5 ёшгача таркиб топиб бўларкан, қолган 20 фоизи эса 25 ёшгача чўзилиб шаклланаркан. Лўндаси одам боласининг келгусида қандай инсон бўлиб етишиши оила кучоғида ҳал бўларкан. Бунда оилавий муҳитнинг соғ-носоғломлиги кўпинча тақдируломон аҳамият касб этаркан.

Оилада ҳар бир шахснинг ўз ўрни бор.

Донишмандлар: “Жаҳонда нимаики оқ бўлса, унга она сути тимсол, нимаики жўшқин бўлса, унга ҳам она меҳри тимсол, нимаики чидамли, сабр тоқатли бўлса, она иродаси тимсол. Шунинг учун ҳам биз “она юртим”, “она тилим, деймиз”, дейишади. Ҳадиси шарифда ҳам “Жаннат оналар оёғи остидадир” дейилади.

Она фарзандининг соғлиги, камолати ва келажаги йўлида хатто ўзини қурбон қилишга ҳам тайёрдир.

Ривоят қилишларича, кунлардан бир куни юртни ёв босибди. Элни тигдан ўтказибди. Экинзорларни пайҳон қилибди, юртни талабди. Навбат онага келибди. Онани бир ўғли ва бир қизи бор экан. Босқинчи онага қараб: “Сени ўлдирмоқчи эмасман. Катта бўлганида биздан қасос олиши

мумкин бўлган ўғлингни қатл қилмоқчиман. Агар сен ўнг кўзингни берсанг, ўғлинг омон қолади, бўлмаса уни ўлдираман”, - дебди. Она: “Кўзим керак бўлса ол, аммо боламга тегма”, - дебди. Жаллод онанинг ўнг кўзини ўйиб олибди. Онадан “ғинг” деган садо чиқмабди.

Босқинчи: “Энди чап кўзингни берсанг, қизинг омон қолади”, -дебди. Она ҳеч иккиланмай, унга ҳам рози бўлибди. Жаллод онанинг чап кўзини ҳам ўйиб олибди. Онаизор икки кўзидан айрилибди-ю, болалари омон қолибди.

Тез орада эл баҳодирлари кўзғалиб, босқинчиларни ер билан яксон қилибдилар. Она меҳри, жасорати олдида бош эгиб, халойиқ уни юртга бошлиқ этиб тайинлашибди. Икки кўзидан айрилган она ўғлини ўнг кўзи, қизини чап кўзи қилиб, узоқ яшабди, юртни адолат билан бошқарибди.

Шу ўринда болалигимда ўқиган бир эртак ёдимга тушди. “Қадим замонда бир ўлкага ёвуз жодугар келибди. Ҳамма ундан кўрқиб, ўз уйларини ташлаб кета бошлабдилар. Бир аёл ҳам чақалоғини бағрига босиб йўлга чиқибди. Йўлда уни ёвуз жодугар таъқиб қилибди ва онадан чақалоқни тортиб олмоқчи бўлибди. Бироқ она фарзандини ҳеч бағридан қўйиб юбормабди. Ҳазабланган жодугар аёлни боласи билан жарга ташлабди ва жарни сув билан тўлдира бошлабди. Сув аёлнинг тиззасига етибди, кейин белигача чиқибди. Аёл эса гўдагини бағрига босиб қимирламай тураверибди. Сув ҳам шафқатсизларча аёлнинг кўксига етиб, бўйнига қараб йўл олганда, у боласини икки қўли билан сувдан кўтарибди. Сув онани бутунлай кўмибди. Лекин она бор кучи билан фарзандини сув юзида ушлаб тураверибди. Ёвуз жодугар бу холни кўриб, онанинг чексиз меҳрига қойил қолибди ва узоқ – узоқларга қочиб кетибди. Аёл эса сувнинг чангалидан қутилиб фарзанди ва бутун ўлкани ёвуз жодугардан халос этибди. “Она меҳри” бу оддий эртак эмас – ҳақиқатдир.

Она шундай зотки, у ўзидаги битмас-туганмас меҳру-шафқат туфайли фарзанд учун энг оғир кийинчиликларга бардош беради. Айниқса, фарзандининг эмизикли пайтида онанинг ширин уйқусидан кечиб, бедорлик дардини тортган онларини бир тасаввур қилиб кўринг. Оналар гўдакка оқ сутига меҳрини кўшиб эмизадилар. Ҳаёт озукаси чакалокнинг оғзидан кириб, бутун танасига сингиб кетади. Зеро томирларда оқувчи қон эмас, онаизорнинг оқ сути. Юрак уриб турар экан, она меҳри йўқолмас. Меҳр йўқолса, ҳаёт сўнади. Бола қалбига имон ва эзгулик уруғини экувчи, уни парваришлаб камолга етказувчи шарафли зот Онадир. Онанинг эркалаб-суйганидан, меҳр-мурувватидан тош қалблар эрийди.

Ўқиганим бор. Болалар врач қабулига бир она бемор боласини олиб келибди. Шамоллаган экан. Бола безовта, иситмаси баланд. Врач ҳамширага иситмани тушурувчи укол қилишини буюрибди. Ҳамшира бемор болага ёндошганида, унинг қўлидаги шприц ва игнага кўзи тушган аёл беихтиёр сесканибдида: -Игнангизнинг кичикроғи йўқми? дебти қалтираб. Холбуки, игнани энг кичиги экан...

Ҳамшира болага укол қилаётганида эса аёл кўзларини чирт юмиб, лабларини қаттиқ тишлаб, инграб юборибди. Кўзларидан икки томчи ёш юмалаб тушибди. У яна ҳамширага қараб, дебти: - Шу уколларни боламга эмас, менга қилсангиз бўлмайдими?! Она сути орқали ўтади-ку?!

Ҳамшира аёлни сўзидан қулиб, қилаётган ишига изоҳ бераркан, онанинг меҳру шафқат, илтижо тўла кўзларига кўзи тушиб, кўнгли алланечук бўлибди.

Дарҳақиқат, фарзанд она юрагининг, қалбининг бир бўлаги, фарзанд бетоб бўлса, она бетоб, кўзига дунё тор. Бола соғ бўлса она ҳам саломат. Унда оналик меҳри, олам шодлиги жўш уриб туради. Кўрдингизми, фарзанд танасига қадалган игнадан она қалби титради, фарзанд танасидаги оғриқдан она кўзига ёш келди, фарзанд йигисидан эса она

қалби жунбушга келиб, тилга кирди ва ҳамширадан меҳру шафқат тилади.

Оилада болаларни тарбиялашда отанинг салмоғи ҳам жуда катта. Ота оиланинг узоғини яқин ва йўғини бор қилиш учун доимо ҳаракатда бўлади.

Бир киши бир донадан насиҳат қилишни сўрабди. Доно унга: “Ховли-жойинг, илму-одобинг кимдан қолган? – дебди. У киши: “отамдан”, - деб жавоб берибди.

Доно унга: “Шунинг ўзи насиҳатдир”, дебди ва давом этиб: “Агар сен яхшилик қилсанг, яхшилик қолади, ёмонлик қилсанг ёмонлик қолади”, деган экан.

Ота-оила таянчи, меҳрибон маслаҳатчи. Азалдан отанинг мавқеи, юриш-туриши, обрўси, меҳнатга муносабатидан ибрат олиш фарзандлар учун одат ҳисобланган. Ота рози худо рози дейдилар. Фарзанд отани рози қилиб, дуосини олса, дилини пок тутса, Аллоҳ ҳамиша сўраганини беради, ҳар қандай яхши ишларга йўл очилади. Ота фарзандидан кўп нарса талаб қилмайди, фарзандини доимо соғ-саломат кўргиси келади. Бу борада Ўзбекистон Қаҳрамони, шоир Абдулла Орипов шундай дейди:

Ўғлим сўрамасман сендан мол-дунё,
Уй жой қуриб берма, майли аломат.
Майли, кўзларимга бўлмагин зиё,
Ёнимда юрсанг бас соғу-саломат.

Майли кўтармагил мени елкангда,
Қалқон ҳам бўлмагин ёғса маломат.
Бир куни ёстикқа бошим текканда,
Тепамда турсанг бас соғу-саломат.

Ота-онанинг фарзанди учун чексиз меҳнат – машаққатларини сўз билан ифодалаб бўлмайди. Бир парча этдан, мурғак чақалокдан забардаст бир инсонни вояга

етказгунча онадек меҳрибон ғамгузор, отадек парвона-ю захматкаш зотлар қанчалар азият чекиб, қанчалар қалб нурларини фарзандига бахшида этадилар.

Ҳар бир ота-она ўз фарзандини севади. Ҳеч ким уларни ёмон ва бахтсиз бўлишларини истамайди. Ўзлари эришолмаган ютуқларни қўлга киритишини, юксак марраларни забт этишини хоҳлайди. Шу боис ҳам Юртбошимиз: “Фарзандларимиз биздан кўра доно, кучли, билимли ва албатта бахтли бўлишлари керак”, деб кўп бора таъкидлайдилар.

Фарзандининг ҳар бир ютуғи ота-онанинг юрагини тоғдек кўтаради, фахр ва гурур туйғуларини вужудга келтиради. Ана шу туйғу уларга маънавий қониқиш беради, умрларига умр қўшади.

Одатда отани падари бузруквор, онани эса меҳрибон волида деймиз. Ота-она буюк зотлардир. Улар сиз билан бизни дунёга келтириб, кўз қорачиғидек асраб-авайлаб, вояга етказибгина қолмай, ҳамма вақт ҳаётимизга нур сочиб турадилар, ой каби тунимизни ёруғ, йўлимизни ойдин қиладилар. Ота-она ўғил-қизига ўз умри, ақл идроки, шодлигини бахш этади.

Шуни билингки, яшаса болам деб яшайди ўзбек. Шу боис шоирлардан бири ҳам:

Ўзбекка ўхшашни топмоқ муаммо,
Ўхшаса ўзига ўхшайди ўзбек.
Қиёси йўқ унинг, меҳри бир дарё,
Дунёда болам деб яшайди ўзбек.

Бир қўлда беланчак, бир қўлда қуръон,
Бир елкада кетмон, бирида иймон.
Барчага баробар бир офтобсимон,
Яшаса болам деб яшайди ўзбек

деган экан.

Хадиси шарифда оилада фарзанд бурчи тўғрисида тўхталиб, фарзанд узлуксиз ота-она хизматида бўлиши, уларнинг розилиги асосида ўз ҳаёти ва фаолиятини йўналтириши таъкидланади.

Шу боис, бу чексиз уммондек буюк мўътабар оналар қалбига таъзим айланг, азиз фарзандлар! Ота-онани тез-тез зиёратига боринг, хоки-пойларини кўзларингизга суртинг, меҳрибонларингизнинг дуосини олинг. Тиззаларига бошингизни қўйиб, кўзингизни бир нафас юмиб турунг. Шунда бундан ортиқ жаннат йўқлигини хис қиласиз.

Рўзгорчи дерсиз? Рўзгорнинг ғори қачон тўлган, айтингчи? Ҳаёт ташвишлари ҳеч қачон тугамаган, тугамайди ҳам, лекин ота-оналар бу фоний дунёда меҳмонлар. Кейин минг тавалло-ю, тавба-тазарру билан ҳам уларни ортига қайтариб бўлмайди.

Бу гапларимга кулоқ тутинг, оғир олманг, ота-она қошига шошилинг, дуоларини олинг, кам бўлмайсиз.

Кўнгил куши “кезсайдим, кўп олам” деркан,
Ҳофиз: “Қани, зўр бўлсайди нолам” деркан,
Ота-она ўлгунча “болам” деркан,
Айтинг, дўстлар, фарзанд қачон отам деркан,
онам деркан?!

Азизларим! Энди шоирнинг қуйидаги сўзларига эътиборларингизни қаратмоқчиман. Уларни диққат билан ўқиб, мағзини чақиб оларсиз деган умиддаман:

Ҳаётинг айланса дўзахга бир кун,
Яқининг айланса узоққа бир кун.
Дўстларинг айланса тузоққа бир кун,
Билгингки, бораринг ота-онангдир.

Дардларинг сен билан ютгучи ҳам у,

Кетсанг гар сафарга кутгувчи ҳам у,
Йиқилсанг қўлингдан тутгувчи ҳам у,
Билгинги, қадрдон ота-онангдир.

Бошларинг текканда тақдир тошига,
Кўзларинг тўлганда алам ёшига.
Борарсан зор йиғлаб онанг қошига,
Билгинги, азизинг ота-онангдир.

Дардингни ҳеч кимлар асло тингламас,
Онангдек ҳеч кимса қалбинг айламас.
Сен учун дунёда ҳеч ким йиғламас,
Билгинги, йиғлаган ота-онангдир.

Кувонсанг қувониб бағрига босган,
Кўзлардан асрабон туморлар осган.
Шодлигинг кўрганда қувониб, тошган,
Билгинги, азизинг ота-онангдир.

Фарзандингга дунёда нелар қилмадинг,
Отанг кутганини асло сезмадинг.
Яхши сўзлаб онанг чун бир кулмадинг,
Билгинги, азизинг ота-онангдир.

Кимки ота-онасини чуқур ҳурмат қилса, албатта фарзандлари ҳам уни эъзозлайди, ҳурмат қилади. “Қайтар дунё” деб бежиз айтилмаган.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Оила – бу муқаддас олий бир макон,
Оиладан бошланур бепоён Ватан.
Авайлаб – асрайлик уни ҳар бир он,

Шу ерда фароғат, ором олар жон.

2. Фарзанднинг яхшиси-дилбанд бўлади,
Отаю-онага бир қанд бўлади.
Ёмони бошингга келтирар бало,
Еганинг аччиқ сўз ва панд бўлади.
3. Агар ҳаётдан олмасанг таълим,
Сени ўргата олмас ҳеч бир муаллим.

ЎГИЛ ФАРЗАНДЛАРГА АЙТГАНЛАРИМ...

Азизларим! Эртага сиз оила бошлиғи, ота бўласиз. Бу сизга катта масъулият юклайди. Оила бошлиғи бўлган эркак ўз хонадонида адолат билан иш тутиши лозим. Яъни аёли томонига ўтиб, ота-онани таҳқирлаш ёки сиз ҳақсиз деб ота-онани ёнини олиб, аёлини жабрламаслиги керак. Худди шунингдек ота ўз фарзандлари ўртасида ҳам адолатли бўлиши, уларни иттифок яшаши кафолатидир.

Пайғамбаримиз: “Сизларнинг яхшиларингиз ўз аҳли аёлларига яхшилик қилганларингиздир” деганлар. Шу боис ҳар бир эркак оилада ўз аёлига доим ёрдам қўлини чўзмоғи керак. Донолар: „Агар хотининг ифбатли, номусли, очик юзли ва ширинсўзли бўлса, у ҳоҳ гўзал, ҳоҳ хунук бўлсин, барибир уни сев, ҳурмат қил”, дейдилар.

Шу ўринда шоира Ойдин Хожиева ҳам эркакларга қарата:

Шохи кўйлак олиб берма,
Сен аёлга гулимсан дегил.
Афсонавий қаср қурма,
Сен аёлга дилимсан дегил,
дейди.

Ҳалқимиз севган маънавият тарғиботчиси Турсуной Содиқованинг куйидаги сўзларига бир эътибор беринг-а: “Ўғлоним, умрингизни охиригача Сиздан асло нари кетмай, фақат сизнинг парвонангиз бўлиб яшайдиган аёлингиздир. Аёлсиз ҳаёт – дўзах, уй-уй эмасдир.

Сиз минг бой бўлинг, минг олиму- машхур бўлинг, аёлингиз бўлмаса ғарибдирсиз. Эркак зотини Аллоҳ мард яратган, аммо мўрт яратган. Шу мўртлигингиз боис сизга бизнинг тоифани қўшиб яратган. Аёл сизни синишдан асрайди. Аёл ўз файзи билан рўзғорнинг ҳамма жабҳасини нурлантириб турсагина, эрлар мард бўладилар. Аввало жуфт танланганда ақлу закоси, наслу насабига эътибор бермоқ зарур. Қуш уясида кўрганини қилади. Қолаверса, келиннинг ёшлик ва тажрибасизлик қилиб йўл кўядиган хатоларини тузатишнинг бир чеккаси ҳам эркакнинг зиммасига тушади. Рўзғорнинг биринчи кунидан бошлаб, сабру тоқат билан, гоҳ ҳазил, гоҳ ҳазинлик билан аёлингизда сезилган қусурларни йўқотмоққа тутиниш керак. Дунёда қанча одам бўлса, феъли ҳам турфа хилдир. Ҳар қандай жуфт бир-бирига машаққат билан мослашади. Айримлари буни вазминлик билан ўтказадилар. Ўзини бошқара билмаганлар уйлари уй бўлгунча бир неча бор ўт чиқариб, атрофдагиларни ўзларига қаратадилар. Бир рўзғорнинг йўлга тушиши учун у ёғ-бу ёғи ўн йил керак. Шу муддатни сабр билан ўтказган эр, аёлнинг эртаси порлоқдир”.

Шу ерда, ўқиган бир ибратли сўзлар эсимга тушиб қолди. Унда айтилишича, “Йигит киши қачон уйланиши мумкин” деган саволга “Хотини ва давлати ҳақида бировга гапирмасликка ақли етганида” деб жавоб берилган экан.

Кўрдингизми, ота-боболаримиздан қолган кичкина ибратли сўзда ҳам қанчалар чуқур маъно бор.

Абу Али Ибн Сино: “Соғлом фарзандни дунёга келтириш учун эркак онанинг соғлигига эътибор бериши

керак. Ҳамма вақт унинг истаган нарсасини имкон даражасида муҳайё қилиши лозим. Бунда иккита манфаат бор: бири зурриёдниги руҳи учун бўлиб, у ёшлиқдан яхши ҳулқли бўлиб ўсади. Иккинчиси – унинг бадани учундир, чунки ёмон ҳулқ миждоз бузилишидан кечади” дейди.

Ота-она соғлом бўлса, соғлом авлод, соғлом жамият вужудга келади. Лекин бу ерда онанинг нафақат жисмонан соғлиги, балки маънавий соғлигини ҳам назарга олиш керак яъни, **она ўз вақтини**, кучини фарзандига тўғри таълим-тарбия беришга сарфласагина келажакда соғлом жамият вужудга келиши мумкин.

Аёлни тўққиз ой кўкраги остида кўтариб юрган фарзанди мажруҳ ва чалажон туғилса, бу не-не умидлар билан кўзи ёриган аёл учун катта фожиа эмасми?

Фақат аёл авайлансада баркамол авлод дунёга келади. Буни сиз азиз фарзандлар ўз фаолиятларингизда ёдда тутинглар!

Ўз аёлини ҳурмат қилиш тўғрисида ҳам шоирлар эркакларга қуйидаги шеърий мисраларни тақдим этганлар:

Оху каби кезганда ҳам гўзаллар,
Қошу-кўзин сузганда ҳам гўзаллар.
Ўз йўлига солганда ҳам гўзаллар,
Уйдаги ёр, фариштангни унутма!

Молу давлат қўша-қўша келса ҳам,
Юрган йўлинг сулувларга тўлса ҳам.
Кўзинг тойиб, имонинг суст бўлса ҳам,
Уйдаги ёр, фариштангни унутма!

Бошинг ёстик, тошга етар кун келар,
Кўзинг бир кун ёшга тўлар кун келар.
Бир пиёла сув берса шул ёр берар,
Уйдаги ёр, фариштангни унутма!

Азизларим! Ўғил бола опа ва сингилларига ҳам меҳрибон бўлиб, улардан бот-бот хабар олиб туриши лозим. Хадисларда “Опа ёки сингилни излаб чиққан ака ёки ука то манзилга еткунча жаннат боғларида юргандек бўлади”, дейилади.

Отам бир ривоятни кўп айтардилар: “Буғдой нон муқаддас. Уни увол қилиш, устидан босиб ўтиш мумкин эмас. Аммо, агар ака сингисини ёки опасини кўриш учун ана шу буғдойзорни кесиб ўтиши керак бўлса, бунга рухсат этилар экан. Ота ёки онага ҳам эмас, айнан ака-укага. Мана шу сўзларни ҳам қадрига етмоқ лозим.

Аллоҳ таоло: “Кимки қон-қариндошлик муносабатларини мустаҳкамласа, мен уни раҳматимга муяссар қилгайдурман ва кимки қон – қариндошлик муносабатларини узсалар, мен ундан раҳматимни дариг тутгайдурман”, дер экан. Парвардигори олам қон-қариндошлик ҳақида шундай десада, биз бандалар арзимаган нарсалар туфайли бир-биримиздан (ака-ука, опасингил) аразлашиб юрсак, ойлаб, йиллаб улардан хабар олмай суҳбатлашмай юрсак, бу инсофданми? Ахир улар жигарку, бир қориндан тушишганку. Бир доно айтган экан: “Эсингизда бўлсин, агар хотиним ўлса, бошқа хотин оламан, фарзандларим ўлса, хотин олсам фарзанд кўраман, лекин ота-онам келиб менга на ака, на ука, на опа ва на сингил туғиб бераолмайди”.

Шуни билингки, ота-она вафот этгандан кейин оиланинг катта ўғли бош бўлиб қолади. Бу катта маъсулият.

Шу ўринда эшитган бир воқеани тавсилотини айтиб ўтишни жоиз деб билдим.

Бир одамнинг отаси вафот этибди. Ҳамма жаноза намози учун саф тортибди. Тобутни олиб чиқишибди. Имом тобут олдига келиб, дебди: -Отанинг қарзларини гарданига оладиган катта ўғли олдинга чиқсин! Мархумнинг икки

Ўгли олдинга чиқибди. –Катта акамиз Тошкентда яшайдилар. Биз қишлоқда яшаймиз. Отамизнинг олди-бердиси бўлса, биз кафилмиз, тақсир! Имом амрона охангда такрорлабди: - Катта ўгли чиқсин! Катта ўғил имомнинг олдига келибди. Имом баланд овозда: -Кўпчилик “Отанинг қарзларини гарданига оладиган катта ўгли чиқсин!” деганимда, бояги йигитлар айтгандек, бировлардан олган олди-бердини тушунишади. Унақа қарзларни узиш қийин эмас, олган қарзларидан айрим одамлар кечиб ҳам юборишади. Мен бошқа қарзлар ҳақида гапираяпман. Катта ўғилни чақиришимдан мақсад шуки, мархум адо қилаолмаган вазифалар энди тўнғич ўғилнинг гарданига тушади. Укалари уйланмаган бўлса, уйлантириш, уларни ўқитиш, қизлар қолган бўлса, уларни турмушга чиқариш, опа-сингиллардан ҳам энди отанинг ўрнида хабардор бўлиб туриш, уларнинг қийналиб қолишига йўл қўймаслик энди унинг зиммасига тушади. Катта ўғил энди укаларга, сингилларга ота ўрнида бўлади. Шу боис мархумнинг ёнига катта ўғилни чақириб, „Отангизнинг қарзларини гарданингизга оласизми?“ деб сўраяпман. Катта ўғил „Ҳа, гарданимга оламан“, деганидан кейингина жанозани ўқийман. Чунки рухлар ўлмайди, улар кўриб, эшитиб туради. Ўғилнинг „ҲА“ жавобидан кейин мархумнинг рухи тинч бўлади. Охирги сафарига хотиржам кетади, деган экан.

Ушбу хикматлар ҳам ақлимиз, ҳам қалбимизга таъсир этиб, ишимиз ва турмушимизни, феъл-атворимиз ва одобимизни, одиллик, меҳр-шафқат, ҳақгўйлик, ҳалоллик каби фазилатларимизни адашиб ёки билиб туриб йўл қўйган камчиликларимизни тиниқ кўзгуда кўрсатгандай намоён этадилар ва юксак инсоний мезонлар билан яшашга ундайдилар, деб ўйлайман.

Оға-инилар, опа-сингиллар бирбирларидан меҳр-муруватларини инсон сифатида аямасликлари керак.

Хурматли Турсуной Содикова бу ҳақда ўз мақолаларидан бирида шундай дейди: “ Оға-иниларнинг балки бир-бирдан ҳақи йўқдир. Аммо, уларнинг ҳар биттасининг вужудида онасининг парчаси бор. Биродар, сиз жигарингизни унинг вужудидаги онангизни йўқлаб, бир нарсалар илинасиз, сиз унинг ҳузурига унинг жонида яшаётган онангизнинг розилигини олгани борасиз. Эсланг, ҳар сафар оға-ини, опа-сингилга яқинлашганингизда ота-онангизни ҳидини туясиз. Жисми-жонингизда нимадир эрийди, юрагингиз ўртаси юмшагандай бўлади. Менимча, шундай пайтларда руҳлар бизни кучоқласа керак ва улардаги яйраш бизга ўтса керак.

Йўлда қўшилган келинлар, куёвлар эшитиб қўйинглар! Ота-онамиздан қолган энг қиммат мерос - бир қориндан тушганларимиз. Агар рўзгорингизни қарғишга учрамаслигини хоҳласангиз, жуфтингизни жигарларидан узоклаштирманг! Ораларига совуқлик солманг! Аксинча, вазиятни ямаб, андавалаб юриб, йўқ муносабатларни бор қилинг! Айниқса умр йўлдошингизни узок яшашини истасангиз, жигарлари томон итаринг, жигарини топса, у онасини топади, отасига яқин боради. Уларнинг руҳи ҳам мададкор, ҳам муолажадир”.

Энди, азизларим, ушбу шеърий мисраларга эътиборингизни қаратинг ва ундан керакли хулосалар чиқариб олинг!

Ёшлик ортда қолди, тургин оёққа,
Азму шижоатни унутма болам.
Насихат ёкмайди, энди қулоққа,
Ақлу фаросатни унутма болам.

Бу дунё аслида алдамчи бозор,
Унда лўттибозу, нокаслар бисёр.
Сен мардлар қошида мард бўлгин бисёр,
Ҳайру саҳоватни унутма, болам.

Балки дастурхонинг доим мўл бўлмас,
Омад ҳам ҳамиша чарақлаб кулмас.
Ким айтар суянган падаринг ўлмас,
Сабру қаноатни унутма болам.

Оғам деб кимлардир силар бошингни,
Укам деб еб кетар биров ошингни.
Минг бир тарозуга солар тошингни,
Макру адоватни унутма, болам.
Турфа синовларга дуч келган инсон,
Гохида шодондир, гохида нолон.
Чорасиз қолсанг ҳам лек, ҳеч қачон,
Ақлу адолатни унутма болам.

Билингларки сабр-қаноат инсонлар учун буюк бир фазилат. **Сабр** – мўмин-мусулмон кишининг руҳий таянчи ва хидоятга бошловчи омилдир. Сабр-осудалик, хотиржамлик туйғуси бўлиб, киши нафсини ҳар қандай таъмалардан эҳтиёт қилувчи жараён дир. **Қаноат йўли** – иззат йўли: Қаноатли киши сабрли, чидамли бўлиши билан бирга хасад, хирс, хорлик каби иллатлардан узоқда бўлади. Халқимизнинг “Сабр таги-сарик олтин” дегани бежиз эмас. Сабр инсонни инсонийлик қадрини сақлаш билан бирга қувват бағишлайди.

Сабр, қаноатли киши ҳаётнинг аччиқ-чучугига бардош беради. Садокат билан оила тутади. Сабрли кишида инсофдиёнат мавжуд бўлади. У ўз кучи билан кун кечиради. Ҳалол меҳнат қилиб, ҳеч кимдан бирор нарса таъма қилмайди. Бойликларга учмайди. Ҳаётда учрайдиган барча қийинчиликларга бардош беради. Турли-туман сўзларга, қайғу-аламларга сабр-қаноат билан чидайди. Савоб ишларни кўп қилади. Савоб кетидан қувганнинг дили

равшан, юзи ёруғ бўлади. Бекорга: “Одоб билан тирикдир одам, одамсиз на даркор олам” дейишмайди-ку.

Инсоннинг бошидан қандай воқеа ва ходисалар кечмайди, дейсиз. Сабр-тоқатли инсонлар шахсий, оилавий сирларни керак бўлса бир умрга пинхона сақлайди. Чунки сирни ошкора бўлиши обрў - эътиборни букилишига олиб келади. Сабр-тоқатли киши адолатли бўлади. У бошқаларнинг камчилигидан кулмайди, аксинча унга иложи бўлса яқиндан ёрдам беради. Сабр – тоқат қанчалик оғир бўлмасин, кейинроқ шодлик келтиради. Шу боис **сабр билан зафар** бир – бирига қадимдан дўст бўлиб келган.

Хар доим ваъдага вафо қилишга интилинглар. Бу борада тартиб-интизомли бўлиб, ваъдалашган жойга ҳеч ҳам кечикиб борманглар. Агар бир-икки бор кечикиб борсангиз, инсонларда сизга нисбатан нотўғри фикрлар пайдо бўлади. Сўзида турмайдиган инсонни халқимиз “бебурд” деб аташади ва у инсон одамлар орасида беобрў ва кадрсиз бўлиб қолади.

Қўлидан келмаган ишга ваъда бериб, бировни ишонтириш, менимча энг ёмон одат. Сиз ҳам, азиз фарзандлар, курук ваъда билан бировларни илҳақ қилманг. Хар бир одамда ҳам, унинг ўзи сезмаган камчиликлари кўп бўлади. Агар бирон камчилигингиз тўғрисида сизга айтсалар, фаросатингиз билан унинг тўғри ёки нотўғрилигини фарқлаб, уни йўқотишга жазм қилинг. Билингки, ҳақиқат тиконли гулга ўхшайди, хидлашни билмаганларнинг бурнига санчилади. Бор камчилигига иқроор бўлмаган инсон ўз касаллигини табибдан яширган бемор кишига ўхшайди.

Содда ва табиий ҳолда умр кечириш ҳаётнинг энг гўзал ва тўғри йўлидир. Бу йўл инсонни самимий, ҳақиқатгўй, номусли ва матонатли бўлишга олиб боради. Шуни унутманглар!

Сўзим охирида Сизларга Аллоҳдан мадад сўраб,
шоирнинг қуйидаги сўзларини тилаб қоламан:

Сенга сўзладим, мен сўзим, эй ўғил,
Сенга ўғит бердим ўзим, эй ўғил.
Кумуш қолса мерос бўлиб гар сенга,
Уни тутмагин сен бу сўзга тенг-а!
Кумуш ишга тушса олқинар, тугар,
Сўзим ишга тушса олтинлар тўкар.

ДОНОЛАР АЙТАДИ

1. Оналар қалбида қувонч порласин,
Оталар қалбида ишонч туғилсин.
Фарзандлар соғ бўлиб, юрт камол топсин,
Улар қувончи оламни тутсин.
2. Дард кўтармагин асло болажон,
Соғлом ўсгин, доим бўл омон.
Соғ тандаги соғлом ақлингдан,
Буюк бўлсин – юрт – Ўзбекистон.

ҚИЗ ФАРЗАНДЛАРГА АЙТГАНЛАРИМ...

Азизларим!

Фикрларимни баён қилишдан аввал, шоирларимизни
аёлларни улуғлаб ёзган айрим тўртликларини
эътиборларингизга хавола этаман.

Агар бир шоир:

Аёлдан бошланур асли гўзаллик,
Аёлдан бошланур бу ҳаёт – мамот
Аёлдан бошланур юрт гўзаллиги,
Аёлдан бошланур – тинчлик фароғат
деган бўлса,

иккинчиси:

Ҳаётдан маъно-ю, мазмун йўқолар,
Юрак танҳоликнинг куйини чалар,
Байрамлар, байрамга уланмай қолар.
Агар бу дунёда “аёл” бўлмаса

деган.

учинчи бир шоир эса:

Сахрога ўхшагай аёлсиз дунё,
Куригай, қақшагай аёлсиз дунё,
Туюлгай ғалати аёлсиз дунё,
Чунки жим қолади аёлсиз дунё

деган экан

Аёлсиз ҳаёт ғариб ва файзсиздир, шунданда Коинот
Сарвари кўп бора онага куллик қилмоқликни лутф этганлар.
Донолар аёлларга қарата: “Аёллар қаддингизни янада
баландроқ кўтаринг. Сизларга қараб туриб сўзлаймиз: Сиз
бардошсиз, Сиз нажотсиз, Сиз қанотсиз. Сиз
қудратлисиз. Сизнинг номингиз муҳаббат, бир номингиз
матонат, бир номингиз жасорат, бир номингиз садоқат. Бир
номингиз онадир. Бир номингиз ҳаёт, бир номингиз
латофату, бир номингиз нафосат” деган эканлар.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Ёқубовнинг “Аёллар биз
гуноҳкор эрларга нисбатан ўн баробар кечиримли, юз
баробар меҳрибон, минг баробар шафқатли ва раҳмдил
инсонлардир” дегани минг бора тўғри.

Азизларим! Ҳаёт тақозосига кўра, ҳар бирингиз балоғат
ёшига етгандан сўнг, турмушга чиқасизлар яни оила барпо
қиласизлар, бу табиий ҳол, албатта.

Катта ҳаёт тажрибасига эга бир мўътабар онахоннинг
қизлар тарбиясидаги қуйидаги фикрларига
эътиборингизни қаратмоқчиман:

“Маълумки, кечаги қизалоқ хадемай бўйига етиб,
турмуш куриш хохишида бўлади” деб сўз бошлади у: Хўш,

у аслида турмушга тайёрни? Икки ёшни қовуштириш, қизни келин бўлиб узатилиши ҳамма учун кўнгилли хол, албатта. Бироқ уй бекаси бўлиш ҳам осон эмас-да. У келинчаклик даври ўтгач, вафодор хотин, меҳрибон она ва ниҳоят доно қайнона бўлгунича оила ташвиши билан яшаши, хонадон ками-кўстини бутлаш, эр хурматини жойига қўйиш, қаноатли ва тадбиркор бўлиш, охири жанжалга олиб борадиган исрофгарчилигу-бебошликлардан қочиш, болаларга меҳрибон она ва ғамхўр мураббий, қайнонага эса келин эмас, тоабат қиз бўлиб қолишни уддалаши лозим. Бу шартларнинг бениқсон бажарилиши учун ҳар бир бўлғуси уй бекаси ўзи туғилиб ўсган оиласида мукамал бошланғич тарбияни олган бўлиши зарур.

Савол туғилади. Бугунги қизларимиз оилада шундай тарбия олишмаяптими? Атрофга назар солсангиз, турмушга узатилаётган баъзи қизларимиз хатто оддий овқат пиширишни ҳам билишмаяпти. Нега шундай? Менимча, айрим ота-оналар қизларини чиройли кийинтириб, қимматбаҳо тақинчоқларга буркаб, сепларига чет элларда чиққан мато, мебеллар ва бошқа рўзғор буюмларини олиб бериш учун бор кучларини сарфлашмаяптилар, лекин улар тарбиясига эса вақт топа олмаяптилар. Катта бўлса йўлини топиб кетар, қабилида иш тугиляпти. Доноларнинг: „Улғайиб новда қотгандан сўнг, уни эгиб бўлмайди“ деган нақлини эсламаяптилар.

Садоқатли уй бекаси бўлишга тоғдай чидам, парилардек бокиралик, ақл-фаросат талаб қилинади.

Аёл сўзини давом этиб: Мени “Учта қизим бор. Ўғилларим ҳам 3 та. Хали қизларим кичиклик пайтларидаёқ уларни ишга солабердим. Улар эшикдан кириб келган киши ечган оёқ кийимларини бир текис қилиб қўйишни, ифлоси бўлса ювишни, чангини артишни билишди. Мактабга чиққан пайтларида эса, уларни аста-секин ошхона ишларига кўниктира бордим. Мен билан овқат

пиширишди. Хамир овқат қилсак, ҳаммаси баробар чучвара, манти тугишар, лағмон чўзишарди. Кирларни ювишни ўргатдим, дазмол ишларини бажаришни ўрганишди. Кейин ишларни уларга тақсимлаб қўядиган бўлдим. Бирига бугун уйларни тозалашни буюрсам, иккинчисига овқат қилишни, учинчисига эса ховлига қараб қўйишни ва бошқа вазифаларни буюрардим. Тез-тез бу вазифаларни алмаштириб турардим. Кўникма пайдо бўлгач, айтмайдиган бўлдим. Ўзлари билиб, ҳамма ишларни бажарадиган бўлишди. Ҳозир уччаласи ҳам турмушга чиққан, қудаларимдан фақат раҳматлар эшитаяпман.

Хонадоннинг тартиб ёки тартибсизлиги хотинга боғлиқ. Ошхонаси тоза, пок, ейиш-ичиш анжомлари софу-тоза ҳамда саранжом-саришта бўлса, шу уйдаги хотин тарбияли, интизомли ҳисобланади.

Ҳар куни сахар чоғида ўзбек хонадонининг кўча эшиги олдини супирилиши одат тусини олган. Уни кўпинча қизлар ёки келинлар амалга оширадилар. Уни ҳам қондаси бор дейишади.

Авваламбор шу аёл ихчамгина кийинган, сочлари чангдан тўсилган бўлиши керак. Сувни шалоплатмай, енгил сепиб (кўллатиб эмас), сўнг бировларга малол келмайдиган тарзда супуриш керак. Кўп кузатаман, аммо ҳамма жойда ҳам бунга амал қилинмайди. Аёлни сочлари тўзғиган, эски кийимда, кўча чангитиб, супуради. Бу ҳолат кўчадан ўтаётганларни эрталабки яхши кайфиятларини бузади. Буни уй бекаси қизига ёки келинига ётиқлик билан тушунтириб қўйиши керак.

Донишманддан, “Яхши аёллар” деб кимларни айтамыз деб сўрасалар у: “Олийжаноб, покиза ва қалби гўзалларни, ақли, каноатли, ифбатли, вафолиларни, барча ҳаракатларини ўйлаб қиладиган, эрининг **борида ҳам**, йўғида ҳам хурматлаб, ўзини ва номусини

сақлайдиганларни, яхши ва ёмон кунларда фидокор бўлишни ўзларига шиор қилиб олганларни, юзидан кулги аримайдиган, тили ширин, кўли баракали, қадами қутлуғ бўлганларни” деб жавоб берган экан.

Агар Сиз бахтли бўламан десангиз, турмуш ўртоғингизнинг кўнглини топиб, унинг феълени ўрганинг ва унга мослашинг. Шундай қилсангиз оғирингиз енгил кечади. Эрингиз сизга нисбатан ножўя ҳаракат у ёқда турсин, хатто ўринсиз гапирмайди, сизни ҳурмат қилади, **оқибатда эса қайнонанинг билан ўртангизда доимий илиқлик барқарор бўлади.** Менимча оилада эркак киши устун яъни бошқарувни, аёл киши эса уйнинг фариштаси бўлгани маъқул. Қайси оилада эркак киши устун бўлса, шу оилада тартиб, бир-бирига ҳурмат, эътибор кучли бўлади. Худа беҳудага жанжал келиб чиқавермайди.

Халқимизда “Бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун барака қочади” деган нақл бор. Дарҳақиқат шундай. Жанжални келтириб чиқармаслик чораларини кўриш керак. “Эрни эр қиладиган ҳам, қаро ер қиладиган ҳам хотин” дейишади. Аёл оқила, фозила ва андишали бўлган оилада отанинг обрўси жойида бўлади.

Онамнинг айтишларича, эр кишини улуғлашда энамга тенг келадиган аёл бўлмаган экан. “Болаларнинг отаси кўчадан келганида ирғиб ўрнидан турмаган, “Яхши келдингизми?” дея пешвозига чиқмаган аёлни мен аёл ҳисобламайман”, бу доимо қулоғингда турсин” дердилар.

Яна момоларимиз бизларга қарата: “Болаларим, қиз бола палахмон тоши, борган жойингда тиниб-тинчиб кетишинг керак. Турмуш-мушт. Тош келса кемирасан, сув келса симирасан. Ҳаёт тошлари” га чидасанг енгасан, турмуш “заҳар”ларини ютсанг, ютиб чиқасан. Куёвингдан кучи етмаган ва сотиб олишга қурби етмаган нарсаларни талаб этма, эринг олдида эски либосда ёки юзларингга оро берилмаган ва сочларинг тартибга солинмаган холда турма.

Либосларинг ўзингга ярашган бўлсин, Очиқ-сочиқ кийиниб юриш – беодобликдир”, дер эдилар.

Бу сўзлар дур-дур сўзлардур, уларни қадрига етмоқ лозим. Инсонга хос бўлган фазилатлар жуда кўп, лекин шу фазилатлар ичида эркакларга алоҳида ярашадиган ва аёлларга алоҳида ярашадиганлари бор. Мардлик, тантилик, жасурлик, ўктамлик, шахд сўзлик кўпроқ эркакларга ярашадиган фазилатлар бўлса, мулойимлик, ширинсуҳанлик, назокат кўпроқ аёлларга ярашади.

Аёлнамо, ўта юмшоқ эркак киши кўзга қандай хунук кўринса, “Эркаклаб” кетган аёл ҳам шундай хунук кўринади.

Келин айб иш қилиб қўйса “Мени кечиринг, ёшлик қилдим, деб қайнонадан узр сўраса, қайси қайнона бемехр бўлади, қайси эр унга нафрат билан қарайди?

Кечирим сўраш – ёпилиб қолган мехр булоғининг кўзини очишдек маъноли бир гап. Айб ҳаммадан ҳам ўтади, лекин ўз вақтида кечирим сўрашга мардлик қилиш керак. Вақтида кечирим сўраш ҳам инсон учун бир маданият.

Мағрурлик қилиб, бир гапдан қолмаслик, ўз вақтида кечирим сўрамаслик, севган кишисидан айрилишига, оиланинг бузилишига, фарзандларини эса етим бўлиб қолишига олиб келишини унутмаслик керак.

Қўша-қўша кийимлари бўла туриб, магазинма- магазин, бозорма-бозор чет элда тикилган либос ахтариб юрувчи аёллар, қизлар ҳам йўқ эмас. Бундайларни биз гўзал дея олмаймиз, маънавий қашшоқ деймиз холос. Қимматбаҳо тақинчоқлар, ялтироқ кийимлар, мода кетидан қувиш ташқи киёфани ўзгартиради, аммо ички оламга сайқал бермайди. “Ҳаё, ибo, ор-номусли, фаросатли инсонда ҳамма нарса – чехра ҳам, кийим ҳам, қалб ҳам, фикр ҳам гўзал бўлади.

“Рўзғор-ғор” дейдилар. Рўзғорда эр ишлаб, топганларини аёл саришта билан ишлатса, кам бўлмайди, муҳтож бўлмайди. Оиланинг баракаси хотин кишининг

тежамкорлигига боғлиқ. Оила аъзолари топганини бир кишига келтириб берса, рўзгор сарф-харажатини фақат бир киши олиб борса, ҳеч қачон оила муҳтожлик кўрмайди. Болалар ҳам шу кўйда тарбияланади. **Шуни билингки, файз-баракасиз оила, эпсиз она, бепарво ота билан ҳеч кимнинг қуда-анда тутингиси келмайди.**

Катта қизимни турмушга узатганимга 5 йил бўлди, дейди онахон сўзини давом этиб. Бир куни у бизникига келганида, мен ундан атайлаб турмуш ўртоғингни ранжитмаяпсанми? деб савол бердим. Қизим: "Турмуш мушт деганларидек, турмуш ўртоғим билан келишмовчиликлар бўлиб, уришиб қоламиз. Бундай ҳолларда мен биринчи бўлиб, кечирим сўрайман. Бу фазилят сиздан юққанда, она. оилани сиз бизга муқаддас деб ўргатгансиз, уни тинчини таъминлаш кўпроқ аёл зиммасида. Шу сабабли турмуш ўртоғимни айрим инжиқликларига чидайман. Мен доим турмуш ўртоғимдан бир поғона паст туришимизни ёдимдан чиқармайман. Менимча, турмуш ўртоғинг қандай бўлишини истасанг, аввало ўзинг шунга ҳаракат қилишинг керак экан. Эрингни парвариш қилсанг, ширин таомлар билан кўнглига йўл топсанг, уни севиб эъзозласанг, қариндошларининг ҳурматини жойига қўйсанг, ана шунда сен истаганчалик умр йўлдошинг атрофингда парвона бўларкан. Ўзим салбий муносабатларга ўрин бермаганим учун, ҳаётимиз шу пайтгача чиройли бўлаяпти. Турмушни обод қилиш маъсулияти эрга нисбатан аёлга кўпроқ боғлиқ экан. Рафиқалик ҳам ўзига яраша санъат экан" деди. Мен қизимни бағримга олиб, унга яхши дуолар қилдим", деб сўзини тугатди онахон.

Азизлар! Бу сўзларни тасдиғини биз ҳаётда кўп учратдик. Мўътабар аёлнинг юқоридаги сеҳрли ва қимматбаҳо сўзларини доимо ёдда тутмоқ даркор.

Шуни унутмангки, эркак қанчалик ақлли ва зукко бўлмасин, оиладаги иқлимни аёл яратади. Агар оилани

катта бир кемага қиёсласак, ота унда моҳир эшкакчидир. У оилани усталик билан ҳар хил хавф-хатардан олиб ўтади. Кема ичида она ва фарзандлар бор. Она фарзандларига бот-бот эшкакчининг моҳирлиги туфайли оила кемаси тинч ва хотиржам сузаётгани тўғрисида уқтириб туриши керак. Шу тариқа фарзандларда отага нисбатан ҳурмат ва меҳр хисси камол топади.

Ота-она маъсулиятини фақат ўғиллар ўз зиммасига олади, деб ҳеч ерда айтилмаган. **Ота-онани асраш, авайлаш ўғилга ҳам, қизга ҳам бирдай тўтиёдир.**

Ноқобил ўғил туфайли ота-онага келадиган исноддан қизнинг ортидан келадиган дашном юз чандон азоблироқ, оғриқлироқдир. Қизининг шаънига берилган баҳо унинг зотига, ота-онасининг маънавий маъзига берилган баҳодир. Шу боис андиша, шарму-ҳаё ва мулоҳаза билан иш юритмоқ лозим.

Момоларимиз ниҳоятда андишали, кечиримли, ҳаёли ва эрига итоаткор бўлишган. Бу ўзбекона феъл ҳеч қачон ёмоникка етакламаган.

Меҳр бунёд этиш аёлнинг қўлидадир. Аёл меҳрини қизганмаган жойда оила илдизи мустаҳкам томир отади, умрни узоқларга элтувчи бир меҳр дарахти бунёд бўлади.

Агар аёл бўлмаса, ҳар қандай хонадоннинг бахти кемтик бўлиб тураверади. Шунинг учун оталар уй остонасидан кирмай туриб, фарзандларига “Онанг қани?” деб сўрайдилар, ваҳоланки гарчи у аёлни уйдалигини сезиб турсада. Ана шу саволнинг тагида меҳр, муҳаббат ва соғинч туйғулари мужассам. Демак, бу туйғуларни қадрлай билиш, меҳрнинг умрини узайтириш, эркакни оилага боғлаш ҳам аёллар зиммасида эканлигини зинҳор унутманглар.

Шу ўринда ўқиган бир ҳикоя эсимга тушди. Унга сизлар ҳам бир эътибор беринглар-чи.

Қадим замонда бир эркак аёли билан суҳбатлашиб ўтиришганларида, эшик тақиллаб қолибди.

- Ким у? – сўрашибди эру-хотин бараварига.
- Мен тақдирман, - дея овоз келибди эшик ортидан. Хонадонингизга озгина бахт ва бироз бахтсизлик олиб келгандим. Шунини икковларингга тақсимлаб беришим керак.
- Сен бахтни аёлимга бер у бир умр шу рўзгорни деб тиниб-тинчимади, бахтсизликни эса менга қолдир, дебди эркак.
- Йўк, йўк, мен эмас, эрим бахтли бўлиши керак, - дебди аёл жон холатда. “Бахтсизлик”ни менга берақол, чунки биз аёллар жуда сабр-тоқатлимиз.

Шунда тақдир дебди: - “Мен сиз иккингишни бор-йўғи синаб кўрмоқчи эдим холос, ваҳоланки бир-бирингиз билан аҳил экансизлар, оилада бундан ортиқ бахт йўқ”.

Ибратли ҳикоя, шундай эмасми?

Бир донишманддан аёлларнинг қайси сифатини мақтай оласиз деб сўраганларида, у: „Аёл энг аввало аёл бўлиб қолиш керак. Унинг гўзаллиги ҳам, ҳаёси ҳам, латофати ҳам унинг аёллигида. У қайси лавозимда ва ким бўлишидан қатъий назар, энг аввало аёлдир, онадир. У оилада ҳам, ҳаётда ҳам шундай бўлиб қолмоғи маъкул”, деб жавоб берган экан.

Юртбошимиз И.А.Каримов аёлларимизга ўз ҳурмат ва эътиборини қаратиб: “Аллоҳнинг марҳамати билан оилани оила қиладиган зот – бу аёлдир. Аёлни улуғламоқ, оилани, Ватанни, ҳаётни улуғламоқ демакдир” деган эди.

Одамзотнинг бутун умри синовларга тўла. Ҳар ким ёшлиқдан ҳалқ одобномасига қулоқ солса, ота-она сўзларига, катталарнинг панд-насихатларига, оқил мураббийларнинг маслаҳатларига амал қилса, оқибати жуда хайрли бўлади. Инсонга жуда бебаҳо умр бир марта берилар экан, ҳар ким қўшилгани билан қўша қариб, ували-жували бўлиб, кексалар айтганидек, туб қўйиб, палак ёзиб яшасин.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Аёл уйининг султони, болаларининг химоячиси, уларни тарбия этувчи мураббийдир.

2. Яхши аёл сиркани бол қилади, ёмон феълли аёл, болни сирка қилади.

3. Бир уйда аёлнинг овози баланд чикса, ул уйда хайр йўқдир, у ердан саодат кутма.

4. Ҳолига шукр этмаган, турмуш ўртоғига меҳр ва хурмат кўрсатмаган аёл қанчалик гўзал бўлмасин, оилага хузур ва бахт келтирмайди.

ОТА-ОНА ИШОНЧНИ ОҚЛАНГ

Ҳар бир инсон учун отадан улуг ва онадан мўътабар киши йўқ.

Она шундай зотки, у ўзидаги битмас туганмас меҳру шафқат туфайли фарзанд учун энг оғир қийинчиликларга бардош беради. Айниқса, фарзандининг эмизикли пайтида онанинг ширин уйкусидан кечиб, бедорлик дардини тортган онларини бир тасаввур қилиб кўринг.

Оналар гўдакка оқ сутига меҳрини қўшиб эмизадилар. Ҳаёт озукаси митти юракнинг оғзидан кириб, бутун танасига сингиб кетади. Зеро томирларда оқувчи қонмас, онаизорнинг оқ сути. Юрак уриб турар экан, она меҳри йўқолмас! Меҳр йўқолса, инсонийлик бўлмайди, одамийлик йўқолади, ҳаёт сўнади.

Отанинг ҳам фарзандига муҳаббати чексиздир, чунки у фарзанднинг ўз суратидан кўчирилган нусха деб англайди. Ота ўзи истаган фазлу камолини фарзандига беришга, уни ўзидан кўра ҳам мукамал қилиб тарбиялашга ғайрат қилади. Ота-фарзанд ҳақида халқдан «Тарбия қилган отанга раҳмат» деган сўзни эшитса, севинади, невара, эвараларини кўриб наслини давом этаётганидан қувонади.

Ота-она ўзини ўтга, сувга уриб: «Зурриётим безавол ўссин, унсин, вояга етсин, катта ҳаётга қадам қўйсин», дейди. Шунинг учун ҳам алломалар: «Ота-онани қадрлаш, уларга салом беришни канда қилмаслик билан бирга, насиғатларига кулоқ тутиш, уларни ҳурмат билан ўрнидан туриб кутиб олиши, кузатиш, ота-она суҳбатини бўлмаслик, қилаётган ишларига кўмаклашиш, уларга тўридан жой бериш, қўлига сув бериш, қўлига сочик тутиш ва уст-боши ва оёқ кийимларини кийишда ёрдамлашиш, йўл бериш, олдиларини кесиб ўтмаслик, юриш-туришларда учрайдиган машаққатлар ва қийинчиликларни енгиллаштириш ва ҳар қандай вазиятда ҳам уларни ранжитмаслик, асабларига тегмаслик, одоб-муомала бобида шахсий намуна кўрсатиш орқали уларни хурсанд қилиш, ножўя ишларга йўл қўйиб кетмаслик, ҳар қадамда уларга раҳмат келтириш, ҳар бир оқила фарзанд бурчидир», дейилади. Бу ўғитларга иложи борича амал қилмоқ лозим.

Сизни азиз ўқувчим, ота-онангиз не-не яхши умидлар билан, келажагингизни ўйлаб, мендан кейин нони бутун бўлсин деб, ўзлари кам еб, кам кийиб билим даргоҳларига ўқишга жўнатадилар.

Агар сиз олий ўқув даргоҳига кирган бўлсангиз, болам фалон курсда ўқияпти, тез орада яхши мутахассис бўлиб, халқ хизматида бўлади, деб катта гуруҳларда қариндош-уруғлар орасида ғурур билан гапиришади. Бошқалар унга ҳавас қиладилар.

Уйга ҳар ҳафта ёки ҳафтааро борганингизда соғлигинг, ўқишларинг қалай, деган саволни берадилар. Бу бежиз эмас, уйдан қайтаётганингизда кийим-бошингизга эътибор берадилар. Агар у бироз уринган кўринса, келгуси келишингизга иложи борича бошқасини ёки янгисини танлаб қўядилар, емишингиз, пулингиз бор-йўқлиги билан қизиқадилар. Ҳаммангиз меҳрибон ота-онангизнинг шу яхши умидларини оқлаяпсизларми? Ҳа, оқлаётганлар кўп.

Лекин орангизда айрим дўстларингиз, дугоналарингиз яхши ўқимаяптилар, педагоглар панд-насиҳатларига кулок бермаяптилар. Ота-онасининг яхши ниятларини пучга чиқараяптилар, «саёк» юраяптилар, зарарли одат бўлмиш чекишга ўрганишаяптилар.

Инсоний фазилатлар орасида энг олий ўринлардан бирида фаросатлилик туради. Фаросатли бўлиш – бу, ўткир зеҳнли, ақл-идрокли, укувли, кўрган-билганларини идрок эта олишлик, ҳар бир топширик ва вазифага ақл кўзи билан караш демакдир.

Фалончи укувсиз, бефаросат каби таъна-надоматга колишни истамаган ҳар бир талаба одобли бўлмоғи, ҳамма вақт аъло ва яхши баҳоларга ўқимоғи даркор. Бас шундай экан, фарзандлар яхши билим олиб, интизомли бўлиб, «саёк» юрмай ота-оналари, педагоглар берган саҳоватга одобли бўлиб, фидойилик билан жавоб бермоқлари ҳам фарз, ҳам қарздир.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Чикмаса қиздир, ўғил, ота-она фармонидан,
То ҳаёт экан улар, аъло кўрар ўз жонидан.
Кексайиб қолган чоғи, тез-тез келиб ҳолин сўраб,
Кўнглингиз нима тилар деб, ол хабар туз-нонидан.
2. Ота-она беҳад бўлади хурсанд,
Фарзанди бўла олса муносиб фарзанд.
3. Ота-она хурматини ҳар кимса келтирса бажо,
Бахту-икбол у одамнинг ёди бўлгай доимо.
4. Кишидан рози бўлса гар қариндош,
Ошиб обрўйи, бўлгай барчага бош!

ОНА ҚАДРИ

Отани – Куёш, онани – Ой деб билган халқимиз уларнинг қадрига етиш, эъзозлаш, бошга кўтаришни, падари бузрукворнинг туз ҳаққини, волидан-меҳрибоннинг сут ҳаққини оқлашни ҳар бир ўғил-қизнинг виждоний бурчи эканлигини алоҳида уқтиради.

Куёшдан сўрашибди:- “Сенинг ҳароратингдан зўрроқ ҳарорат борми?”; “Бор,- жавоб берибди куёш – Она меҳри менинг тафтимдан кучлироқ”.

Ўлимдан сўрашибди: «Сенга бас келадиган куч борми?”. “Бор-деб жавоб қилибди ўлим. –Она меҳри мени чекинтиради”.

Ҳар бир фарзанд ота-онасини чуқур хурмат қилса, уларни рози этса, албатта фарзандлари ҳам уни эъзозлайди, хурматини қилади. Бугунги ўғил эртага ота, бугунги қиз эртага она бўлиши табиий – бу ҳаёт қонунидир.

Билиб-билмай, шошма-шошарлик қилиб оиладаги ҳар хил иғво гапларга учиб, ота-онага озор бериб, уларнинг кўнглини қолдириб, кейин юз бор пушаймон қилмаслик лозим.

Қуйидаги ривоятга бир эътибор беринг-чи?:

Қайнонанинг чакаги тинмаётганини кўрган келин эрига зарда қилади:

- Нима бало, кун бўйи онангизнинг оғзи овқатдан бўшамайди, йили отми-а?

Хотин иғвосига ишонган анқов ўғли онаизорини елкасига олиб, узоқ чўлга олиб бориб, ташлаб келади. Хотини қувониб, очилиб-сочилиб юрадиган бўлибди.

Кунлар ўтиб, ўғил ҳабар олгани чўлга борса, ҳашаки чайлада хомуш ўтирган онанинг ҳали ҳам чакаги тинмаётган экан. Ажабланган ўғил онасидан сўрайди:

- Она, сизнинг ҳам тўядиган кунингиз бўладими-а?

Она кулиб, жавоб берибди:

- Эй, соддагина болагинам-е, кўраяпсан-ку, тишларим йўқ. Ўзинг олиб келган туршакдан бир донасини бир ойдан бери шимийман.

Қилмишига пушаймон бўлган ўғли онасига айтади:

- Тушундим, юринг энди, уйга олиб борайин.

Кампир унамайди:

- Йўқ бормайман, болам. Қолган тўрт кунимга шу туршак етади. Бошинг тошдан бўлсин, келиним билан ғалвасиз тинч-омон яшасанг бўлди. Қачон кўз юмсам, тупроғим тортиб келган шу ерга топширгайсан мени».

- **Иккинчи ривоят айтилишича**, болакай ошхонада пиқ-пиқ йиғлаётган онасига савол қотди:

- - Нега йиғлаяпсиз?

- - Чунки мен аёлман, - дея жавоб қилди онаси

- - Тушинмадим! – деди бола. Онаси ўғилчасини бағрига босди ва деди: “Буни ҳеч қачон тушуна олмайсан!” Шундан сўнг бола отасидан: “Дада, ойим нега йиғлайди?” деб сўради.

- Отанинг жавоби қуйидагича бўлди: Аёлларнинг барчаси арзимаган нарсага ҳам йиғлашга мойил бўлади! Бироқ бу жавоб ҳам болакай учун кифоя қилмади. Бола улғайди, катта одам бўлди, лекин шунга қарамай аёлларнинг нима учун йиғлаши боисини била олмади. Қариб, омонатини топширгандан сўнг, жаннатда Аллохдан сўради.

- - Раббим, - деди. Аёлларнинг йиғлаши жуда осонлигининг боиси нима? Тангридан шундай жавоб бўлди:

- - Мен аёлларни ўзгача қилиб яратдим! Ҳаётнинг азоб-укубатлари ва жамики қийинчиликларини таший оладиган даражада кучли бўлишига қарамай, бошқаларга тасалли бера оладиган юмшоқ елкалар, тўлғоқнинг азоби ва дунёга келтирган фарзандларининг онкўрликларига бардош бера оладиган ички қувват

бердим. Бошқаларнинг мадори, умиди қолмаганда уларнинг умидсизликка туширмайдиган, аксинча уларни олға одимлашга ундайдиган азми шижоат, оиласидагилар бетоб бўлганда холдан тоймайдиганчалик қудратни такдим этдим. Не бўлишдан қатъи назар, хатто ўзларини ранжитса-да, жигарбандларини севиш хиссини ато этдим. Бу туйғу болалари қайси ёшда бўлмасин, уларнинг яраларига малҳам, муамоларини эшитиб, уларга бирга ечим топишда кўл келади. Эрларини бор қусурлари билан севиш қувватини бердим. Уларга яхши эр аёлини асло ҳафа қилмаслигини, лекин баъзи-баъзида унинг дастак ва кучини синаб кўришга уринишини англаб етадиган ақл-заковатни тухфа қилдим. Аёлларга биргина заифлик сифатида кўз ёшни бердим... Хеч чоралари қолмаганда фойдаланиш учун. Одамийликдан чиқиб кетмаслиги учун. Аёлни унинг сочи, вужуди ёки ўзини тутиши эмас, севгисини баҳам кўра олиши, фидокорлиги, масъулияти, зехни ва биргина ақлига эмас, қалбига ҳам таяниб иш кўриши гўзал қилади.

Қандай таъсирли ривоятлар, шундай эмасми?

Азиз йигитлар ва қизлар! Оналаримиз бизларни вояга етказиш учун меҳру-мухаббатини ишга солиб оромидан кечиб кечалари ухламай, тарбиямизга машғул бўлган. Ҳафа бўлиб қолсак ёки қўнглимиз бироз ранжиб қолса, атрофимизда парвона бўлган, тобимиз қочса хузур халоватини йўқотган ҳам она. Боғбонсиз бирор дарахтнинг меваси яхши бўлмайди. Она эса биз учун боғбондир. У доимо бизни парвариш қилиш пайида бўлади. Буни фаҳмлаган ҳар қандай фарзанд ўз онасини барча нарсадан устун кўяди ва ҳамиша хурматини қилади.

Ақлли фарзанд бир дақиқа бўлса ҳам она меҳрини эсан чиқармайди, кичкина ишга қўл урганда ҳам онани бундан воқиф қилиб, унинг розилигини олади, айтган сўзларга

қулоқ солиб, маслаҳатларига амал қилади, ҳар вақт онани миннатдор қилишга уринади.

Сиз шоир Каримберди Тўрамураднинг куйидаги шеърий мисраларига бир эътибор беринг-а:

Энди шохи, атлас киймайди онам,
Энди кимхоб, адрас киймайди онам.
Энди зар олиб бер, демайди онам,
Энди онам фақат мени кутади.

Катта шаҳарларга борай демайди,
Париж, Лондон, Римни кўрай демайди.
Япон боғларида юрай демайди,
Энди онам фақат мени кутади.

Сарҳил таомларга хуши йўқ энди,
Тандир кабобларга тиши йўқ энди.
Зиёфатлар билан иши йўқ энди,
Энди онам фақат мени кутади.

Ёқмас тўй-ҳашамлар шовқин-сурони,
Ёқмас неваралар тўс-тўпалони.
Сўрамайди кунни, оби-ҳавони,
Энди онам фақат мени кутади.

“Болам, бўйингни бир кўрсам бас”, дейди,
“Сухбатлашиб ўтир, кел, бир пас”, дейди.
“Менга бошқа нарса керакмас”, дейди,
“Энди онам фақат мени кутади”.

У-бу олиб кел, деб ҳеч сўрамайди,
Олган нарсамга ҳам бир қарамайди.
Дер: “Кеп турсанг онанг бил, қаримайди”,

Энди онам фақат мени кутади.

Бормаган бир куним ўн кунга ўтар,
Мен борар йўлларнинг бошида кутар.
Мени кўрса дилдан ғамлари кетар,
Энди онам фақат мени кутади.

Дейди: “Болам, бугун айт, келасанми?
Агар келсанг ётиб ҳам қоласанми?
Жуда соғинганман, сен биласанми?”
Энди онам фақат мени кутади.

Энди шохи, атлас киймайди онам,
Энди кимхоб, адрас киймайди онам.
Тиллолар олиб бер, демайди онам,
Энди онам фақат мени кутади.
Менчи? Кошки, ҳар кун бора олсайдим...

Шу ўрнида бир воқеани эслатиб ўтай.

Бу воқеа XIX асрнинг ўрталарида бўлган экан. Наманганлик бир илмли киши Бухоро мадрасасига мударрисликка жўнатиладиган бўлади. Бу уламнинг уйида кекса онаси бор экан. Онасидан кўзи қиймабди. Аммо, Бухорога бормасликка ҳам илож йўқ-уезд ҳукмдорининг буйруғи шундай экан. У ўйлай-ўйлай бир қарорга келибди. Муштипар онасининг оёқ панжалари изини бир парча лойга тушириб, уни бирга олиб кетибди. Уламо онасини, юртини жуда соғинибди. Борай деса йўл олис, от-улови йўқ. Юрагини соғинч эзган пайтларида ҳалиги оёқ излари туширилган гувалани ўпиб, кўзларига суртиб, бироз йиғлаб оларкан. Бу ҳолдан бошқа мударрисларни жаҳли чиқибди: “Нечун бир бўлак гувалага тавалло қиласан” дея дашном берарканлар.

“Азизларим, дебди у бир куни у хўрсиниб – Сизлар ўз туғилган масканингиздасизлар, ота-она, оилангиз

бағридасизлар. Ҳижрон аламидан узоқдасизлар. Мен қишлоғим тупроғи лойига, онажонимнинг табаррук изларини тушириб олганман. Соғинчдан ўртанган кезларим, гувалани кўзларимга суртишимнинг боиси шудир. Ундан волидаи меҳрибонимнинг нафаслари келиб туради” деган экан.

Ривоят қилишларича, кунлардан бир куни бир одам пайғамбаримиз саллаллоху алайҳи васаллам ҳузурларига келиб дебди:

- Ё, Расулуллох, менинг онам борлар, ҳозир жуда кексайиб, боладек бўлиб қолдилар. Қилиқлари ҳам гўё ёш болаларникидек. Менга тамоман суяниб қолдилар. Мен ҳам анча вақтимни онамни парвариш қилиш билан ўтказаман. Қорни очса, овкат тайёрлайман, сўнгра ўз қўлим билан едираман. Тахоратига сув тайёрлайман. Ибодат маҳаллари меҳроб қаршисига ҳам ўзим кўтариб олиб бораман. Ҳовлига олиб чиқаман, қаерга деса, елкамда кўтариб олиб бораман. Ё, Расулуллох, айтинг – чи онамнинг мендаги ҳаққини ўтай олдимми – йўқми?...

Унинг сўзларини диққат билан тинглаган пайғамбаримиз бир дам унинг кўзларига тикилибдиларда, сўнгра:

- Йўқ, сен волидангнинг ҳаққини юздан бирини ҳам ўтай олмагансан. Онанга қилган хизматларингни ҳар қанча ҳисоб – китоб қилма, сенинг у учун қилганларинг, у сенга берган меҳрнинг қаршисида жуда камдир. У сенга бир қуёш янглиғ меҳр сочган бўлса, сенинг қайтарганларинг бир – икки қатим нурча, холос, - дебдилар.

Шунда ул одам ажабланиб:

- Нега? Ё, Расулуллох?! Мен онамнинг барча айтганларини сўзсиз адо этаяпманку, - дебди.

Унга жавобан пайғамбаримиз:

- Волиданг сени юраги остида 9 ой кўтариб юрди. Туғилганингдан сўнг ҳар қанча қийинчилик кўрмасин, ўғлим униб – ўссин, улғайсин, деб ўзи емай, едирди, ўзи киймай, кийдирди. Дард чексанг тунлари мижжа кокмай, бошингда парвона бўлиб, ҳаққа муножот қилиб чиқди. Унинг сени деб чеккан заҳматларининг хисоби йўқ. У ҳамиша сенинг камолинг, бахтингни тилаб яшади. У бирор марта мен фарзандимга шунча меҳр кўрсатдим, дея хисоб-китоб қилган эмас. Сен-чи ? Сен унга қачон умри тугаркин, қачон ундан қутулар эканман, деб хизмат қиласан. Буни кўзларинг айтиб турибди. Ахир онангинг сенга бўлган эъзози билан сенинг онанга бўлган эътиборинг орасида осмон билан ер қадар фарқ бор. Сен онанга қанча хизмат қилсанг ҳам унинг ҳаққини ўтай олмайсан. Буни яхшилаб билиб ол. Ота – онага, умуман, инсон инсонга чин дилдан холис ва ғаразсиз яхшилик қилмоғи лозим. Шуни билгилки, сен ота – онанга қанчалик яхшилик қилсанг, Аллоҳ сенга энг буюк савоблар беради. Зеро, ота – онанинг ризолигини олган, ризосига ноил бўлган одам яратганинг ризосига ноил бўлади, - дебдилар.

У йигит тилидан ўтказган нохуш ўйларини пайғамбаримиз сезиб турганликларини англаб, қайта – қайта Яратганга тавба – тазарру қилибди. Шу кундан эътиборан унинг онасига бўлган меҳри, муҳаббати, эъзози янада ортибди. Энди у “Эй, соҳиби олам, онамнинг умрини узок қил, дардига дармон бер”, дея чин дилдан волидасига хизмат қила бошлабди.

Кўрдингизми, она меҳри қанчалик мўътабар. Жамики инсон зоти учун ҳеч ким онасидек чинакам дўст ва меҳрибон эмаслигига иқрор бўласан киши.

Вояга етган фарзандлар яхши тарбия олиб, бирор касб эгаллаб олганларидан кейин ҳар вақт оналарини олдига келганларида, бир вақтлар шу онасидан сут эмиб, катта

бўлганларини ўйлаб, ҳеч қачон онага қаттиқ гапирмайдилар, юмшоқ сўзлар билан унинг кўнглини оладилар. Онанинг бир вақт ўзлари учун чеккан жафоларини кўз олдларига келтириб, шу чеккан жафо ва меҳнатларини унуттиришга уринадилар, уларнинг дил розилигини олиб, бир умрга шодмон қиладилар.

Шундай фарзандлар ҳалқимиз олдида тез обрў-эътибор ва камол топадилар.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Талабгор бўлса етмоқ яхши кўрган муддаосига,
Дилини пок айлаб бошини эгсин раҳнамосига.
Мурудин кучмоқ эрса бўлмасин ким гул ҳаётида,
Ёмонлик этмасин ҳеч у қариндош, ақробосига.
2. Онасизлар онасидан жудо бўлганга йиғлайди,
Онам қайда дея сўраб, гадо бўлганга йиғлайди.
Юрак-бағри куйиб ёниб, адо бўлганга йиғлайди,
Яқин дўстим, онасидан жудо, бағрини тирнайди.
3. Жон қулоғинг бирла тингла, моҳи тобондур
онанг, Бахт-иқболинг самосида дурафшондур онанг!

ОНА МЕҲРИ

Айтишларича, машҳур бир олима минбардан туриб янги кашфиётни эълон қилибди. Табиийки, илм аҳли уни гулларга, олқишларга ва айни дамда саволларга кўмиб ташлабди:- Сизни на фақат юртимиздагилар, балки кўплаб хорижий давлатдаги олимлар ҳам танишади, эъзозлашади. Асарларингиз дунёда неча тил бўлса, барчасида чоп этилган. Сиз энг бахтиёр аёлсиз. Айтинг-чи, армонингиз борми?

Аёл бу саволдан бир қалқиб тушибди ва ўзини ўнглаб олгач, маюс бир оҳангда сўз бошлабди:- Тўғри, мен дунёга машхур аёллигимни, фанда салмоқли кашфиётлар яратганимни инкор этмайман. Бу жиҳатдан мен энг бахтли олимаман. Бироқ энг бахтсиз аёлман. Чунки мен она эмасман. Агар мендан: “Дунёдаги энг буюк бахт нима?” деб сўрашса, “Оналик бахти” дердим. “Дунёдаги энг буюк дард нима?” деб сўрашса, “Она бўлолмаслик” деган бўлардим. Дарҳақиқат, шундай.

Ҳар бир инсон ҳаётда катта бўлиб, турмуш курсам, фарзанд кўрсам, деб орзу қилади. Ота-она фарзандларига ҳеч қачон ёмонлик тиламайдилар, бахтли, саодатли бўлиб, роҳатда умр кечиришларини орзу қиладилар.

Оилада фарзанд тарбиясида отага қараганда она кўпроқ ҳисса кўшади. Онанинг қадди-қомати бир дарахт бўлса, фарзанд бу дарахтнинг мевасидир. Фарзанднинг ҳаётига сабаб бўладиган биринчи қувват она жисмидаги қондир. Она сути унинг юрак қонидир. Чақалоқ шу қондан озикланиб, ҳаётини сақлайди. Шунинг учун фарзандга онанинг меҳр-муҳаббати отаникига қараганда кўпроқ бўлади. Она фарзанди учун хатто ўзини фидо қилишга ҳам тайёрдир.

Мухтарам адибимиз Саид Аҳмад, рафиқаси, атоқли шоира, ёзувчи ва драматург Саида Зуннуновага бағишлаган “Шоиранинг феруза олами” номли мақоласида шундай ёзади:

“1963 йили Саидахон бир муддат хасталаниб қолди. Шифокорларнинг маслаҳати билан” “Трусковец” деган курортда даволаниши керак эди. Бу курортга йўлланма топиш қийин бўлди. Лекин бир амаллаб топдик. Саидахон кетиши олдидан 3 ёшли қизи Нодирани бағрига босиб, йиғлаб:- Боламга яхши қаранглар. Иссиқ-совуғига хушёр бўлинглар,- деб қайта-қайта тайинлади:- Ҳиди келиб турсин

деб битта ювилмаган кўйлагини олиб кетаяпман, кидириб юрманглар,- деди.

Эртасига ишдан келиб, дарвоза ёнбошидаги кўнгирик тугмасини босдим. Эшикни Саидахон очди. Буни қарангки, поезд Саксовул деган станцияга етганда, Саидахон вагондан тушиб қолибди. Боласини соғиниб, кечаси билан мишжа қоқмапти. Қизининг кўйлагини хидлаган сари баттар соғиниб кетаверибди.

-Нега бундай қилдингиз, даволаниб келсангиз қандай яхши бўларди,- дедим.

-Кўйинг, мен курортларда дам олишга ўрганмаганман. Ҳар қанча дардим бўлса, шу қизимни бир марта бағримга боссам, соғайиб кетаман – деди.

Кўрдингизми, фарзанд – она учун нақадар азиз ва буюк неъмат.

Фарзанд яхшими, ёмонми, она доим болам дейди. Она учун боланинг етмиш яшари ҳам, етти яшари ҳам бирдек тенг.

Ўқиганим бор: Маҳамат хожи Муслим Соҳибжон ўғли ҳикоя қилади: «Кунлардан бирида қишлоққа ўртоғимникига меҳмонга бордим. Эртасига юр, оғайни, бувимларни зиёрат қилиб келамиз, деди. Ширмон хола 100 ёшга кирган эканлар. Кичкина бўлиб қолибдилар, нуроний чехралари тиник, ўзлари тетик. Уни қарангки, тишлари чиқибди. У кишини зиёрат қилдик. Бир пиёла чой устида кўз ёш қилиб, кенжа ўғилларининг оёғи синиб ётиб қолганини, бир ойдан бери кўролмаб, соғиниб кетганларини айтдилар.

Шу пайт ҳовлида оппоқ соқоли кўксига тушган ота кўриндилар, ёнларида қари кампир. У киши ҳассага таяниб, оқсоқланиб келардилар. Ўнг қўлларида 10-12 яшар болани етаклаб олганлар, кейин билсам, у отахоннинг чеваралари экан. У киши уйга кириб, оналари билан кучоқлашиб, ўпишиб кўришдилар, оёқлари синиб, кўргани келолмаганлари учун узр сўрадилар. Онахон ўғлим деб

суяб гапирганларида кўз ўнгимга 40-45 яшар киши келганди, уни қарангки, ўғиллари 77 ёшда эканлар.

-Айланиб кетай сендан, эҳтиёт бўлиб юрсанг бўлмайдим, кап-катта бўлсанг, ахир, қачонгача куйдирасан. Оёғинг оғриётгандир-а, кел болам, силаб қўяй,- деб чолнинг оёқларини қурушқоқ кафтлари билан силаб-сийпаладилар, худди ёш боладек эркаладилар. 80-га яқинлашиб қолган ўғилларини худди ёш боладек эркалаганларини кўриб, кўзларимга ёш келди. Она учун қари бўлсаям бола-болада.

Хикоя қилишларича қишлоқда истикомат килувчи Бахтиёр исмли шахс шаҳарнинг чекка даҳаларининг биридан янги уй сотиб олади. Қунларнинг бирида у уйда ўтириб, ошхона томондан хотини Латофатнинг чинқирок овозини эшитади ва у томон югуради. Аёли газ печининг олдида тошдек қотиб турар , столнинг устида тахминан 3 – қаричлар келадиган илон ўткир кўзларини хотинга қаратиб, вишилларди. Бахтиёр шунда эшик ёнида турган кетмонни кўлига олиб , уни илон турган жойга зарб билан уради . Лекин илоннинг жасади ерга кирдимиз , осмонга учдимиз , ҳеч қаердан топилмайди. Анчадан сўнг Латофат тилга келиб , бу уйда аввал бир кампир яшаганини , уни илонлар билан гаплашишини , бу уй хосиятсиз эканлигини кўшнилардан эшитганини айтади. Эртаси қуни Бахтиёр маҳалла чойхонасига чиқади. У ерда кекса отахонлар суҳбатлашиб ўтирган эканлар. Бахтиёр улар билан кўришгач , чолларга қараб : - Айтишларича , аввал менинг сотиб олган уйимда аллақандай кампир яшаган экан. Уни “илонлар билан гаплашаркан деб эшитдим” дебди.

Кекса отахонлардан бири унга қараб шундай дебди : - Бундан чамаси олтмиш йиллар олдин сиз яшайдиган уйда қар кампир яшаган. У қизлик даврида бағоят сарвқомат , дилбар , ширин забон бўлган экан. Қунларнинг бирида бўйи етган қизнинг уйига совчи келади. Қуда томонлар ўзаро

келишишади. Бир куни куёв бўлмиш ховлининг орка томонида бўлажак келини кутиб турган маҳал уйдан бир илон чиқади. Йигит тош қидириб , газандани ўлдиришга киришади. Қўлидаги тошни илонга улоқтираётган маҳал эшикдан чиқиб қолган қиз ўзини жонзотнинг устига отади. Тош қизнинг қулоғига тегиб, уни йикитади. Шошиб қизнинг ёнига келган йигит судралиб кетаётган илоннинг бошида ғалати тожи борлигини пайқайди. Шу кундан қизнинг қулоқлари қар, йигитнинг ақли ноқис бўлиб қолади. Кейинроқ куёвни бошқа жойда илон чақиб ўлдиради. Алхол , ўша кундан қар қизга тожли илон ҳамроҳ бўлган экан. Айтишларича, сен олган ховлида илонлар маликаси кезиб юрармиш. Шу боис маҳалла ахли уни “илонли уй” деб атайди. Олган киши эса кўп вақт турмай сотиб кетади. Балки, уларни илонлар тинч қўймас. Яна билмадим ...

- Сиз буларни қаердан биласиз? - сабри чидамай сўради Бахтиёр.

- У вақтларда жуда ёш эдим. Отамдан, кейин унча – мунча кексалардан эшитганим бор.

Бахтиёр бир муддат жим турди. Сўнг тунда бўлган воқеани айтишга жазм этди:

- Отахон, кеча тунда тамаддихонамиздан илон чиқди. Афтидан болачаси бўлса керак. Ўлдирмоқчи эдим, аммо кетмон олиб келгунимгача қочиб кетибди. Айтгандек, унинг кўзлари қип – қизил эди.

Ҳамма бирдан Бахтиёрга қаради. Баъзиларнинг қути ўчиб шивирлашди. Ота охиста деди:

- Болам, бекор қилибсан. Уни чўчитмаслик керак. Сенга айтган гапларим бежиз эмас. У ховлида ростдан ҳам илонлар салтанати бор. Қар қиздан ёдгор қолган. Энди эхтиёт бўлинглар, илонлар маконлари учун курашади. Лекин зинҳор бирортасини ўлдира қўрманглар, улар

қасоскор бўлади. Фақат ўзинг ҳам, болалар ҳам сергак бўлинглар!

Бахтиёрнинг кўнглига ғулғула тушди. Ҳаёлида оқсоқолнинг айтган гаплари ғир – ғир айланиб, ҳаловати йўқолди. Ваҳоланки, энди отахон айтган гап – илонларнинг қасос олиши муқаррар, деб ўйларди. Хоналарнинг ҳамма тешиклари-ю, деразаларини маҳкамлаб чиқди. Латофатга ҳеч нарса демай, машинада киракашлик қилиш учун кўчага чиқиб кетди.

Икки қизини бобосиникига жўнатган Латофат ўғли Шодиёр билан уйда қолди. Опалари йўқлигига зерикдими, бола ўйнагиси келмай, инжиқлик қилди. Кейин “жой солиб беринг, ухлайман”, - деб туриб олди. Ўғлига айвондан жой ҳозирлаб берган жувон чала қолган кирларини ювиш пайида ҳовлига чиқди. Юмушини тугалаб, эшикдан ичкарига қадам кўяркан, нигоҳи ўғлининг ёнида танасини ишириб турган тождор илонга тушди-ю, тили калимага айланмай қолди. Кўрқиб кетганидан ранги докадек оқарди. Шу маҳал тождор илон вишиллаганча Латофат томон бурилиб, “ҳозир болангни чақаман” дегандек тикилди. Уларнинг кўзлари тўқнаш келди. Инсон ва судралиб юрувчи жонзотнинг нигоҳлари садосиз куч синашишни бошлади. Латофат илондан кўз узмаган ҳолда қаршисида турган илон оддий эмаслиги, балки қўшниларида эшитгани каби илонлар ҳукмдори билан рўбарў келганлигини, ўғли унинг чангалида турганини хис эттию, тиз чўқди. Бутун вужудидаги кучни тўплаб тилга кирди:

- Эй, Худонинг мавжудоти, илонлар маликаси! – мунгли термулди аёл унга.

Илон “ҳа” дегандек бош ирғади.

- Маликам агар жон керак бўлса, меникини ол! Фақат ўтиниб сўрайман, боламга тегма! Унинг ёш жонини увол қилма! У ҳали гўдак, ҳали ҳеч нарсани кўрмади.

Тождор илон худди Латофатни гапини тушунгандек бошини бироз пастга туширди. Даф қилиши ҳам сусайди. Бундан сал кўнгли кўтарилган аёл сўзлашда давом этди:

- Биладан, бу уйда ҳали ҳеч ким тинч яшамаган. Чунки бу сизлар танлаган макон. Лекин ... сизлар олий мавжудотсизлар, сен эса уларнинг маликасан. Истасанг, шу ерда яшайвер. Сўз бериб айтаманки, бизлардан бирор ёмонлик кўрмайсизлар. Фақат бизни бу ердан ҳайдаманглар

...

Латофат гапини тугата олмай, йиғлаб юборди. Илон эса оғзини катта очиб, ўткир, заҳар билан лиммо – лим тишларини кўрсатди. Кўзлари алланечук безовталаниб, болақайнинг юзларига тикилди. Сўнг жувоннинг лаҳзалар ичида кўркувдан сарғайган юзига қаради ва Латофатнинг боласини, оиласини сақлаб қолиш, не машаққатлар билан етишган макони учун жанг қилаётганини англади. Бу жангда қурол ишлатилмайди. Бу шундай жангки, бир маконга эга чиқиш истагидаги икки жонзотдан бири ўз хохиши билан салтанатни ташлаб кетади.

Илоннинг бежо ҳаракатидан ташвишга тушган аёл кўзларидан тинимсиз оқаётган ёшни артишни ҳам унутиб, ёлворди:

- Сен ҳам онадирсан, боламга раҳминг келсин, нахот фарзандингни яхши кўрмасанг? “Она онани тушунади”, - дейишади. Жонзотми, инсонми, у, бари бир, она. Наҳотки мени тушунмаяпсан, илонжон? Нима керак бўлса берай, фақат болажонимга зарар берма. Токи бир умр дуои жонингни, салтанатинг омонлигини тилаб яшай. Инсонлар доимо илонлардан нафратланиб келган. Уларни бераҳм ва ёвуз жонзот ҳисоблашган. Маликам, сен бу гапларни йўққа чиқар. Илонларда ҳам қалб борлигини исботла. Илонлар ҳам Яратганнинг мавжудоти эканлигини, инсонлар билан ўзаро меҳр-оқибатда яшай олишини исботла, маликам. Боламни чакма, чакма! Бизни тинч қўй!...

Латофат яна анча илтижо қилди, йиғлади – сиқтади. Илондан эса сас чиқмас, у ҳамон вишиллаган кўйи жим турарди. Сўнг аёлнинг кўзлари тинди. Боши айланиб, охиста йиқилаётиб, кўзи илонлар маликасининг ўзи томон судралиб келаётганини кўрди. “Фарзандимнинг ўрнига менинг жонимни ол”, - дея пичирлади унинг лаблари. Илон жувонга яқин келиб қарама – қарши турди. Латофатнинг наздида бу дахшатли жонивор бор ғазабини жамлаб, ҳозир бир ҳамла билан заҳар тишларини ўзининг баданига санчадигандек туйилди. Аммо илон бундай қилмади. Охиста ортига тисарилиб, секингина судралганча ташқарига чиқиб кетди.

Латофат ўзини ўнглаб олиб, ўғлининг тепасига келди. Кўнгли алланечук ғаш тортиб, бироздан кейин бўладиган дахшатли ходисани сеза бошлади. Ўғлини авайлабгина кўтариб, ичкари уйга олиб кириб, ўз каравотига ётқизди. Ўзи эса ўғлининг айвондаги ўрнига кириб ётди.

Илонлар ўз ҳақларини тўла олмагунча тинчимасликлари ҳақида хўп гапирилган. Уларнинг қасоскор мавжудот бўлишини у кўп эшитган. Шу боис Латофат ўринда жунжикиб ётганча она илонни – илонлар маликасини кута бошлади. Энди унинг чехрасида кўрқув ва талвасадан асар ҳам қолмаган, ўзини эркин ва бўш кўйиб, фарзандларининг келажаги ҳақида ўйларди, холос. Кўрдингизми, азизлар она фарзанди учун жонини фидо қиляпти.

Бу пайтда ховлининг этагига бориб қолган она илон ёнғок дарахтининг тагида тўхтади. Оз фурсат туриб, нимадандир хадиксирагандек атрофга аланглади. Боласи ёдига тушди, шекилли, кўзлари яна оловдай кизғиш тус олди. Тишларига заҳар тўлди. Тезликда ортига ўгирилди-ю, ўқдек учиб кетди. Зум ўтмай бўсағада майингина шитирлаган овоз эшитилди. Латофат унинг келганини билди ва қилт этмай жойида ётаркан, кафтлари билан кўрпани сиқди. Она илон

бўлса, шошилмасдан, бор ғазаби ҳамда захрини тўплаб тирқишдан кўрпанинг орасига кирди...

Она фарзандим деб яшайди. Бола туғилган кунидеъ она унга алла айтиб, гўдакнинг ҳали сўз маъносига тушунмаслигидан қатъий назар у билан ширин суҳбатлар куради. Мана шу суҳбатлар инсон боласини инсонликка тайёрлайди. Унга Аллоҳ томонидан берилган тафаккур, онг, қобилият тушунчаларини уйғотиб, жамиятга қўшиб боради. Бола атрофни идрок қилишни онадан ўрганади.

Кўнғиз ҳам боласини “Оппоғим” дейди, деган нақлни эшитгансиз. Бу бежиз эмас. Фарзанд қандай туғилган бўлмасин-ҳоқ нуксонли, ҳоқ нуксонсиз- она учун у катта бахт ва унга муҳаббати чексиз бўлади.

Айтишларича, бир инсоннинг яккаю ягона ўғли бўлиб, у гунг- кар экан. Ўша бола 12 ёшга кирганда қизамиқдан вафот этибди. Шунда унинг шўрлик онаси: “булбулигўё болам” деб, соч юлиб йиғлаган экан.

Она фарзанди бемор бўлиб қолганда бедор кунларни ўтказди, ўғил ёки қизлари камоли учун бор ҳаракатини қилади. Уларни одобли, хушмуомала қилиб ўстиришга интилади. Шоир айтганидек:

Балки олим бўлмассан, болам,
Сендан чиқмас шоир ҳам, бироқ
Юлдуз бўлиб порламасанг ҳам,
Майли, бўлгин йўлларда чирок,
Болагинам, одам бўл одам!-
деб насиҳат қилади.

Сиз буларни биласизми, ҳеч ўйлаб кўрганмисиз, дилдан хис қиласизми?

Буюк боболаримиз Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур оналарини, аёлларни севиш, ардоқлашни ниҳоятда кучли эхтирому эҳтирос билан таъкидлаганлар. Биз уларнинг авлодлари эканлигимизни унутмайлик.

Кекса оналаримизнинг капалак қанотидан ҳам юпқа қалбини хис этиш, вақт топиб олтинга баробар сўзларни ёнларида ўлтириб тинглаш, кўзларига яхшироқ қараш, хатти-харакатимиз, турмуш тарзимиз, тилимиз билан уларнинг нозик дилига заррача озор етказмаслик йўлларини ахтариш кўлимиздан келар. Оналарга меҳр зарур, хотиржамлик зарур.

Азизлар! Биз она олдидаги бурчни чуқур сезган ҳолда унга меҳр-муҳаббат туйғуларини бахш этмоғимиз лозим. Бизнинг дунёга келишимизга сабабчи бўлган, тарбиялаб ўстирган онамизнинг ҳақларини ҳеч камчиликсиз адо этайлик, иззат-хурматларини бажо келтирайлик. Насиҳатларини бажонидил қабул қилиб, амалда кўрсатайлик.

Билайликки, биз онамизга қандай муомалада бўлсак, кейинчалик биз ҳам фарзандларимиздан шундай муомалани кўрамиз, чунки улар биздан намуна оладилар. Бу ҳаёт тажрибаси.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Одамзоднинг даврасида табаррук,
Табарруклар даврасида энг буюк.
Энг буюклар даврасида энг суюк,
Онадир ул, онадир ул, онадир...
2. Отага билак, онага юрак бўлинг.
3. Онанинг меҳри ҳам зўр, қаҳри ҳам зўр.
4. Онангни қандай улуғ неъмат эканлигини,
онасидан жудо бўлганлар билан суҳбатлашганда биласиз.

ОИЛАДА ОТА ҲУРМАТИ

Балоғат ёшидаги ўғиллар ва қизлар кўпинча ўзларини инсон сифатида шаклланган ҳисоблайдилар-да, ортиқча панду насиҳатларни ёқтирмайдилар.

Лекин шундай бўлса-да, ёшлар энг улуғ инсон бўлмиш ота ва унинг оиладаги хурмати хақида фикр юритишни лозим деб топдим. Зеро, ҳалқимизда “Отанг қадрини билсанг, одам қадрини биласан” деган мақол ҳукм суради.

Азиз ёшлар! Сиз эндигина бозорга бормоқдасиз, отангиз эса бозордан қайтмоқда. Сиз ҳозирда куч-қувватга тўлмоқдасиз, отангиз эса кучдан кетмоқда. Сиз бу сўзларга бир эътибор беринг-а.

Отангиз оиланинг узоғини яқин ва йўғини бор қилиш учун доимо ҳаракатда бўлади. Ўғиллари яшаши учун уй-жой куради, кийдириш учун кийим-кечак топади. Ейиш ва ичиш учун озиқ-овқат излаш пайдан бўлади. Сиз отангизнинг тер тўкиб ҳаракат қилаётганини, қўлидан келадиган барча яхшиликларни сиз учун мухайё қилиш йўлида меҳнат қилаётганлигини билишингиз ва бунинг шукронаси учун унга итоат қилишингиз, айтганларини ўз вақтида бажаришингиз, фарзандлик бурчини адо этиш учун ҳамиша шай туришингиз керак.

Отага итоат этиш билан бирга унга чин дилдан ишониш ҳам зарурдир. Ота сўзларига ишонмаган, ундан ўзларини ақлли ва ишбилармон деб ҳисоблаган ёшлар кўпгина кийинчиликлар ва ҳар хил офатларга дучор бўладилар. Чунки ишончсизлик одамда алдов ва ёлғончиликни туғдиради, ёлғончилик эса барча кабиҳликларни юзага чиқаради.

Отани ғафлатда қолдириш, уни алдаш, ҳар бир ишнинг ҳақиқатидан беҳабар қолдириш ота учун зўр укубат ва ҳақоратдир.

Ҳаётда кимда-ким сизга қарата: “Буни отангга айтма, ундан яшир” деса, билингки, у дўст эмас, балки душмандир. Бундай одамдан нари юрмоқ лозим.

Агар фарзанд ўз отасининг чин кўнгилдан меҳрибончилик қилиб айтган сўзларига риоя қилмаса, берган маслаҳатларини кулоққа олмаса, бора-бора йўлдан

адашади, оқибатда бахтсиз бўлади. Фарзанд ота насихатларига қарши иш тутдими, демак, ўша кундан бошлаб ота дили ранжийди. Ота сўзларини ерда қолдириш қанчалик кўпая бошласа, ота меҳри боладан шунчалик қола бошлайди.

Айрим йигитлар ўсиб, улғайиб, мансаб курсисига ўтирсалар, ота хурматини ҳар замонда бериб турадиган озгина пули билан ўлчайдилар. Шунинг билан, ота қадрини пул билан ўлчанмайди. Ота учун фарзанд дийдори пулдан устунроқ туради. Ота ҳеч вақт фарзандига ёмонликни раво кўрмайди. Сиз куйидаги шеърини мисраларга бир эътибор беринг-а.

Бир кун ранжитди Отани фарзанд,

Ота ўз уйдан бош олиб кетди.

Лекин Аллоҳ меҳри бўлиб сарбаланд,

Ота Маккатуллоҳ васлига етди.

Ота фиғон чекди Каъба қошида,

Гўё унут бўлғай аламлар бари.

Нажот чарх урса ҳам гарчанд бошида,

Сира кетолмади, бир гапдан нари.

Каъбага сиғинар экан кекса чол,

Армонини ошкора айтди оламга.

Деди: «Ибодатим бўлса ҳам увол,

Фақат саодат бер ўша боламга».

Падари бузрукворининг чизган чизигидан чиққан, юзига тик қараган фарзанд фарзандми? Отанинг елкасига, иссиқ кучоғига бош қўйиб улғаймаган, меҳрига тўймаган бола борми? Ота рози – худо рози деган улуғ ақидани вужуд-вужудига сингдирмаган, хизматларида бўлмаган, дуосини олмаган йигит йигитми? Ёши бир жойга етиб қолган чоғида

эгнидаги кийимлари гардини покламаган, уйининг тўрисиغا ўтказиб, отасининг деганларини бажо келтирмаган, дуосини олмаган ўғил-ўғилми? Отани улуғлаганлар, эъзозлаганлар, кафтида кўтарганлар кам бўлмагай.

Азиз қизлар! Эркак қанчалик ақлли ва зукко бўлмасин, оиладаги иқлимни аёл яратади. Ҳалқимизда: “Яхши кўриш бир-бирига термулиб туриш эмас, биргалашиб бир томонга қарашдир”,- деган нақл бор. Муҳаббат шохсупасига илм, оиладаги аҳиллик, ўзаро меҳр-оқибат ва фидойилик пиллапоялари орқали чиқилади. Шундай экан, сизлар ҳам катта бўлиб она бўласизлар.

Аёнки, аёлнинг фикри, юрак кўри кўшилмагунча, рўзгорнинг араваси ўрнидан силжимади. Одатда, эркаклар ошқора, дангал, аёллар эса сездирмай, синиқлик билан бошчилик қиладилар. Аммо, шунга эришиш керакки, болаларимиз ҳал қилувчи овоз отамизда деб билсинлар. Ҳар бир ишда отанинг руҳсати бўлсин. Оталарнинг омон бўлиб, болаларига бош бўлиб юрганига нима етсин.

Азиз йигитлар! Ўзбек ҳалқи қадим-қадимдан отани оламда энг улуғ, энг мўътабар, энг муқаддас зот деб билиб, фарзандларига уни умрбод эъзозлаш, иззат-хурмат қилиш, кадрига етиш, унга мададкор, ҳамнафас бўлиш, панду насихатларига кулоқ солиш ва амал қилиш, қаттиқ-курум гапирмаслик, дилини оғритмаслик, аксинча, фақат яхшилиқ қилиб, берган туз-насибасини оқлаб, ҳар жиҳатдан рози қилиб, олқишу дуосига сазовор бўлиш, унинг бошлаган ишларини давом эттириш-энг муқаддас бурч эканлигини қайта-қайта уқтириб келганлар. Бу ҳақда кўплаб ибратли мақоллар битганлар. Жумладан, “Отаси борнинг унуми бор”, “Ёмғир ёғса тўнинг хўл бўлар, отанг ўлса уйинг чўл бўлар”, “Ота ризоси-Аллоҳ ризоси”, “Отангга нима қилсанг, болангдан шуни кўрасан”, “Отасини оғритган эл ичида хор бўлур”, “Ота кадрини ота бўлганда биласан” ва ҳоказо.

Сиз буларга катта эътибор беринг. Отани иззат-икром қилиш фақат ёшлик пайтида ёки бой-бадавлатлик пайтидагина эмас, балки умрингиз борича ва кучингиз тугагунча бўлсин.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ҳақиқий фарзанд ҳар бир соҳада отасининг ҳукмига тобе бўлиши керак.
2. Ота доғи куйдирар, она доғи ўлдирар.
3. Отаси борнинг унуми бор, онаси борнинг тиними бор.
4. Отаси бор отланмас, онаси бор тебранмас.
5. Фарзанд отадан қўрқмасин, отани ҳурмат қилсин.

ОТА-ОНАНГ ДАВЛАТИНГ

Ота-она буюк зотлардир. Улар сиз билан бизни дунёга келтириб, кўз қорачиғидек асраб-авайлаб, вояга етказибгина қолмай, ҳамма вақт ҳаётимизга нур сочиб турадилар. Бас шундай экан, биз фарзандлар ана шундай саховатга фидойилик билан жавоб бермоғимиз ҳам фарз, ҳам қарздир.

Илмий ва диний манбаларда баён қилишича, ота-онани фарзандга нисбатан саксонга ҳаққи бор. Уларнинг қирқтаси тириклик вақтида, қолган қирқтаси вафот этгандан кейин амалга оширилган экан.

Тириклик чоғида қирқта ҳаққининг ўнтаси танга, ўнтаси тилга, ўнтаси дилга ва ўнтаси молга тааллуқли экан.

Танга тааллуқли бўлган ўнта ҳақ ота-онага сидқидилдан хизмат қилиш бўлиб, у куйидагилардан иборат: Ота-онага ҳамма вақт ҳурмат кўзи билан қараш, қилма деган ишларини қилмаслик, уларнинг маслаҳати ва розилигисиз ҳеч бир ишга қўл урмаслик. Улар уйга кириб келсалар, дарҳол ўриндан туриб, кутиб олишлик, агар улар ўтиришган бўлса, руҳсат берганларидан кейингина

ўтиришлик, улар ўтирадиган жойга ўтирмаслик, йўлда кетаётганда улар олдига ўтиб олмаслик, уларнинг олдида очик чехра билан ўтиришлик, ковокни солиб, хўмрайиб қарамаслик, чақирганларида югуриб боришлик.

Дилга тааллуқли ўнта ҳақлари қуйидагилар: уларга раҳм-шафқат билан қарашлик, қўлидан келганча яхшилик қилишлик, уларга доимо шодлик улашиш, улар ҳам тортсалар малҳам бўлишлик, ортиқча гапирсалар малол олмаслик, танбеҳ берсалар хафа бўлмаслик, дилларини озор топишини ўзлари учун ор билишлик, ниятларига ҳамдарад бўлишлик, уларнинг умрларини узок бўлаётганликларини кўриб қувониш, ҳар доим кўнглини олишлик.

Тилга тааллуқли бўлган ўнта ҳақга: уларга доимо мулойим муомалада бўлиш, баланд овоз билан гапирмаслик, қўполлик қилмаслик, исмларини айтиб чақирмаслик, гапираётганларида сўзларини бўлмаслик, айтганларини рад этмаслик, бирор иш буюрсалар “йўқ” деб жавоб қилмаслик, улар қичқириб гапирсаларда, паст овозда гапириш, уларни гапларига “ох”, “ух” деб хитоб қилмаслик, улар олдида доим тавозеда бўлишлик киради.

Молга тааллуқли ўнта ҳақ қуйидагилардан иборат: Ўзингга кийим-кечак қилишдан аввал, уларга қилиб беришлик, ўзинг ейдиган таомлардан ширинроқ таом беришлик, бир дастурхонда овқатланаётганда емишнинг яхшисини улар олдига суриб қўйишлик, қандай нарса сотиб олиш истаклари бўлса, иложи борича ўша нарсани олиб боришлик, иморатларини яхшилаб, уйларини безаб беришлик, ошкора сўрамасалар ҳам вақти-вақти билан пул бериб туришлик, уларга “топган тутган нарсаларим сизлар учун бемалол олаверинглар” деган сўзлар билан орадаги уялиш ва торганишни йўқотишлик, уларни уйларига таклиф қилиб, иззат-ҳурматини жойига қўйишлик, уларнинг дўстларини доимо ҳурмат қилишлик, улар ҳолидан тез-тез хабар олиб туришлик.

Бу ўғитларни фарзандлар доимо ёдда сақлашлари ва иложи борича уларни бажо келтирмоқлари лозим. Ҳар бир оқил ўғил, оқила қиз “ота-онамни шод қилиш учун нима иш қила олдим” деб ўз виждони билан бот-бот суҳбатлашиб туришини одат қилиши керак.

Мустақил республикамиз Конституциясининг 66-моддасига асосан “вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар» деб ёзиб қўйилган. Ота-онанинг қадр-қийматини на бойлик, на зебу-завар билан ўлчаб бўлмайди. Фарзандлар умр бўйи ўз ота-оналари хузурида қарздордирлар.

Ҳадиси шарифда ҳам фарзанд узлуксиз ота-она хизматида бўлиши, уларнинг розилиги асосида ўз ҳаёти ва фаолиятини йўналтириши таъкидланади.

Аммо ҳаётда шундай фарзандлар ҳам учраб турадики, улар тукқан онасига, тарбиялаган отасига ғамхурлик қилишни ўзларига эп кўрмайдилар, хабар олмайдилар. Бундай фарзандлар ота-она олдида катта гуноҳ қилаётганликларини сезмайдилар, уларнинг ғаниматлигини эсдан чиқарадилар.

Ҳар бир инсон, агар у виждонли ҳақиқий инсон бўлса, дўпписини олиб қўйиб, яхшилаб ўйлаб кўриши керак. Хўш, мен отамга, онамга қандай яхшилик қилдим, деб. Ҳаёт қарздорлик ва бурчдан иборат.

Кимки ота-онасини чуқур хурмат қилса, уларни рози этса албатта фарзандлари ҳам уни эъзозлайди, хурмат қилади. “Қайтар дунё”, деб бежиз айтилмаган. Ким нима экса, шуни ўради.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Отангни гапини икки қилма, икки дунёнинг куйиб кетади.

2. Яхши фарзанд ота-онани вазир этади, ёмон фарзанд разил этади.

3. Эй ўғил, қиз! Сен ота-онангни мамнун эта олсанг, дуоларини ола билсанг, улар сенинг жаннатингдир. Агар уларга қиё боқа олмасанг, улар сенинг жаҳаннамнинг ҳамдир.

4. Ота-она масъулиятини фақат ўғиллар ўз зиммасига олади деб, қайда айтилган? Ота-онани асраб-авайлаш, ўғилга ҳам, қизга ҳам бирдай тўтиёдир.

ОНАНИ НОРИЗО ҚИЛГАНЛАР...

Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом замонларида Ал-Кома деган бир саҳоба жангда оғир ярадор бўлибди. Уни оғир аҳволда уйга олиб келишибди. 3-4 кундан сўнг Ал-Команинг хотини Расулуллоҳнинг олдиларига келиб, йиғлаб: “Ё, Расулуллоҳ, эрим Ал-Комани жангдан оғир аҳволда олиб келишди. У бир неча кундан бери азобда, жон таслим қилолмай беҳад қийналаяпти, нима қиларимни билмай сизнинг олдингизга келдим” дебди.

Шунда Расулуллоҳ саҳобаларидан сўрабдилар:

- Ал-Команинг онаси борми?

- Бор,- деди саҳобалардан бири.- Шу яқин орада, ёлғиз бир ўзи яшайди.

- Бориб Ал-Команинг онасини чақириб келинглар,- дебдилар.

Орадан бир мунча фурсат ўтгач, Расулуллоҳнинг хузурига 80 ёшлар чамасидаги озғин бир кампирни олиб келибдилар.

-Эй она, ўғлингиз борми?- сўрабдилар Муҳаммад алайҳиссалом.

- Бор. Исми Ал-Кома. Мен ундан ҳафаман.

- Нега ҳафасиз?

-Ҳафталаб, ойлаб у менадан хабар олмайди. Дунёда бормисан, она, ейиш-ичишга нарсанг борми? деб сўрамайди.

Хотинининг гапига ишониб, менга озорли гапларни айтади,- дебди.

- Рози эмасмисиз ундан?- сўрадилар Расулulloҳ.

- Ҳа рози эмасман.

- Ўғлингиз жангда оғир жароҳат олган, аҳволи оғир. Ўлим тўшагида ётибди.

- Баттар бўлсин, дебди кампир йиғлаб, мени норизо қилгандан сўнг шунақа бўлади-да.

Шунда Расулulloҳ саҳобаларига буюрибдилар:

- Ал-Комани олиб келиб, ёқинглар.

Шунда кампирнинг ранги оқариб:

- Нега ўғлимни ёқишади?- сўрабди у овози қалтираб.

- Онасини норизо қилган фарзандни ёқиш керак, бошқа илож йўқ. Жазоси шу,- дебдилар пайғамбаримиз.

- Йўқ, йўқ. Боламини ёқманглар. Майли мен гуноҳларидан кечдим. Мингдан-минг розиман ундан. Фақат уни ёқманглар. Кечирдим уни.

- Шунда Расулulloҳ Ал-Команининг хотинига дедилар:- Энди уйингизга бориб, эрингиздан хабар олинг.

Хотин югурганича уйига кетибди ва орадан бироз вақт ўтгач келиб, Ал-Команинг беозоргина жон таслим қилганини билдирибди.

Иккинчи бир ривоятда келтирилишича, кунларнинг бирида Сарвари олам (С.А.В.) қабристон ичида юрган эдилар, бир қабрдан: “Остимда олов, ўнг ёнимда олов, сўл ёнимда олов”, деган овозни эшитдилар.

Ҳазрати Пайғамбаримиз (С.А.В.) Макка шаҳрига хабар бериб, ҳар ким ўзига тегишли гўр олдига келиб ўтиришларини буюрдилар. Халқ келиб ўтирди. Бир кампир келиб, ҳалиги қабр ёнига чўкди. Пайғамбаримиз (С.А.В.) кампирдан:

- Бу қабрдаги сизга ким бўлади? – деб сўрадилар.
- Ўғлимдир, лекин мен бундай фарзанддан безор бўлганман, - деди кампир.

Пайғамбаримиз (С.А.В.):

- Ундан нега рози эмассиз? – деб сўрадилар.

Кампир деди:

- Шунинг учунки, у менинг кўнглимни оғритган.

Набий (С.А.В):

- Эй, бор Худоё, ундан ҳижоб (парда)ни кўтаргил, то ўглининг аҳволини кўрсин! – дедилар.

Ўша онда ҳижоб кўтарилди. Онахон ўглининг қабри олов билан тўлдирилганини кўрди. Фарзанд олов ичида куярди. Уни кўриб она беҳуш йиқилди. Фурсат ўтиб, ўзига келгач у деди:

- Худоё, Худовандо, мен ўғлимдан розиман, ўз камоли караминг билан ундан рози бўлгин!

Мунис онахон сўзларини тугатмаган ҳам эдики, ўғил азобдан халос бўлди.

Кўрдингизми, онани норизо қилган, унинг дилига озор берган инсоннинг умри ниҳоясида хатто жон беролмай қийналганлигини.

Шу ўринда бир кекса отахоннинг қуйидаги сўзларини келтиришни лозим деб топдим. У айтади: “Мен ҳаётим давомида кўп бор иллатли, кечириб бўлмас ишларнинг гувоҳи бўлганман. Каъбаси, жаннати бўлган онасини хор қилганларни кўрдим. Кекса онасини қалтиратиб, хотинига хизматкор қилганларни, бола-чақаси, хотини олдида онасини жеркиб, беобрў қилганларни кўрдим. Ойлаб онасининг холидан хабар олмай, изига зор қилганларни кўрдим. Хотинининг оғзини тишга, бўйнини тилла занжирга тўлдириб қўйган ўғил, онасининг устидаги чопони тўкилиб кетай деб турганига эътибор қилмаганини, кўшни турадиган ночор онасига уйда қайнаб турган ёғлиқ шўрвасидан бир коса илинмай, онанинг холидан бағри

тилинмай, бемалол томоғидан ўтказган номардларни кўрдим. Ўзи ҳамма шароити муҳайё бўлган, қасрларда яшаб, онасини қишда совуқ, ёзда эски уйларга кўйиб кўйган бемехр фарзандлар бор. Азизлар, бундай кимсаларга шундай дегим келади: Эй кўзи эмас, қалби кўр одам! Онанинг оқ сутини оқламаган зот! Шу она ўлимини бўйнига олиб, сени дунёга келтирди. Бир парча гўшт эдинг, мана шундай одам қилди. Ўзи емай едирди. Ўзи киймай кийдирди. Минг бор азобларни бошдан ўтказиб, камолингни кутди. Оқибат сендан олгани шу бўлдими? Сенда юрак борми? Қайтар дунё қайтиб, ўзинг эртага шу ҳолга тушсанг, кипригинг остида авайлаб ўстирган фарзандинг сени шу ҳолга солса, холинг не кечади? Оналаримиз ҳам беш кунлик дунёда меҳмон. Эртага дунёдан ўтган куни оёгин гардини ҳам топа олмайсан. Пушаймонда дод солиб йиғлаганинг, қозон-қозон ош дамлаб, маърака ўтказганинг бефойда.

Ота-она қадрига етмаган, отага қаттиқ гапирган, онага кўл кўтарган фарзандларнинг бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам азобга, таҳқирга маҳкум бўлиши аниқ. Фарзандлар ота-онасига доимо итоат этиб, ҳар бир фурсатни уларнинг ризолигисиз ўтказмасликлари лозим. Ҳар бир саодатли ва азиз фарзанд ота-она кайфиятини розилик белгиси билан ҳандон қилиши, ота-она хурсандчилигини ўзига келадиган яхшилиқнинг дебочаси деб билиши лозим.

Тиббиёт фанлари доктори, профессор Эркин Шомирзаев оналар ҳақида шундай дейди:

Парча этни жисмида, инсон қилган онадир,
Гоҳо қону жон бериб, бағрин тилган онадир.
Тунлари мижжа қоқмай, алла айтган онадир,
Оқ сутига меҳрини кўшиб чайган онадир.

Ўраб-чирмаб, оқ тараб, ўстирган ҳам онадир,
Оқ-қорани ёшлиқдан танитган ҳам онадир.

Бутун умрин фарзандга, фидо қилган онадир,
Бошимизга қалбини, хумо қилган онадир.

Замин узра ягона, бағри қуёш онадир,
Фарзандини кўз каби, асраган қош онадир,
Пойида жаннат ётган, жонга малҳам онадир,
Бир умрлик кўшигим, дилда илҳом онадир.

Нажот эшигининг калити ва саодат гулзорининг насими ота-она туфайли ҳосил бўлади. Фарзанд ўстиришдан муддао шулки, улар имкони борича ота-она хизматини қилсинлар ва ҳеч қачон уларга уят ва шармандалик келтирмасинлар.

Ота-она тириклигида уларни хушнуд этиш, вафотларидан кейин эса тирикликларида айтган насиҳатлари ва маслаҳатларига амал қилиш, уларни яхши ҳислатлари билан ёдлаб туриш содиқ ва вафодор фарзандларнинг энг яхши одатларидандир.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Онангни норизо қилма, боқишда азият чеккан,
Сени ғам ила, ташвишинг алифдек қоматин эгган.
Сира рўёбга чиқмайдур, она кўнглини оғритган,
Жаҳонда соғ юрай десанг, дилин қилма сиёх, ўғлим.

2. Айтчи дўстим, ҳаётда қандай бўларди?
Қизлар туғилмаса, она бўлмаса.
Ўзинг ҳам дунёга қайдан келардинг,
Онанг сени туғиб, катта қилмаса.

3. Ўзинг улғайгандек, кўксинг тоғ этма,
Алла айтган волидангни койитма.
Оқ сут берган онанг дилин оғритма,
Бил, эй фарзанд ота-онанг ғанимат.

ОТАНИ НОРОЗИ ҚИЛГАНЛАР...

Бир донодан: “Дунёдаги энг улуғ бахт нима?”, деб сўраганларида, у: “Фарзанд учун ота-онанинг ҳаётлиги”, деб жавоб берган эканлар.

Ҳар бир инсон, агар у виждонли, ҳақиқий инсон бўлса, яхшилаб ўйлаб кўриши керак: Хўш, мен отамга, онамга қандай яхшилик қилдим, деб.

Ҳаёт қарздор ва бурчдан иборат. Инсон ота-онасига нима қилса, қариганда ўз фарзандларидан шуни кўради.

Ота-она дунёдан кўз юмганларидан сўнг қабрига неча сўмлик тош қўйиб, хайри-эҳсонлар қилгандан кўра, тириклигида бир пиёла сув тутиб, кўнглини овлаш афзалдир. Уламолар: “Ота-онани ўзидан ризо қилган фарзандлар бу дунёда завола кўрмайдилар, у дунёда жаннат эшиклари улар учун очик бўлади. Бундай инсонларни эл-юрт ҳам азиз тутуди, дуолар қилади”, дер эканлар.

Айтишларича, Фазл Ибн Яҳё Бармакий деган Боғдод шаҳри ҳукмдорини кўкрагида кичкинагини оқ доғ пайдо бўлиб, у бундан қаттиқ қайғуга тушган. Бир куни надимларни йиғиб: “Шу кунларда Ироқ, Хуросон, Шом ва Форсда энг машҳур табиб деб кимни тан олишади”, деб сўрабди. Шунда надимлар: “Форслик Жосалик!” деб жавоб беришибди. У Фосрга одам юбориб, ҳаким Жосаликни Шероздан Боғдодга олдиртириб келибди. Табиб бу касаликка қилиниши лозим бўлган барча ишни қилибди, орадан анча вақт ўтса-да, аммо беморда ҳеч қандай ўзгариш сезилмабди. Шунда ҳаким Жосалик: “Бу мен учун жуда осон иш эди, нега даволаниш узоққа чўзилаяпти”, деб жиғибийрон бўла бошлабди.

Бир куни у Фазл Ибн Яҳё билан танҳо ўтирганларида шундай дебди: “Эй улуғ ҳукмдор! Мен даво учун нима лозим бўлса, ҳаммасини амалга оширдим, аммо таъсири сезилмаяпти. Наҳотки сиз ўз отангизни норизо қилган

бўлсангиз? Агар шундай бўлса, уни рози қилинг, шундагина мен сизни бу дарддан қутқара оламан!”, дебди. Ҳақиқатан ҳам ҳукмдор отасини норизо қилган экан. Ўша куни кечкурун Фазл Ибн Яхё қаттиқ аҳд қилиб, отасининг хузурига бориб, ўзини унинг оёғи остига ташлаб, узок кечирим сўрабди. Кекса ота уни ноилож кечирибди.

Ҳақим Жосалик уни яна ўша эски усул билан даволашга киришибди. Иллат аста-секин тузала бошлабди ва орадан кўп ўтмай, оқ доғ бутунлай йўқолиб кетибди.

Шундан сўнг Фазл Ибн Яхё ҳақим Жосаликдан: “Бу иллатнинг сабаби – отамнинг норизо эканлигини қаердан билдинг”, деб сўрабди. Жосалик: “Мен қандай усул билан даволамай фойдаси бўлмади, шунда ўзимча дедим: “Наҳотки бу улуг зот дуоибадга қолган бўлса?!”. Атрофни кузатиб, ҳеч бир кимсанинг сиздан норози эканлигини билмадим, Шунда ҳукмдордан норози отасимасмикан, деган хулосага келдим”, деган экан.

Азизлар! «Ота» деган сўз бизда бениҳоя юксак мақомда юради. Чунки аждод, уруғ, қабила, оиланинг энг шоҳ супасида, қон-қардошлиқ шажарасининг бошида ота тимсоли туради. Ота ҳар биримизнинг умуртка поғонамизнинг энг устки қисми – бош ҳисобланади, пушти паноҳ. Буларни ҳеч ҳам ёддан чиқарманг!

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Она кечирмаса, мумкиндир, аммо
Ота кечирмаса чора йўқ асло.
2. Ноқобил ўғилдан душман афзалроқ,
Ота англасайди буни аввалроқ...

ОТА-ОНА ҚАРҒИШИ – ОТИЛГАН ЎҚ

Азизлар! Дуонинг яшнатишини ҳам, қарғишининг қакшатишини ҳам англаш учун одам аввало ўзини ушбу гуноҳлардан покиза деб билмаслиги керак. Одам тили билан эмас, дили билан интилган нарсасига эришади. Одам олам билан дили орқали боғланади. Дил эса руҳнинг мактаби саналади. Дуо ҳам, қарғиш ҳам руҳ маскан тутган дилдан бўлса борми?

Унинг шарофатини севинчла адо этиб, бало-офатини эса қоруннинг мол-дунёси билан ҳам даф қилиб бўлмайди. Ҳақ қарғиш қакшатади. Ўшанда албатта дилозорнинг ёдига кимга, қачон, қандай азоб берганини эслатади.

Бугунги кунларимизда битта-битталаб қайтадан кашф этилаётган маънавий булоқларнинг шифобахш оби зам-замлари фарзандларимизни ҳидоят йўлига бошламоқда, кўнгилга яхшилик уруғларини сочмоқда. Лекин, қайсидур хилватларда ёмонлик ҳам ўз умрини яшаб юрибди. Ҳар яхшиликка мукофотни ҳам, ҳар ёмонликка жазони ҳам аввало яратганнинг ўзи беради. Аммо бир ўртада виждон тарозиси бор. Инсон қачондир ўз қилмишларини шу тарозида бирма-бир ўлчашга мажбур. Виждон судининг ҳукми то умрининг охиригача авф этилмайди, жазолайверади, жазолайверади...

Инсон умри нақадар қисқа. Ҳаётда виждон оғриқларисиз, оддий бир одамдек яшаб ўтмоқлик лаззатига не етсин. Аслида инсон номини кўтариб юришнинг ўзи бир масъулият.

Ота-она чироғим ўчмасин, умрим боғи ҳазон бўлмасин деб, зурриёд ниҳолини камолига умрларини бағишлаб ўтади.

Айтишларича, қадим замонларда бир йигит маишатдан қайтгач бешиқдаги фарзандига “алла” айтиб ўтирган хотинига дебди: “Сен хунуксан, тўрт томонинг қибла. Мен

истасам ҳозир янгисига уйланиб оламан”. Ёш она зор-зор йиғлаб дашт-биёбонга бош олиб чиқиб кетибди. Йўл юрибди. Онанинг томоғи қақшабди, хатто чақалоғига ҳам сийнасида сут қолмабди. Хориган ҳолда бир дарахт соясида ўтирган чоғида, қаердандир оқ соқолли мўйсафид пайдо бўлиб. она ноладини тинглабди-да, унга бир дона олма бериб, дебди: “Шу олмани есанг, дунёдаги энг гўзал аёлга айланасан, аммо фарзандинг кўз юмади”. Она бу гапни эшитиб, фарзанди камолини ўйлаб, дунёдаги энг гўзал аёл бўлиш бахтига мушарраф бўлишдан воз кечган экан.

Саволлар туғилади. Ёруғ дунёга келиб, ақлини таниган фарзандлар ота-онанинг мақсад ва ниятларини ҳозирда қандай тушунаптилар? Муштдек чақалоқлигидан минг машаққатлар ила катта қилиб, унга бутун меҳрини берган, едириб-кийдирган, оқ ювиб-оқ тараган ота-она олдидаги бурчларини тўғри англаяптиларми? Уларнинг қадрига етиб, хурматларини ўрнига қўя олаяптиларми? Улар мушқулини енгиллаштиришга эътибор қилишяптиларми?

Бу саволларга жавоб беришдан олдин қуйидаги ҳикоятларга қулоқ берайликчи:

Ўғил бироз топармон бўлди. Ҳулқи ўзгара бориб, уйга кеч келадиган, айрим ҳолларда эса ичиб келадиган одат чиқарди. Укаларини ҳам бўлар-бўлмасга уришиб, сўкиб уларни безиллата бошлади. Ҳолат шу даражага бориб етдики, ота-онаси олдида ҳам тап тортмай оиласини, укаларини куракда турмайдиган сўзлар билан сўкишни одат қилиб олди. Кунлардан бир кун отаси панд-насихат қилмоқчи бўлиб, ҳали оғиз очмасдан: «Қоч... кўзимга кўринма, менга ақл ўргатма»,- деб ўшқириб отасига тик боқди. Шу пайт онаси югуриб келиб, эрига илтижо оҳанг билан “жон отаси, шайтонга ҳай берингу, ўғлингизни қарғаманг”, деб ёлворди.

Ота! Минг бўлса ҳам ота! Ўз фарзандига ёмонлик тилармиди? Ёшлиқ қилгандир, ақли кириб қолар, деб, эр-

хотин таскин топдилар. Йўқ, бўладиган бола бошидан деганларидек, йигит ўз одатини ўзгартирмади. У арзимаган нарсалар учун ҳам бақриб, жанжал чиқариб, ота-онасини назар-писанд қилмай қўйди.

Ҳар қандай одобсизликни, хўрликни ҳам чеки-чегараси бўлади. Бир кун ота олдида у хотинини, укаларини ёмон сўзлар билан ҳақоратлаб, уйда жанжал кўтаргандан сўнг, ота кўнглидан: “Илоҳим ўсма, кўкарма!”- деган қарғиш кечди! Ота бу ўғил билан гаплашмай қўйди. Орадан йиллар ўтди. Укалари ақлли бўлиб улғайишди, фарзандли бўлишди. Бу орада бу йигит икки бор уйланиб, фарзанд кўрмади. Сигинмаган жойи қолмади. Хотинига айб қўйган эди, у бошқа бировга турмушга чиққач, фарзанд кўрди. Ҳамма гуноҳ ўзида эканини билди.

Бир куни кекса бир ақлли оқсоқолга дил дардини айтади. Шунда оқсоқол: «Отанг билан онанг сендан розими?,- деб сўрайди. Йигит улар билан гаплашмай қўйганлигини айтади. Ота рози- худо рози, деганлар. Отангни дуосини ол, мушкулинг осон бўлади”,- деб маслаҳат берибди мўйсафид. Йигит отасининг ҳузурига бош эгиб келганда, отаси кенжа ўғилларини чақариб, васият қилмоқда экан. Отасининг оёғига тиз чўкиб: «Отажон, мен гумроҳ ўғлингизни кечиринг”,-деб йиғлаб ёлворибди. Шунда отаси: «Эҳ, ўғлим, энди кечикдинг. Гишт қолипдан кўчган. Ота-она қарғиши отилган ўк, дейдилар. Отилган ўк, қайтиб ўқдонга кирмайди. Мен кечирган билан яратган Аллоҳим кечирмайди сени» деб жон берибди. Шундай қилиб бу йигитнинг бири икки бўлмабди.

Иккинчи бир ҳикоятда айтилишича, бир одамнинг уч ўғли бор экан. Оналари вафот этган, отаси эса оғир дардга чалинган экан. Бир куни ота ўзининг вафоти яқин эканини сезиб, уч ўғлини ҳузурига чорлаб:-ўғилларим, вафотим яқинлашиб қолганга ўхшайди, мендан кейин уччовингиздан биттангизгина меросхўр бўла оласиз, шаҳар қозиси ва

улуғлари қайси бирингизга ҳукм қилса, ўша ворис бўлади, улар менинг кўнглимдагини топиб ҳукм қиладилар деб ўйлайман-дебди.

Бир неча кундан сўнг у мўътабар инсон вафот этибди. Уч ўғил отадан қолган меросни таллашиб, қози ҳузурига келишибди, отанинг айтган сўзини билдиришибди. Қози бу масалани ечишга ожизлик қилиб шундай дебди:

-Мен бу масалани ҳал қила олмайман. Отангиз қайси бирингиз меросхўр бўлишингизни очиқ айтмаган. Шу шаҳарда бир донишманд одам бор. Унинг ҳузурига бориб, отангиз васиятини айтинг, у қандай ҳукм чиқарса, мен уни тасдиқлайман.

Ўғиллари донишмандни топиб, унга воқеани баён қилибдилар.

Донишманд ғазабланган бўлиб: Шу хилда ҳам мужмал васият бўладими? Боринглар, шундай тутуруқсиз васият қилган отангизни қабрини бузиб, ер билан яксон қилиб, сўнгра ҳузуримга келинглар, келганингиздан кейин тўғри, ҳаққоний ҳукмимни эшитасиз,-дебди.

Эртаси куни икки катта ўғли кетмон, белкурак кўтариб, кичик ўғил эса қўлига қилич олиб, оталарининг қабри олдига келибдилар. Икки катта ўғил қабрни бузишга ҳаракат қилган эканлар, кичик ўғил қилич кўтариб, уларга:

-Қандай одобсиз, тарбиясиз, виждонсизсизлар. Мол-дунё деб отамизнинг қабрини бузишни истайсизлар. Мен бундай ифлос ишни қилишингларга йўл қўймайман. Мен меросдан кечдим. Сизларга қолақолсин. Ота-онамиз ҳаёт вақтларида сизлар уларни ҳурмат қилмадинглар. Энди қабрда ҳам тинч ётгани қўймайсиз, эй номуссиз, акалар, дебди. Катталар кичик ўғилнинг қиличидан кўрқиб, қабрни бузишга ботина олмаптилар.

Улар донишманд олдига боришиб, бўлган воқеа баён қилишибди. Шунда донишманд: «Сизларни синаш учун отангизни қабрини бузишга буюрган эдим. Сиз икки

ноқобил ўғил шу жирканч, гуноҳ ишни бажаришга рози бўлдинглар, укангиз бу ишдан сизларни қайтаришга ундади. Энди инсоф қилиб айтинглар-чи, ҳақиқий меросхўр сизларми ёки уми?- деб кичик ўғилнинг пешонасидан силаб айтибди.- Офарин, ўғлим, отангнинг чин фарзанди сен экансан, ота меросига сен эга бўласан. Менинг ҳукмим – шу”.

Бу ҳикоятларни келтиришдан мақсад, ҳозирда ота-оналарини хор-зор қилаётган, дилларини оғритаётган номард фарзандлар ҳам учраб турибди. Улар нима қилаётганликларини ўйлаб ҳам кўрмайдилар. Хатти-харакатларининг нақадар даҳшатли эканлигини ҳис қилмайдилар. Айримлари вақтинчалик топган бойликлари олдида эсанкираб, шундай йўл тутадилар, ўз укалари, сингилларини хўрлайдилар, кондошларига шафқатсизлик қиладилар.

Қадимдан бир нақл бор:”Ота ўнта болани боқади-ю, ўнта номард бола ота-онани боқа олмайди”. Бу нақлнинг мазмуни жуда чуқур. Уни ҳар бир фарзанд ўйлаб кўриши, ёдидан чиқармаслиги лозим.

Яна шуни унутмаслик керакки, қадимда ота юзига фарзанднинг тик қараб гап қайтариши қатъий тақиқланган. Падари бузрукворлари томонидан лаънатланган ўғил ва қиз эса эл-юрт олдида бошини кўтариб юра олмаган, юзи шувут бўлиб, маҳалла-кўй, қариндош-уруғ олдида унинг обрўси тўкилган. Бундай фарзанддан барча нафратланган.

Боланинг касби отасининг хунарига ўхшамаслиги мумкин, бироқ, одоби, юриш-туриши, отасига ўхшаса, инсонлар фаҳр билан уни «отасининг боласида» дейишади. Одоби – интизомли инсоннинг фарзанди бўлсаю, у ҳақда бирон ножуя гап оралаб қолса, «Бўлмаган гап, мен у одамнинг отасини танийман, ким биландир янглиштираяпсиз шекилли» деб ишонишмайди, «ноўрин гапларга дарров чек қўйишади. Агар шу гап рост чикса, бу

болани шайтон йўлдан урган, бирон бир тасодиф қурбони бўлган, адашган деб унинг ҳимоясига шайланадилар, керак бўлса ҳеч иккиланмай кафилликка ҳам оладилар. Ота-онасининг ҳурматини жойига қўйган фарзанд бой-бадавлат бўлмаса-да, эл орасида кам бўлмайди, юзидан доим нур ёғилиб туради.

Киши ким бўлишидан қатъий назар, у аввало ҳақиқий инсон бўлиб қолиши керак. Унинг инсонлиги эса эгаллаган мансабига эмас, балки жамиятда тутган ўрни, одамларга қайишиши, одамийлик фазилатларига қараб белгиланади.

Шунинг учун донолар: “Ота-онангиз билан мулоим муносабатда бўлинг. Улар билан ҳар бир чоғ охиста сўзлашинг. Зинҳор-базинҳор овозингизни кўтарманг. Улар бекордан-бекорга сизга жабр етказсада, барибир тавозеда туринг. Асло одоб қоидаларини бузманг”, - дейишади.

Яхши фазилат ва ажойиб хислатларни етук ота-оналардан, қолаверса бағри кенг меҳнатсевар ҳалқимиздан доимо ўргана боришимиз керак.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Шу ҳаётдан ризоман, чекмадим андуҳ алам,
Шунга боис шу, азизлар, хўб дуо қилган отам.
Ким отасин ва она, хеш-ақрабосин қилса шод,
Мен кафилман унга минг бор, кўрмагай
беҳуда ғам.
2. У вафодорларни доим амрида юрган эдим,
Қўл очиб минг раҳмат айтиб лутф ила қилди
карам.
Пандини тинглаб, улар режасида юрган эдим,
Ўтди умрим хўб фаровон, бўлмадим ҳаргизда
ғам.

3. Отанинг қарғиши-отилган бир ўқ!
Она қарғишининг ҳам давоси йўқ.
Эй фарзанд, уларнинг дуосини ол!
Яшнаё десанг, қарғиш олишингдан кўрк.

АЁЛ ИБОСИ БИЛАН ЧИРОЙЛИ

Азиз ўқувчим! Аёл ибоси билан чиройлик деяпмиз. Фикрларимни баён қилишдан аввал эътиборингизга қуйидаги ҳаётий мисолларни келтирмоқчиман:

Вилоят тери-таносил касалликлари шифохонасида бир неча беморларни кўриб, улар билан суҳбатлашишга тўғри келди. Улар суҳбатидан қуйидагилар аён бўлди:

Биринчи бемор 25 ёшда, 3та фарзанди бор. Турмуш ўртоғи топарман-тугарман бўлган. Лекин охириги икки-уч йил ичида бир касалликка чалиниб, тез-тез шифохоналарда даволаниб турган. Аёл тирикчиликни деб енгил-елпи савдосотик ишлари билан шуғулланган. Қўлига бироз пул тушгач, эрини писанд қилмай қўйган. Шаҳарма-шаҳар юришни бошлаган. Енгилтак аёллар билан дўстлашган. Улар эридан ажралишини, эркин қуш бўлиб юришини маслаҳат беришган. Кунларнинг бирида у судга ажралиш учун ариза беради. Эр, қайнота, қайнонанинг панд насихатлари унга таъсир қилмайди. Ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимларининг оилани сақлаб қолиш борасидаги сайи ҳаракатлари ҳам зое кетади. Улар ажралишади, 3 бола тирик етим бўлиб қолади.

Тез орада аёл “дом”га ўтади. Кун, ойлар ўтаверади. Кейинчалик у чиройли кийинадиган, тақинчоқлар тақадиган ҳолда юрадиган бўлади. Ҳар куни, кун ора унинг уйдан кечки “меҳмонлар” аримайди. Бу уйдаги ҳолдан зийрак ички ишлар ходимлари хабар топиб, навбатдаги “меҳмонни” кузатаётганида уни ушлаб, шифохонага келтиришади. Унда захм касаллиги топилади. Эр, қайнота, қайнона қарғиши ўз кучини кўрсатади.

Навбатдаги бемор 19 ёшда, жуда хушрўй. Ота-онаси кекса бўлишларига қарамай, яхши умидлар билан уни қишлоқдан шаҳарга ўқишга жўнатишган. Лекин, у имтиҳонлардан ўтолмаган. Қишлоққа қайтиб боришни хоҳламай, ота-онасига: “Мен шаҳарда ишга кирдим. Бир йил ишлаб сўнг ўқишга албатта кираман” деб туриб олган. Ота-она бунга ноилож кўнишган. У бир бева аёл хонадонидан ижарада турган. Аввал ҳар ҳафтада, кейин 2-3 ҳафтада бир қишлоққа бориб турган. Шу орада ота-она биз қариб қолдик, орзу-ҳавас кўришимиз керак деб, уни қишлоқдаги бир йигитга турмушга узатишган. Тўйдан бир ҳафта ўтмаёк, у шаҳарга қочиб кетган. Бундай шармандаликни кўтара олмаган ота-она тез орада оламдан ўтишган. Қиз шаҳарда саёқ дугоналар орттирган. Айшу-ишратга берилиб, енгил-елпи ҳаётга ўрганган. Бу давр мобайнида хомилдор бўлиб қолганини сезган ва хомилани хуфёна олдирган ва ниҳоят навбатдаги айшу-ишрат пайтида ички ишлар бўлими ходимлари томонидан қўлга олиниб, шифохонага ётқизилган. Текшириб кўрилгач, унда сўзак касаллиги борлиги аниқланган.

Иккала бемор ҳам қилмишларидан пушаймонлигини, шу шифохонага тушганидан сўнг сезганликларини айтдилар. Бу сўзларга ишонса бўладими? Улар, мол-дунё, зебу-зийнат, айшу-ишратни ҳаё, ибодан афзал кўришган-ку.

Қадимдан маълумки, шарқ ҳалқлари турмуш барқарорлигини ҳар қачон устун қўйишган. Ҳаётий осойишталик учун хатто жонларини аямаганлар.

Ривоят қилишларича, қадимдан улкан бир дарёнинг бўйида ахилу-иноқ эл яшаркан. Одамлари бир-бирига ардоқли, азиз экан. Даврлар ўтиб, шу юрт тупроғига душман оралабди. Тирик жон борки, қиличдан ўтказилиб, макону-масканлар кули кўкка совурилибди. Тасодифан тирик қолган бир аёл чақалоғини бешикка белаб, сўнг дарёга оқизибди ва шамолга ёлворибди: «Сен уни тинч ва

осуда жойларга етказ. Унинг томирида диёнатли бир ҳалқнинг қони оқаётир!». Шамол бешикни охистагина илгари сурибди. Аёлнинг кўнгли тинчибди. Шунда ортидан овоз эшитилибди: “Сени ўлдирмаймиз, яқинроқ кел...” Аёл ўгирилса, кўзи душманнинг оч нигоҳи билан тўқнашибди. Фаҳмлабди. “Эвоҳ, мен тирик қолиб, сўнг душман уруғини кўпайтириб берсам, бегуноҳ юртдошларим қони тўкилган ер мендан гина қилмасму? Йўқ, шундай қилайки, ҳоким шу она тупроқда қолсин!” Аёл шамолдай югуриб ўзини дарёнинг энг чуқур жойига отибди.

Айтадиларки, момоларимиз шундайин саодатли ва мард бўлишган!

Ҳар бир аёл ўз ибоси билан чиройли, лекин афсуслар бўлсинки, журъатсизлик қилиб, енгил-елпи яшаш йўлини танлаб, маҳалла-кўй, қариндош-уруғлар олдида шармандаю-шармисор бўлганларга тез-тез дуч келяпмиз. Суюк оёқлик кўпинча тери-таносил касалликларига асос бўлишини юқоридаги мисолларда кўрдик.

Донишмандлар: «Икки тоифадаги аёлни кечириб бўлмайди. Бири енгил оёқ, иккинчиси уй тутуми нопокиза», деган эканлар.

Энди эътиборингизни мана бу мисолга қаратмоқчиман: Яқинда рўзномаларнинг бирида турмуш ўртоғидан жудо бўлиб, 25 ёшида 3та бола билан бева қолган бир хушрўй аёлнинг мактуби эълон қилинди. Қарангки, эри вафотидан кейин 3 йил ичида қайнотаси, қайнонаси, қайинсинглиси вафот этибди. Уларнинг маросимларини ёлғиз бир ўзи ҳаракат қилиб ўтказибди. Кечалари дўппи тикиб, кундузлари аёл киши бўлса ҳам мардикорлик қилибди. Ҳа, мардикорлик қилибди! У ҳеч қачон, хатто қора кунларида ҳам виждонига ямоқ туширмабди. Бу мисолдан «Минг кишини енгган эмас, ўз нафсини жиловлаган – ҳақиқий марддир», деган хикматни нақадар тўғрилигига ишонч ҳосил қиласан киши.

Аждодларимизнинг зебо фазилатларини эслайлик, ўрганайлик, давом эттирайлик. Улар ҳам севганлар, севилганлар, ишқий шеърлар битиб, қўшиқлар айтганлар, лекин беҳаёлик қилмаганлар.

Одамзотнинг бутун умри синовларга тўла. Ҳар ким ёшлиқдан ҳалқ одобномасига кулоқ солса, ота-она сўзларига, катталарнинг панд-насиҳатларига, оқил мураббийларнинг маслаҳатларига ва яхши кўни кўшнилар йўл-йўриғини мағзини чақиб, дил-дилидан унга амал қилса, оқибати жуда хайрли бўлади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Аёл уйининг султони, болаларининг ҳимоячиси, уларни тарбия этувчи мураббийдир.
2. Яхши аёл сиркани бол қилади, ёмон феълли аёл, болни сирка қилади.
3. Бир уйда аёлнинг овози баланд чиқса, ул уйда хайр йўқдир, у ердан саодат кутма.
4. Ҳолига шукр этмаган, турмуш ўртоғига меҳр ва ҳурмат кўрсатмаган аёл қанчалик гўзал бўлмасин, оилага ҳузур ва бахт келтирмайди.

ТЎҒРИ ТАРБИЯ - ОИЛА БАХТИНИНГ АСОСИДИР

Дунё дунё бўлгандан бери инсон гўзалликка, покликка, ҳар томонлама баркамол бўлмоққа интилади. Гўзаллик бамисоли дарахт, япроқлари аҳлоқ, илдизи ички дунё, меваси яхши фазилат.

Одам боласидаги гўзаллик табиат ато қилган хусн-жамолдан ташқари, яна яхши хулқ-атвори, яхши фазилатларни ўз ичига олади. Одамзот ўз ибтидосидан бошлаб ҳозирги кунгача бир ажойиб фазилатини ёруғ юз билан сақлаб келадик, бу фарзанд тарбияламоқ бурчидир.

Ота-она учун фарзанддан ширин ва азиз нарса йўк, фарзанд учун эса ота-онадан яқин, қадрдон ва ғамхўр киши йўк. Шундай экан, жондан азиз фарзандимизни ҳар томонлама ҳаётга тайёрлашдек вазифани адо этиш осон эмас. Бу учун тарбиянинг жуда “қалтис” томонига эътибор ила қарамоғимиз зарур.

“Куш уясида кўрганини қилади” деганларидек, рўзгор бошлиғи бўлган ўғил отанинг, бекаси бўлган қиз эса онанинг одат ва хислатларини ўз кўрган оиласида такрорлаши шубҳасиз.

Қиз бола шундай хилқатки, унда барча гўзалликлар, англаб бўлмас сеҳр, ибо, ҳаё мужассамдир. Уни шундай мукамал қилиб улғайтирмоқ онага катта масъулият юклайди.

Авалло киз болани янада нафис, янада кўркаму, малоҳатли этадиган хусусиятларидан бири-унинг хушхулқлиги, ширинсуҳанлигидир. Хонадонда қизлар ўзаро сўзлашаётганда овозларини баланд этмасдан, ўта назокат билан гаплашишлари лозимки, бу уларнинг фазилатларини янада мукамал этади.

Кулгу-инсоннинг дилидан яйраб, хурсанд бўлишини ифодаловчи воситадир. Лекин, кулганда ҳам бақриб кулмасдан, аксинча ним табассум билан атрофдагилар диққатини жалб этмасдан, қийқирмасдан кулсалар, бу уларнинг яхши тарбия топганларидан далолат беради.

Қиз болани жуда кичиклигидаёқ рўзгор юмушларига ўргата бориш, қизалоғининг эртами-кечми ширинсўз, хушахлоқ, пазанда, тадбиркор ва уддабурро уй бекаси бўлиши зарурлигини ҳеч қачон унутмаслигимиз лозим. Қиз болада ифбат ва назокатни камол топтириш, унинг ички оламини гўзал қилиб тарбиялашнинг ўзи бўлажак беканинг турмушда ҳеч қоқилмаслигига қафолатдир. Хотинини ишдан борганда очилиб-сочилиб кутиб олишини, уйни

озода тутиб, мазали таомлар пишириб дастурхонга кўйишини қай бир эркак истамайди, дейсиз.

Тўйдан олдин йигит қизнинг ҳусну-малоҳатига маҳлиё бўлса, тўйдан сўнг бу муносабатлар бир мунча жиддийлашади. У ўз турмуш ўртоғини синчиклаб кузатади, унинг рўзгор тутишга қай даражада укувли эканини фаҳмлай бошлайди. Агар эр киши кутган натижа чиқмаса, бора-бора гаши келади, оиладаги тотувликка путур етади.

Бизнинг миллий хонадонларимизда деворга миҳ қоқиб юрган аёлни ёки кўйлагига тугма қадаб юрган эркакни кам учратамиз. Аммо шундай бўлмас экан, умуман бу оилани мустаҳкам деб бўлмайди. Меҳнат айрибошлаш шикаст топса, бу хол янги оиланинг умумий руҳиятига аста секин таъсир қилиб, уни ичкаридан емириб боради.

Бундай номатаносибликлар оила аъзолари ўртасида келишмовчиликларга олиб келади.

Келин тушган жойга бир кулол сифатида кириб келади. У ердаги шарт-шароит билан ўзидаги маҳоратни аралаштирган ҳолда ҳаммага хуш келадиган шаклу-шамойилдаги муносабатларни ясаб, безаб бораверади.

Аёл келинчаклик шодиёнасини ўтгач, вафодор хотин, меҳрибон она ва ниҳоят доно қайнона бўлгунича оила ташвиши билан яшаши, хонадон кам-кўстини бутлаш, эр хурматини жойига қўйиш, қаноатли ва тадбиркор бўлиш, охири жанжалга олиб борадиган исрофгарчилигу бебошликлардан қочиш, болаларга меҳрибон она ва ғамхўр мураббий, қайнонага эса келин эмас, тоабод қиз бўлиб қолишни уддалаши лозим.

Бу шартларнинг бенуқсон бажарилиши учун ҳар бир бўлғуси уй бекаси ўзи туғилиб ўсган оиласида мукаммал бошланғич тарбияни олган бўлиши зарур. Масалан “эрни кўриб хотинга баҳо бериш керак” дейдилар. Ҳеч қаерига гард юктирмасдан чақмоқдек кийинган эркакни кўриб “хотини покиза аёл экан” деган ҳаёлга борамиз. Аслида ҳам

шундай. Уйда аёл эрига қанчалик эътибор билан қараса, қай тарзда муомоала қилса, шу оилада ўсаётган қиз ҳам бу холни назардан кочирмайди. Умуман рўзғор ишларини, айниқса пазандаликни “қойиллатиб” бажариш, бунинг устига ширинсуҳан бўлиш эрни уйга боғлаб турадиган воситадир.

Буюк қомусчи олим Абу Райхон Беруний ҳам оила кураётган қизларга ота-онасининг панд насихатларини келтириб, оиладаги тинчлик, тотувлик, оиланинг бахтиёрлиги кўпроқ аёллар зиммасига тушишини таъкидлайди ва шундай ёзади:

- “Эй қизим! Сен ўз ўрганган уйингдан кетиб, нотаниш хонадонга тушмоқдасан, сен бўлажак куёвингнинг ҳамма хислатларини билмайсан! Сен ер бўл, у эса осмон бўлади. Демак, сен у билан шундай йўл тут, унинг олдида ер каби камтар бўлсанг, у осмон каби олийжаноб бўлади. Осмон шифоли ёмғири билан ерни кўкартиргани каби, у ҳам ўз меҳру-шафқати билан сени хушнуд этади. Эринг сендан фақат ширин сўзларингни эшитсин».

Оиладаги ёмон тарбия, фақат шу оиланинг ўзигагина салбий таъсир қилиб қолмасдан, балки атрофдаги бошқа оилаларга ҳам ёмон таъсир қилиши мумкин.

Демак, тўғри тарбия оила бахтининг асосидир.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ақлли аёл эр жаҳлини ўз табассуми ва чиройли муомаласи билан юмшатади.
2. Эр зардали бўлса, хотин пардали бўлади.
3. Эрининг қариндош-уруғларига иззат ва ҳурмат кўрсатишни билмайдиган аёл, хузур ичида яшаш йўлларини билмайдиган аёлдир.

ЁШ ОТА-ОНАЛАРГА ДОНОЛАР ЎГИТЛАРИ

- Рўзгор- икки кишининг кўли, икки кишининг ақли билан тўқиладиган умр занжиридир.
- Ким агар ҳаётдан олмаса таълим, унга ўргатаолмас ҳеч бир муаллим.
- Уйида ҳаловати бор, иш жойида қадри бор, фикри тоза, қалби пок одамдан касаллик чекинади, ҳаёти осуда, умри зиёда бўлади.
- Ғамсиз яшашнинг белгиси тўрт нарсадир: яхши сўз, яхши феъл, яхши ният ва яхши суҳбат.
- Яхши хулқ, яхши фазилят, гўзал чеҳра- бу инсон учун буюк мартаба, улуғ риск, олий мукофотдир.
- Қаноат соҳиби бўлиш, ширин турмуш қурмоқчи бўлган ҳар бир оилага лозимдир.
- Бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун туз-насиба кўтарилади.
- Эраққ учун энг яхши либос-ширинсуҳанлик, аёл учун энг аъло кийим очик юзлиликдир.
- Аёл учун энг зўр бойлик, энг зўр мартаба, энг комил фазилят-бу ифбатдир.
- Ақлли хотин - эр жаҳлини ўз табассуми ва чиройли муомаласи билан юмшатади.
- Яхши хотин турмуш ўртоғидан сотиб олишга қудрати етмаган нарсаларни талаб этмайди.
- Оқила аёл турмуш ўртоғи олдида эски либосда ёки юзларига оро бермаган ва сочларини тартибга солмаган ҳолда турмайди.
- Эри юзига тик бокмаган аёл-аёлларнинг афзалидир.
- Эр ва хотинни тотувлик билан яшашлари, бутун оила аъзоларига бахт-саодат келтиради, уларнинг юзларига роҳат ва фароғат бағишлайди.

ФАРЗАНД УЧУН САБОҚЛАР

-Ота-онанинг юзига қараб ўтиришнинг ўзи-катта ибодатдир.

-Ўғил фарзанд-оила шамчироғи, қиз фарзанд-меҳр саодати эканлигини билинг.

-Сиз ота-онангиз тириклигида уларга қандай муносабатда бўлсангиз, сиз ҳам фарзандларингиздан шундай муносабат қутинг.

-Сиз ота қарғиши ўқ бўлишини, она қарғишини эса дўк бўлишини доимо эсда тутинг.

-Фарзанд отадан қўрқмасин, уни хурмат қилсин.

-Ота-онани қандай неъмат эканлигини ота-онасидан жудо бўлганлар билан суҳбатлашганингизда биласиз.

-Ота-она тириклигида уларни хушнуд этиш, вафотларидан кейин эса тириклигида айтган насиҳат ва маслаҳатларига амал қилиш, уларни яхши хислатлари билан ёдлаб туриш, содиқ ва вафодор фарзандларнинг энг яхши одатларидандир.

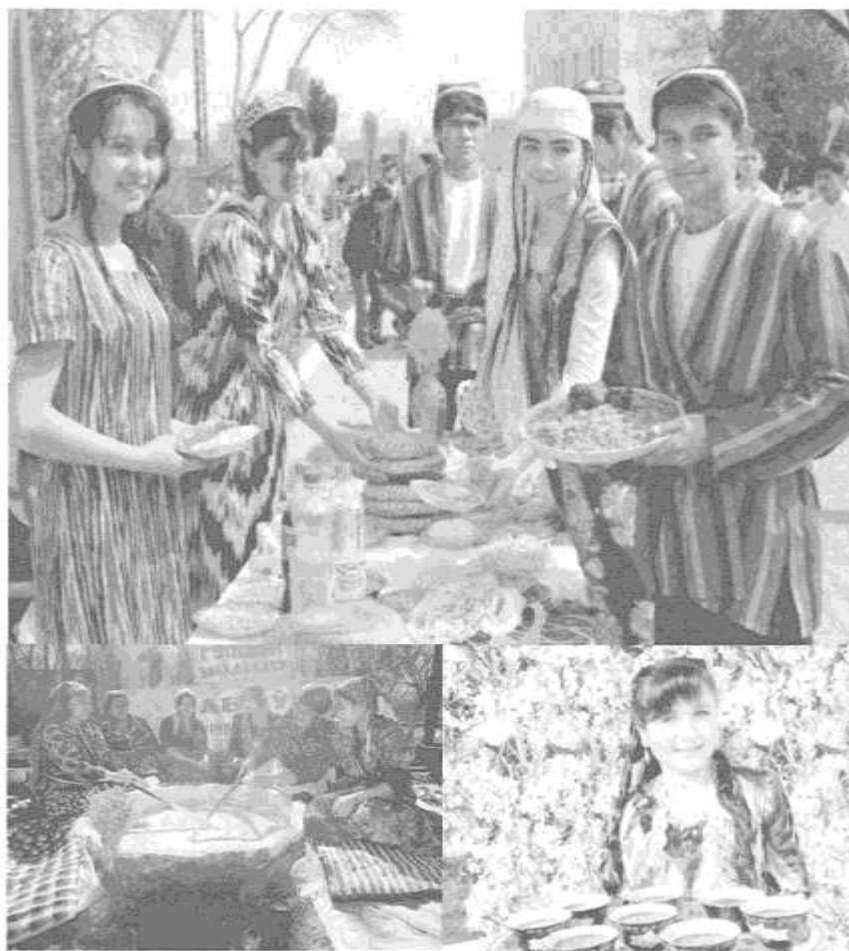
-Ота-онангиз, ака-укангиз, опа-синглингиз вафот этганда эл кўзига дод солгандан кўра, уларнинг тириклигида ширин сўз ила зиёрат қилинг.

-Онанинг меҳри ҳам зўр, қаҳри ҳам зўрлигига ишонинг.

-Отаси борнинг унуми бор, онаси борнинг тиними бор деган мақол борлигини доимо ёдда сақланг.

-Отага билак, онага юрак бўлинг.

-Ҳар ким маслаҳат пайтида маслаҳатчининг сўзига, муолажа чоғида табибнинг сўзига, шариат масалаларида зоҳиднинг сўзига кирмаса, яхши иш фойдадан, муолажа шифосидан ва ибодат савобидан маҳрум бўлади.

IV МИЛЛИЙ УДУМ
ВА ҚАДРИЯТЛАРИМИЗ

МИЛЛИЙ УДУМ ВА ҚАДРИЯТЛАРИМИЗ- ҲАЁТИМИЗ ГУЛТОЖИ

Ўзбек халқи бой маънавият ва тарихга эга. Ўзбек миллатида шундай удумлар бор эдики, уларни ер юзининг бошқа бурчакларида учратмас эдингиз. Мана, ўшалардан баъзилари: авваллари ота ўтирган даврага ўғил дафъатан кўшилмаган, отага тик қараб гапирилмаган. Таом тановул қилишда ота-она келмагунча ҳеч ким овқатга қўл узатмаган. Ҳар қандай қийин, мураккаб ишлар олдидан кексаларнинг маслаҳатларини тинглаб, улардан фотиҳа олинган. Қариндош-уруғлар, ёру-биродарлар кучи билан хашарлар қилинган, тансиқ таомлар пиширилганда кўшниларга улашилган. Эрталаб туриб фарзандлар ота-оналаридан хабар олишган. Эрта тонгдан кўча эшиклари очилиб, ҳовли ва дарвоза атрофлари супириб-сидирилган. Кўча-кўйда ёши улуғларнинг олдидан кесиб ўтилмаган, саломлашишни ҳеч ким қанда қилмаган. Бемор ва қарияларни зиёрат қилиш одат тусини олган.

Аждоду авлодларимиз сувни муқаддас ҳаёт сарчашмаси деб билиб, уни ифлослантиришни, ахлатларни ташлашни, хатто унга туфлашни гуноҳи азим ҳисоблаганлар. Ҳар бир хонадонда ариқлардан зилол сувлар оқиб турган. Оқар сувларни касал бўлиб қоламан деб ҳадиксирамай, бемалол ичишган. Болакайлар ҳовлидаги ёки кўчалардаги мевали дарахтлар шоҳлари устларида юрсаларда, уларни синдириб, пайҳон қилишни ҳаёлига ҳам келтирмаганлар, кушлар, ҳайвонларга озор бермаганлар, янги фарзанд туғилган хонадондан она “алласи” доимо эшитилиб турган. Она қалбидаги яхшилик, эзгулик, поклик нури алла билан фарзанд қалбига ўтган.

Бобо ва момоларимиз, ота-оналаримиз савоб нима, гуноҳ нима, увол нима, қарғиш нима? бобида тез-тез суҳбатлар ўтказиб турганлар. Ёшу катта уларни зўр эътибор

билан тинглаганлар ва уларга амал қилганлар. Шу удумларимиз, миллий қадриятларимиз асносида ёш авлодга ҳалоллик, ростгўйлик, бир-бирларига яхшиликни сиғиниш, виждон, иймон, эътиқод, катталарга хурмат каби олийжаноб маънавий фазилатлар сингдириб борилган.

Маълум даврларда кимларгадир тақлид қилиб, кимлардандир андоза олиб яшадик. Оқибатда миллий одоб-ахлоқ, тарбиядан, бировлар хавас қиладиган урф-одатларимиздан узоқлашдик.

Амир Темур, Бобур, Алишер Навоий, Ибн Сино, Мирзо Улуғбек, Ал Хоразмий, Ал Беруний, Ал Бухорий каби алломаларимиз, Бибихоним, Нодирабегим, Зебунисо каби зукко момоларимиз бўла туриб, биз ўзимизни маданият, маърифатдан йироқда деб билдик. Савоб билан гуноҳнинг фаркига бормадик. Натижада айрим жойларда ота-оналарга бўлган хурмат йўқола бошлади. Хатто уларга тиг кўтариш пайдо бўлди. Оддий “Ассалому-алайкум” деб сўрашишни унутдик. Кексаларга хурмат, улардан маслаҳатлар олиш камайди. Йиллаб қариндош-уруғлар бир-бирларидан хабар олмай қўйишди. Ҳашарлар камайди, хонадонларда “она алласи” камроқ эшитила бошлади. Кўп хонадонлардан ўтадиган ариқлар йўқолди, анҳорларга ахлат ва бошқа чиқиндиларни ташлаш одат тусига айланди. Хаттоки, корхона чиқиндилари ҳам сувга оқизила бошланди.

Бир болалар боғчасининг катта гуруҳ тарбияланувчиларига савоб нима?, гуноҳ нима?, қарғиш нима?, увол нима?, деган деб савол беришганида 54та боланинг ҳаммаси бу сўзларни умуман эшитмаганликларини айтишган.

Мустақиллик бизга ўз эркимизни, миллий урф-одатларимизни, жаҳон тан олган удум ва қадриятларимизни қайта тиклаш имконини берди. Энди уни мустаҳкамлаш ҳаммамизга, бизнинг маънавиятимизга боғлиқ.

Республикамиз аҳолисининг 65%ини ёшлар ташкил қилар экан. Эндиликда, келажак авлод тарбиясида миллий удум ва қадриятларимизни тиклаш замон талаби бўлиб қолмоқда. Ёшлар онгига мустақиллик, озодлик туйғуларини, бир-бирларига меҳр-оқибатни сингдириш асосий вазифаларимиздандир. Савол туғилади: маънавиятни бойитишни нимадан бошлаш керак?

Юртбошимиз: “Маънавият инсонга она сути, ота намунаси ва аждодларимиз ўғити билан сингади”- деб айтган.

Ҳар биримиз она сути, она алласи аҳамиятини яхши тушуниб етсак, ота болаларига ўзининг барча хатти-харакатлари билан ўрнак бўлса, уларга савоб, гуноҳ, увол, қарғиш каби тушунчалар аждодларимизнинг ўғитлари мисолида тушунтириб борса, уларни меҳнатга ўргатса, оналар қизларини уйда тозаликка, орасталикка риоя қилишга, уй юмушларини бекаму-кўст бажаришга, мустақил ҳаётга тайёрласалар, шу хонадонда ҳамиша равшанлик, мусаффолик, бир-бирларига меҳрибонлик ҳисси ҳукм суради. Бу муҳитда таълим-тарбия кўрган болалар ҳамма жойда шундай иш тутишга одатланадилар. Бу ишларни болалар боғчасида, мактабда, коллеж, лицей ва олий ўқув юртларида ҳам давом эттириш керак.

Тарбияловчи авваламбор ўзи тарбияланган бўлиши керак, деб бежиз айтмаганлар. Биз чекма деб, чексак, ҳалол бўл деб, унга амал қилмасак, “Ассалому-алайкум” дегин деб туриб, уни ўзимиз бузиб „Сом алайкум” деб айтсак, қандай тарбия берган бўламиз?

Тарбия – жиддий, узоқ муддатли, мураккаб жараён. Таълим ва тарбия ўртасида ҳеч қачон узилиш бўлмаслиги керак. Таълим жараёнида ёшлар етарли тарбия олмоқлари лозим. Тарбия жараёни эса таълим билан тўлдириб борилиши керак. Холбуки, чинакам таълимнинг моҳияти одамни одамийликка тайёрлашдан иборатдир. Таълим

фақат сўз ва ўргатиш билангина бўлади. Тарбия эса, амалий иш ва тажриба биландир.

Ҳақиқий инсон бўлиш учун одамлар ичида юриш керак. Бир одам катта олим, ўз фанининг устаси бўлиши мумкин, лекин у ҳаётни билмаса қийин, у билан гаплашиб мазза топмайсиз. Ва аксинча, оддий деҳқон, ишчи ҳақиқий инсон фазилатларини эгаллаган бўлса, унинг суҳбатидан бир олам завқ олишингиз мумкин.

Ҳар бир жамоада бутун умрини ҳалоллик, покликда ўтказган, эл-юртига ихлос-эътиқод қўйиб яхшиликлар қилаётган ёшу кексаларни, аёлларни ҳурмат қилишимиз, бемор ходимларимизни, нафакага чиққанларни ҳолидан ўз вақтида хабар олишга ўрганмоғимиз керак.

Ўқув даргоҳларида “Маънавият ва маърифат” бурчаклари ташкил қилиниб унда савоб, увол, гуноҳ, қарғиш каби сўзларинининг маъноси, ота-она, кексаларга ҳурмат, соғлом турмуш тарзи, Ватан туйғуси масалалари ўз ўрнини олган бўлиши керак. Бундан ташқари, талаба ётоқхоналарида ёшларнинг маънавиятини бойитишга қаратилган катта давра суҳбатлари ўтказиш одат тусини олиши керак.

Ҳалқимизнинг гўзал урф-одатлари, ажойиб феъл-атворлари, беқиёс расм-русумлари тарихи минг йиллирга тақалади.

Фарангистонлик элшунос олима, мусаввир Бурдон хоним Республикамизда тадқиқот ишлари олиб борган. У инсонларнинг ҳаёт тарзи билан яқинроқ танишмоқ мақсадида шаҳар ва қишлоқларда, турли табақа хонадонларида бир неча ой истиқомат қилган. Ўзбек аёлини хонадонда, тўй-маросимларда, жамоат жойларида ўзини тутиши, ахлоқ одоби, шарм-ҳаёси олимани ҳайратга солган. Бу ҳақда у шундай ёзган: «Биз, маданийлашган Овропа аёллари ахлоқ-одобни, иффатни назаримда Туркистонлик аёллардан ўрганмоғимиз жоиз экан. Лесгафт, Дидро

назарияларидан мутлақо беҳабар бу аёллар ахлоқ назариясидан қўлланма ёзсалар арзир экан». Кўрдингизми, ҳар бир ориятли кишида миллатни, миллийликни хурматлаш туйғуси юксак бўлиши лозим.

Мусулмон давлатларининг бирига саёҳатга бориб келган аёл шундай ҳикоя қилади: «Саёҳатдан қайтишимиз чоғида сайёҳлар биргаликда суратга тушмоқчи бўлдик, мен сочимни чиройли турмаклар олдим. Суратчи келди-ю, бир нарсалар деб қайтиб кета бошлади. Таржимон уни зўрға тўхтатди ва менга қараб: “Барака топгур, бошингизга рўмол ўраб олинг, суратчи урф-одатларимизни хурмат қилмаганларни тасвирга тушурмайман деяпти” деди. Сўнг мен рўмол ўрашга мажбур бўлдим”.

Биз бу билан ҳамма узун энгли кўйлак кийиб, бошига рўмол ўраб юрсин демоқчи эмасмиз. Лекин ёшларимиз миллий урф-одатларимизни хурмат қилсинлар, кийинишда, юриш-туришда одоб доирасидан чиқмасинлар, қизларимиз иболи бўлишиб, саёқ юрмасинлар, отасиз фарзандлар туғилмасин.

Талабаларга мутахассисликка оид билимларни ўргатибгина қолмай, балки уларни мустақил ҳаётга ҳам тайёрламоғимиз лозим. Шу боисдан барча билим даргоҳларида “Одобнома” рукни остида «Рисоладаги оила, рисоладаги фарзанд, рисоладаги аёл, рисоладаги эр қандай бўлиши керак?, “Савоб ва гуноҳ нима?”. “Алланинг ва она сутининг аҳамияти”, “Дуонинг ҳосияти”, “Миллий кадриятларимизни биласизми?” каби мавзуларда давра суҳбатлари, анжуманлар мунтазам ўтказиб борилса мақсадга мувофиқ бўлди деб ўйлайман. Бундай тадбирлар ёшларни маънавий жиҳатдан етук ва баркамол қилиб тарбиялашда катта аҳамиятга эгадир.

Шоира Дилором Ғиёсованинг ушбу шеърий мисралари, бизни шу сай-ҳаракатларга бошласа ажаб эрмас:

Имонни бут айла, соф ниятингни,
Тикла удумлару қадриятингни.
Фарзандлар ўқисин қадим имлони,
Тилидан қўймасин Ҳақни-Аллоҳни.

Сен Темур авлоди, кудратинг азим,
Нечун ўзгаларга айламак таъзим.
Элинг хур, тилинг хур, бўлсин дилинг хур,
Дадил қадам ташла, мағрур олға юр.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Юртбошинг даъватига кулоқ сол ўғлон,
Элим деб, юртим деб яшагин сен ҳар он.
Сен мустақиллик сўзин маъносин укқин,
Ўз қўлингдир келажак, буюк даврон.
2. Тиклансин қайтадан дилдаги имон,
Уйғонсин мудраган покиза виждон.
Лоқайдликка қарши қайнаб турсин қон,
Диёнатли бўлинг, одамлар!
3. Ўзбекман, иншооллох, иймоним бутун,
Тилим қисик эмас башариятдан.
Кимгадир тенгдирман, кимдандир устун,
Зувалам қорилган самимиятдан.

ОНА АЛЛАСИ

Мустақил юртимизда “Соғлом авлод” дастурининг амалга оширилаётганлиги жамият зиммасига ота-она ва болалар ўртасидаги меҳр-оқибат, соғлом турмуш, соғлом маънавий дунё, Ватан туйғусини тиклаш, баркамолликка эришиш заруриятини юклайди.

Асримиз шубҳасиз илм-фан, техника тараққиётининг янги уфқларига кўтарилди. Инсоният авлоду аждодлари ҳаёт тарзини нечоғлик тараққиёт эттириб бормасин, эскилар янгиларга жойларини қанчалик тез ёки секин, бўшатмасин, шундай миллий кадриятларимиз борки, улар асрлардан-асрларга сайқалланиб ўтаверади. Шулардан бири боқий ва бокира, дарёдек уйғоқ, мангу кўшиқ – она алласидир. Она қалбидаги яхшилик, эзгулик, поклик нури алла билан фарзанд қалбига ўтади. Ёруғ оламни илк бор кўрган чақалоқ, ҳамиши она алласига ташна бўлгандек туюлади. Хатто иситма чиқиб, безовта чақалоқни она алласидан ором топганининг гувоҳи бўлганмиз. Она алласи сеҳридан хатто табиат ҳам осуда бўлади.

Алла... Дунёдаги энг соф, энг оҳангдор, эрка туйғули, қалб нури билан куйланадиган оналик кўшиғи. Аллада илтижо сеҳр, қалб садосию, Ватан навоси, бу дунёдаги жамики эзгу тилаклар мужассам.

Айтишларича, алланинг илк талаффузи Аллоҳдир. Қадимда оналаримиз “Боламга инсоф, иймон, умр бергин Аллоҳ” деб илтижо қилишган. Орадан вақтлар ўтиши билан муқаддас исм талаффузвий эврилишлар оқибатида “Алла” шаклига эга бўлган экан.

Она алласининг шаклланиши хусусида доно халқимиз хилма-хил ривоятлар, афсоналар, дoston ва эртаклар тўқишган.

Шулардан бирида **ривоят қилинишича**, бир юрт остонасига ёв бостириб келибди ва шу ерлик аҳолини ваҳшийларча қиличдан ўтказа бошлабди. Қишлоқнинг етти ёшдан етмиш ёшигача бўлган барча ёшу қариси жон сақлаш учун дуч келган томонга қараб қоча бошлабди. Бутун қишлоқни қон қақшатиб келаётган ваҳшийлар бир уйнинг остонасига етгач, лашкарбошиси беҳосдан ортидагиларга жимлик ишораси сифатида бармоғини лабига босибди.

Лашкарбоши кулоқ солса, ичкаридан онанинг мунгли алласи эшитила бошлабди:

Алла айтай, жоним болам, кулоқ солгин, алла,
Худойимга нола қилай, катта бўлгин, алла.
Катта бўлсанг ёв бўлмагин, посбон бўлгин, алла,
Шавқатлию меҳрибон бўл, аллаё, алла.

Аёл алласи ёв бошлигининг кулоғига ўз онасининг фарёди бўлиб туюлибди. Шу боисдан унинг қалбидаги нафрат алангаси ўчиб, унинг ўрнини меҳру шафқат эгаллабди. Она алласининг сеҳри билан шамширлар ғилофга тушибди.

Кўришиб турибдики, ривоятда чинакамига ҳақиқат яширинган. Бобокалонларимиз “Она алласи тошни ҳам эритишга қодир” деб бекорга айтишмаган бўлса керак.

Иболи аёл рўзгорда сув келса симириб, тош келса кемиради. Она хонадоннинг яхшисини ошириб, ёмонини яширади, не савдоларни ичига ютади. Аламни тинимсиз ўзингга олганингдан кўра, кимгадир баъзан-баъзан кўнгил ёрган сихатлик учун фойда экан. Бироқ момоларидан, оналаридан уй сирини кўчага олиб чиқмасликни мерос қилиб олган ўзбек аёли ҳасратларини ўзгалар олдида дастурхон қилавермайди. Бундай пайтларда алладан ортиқ дилдош топилмас.

Жамики сўзлар султонидан териб айтилган «алла» ёлғиз кўнгиллардаги ғам-андухларни бироз енгиллаштиради, зарга тўкнаш келавериб толиққан кўзларга дам беради, ёлғонларни кечиб бораётган кадамларни тўхтатиб қўяди.

Табобат илмининг султони ва асосчиси Абу Али Ибн Сино: “Боланинг мижозини кучайтирмоқ учун унга икки нарсани қўлламоқ лозим, бири болани аста-секин тебратиш, иккинчиси уни ухлатиш учун одат бўлиб қолган алладир”, деган экан.

Айтиш лозимки, ер юзидаги жамики оналарни ўз алласи бўлади. Уни она бутун борлиги билан чин юракдан хиргойи

қилади. Бола уни руҳан хис этади. Ўғил болаларга нисбатан айтиладиган аллаларда ботирлик, жасурлик, мардлик, дўстга садоқат ва Ватан хисси устунлик қилса, қиз болаларга айтиладиган аллаларда кўпроқ гўзаллик, хусн, латофат, назокат ва оқилалик тиланади.

Афсуслар бўлсинки, аждодларимиз камолотида ўзига хос тарбия мактаби бўлган, руҳий озуқа, куч-қудрат ато этиб келган аллаларимиз кейинги йиллар мобайнида хонадонларимизда кам янграйдиган бўлиб қолди.

Ҳозирги ёш аёлларимизнинг кўпчилиги алла айтишни умуман билишмайди. Бола ухлатиш учун радиони баландлатиб қўйиб: “Нима фарқи бор, онанинг алласини эшитдими, хонанданинг қўшиғини тинглаб ухладими – тил укмас гўдакка бари-бир эмасми?” – деганлар ҳам йўқ эмас.

1986 йили АҚШда она қорнидаги гудаклар махсус дастур асосида ўқитиш бўйича ўтказилган тажрибаларда қатнашган бўлғуси оналар, гўдакнинг қорнидаги пайтидаёқ эшитиш ва хатто сўзлаша олишига ишонганлар. Демак, дунёга келган чақалоқ ўз онаси айтган аллани барча қўшиқлар, мусиқалардан ажрата олиши табиийдир.

Бола кўнгли она меҳрини, қалби тафтини ҳамиша кумсаб туради. Алла тинглаб, улғайган бола ҳақиқий юрт фидойиси, Ватан посбони эзгуликка мойил инсон бўлиши шубҳасиз.

Донолар : «Она билан бола кўнглининг ришталаридан бири ҳам алладир. Алла айтилмаса, демак, бу ришталардан бири узилади – бола она меҳрига қонмай, такаббур, ялтироқ нарсаларга ихлосманд, кадр-қимматни баҳолай олмайдиган, ибосиз бўлиб вояга етиши мумкин. Алла эшитмай ўсган болалар орасида ҳар хил кўнгилсизликлар, жиноятчиликлар кузатилади. Меҳрсизлик, оқибатсизлик, гиёҳвандлик, спиртлик ичимликларга ружу қўйиш, таносил касалликлари ҳам уларда кўпроқ учрайди» дейишади.

Ўсмирлигида беҳаё гап-сўзлар билан тили қотган, қотаётган йигит-қизлардан эртага қандай чоллар, қандай кампирлар вужудга келишини бир кўз олдингизга келтириб кўринг-чи.

“Мен Америкада бўлганимда, “Нью-Йоркдан тахминан 200-чақиримлар узоқда жойлашган ва ўзбеклар хонадонининг катта бир қисми истиқомат қиладиган ғоят гўзал шаҳарча – Нью-Жерсидаги гурунглاردан бирида 70 ёшлардан ошган бир мўйсафид мени фарзандининг тўй маросимига таклиф этди”, деб ёзади Ёқуббек Яқвалхўжаев. Бу мўйсафид 20-йилларда Тошкентни тарк этган маърифатпарвар бир инсоннинг ўғли экан. Тўй дастурхони кўп чиройли, тўкин-сочин, мусиқалар янграмоқда. Давра олов бўлиб қизиётган бир паллада, эшик томондан оппоқ, узун тўй либосида келин, чиройли қора костюм кийган куёв ва улар ортидан келин-куёвнинг боши узра Қуръони Каримни баланд ушлаган йигит келганларида, жамики оҳанглари босиб келгучи, юракларни ларзага солиб, кўнгилларни ажиб хушнудлик сари бошловчи “ёр-ёр” айтилиб қолди. Ғалати ҳолат. Бир зум қайда ўтирганлигимни унутдим. Ахир, бу қаер, - дейман ўзимга ўзим. – Америками ёки Ўзбекистонми?!

Ахир ўша “ёр-ёр” айтаётган аёллар Ўзбекистонда туғилмаганлар, Тошкенту, Фарғонани, Самарқанду, Бухорони кўрмаганлар. Кейин билсам, бу аёллар “алла”ни ҳам қойилмақом қилиб айтарканлар. Уларнинг қалбига бу улуг оташларни 1920 йилнинг уқубатларидан, 30 йилларнинг қаҳатчилигию, қатағон дахшатларидан қочиб, узоқ юртлардан бошпана излаган халқимизнинг бир қисми бўлган оналар сингдиришган экан. Улар вужудини ўз она юртига бўлган муҳаббат тарк этмаган, бу муҳаббат ўша “ёр-ёр” билан, “алла” билан жисму-жонига синган.

Бугун уларнинг фарзандлари “ёр-ёр”, “алла” айтаётган эканлар, бу улуглик, муҳаббат учун уларга таъзим қилмоғимиз лозим.

Биз уларга “ёр-ёр”, “алла” ларни шундай айтингки, токи овозларингиз еру-кўкни ларзага солсин, бу ларзага тушган ер ва кўкнинг нидосидан бизнинг аёлларимиз ҳам озуқа олсин. Ўз она юртида “алла”ни, “ёр-ёр” ни унитаётганлар ҳаққи ҳам айтингки, уларнинг жисмида ҳам сизлар каби янглиг жунбуш пайдо бўлсин дегим келди, деб ҳикоясини тугатади Ёқуббек ака.

Замонлар, одамлар ўзгараверади. Лекин онанинг фарзанд келажаги ҳақидаги орзу-ўйлари юксаклигича қолаверади. Қизларимиз шуни унутмасликлари керакки, фарзанд тирноғига зор ота-оналар яратганга илтижо қилиб, азиз-авлиё, муқаддас жойларга сиғинадилар. Хайр-садақа бериб, зурриёт учун қайғурадилар. Ҳар бир аёл фарзандлик бўлганига шукрона айтиб, уй юмушлари кўп, шароит ўзгача каби баҳоналар қидирмай, алла орқали унга ўз меҳрини бермоғи, келажак авлодни ҳам жисман, ҳам руҳан баркамол улғайишини таъминламоғи лозимдир.

Шу боисдан мустақиллигимиз туфайли миллий қадриятларимизнинг тикланишига катта йўл очилган экан, мактабларда, ўрта махсус ва олий ўқув юртларида “алла” кўрик танловларининг тез-тез ўтказиб борилишини мақсадга мувофиқ деб биламан.

Юқоридаги саъй-ҳаракатлар билан ҳар бир жамоа мустақил давлатимизнинг “Соғлом авлод” дастурини бажаришга ўз ҳиссасини қўшган бўларди.

Муҳтарам Президентимиз таъкидлаганларидек, соғлом авлод йўлида қўйилган ҳар бир қутлуғ қадам, эртаси порлоқ, кучли ва қудратли мамлакат истиқболига хизмат қилади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

Алла гўдак илк бор тинглар қўшиғи,
Сингади сут ила нурбахш бу садо,
Сукунатга чўмади бу борлиқ, мавжудот,
Чунки бутун олам унинг ошиғи.

Она барча орзу-умидин куйлаб,
Жигаргўшасига тақдим этади.
Кексайган одам ҳам эшитса ногоҳ,
Соғинчдан кўзда ёш калқиб кетади

САҲАР ТУРИШ ҲОСИЯТИ

Улуғлик соатлари бўлмиш эрта тонгни кўз олдингизга келтиринг. Куёш гўё ўз элчиси – тонгги шафақни ер юзига юбориб: “Ердагиларга бориб айт, огоҳ бўлишсин, мен чиқиб келаяпман”, - дегандай бўларкан.

Ҳа, куёш – улуғ мўжиза, унинг беминнат илтифотидан баҳра топмаган ҳеч нарса йўқ. Унинг истиқболига пешвоз чиқиб кутиб олиш – миллатимиз одати.

Бобо-момоларимиз: “Болаларим, эрта туриш керак, ҳар тонг ўзини яхши кутиб олган одамга бир олам насиба олиб келади. Кимки уйғоқ бўлса, ўшанга кўпроқ тегади”, дер эдилар.

Шунга амал қилган барча хонадон соҳибалари тонг сахарлаб туришиб, ҳовлию-эшик олдиларига сувлар сепишиб, чиннидай қилиб супурардилар ва куёш чиқишини кутардилар.

Минг афсуски, ҳозирда барча хонадон соҳибалари бунга амал қилаяпти, дея олмаймиз. Тонг сахарда туриб юзини ювган киши бир олам тетиклик, яхши кайфият олади, руҳи тонгдай покиза бўлади. Инсон ғафлатдан бош кўтариб, ўзлигини англайди, инсоний юмушларга киришади,

ишлайди, кўради, яратади. Унинг улуғ ишлари шу тонгдан бошланади.

Шу боис саҳармардондан кеч қолмаган инсонларни олқишлаш керак. Бу бизнинг азалий удумларимиздандир.

Шундай экан, ҳар бир оилада барча оила аъзолари, ҳоҳ катта, ҳоҳ кичик бўлсин шу одатга ўргансалар, шу оилада ҳамиша мусаффолик, равшанлик, дилхушлик ҳукм суради. Бу муҳитда тарбия кўрган киши ҳамма жойда шундай иш тутишга одатланади. Бунга барча ёшлар ҳам амал қилсалар, ўрнакли иш бўларди. Ҳар бир хайрли ишда ота-боболаримиз асрлар давомида яратган, ўзларининг ҳаёт синовларидан ўтказган умрбоқий анъаналаримиздан, урф-одатларимиздан фойдаланишни йўлга қўйишимиз муҳимдир. Бусиз ҳар қанча гапирмайлик, ёзмайлик, ижобий натижаларга эришиш қийин.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Тонгда ухлашлик ризқни қияди.
2. Саҳарда уйқудан туришга одатланган киши қашшоқ бўлмайди.

МЕҲМОНДЎСТЛИК – ХАЛҚИМ УДУМИ

Миллий кадриятларни, урф-одатларни эъзозлаш ҳар бир халқнинг муқаддас бурчидир. Йирик жамоат арбоби, буюк қирғиз шоири Чингиз Айтматов шундай ёзади: “Люксембург кўчаларида “Биз қандай бўлсак, шундай қолишни истаймиз” деган улкан шиорларни кўрамиз. Бу шиор ҳар бир люксембурглик учун: “Кўшниларига кўр-кўрона эргашмангиз, она тилингизни, маданиятингизни, санъатингизни, адабиётингизни кўз-қорачиғидай сақлангиз, ўз ўтмишингизни – томирингизни унутмангиз” – деган огоҳлантириш белгиси экан”.

Ҳар бир халқ тарихида минг йиллардан бери ўрин олиб келаётган анъаналар мавжуд. Шулардан бири меҳмондўстликдир. Бир-бирини йўқлаш, дўстлик, биродарлик ипларини боғлаш ва мустаҳкамлаш, шодликка шериклашишни халқ бир ибора билан “меҳмондўстлик” деб атаган.

Барча халқларда меҳмон эъзозланган, улуғ ҳисобланган. Меҳмонга ҳам, мезбонга ҳам қарата айтилган. “Меҳмон отангдан улуғ”, деган халқ хикмати бежиз эмас.

Қуйидаги ривоятга эътибор беринг-а!

Қадим замонда бир хон яшаган экан. Бойлиги чексиз экан. Бир куни у мулозимлари билан овга чиқади. Ўрмон оралаб ўтиб, давондан ошиб тушадилар. Қўққисдан улар қаршисидан чиройли сайғоқ чиқиб қолади ва отлардан қўрқиб қочади. Хон камондан ўқ узиб, сайғоқнинг орқа оёғини ярадор қилади. Хон мулозимлари ҳайқиришиб, сайғоқни жар ёқасига сиқиб бораверадилар. Ярадор сайғоқ иложсиз қолгач, олисда турган ўтовни кўриб қолади ва у ерга чошиб бориб, очик турган эшикдан киради-да, дастурхон устидан сакраб ўтади-ю, тўрига бориб йиқилиб, холдан тойганча оғир-оғир нафас ола бошлайди.

“Сайғоқни чиқариб юбор! – деб қичқиради отда турган хон уй эгасига қараб. – Мен уни чошгоҳдан бери қувиб юрибман. Бу – менинг ўлжам”.

“Тўғри, бу сенинг ўлжанг – дейди уй соҳиби, аммо у менинг уйимнинг тўрисида ётибди. Кўриб турибсан, дастурхоним ёзиғлик. Ҳеч ким дастурхонни хатлаб ўтолмайди. Хатто ашаддий душманлар ҳам дастурхон устида ярашадилар, гина қудратни унутадилар. Муқаддас анъанамиз шундай. Сен хон бўлсанг ҳам боболаримиздан қолган удумни бузишга ҳаққинг йўқ”.

Хон ҳеч нарса дея олмай, от жилловини буриб жўнаб қолган экан. Бу ибратли ривоят. Бунинг тагида катта маъно ётади.

Халқлар ўртасида меҳмонга бориш меҳмон кутиш удумлари турли-тумандир.

Меҳмондўстлик-ўзбек халқининг олий фазилати. Бизнинг меҳмондўстлик қоидаларимиздан сабоқ олса арзигуликдир. Уларни яхши билиш, маъноларини уқиб олиш фойдадан ҳоли эмас, албатта.

Меҳмонга хос бўлган одоблардан бири шундаки, кимки меҳмонга таклиф этса, иложи борича рад қилмай бориш керак. Чақирилмаган жойга бормаган маъқул. Меҳмонга уй соҳибининг руҳсатисиз, айтилмаган ёки нотаниш одам бошлаб келинмайди. Меҳмон одоби меҳмонга борилган уйнинг остонасидан бошланади. Бунда эшик қўнғироғи устма-уст босилмайди, таклифни кутмасдан ичкарига кирилмайди, овозни баралла қўйиб қичқириб чақирилмайди.

Уйга кирганда юқорига ўтишга уринмай, уй эгаси қаерни кўрсатса, ўша ерга ўтириш зарур. Кираётганда ва ўтираётганда таъзиму тавозени унутмаслик керак. Ўзлари хохламай турган икки одамнинг орасига суқилиб ўтирилмайди. Меҳмондорчиликда улуғ одамлар ўтирган бўлса, овқатга улардан олдин қўл узатилмайди.

Мезбон уйига меҳмон келса, “хуш келибсиз” дея очик чеҳра билан кутиб олади. Чунки меҳмон келиши хонадон учун бамисоли байрам. Халқимиз меҳмондўстликни яхшилик рамзи деб билгани учун уни лутф ила кутиб олиб, иззат-хурматини жойига қўйишни доимий одат тусига айлантирган.

Меҳмоннинг олдига кираётганда, чиқаётганда ёки таом ейилаётганда очик юзли, ширин сўзли ва хушфеъл бўлиш лозим. Меҳмонлар олдида ўз яқинларига қаттиқ гапирилмайди, уларга танбех ва таъна сўзларни айтишдан тийилади. Шу боисдан бўлса керак, “Меҳмон келса мушугингни ҳам “пишт” дема”, дейди доно халқимиз.

Уйга тез-тез меҳмон келиб турадиган оиланинг маҳалла-қўй ўртасида обрўйи ортади. Уларнинг фарзандларида ҳам хушфезъллик, хушмуомалалик каби яхши сифатлар шаклланади. Меҳмон тўсатдан келганда ўзлари оч ўтирса ҳам меҳмон олдига чой дамлаб, уйида бор масалликдан бирор таом тайёрлаш ўзбек халқининг одати бўлган.

Шундай қилиб, меҳмонга ҳам мезбонга ҳам бўлган талабларни ўзига жо айлаб, унга амал қилиш ориятли инсон учун муҳимдир.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Уйга меҳмон келса кулиб чиқ дарров,
Шоду хуррамликка тўлиб чиқ дарров.
Бошингда чарх уриб турсада ғамлар,
Меҳмонга бошқача бўлиб чиқ дарров.
2. Мард киши ҳар ишни ҳаёда қилар,
Меҳмонга кулгисин зиёда қилар.
Мансабда бўлса ҳам, отнинг устида,
Шу куни ўзини пиёда қилар.
3. Нур ёғар ҳар хонага келганда меҳмон яхшилар,
Хуш чиройли кутса кимки яхши мезбон яхшилар.
Келгувчи ким бўлмасин хеш-ақробоми, ёт, бўлак,
Чеҳранг очиб қарши ол қилмай паришон, яхшилар.
4. Меҳмон келса эшикдан, rischi келар тешикдан
5. Меҳмон келса чоптирар, бор йўғини топтирар.

САВОБ ОЛМОҚ – ХАЙРЛИ ИШДИР

Ривоят қилишларича, бир подшо юртга муносиб вазир танламоқ учун хузурига кўпчиликни чорлаб, “Осмонда, ерда ва ер остида нима кўп”, деган саволни ўртага ташлабди. Юртнинг таникли олиму-фозилларининг жавоблари подшога маъқул бўлмабди. Йигин охирида бурчакда ўтирган оддий бир киши ўрнидан туриб, изн сўраб, рухсат этилгач, ўз жавобини куйидагича ифода этибди: “Қуёш ерни иситади, ой ёритади, булут ёмғир тўкиб яшнатади. Бунинг эвазига ердан ҳеч нима талаб этмайди. Эвазига ҳеч нарса талаб этилмайдиган яхшилик, савобга лойик. Шу боис осмонда савоб кўп. Ер юзидаги ҳар бир тирик жон бирон-бир орзу, бемор-соғайиш, ёлғиз уйланиш, камбағал-бойиш, оч-қорин тўйдириш ва ҳоказо билан яшайди. Шунинг учун ерда орзу кўп. Орзусига ета олмаганлар армон билан кетадилар. Шу боис ер остида армон” кўп, дея сўзини тугатибди. Унинг жавоби подшога маъқул бўлиб, уни вазирликка тайинлаган экан.

Ҳозирги ташвишли ва ҳаяжонли ўтаётган ҳар бир кунимизда савоб олмоқ учун осмонга чиқишимизга хожат йўқ. Агар зийракроқ назар ташласак, шундоққина оёғимиз остидан савоб олмоғимиз учун уддасидан чиқадиган хайрли ишлар кўп.

Дарвоқе, савоб-нима, дегани? У авлоддан авлодга мерос бўлиб келаётган, олийжаноб инсонларга хос ноёб туйғу ва фазилатдир. Ҳар биримиз ёруғ дунёга келиб, эс-хушимизни таний бошлаганимизданок ота-оналаримиз:”Болам, ундоқ қилма, бундоқ қил, савоб бўлади деб насихат қилишларининг боиси шунда эмасми? Савоб-бу қўлингдан келганича бошқаларга яхшилик қилиш, ҳеч кими йўқ, кимнидир кириб келишига зор-интизор, кўзлари тўрт бўлиб эшик пойлаб ўтирган ёлғиз бир ғарибни йўқлаб, кўнглини овлаш, бошига мусибат тушган дилафгорни йўқлаб,

ҳамдардлик билдириш, ота-она ва яқинларимизга меҳроқибат кўрсатиш, одамларга ғамхўр ва эътиборли бўлиш, демакдир.

Савоб-бу бир сўз билан айтганда, ўзлигингдан кечиб кўпнинг бахт-саодати, тинчи, хотиржамлиги ҳақида ўйлаш, қайғуриш дегани.

Шундай савоб ишлардан яна бири вужуди шабададан тебраниб турган, ҳазон япроқдек омонатгина турган бир беморни йўқлаб, икки оғиз ширин сўз айтишдир. Инсонки оғирми, енгилми касал бўлиши мумкин. Унинг руҳияти соғлом киши руҳиятидан фарқ қилиб, инжиқ, асабий, кўнгли жуда нозик бўлиб қолади. Чунки ҳалқ ибораси билан айтганда “дард келганда, дармон қочади”, киши толиқади, баъзи ҳолларда умидсизликка тушиб қолади. Хаста киши учун шифокорнинг эътибори нечоғли кадрдон бўлмасин, у барибир ўзининг яқин кишиларини, дўст улфатларини, ҳамкасб кадрдонларини кўмсар, уларнинг меҳрибонликларига жуда муҳтож бўлар экан. Шу боис унинг ёнида бўлиб, икки-уч оғиз ширин сўз айтиб, кўнглини кўтариш, яхши гаплар билан овутиш, дардига малҳам бўлиш зарур. Ҳалқимиздаги “Беморнинг кўнглини кўтариш, унга ярим соғлик бахш этишдир” деган хикмат ростдир.

Ҳаётдан мисоллар келтираман.

Шифохонамизда бола-чақалари, қариндош-уруғлари жуда кўп бўлган бир бемор оғир юрак хасталиги билан даволанарди. Уни кўргани кўп яқинлари, ҳамкасблари келиб турарди. Лекин у соғлик пайтида тез-тез учрашиб турадиган бир дўстини келмаётганини айтиб қолди. Ундан хабар олинган, нега келмаяпти, дея ўғилларига тайинлади. Ўғиллари:-келиб қолар деб уни юпатишар, лекин бемор у дўстини кўп эсларди.

Шунда ўғилларидан бири шу дўстини иш жойига бориб, отасини кўриб қўйишлигини, зеро уни кўргач, ахволида

яхши ўзгаришлар бўлиши ажаб эрмаслигини ундан қаттиқ илтимос қилади. Лекин у дўсти ҳар хил баҳоналарни рўқач қилиб, уни кўргани кела олмайди. Бемор шифохонадан чиққанидан сўнг ҳам уйига бориб кўрмайди. Орадан бир ой ўтиб-ўтмай бемор вафот этади. У дўстини дийдорини кўра олмай ўтиб кетади.

Иккинчи бемор зиёли, 62 ёшда, кексалик гаштини сурадиган пайти, вилоятимиз туманларининг бирида истиқомат қилади, олтита фарзанди бор. Уларни уйлаб, чиқарган. Укалари, сингиллари яхши лавозимларда. Турмуш ўртоғи меҳнатга яроқли. Охирги пайтларда у касал бўлиб, тез-тез туман шифохоналарида даволаниб турган. Лекин яхши натижа чиқавермагач, шаҳарга олиб бориб даволатишларини укаларидан илтимос қилган. У бизнинг шаҳар шифохонамизда 3-4 кун даволангач, аҳволи яхшилана борди, кайфияти кўтарилди, ҳаётга умид кўзи билан қарай бошлади. Лекин ундан шу кунлар давомида бирон кимса хабар олмади. Буни эътиборга олиб, бўлимдаги шифокорларнинг барчасига, ҳамшираларга унинг олдига тез-тез кириб, кўнглини кўтариб туришларини сўрадим. Ўзим ҳам уни олдига тез-тез кириб турдим. Лекин шунга қарамай, унинг кайфияти чўка бошлади, ҳеч ким билан гаплашгиси келмай қолди. Уни ёлғиз қолдиришларини илтимос қилди. Шифохонада даволанганини ўнинчи куни, бир беморни кўргани келган танишини учратиб қолибди. Кечки пайт экан. Навбатчи шифокорга айтиб, уни рухсат бермаганлигига қарамай, танишидан ўз уйига олиб бориб қўйишлигини илтимос қилибди. Ана сизга меҳр, ана оқибат.

Шуни унутмаслик керакки, одамнинг одамга меҳрибонлиги, дўстлиги, қавму-қариндошига, самимийлиги, ҳамдардлиги, бемор ёнига бориб, ҳол-аҳвол сўраганда аниқ рўёбга чиқади.

Савоб-бу дилдан қилинадиган иш. У асло миннат қилинмайди. Миннат қилинса, худбинликка айланади.

Куни-кеча автобусда олдинги ўриндикда ўтирган аёлнинг: “Қаёққа кетаяпсиз овсин” деган саволига иккинчиси захархандалик билан: “Куриб кеткур, қудам шифохонада ётувди. Эртами-индин чиқиб қолар экан... Шунга бирров бориб келмасам, кўрганда сасиб юради”... деб қолди.

Беморни кўргани борган одам самимий, чин юракдан ҳол сўрамас экан, дил оғритишни, сунъий мулозаматларни нима ҳожати бор!

Беморни йўқлаш удуми ёлғиз хаста учунгина аҳамиятли бўлмай, балки бориб кўрувчи соғлом киши учун ҳам муҳимдир. Негаки ҳар ким ўз саломатлигининг кадрига кўпроқ бемор ёнига борганда етади.

Бундан ташқари, донолар фикрича бемор кўргани борганларга уларнинг бориб келгунларича бошларига нури хидоят ёғилиб турармиш. Шунинг учун эл дуосини олиш, қўлларидан келганча бошқаларга яхшилик, эзгулик, меҳрибонлик қилиш ориятли инсон бурчидир.

Шуни эсда тутмоқ лозимки, инсондан экилган кўчат, қазилган арик, яхшиликлар қолади. Донолар: “Арзимасдай туйилган эътибор билан чўккан кўнгилларни тоғдай кўтармоқ мумкин”, дейдилар.

Ҳа, меҳр-мурувват олами одамга ҳаётдай зарур. Инсон меҳр билан тирик. Одамларга маънавий, моддий ғамхўрлик ва эътиборли бўлиш одамийликни юксак белгиловчи инсоний бурчидир. Чунки бу фазилат инсон умрига умр қўшади. Ана шу инсоний бурчни эринмасдан адо этаётганлар битмас туганмас савобга эга бўлаверадилар.

Ривоят қилишларича, Мусулмонқул деган содиқ одам бўлар экан. У дустлари билан хажга сафар қилиш ниятида пул жамғарибди. Жўнаш олдидан нима бўлибди-ю, ниятидан қайтибди. Ночор бир қўшниси бор экан. Уни уғли мактабга борадиган бўлиб қолибди-ю, аммо қашшоқлиги туфайли, уни қўлини ҳалоллай олмабти. Мусулмонқул ўз

хисобидан тўй қилиб, шу болани кўлини ҳалоллапти. Қўшинининг кўнгли тоғдай кўтарилибди. Эл-юрт Мусулмонкулнинг ҳаққига дуо қилибдилар. Ҳажга борганлар қайтишаётганларида сафарлари қабул бўлганларни рўйхатлари эълон қилинибди. Дўстлари қарашса, рўйхатнинг бошида Мусулмонкулнинг номи зикр этилган эмиш. Ҳамма ёқа ушлабти – “Ахир Мусулмонкул ҳажга келмадику, бу не хол, не сиру – синоат ?” Шунда уларнинг қулоғига ғойибдан садо келибди: - “Мусулмонкул 10 марта ҳажга сафар қилганидан ҳам хайрли иш қилди. Энди у сизларнинг пирингиз. Унинг йўл – йўриғидан чиқмангиз.”

Улар келиб суриштиришса, Мусулмонкул бир ночор боланинг кўлини ҳалоллаб, ҳажга бормаи, хожи бўлган экан.

Иккинчи ривоятда айтилишича, қадим замонда дехқончилик билан шуғулланувчи бир одам оламдан ўтгач, ундан икки ўғил қолибди. Катта ўғил оилали бўлиб, ота уйдан кўчиб чиққан бўлишига қарамай, укаси билан отадан қолган ерда дехқончилик қилар экан. Мархум отаси уларга доим: “Бир – бирингизга меҳр – оқибатли бўлинглар, чунки меҳр – оқибатда хосият кўп” деб насиҳат қилар экан. Ўша йили ака – ука эрта кўкламдан тер тўкиб, меҳнат қилишибди. Уларнинг меҳнатлари бесамар кетмабди ва кузда яхшигина хирмон кўтаришибди. Ака – ука хосилни тенг иккига бўлиб уйларига таший бошлашибди.

Акаси хирмонга келса, укаси ҳали қайтмаган экан, шунда ака: “Укам ҳали ёш, уйланмаган тўй қилиши керак. Мен эса рўзғоримни тиклаб олганман. Кел, укамга мендан ёрдам бўлсин”, деб ўз хирмонидан бир неча челақ буғдойни укасининг хирмонига кўшиб кўйибди ва ўз идишини, тўлдириб, уйига равона бўлибди. Шу пайт укаси ҳам хирмон бошига етиб келибди ва ўзича: “Мен ёлғиз ўзимман, акамнинг эса болалари кўп. Менга нисбатан хосилнинг

купроғи акамники бўлгани маъкул”, деб бир неча челақ буғдойни акасининг хирмонига қўшиб қўйибди ва ҳеч нарса кўрмагандай ўз ишини давом эттираверибди. Ака – ука ҳар гал келиб кетишида бу холни такрорлай беришибди.

Ака – ука қанчалик ташишмасин, хирмон ҳеч камаймасмиш. Чунки улардаги бир – бирига бўлган оқибатни кўрган Худо хирмонга барака назари билан боққан экан.

Машойихлар:”Савобнинг ҳиммати улуг” дейдилар. Хикматона бу иборада ҳар бир мўминнинг икки дунё саодати ўз ифодасини топгандек. Боиси, савоб кетидан кувганнинг дили равшан, юзи ёруғдир. Бекорга: “Одам билан тирикдир одам, одамсиз на даркор олам” дейишмайдику.

Болалигимизда ҳовлидан-ҳовлига ўтадиган бир неча дарчалар бўларди. Момоларимиз тайёрлаган таомлардан қўшниларга “Ҳамсоя товоқ” қилиб чиқарилиб туриларди. Бир-бирининг аҳволидан ҳамиша хабардор бўлишарди. Хуллас, бир майизни қирқ киши баҳам кўрарди. Бу ҳамжиҳатлик иноқлик, бир-бирига муҳаббатли бўлиш, дўстлик рамзи эмасми? Боболаримиз одамийлик, инсонийликни авайлаб асраганлар. Нега биз аждодларимиздан ўрганмаймиз, улардан ўрнак олмаймиз?

Замон ўзгарди. Мустақил бўлдик. Қадриятларимиз билан боғлиқ бўлган таълим-тарбия, одоб-ахлоқ қайта тикланаяпти. Йўқолиб кетган кўпчилик урф-одатлар, миллий қадриятлар кенг қулоч ёзмоқда. Шундай экан қаерда, қайси соҳада бўлмайдик бир-биримизга мададкор бўлиб, кўнгилни кўтарайлик, оқибатли, меҳрли бўлайлик, тинч диёримизда кўпроқ савобли ишларга бел боғлайлик.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ёшимни сўраманг, яхшилар,
Муҳиммас нечага кирганим.
Сўраманг не эзгу иш қилдим,
Ёшимни сўраманг яхшилар.
2. Яшаган йилларнинг ҳисоби,
Бўлаолмас тарози узра тош.
Ҳақиқий инсоннинг қийматин
Ўлчамас, ўлчаолмас асло ёш,
3. Жамият бўйнига юк бўлган
Юз йилни қилмайман ҳавас.
Одамлар жонига жон бўлиб,
Бир нафас яшашнинг ўзи бас.
4. Кимда гар сахийлик одати йўқдур,
Яхшилик кутмоқнинг хожати йўқдур.

ҚАДР ҚИЛГАН ҚАДР ТОПАР

Ажойиб устоз, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўратган фан арбоби, тиббиёт фанлари доктори, мархум профессор Карим Йўлдошев маънавият ва маърифат бобидаги суҳбатда шундай дейди: “Оддийликка камтарликка нима етсин. Мен оддийлик, камсуханликни аввало оилада, ота-онамнинг ҳаёт тарзида кўрганман. Раҳматли падари бузрукворим оддий ишчи бўлиб, камтарона яшар эдилар. Қўлидан келган яхшиликни асло аямасдилар. Доимо савоб ишлар билан машғул бўлардилар. Биз, фарзандларга ҳам ҳаётда камтар бўлишни доимо уқтирар эдилар. Волидаи меҳрибонимнинг ўғитлари доимо

ёдимда туради: “Болаларим, ҳар вақт эл хизматида, эл ичида бўлинглар, элдан ҳеч ажралманглар”.

Дарҳақиқат халқимиз “Камтарга камол”, деб бежиз айтишмаган. Ота-оналар дуосини олиш, яқин кишилар, қариндош-уруғлар ҳолидан ҳабар олиб туриш, хасталар кўнгилига бир оғиз ширин сўз билан малҳам бўлиш, қабристонларни зиёрат қилиб ўтганларни доимо ёд этиб туриш – булар инсоний фазилатларга киради. Лекин бу фазилатлар ҳаммамизда муҳайёми?

Бу саволга таниқли шоир Мурод Раҳмоннинг қуйидаги шеърий мисралари жавоб бўлса керак:

Ҳаёт берилгандир бир бора бизга,
Эгов бўлмоқ нечун бир-биримизга
Ажралиш кўп, оғир ҳар биримизга,
Нечун аччиқ сўзлар ўз ёримизга?
Эй, азиз одамлар, не бўлди Сизга?
Қайда қолди меҳр, қайди оқибат?
Хатто қариндошлар ўзаро лоқайд.
Дил яраси кетмас, битар жароҳат.
Нечун ёв қарайсиз бир-бирингизга,
Эй азиз одамлар, не бўлди Сизга?
Кўшни тўй қилса кира олмайсиз,

Онагиз кўргани бора олмайсиз,
Бемор дўстингизни кўра олмайсиз,
Қарамай ўтасиз ён-верингизга,
Эй азиз одамлар, не бўлди Сизга,
Қандай булут тўсди ою юлдузни?
Нега аяр бўлдик сал ширин сўзни?
Нечун оғир пайтда юмасиз кўзни?
Садоқат қилайлик дўст-ёримизга,
Эй азиз одамлар, не бўлди Сизга?
Бир-бирин йўқлаб яшар ҳар инсон,
Камол топса фарзанд, ким бўлса шодон.
Нечун ҳабар олмас отадан ўғлон?

Меҳр керак бугун диёримизга,
Эй азиз одамлар, не бўлди Сизга?

Ҳа, дўстлар, инсонга бир марта бериладиган умр хашпаш дегунча ўтади-кетди. Умр ўлчовли, ҳеч ким дунёга устун бўлмайди. Инсон ҳаёти неча йил яшагани, қанча болачақа, бойлик орттиргани билан эмас, қандай ҳаёт кечиргани, ўзидан сўнг кимларни, қандай хотиралар қолдиргани билан ўлчанади.

Фаолиятимиздан мамнун бўлганлар: “Отанга балли” деганларида қувонамиз ва аксинча, беихтиёр нопок ҳаракатлар содир этилса отанинг пок руҳлари азият чекишини ўйлаб қайғурамыз.

Бас, шундай экан, барчамизга бу умр шоду хуррамлик билан, одамларга меҳр-мурувват, яхшилик кўрсатиш, юрт олдида яхши ном қолдириш билан ўтказмоқликка, яхшиларни авайлаб, асрамоқликка Аллоҳ мададкор бўлсин.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Кўнгил деган мамлакатга шоҳ бўл аввал,
Ҳеч бўлмаса битта дўстга тоғ бўл аввал,
Хоҳ шоҳ бўл, хоҳ гадо, хоҳ буюк бўлгин,
Аввал охир шу элингда суюк бўлгин.
2. Одамнинг энг бахтли вақти – бошқаларга эзгулик қилган онларидир.
Беминнат қилган эзгулик – энг мақбул ва гўзал эзгуликдир.
3. Ҳимматингни тут баланд эл олдида,
Ҳимматингча мартабанг бўлгай баланд.

ҲАЛОЛЛИК – МАЪРИФАТ ШАМЧИРОҒИ

Ўқиганим бор. Чет мамлакатлардан бирида социолог олимлар ғалати синов ўтказишибди. Серкатнов кўча ўртасида пул тўла ҳамёнлар тез-тез “тушириб” қолдираверилган. Сўнг маълум бўлишича, аҳолининг тўқсон фоизи бу ҳолга эътибор қилмай ўтиб кетишган. Қолган ўн фоизи эса у ёки бу сабаб билан ҳамённи тезда “ўзиники” қилиб олишга уринганлар.

Агар шу синов ҳозирда бизда ўтказилса нима бўларди? деган саволни ўртага ташлаб, бир зум ўйга чўмдим.

Аждодларимиз азал-азалдан ҳалоллик йўлини тутишган. Қора меҳнат эвазига топган бир бурда нони-ю, бир коса оби-ёвғонини ҳам зарур бўлганда бева-бечораларга илинганлар. Кўчадан биров танга топиб олса уни эгасини топишга ҳаракат қилган. “Ҳаром юкмайди” деган ақида бор экан ўшанда.

Айтишларича, бир маҳаллада Хожи ота деган киши бўлган экан. У жуда одобли, обрў-эътиборли, кичик кўнғил, нуруний оксоқол эканлар. Унинг ҳовлисида катта ариқ ўтар экан. Ёз келди дегунча ўша ариқнинг қўшниникига девор остидан ўтадиган жойига тўр сим жойлаштириб қўяркан. Пишиқчилик бошланди дегунча шу ариқдан ўрик, олма, шафтоли, нок каби мевалар оқиб келаркан. Хожи ота бомдод намозидан қайтгач, сим тўрға илиниб қолган меваларни хис-чўплардан тозалаб ҳар бир тур меваларни алоҳида-алоҳида пақирларга соларкан. Бу меваларни ҳар бири юқоридан кимларнинг ҳовлиларидан оқиб келишини ҳам аввалдан биларкан. Сўнг пақирдаги мевани кўтариб ўша ариқ ўтадиган хонадонга бориб, унинг эшигини тақиллатиб, уй эгасини чақираркан. Унга: “Бу мевалар сувда бизникига оқиб борибди, ҳаммасини тозалаб олиб келдим. Мана олинг, бу сизники, мусулмончиликда бировнинг ҳаққи деган гап бор”.

Уй эгаси: “Хожи ота, мевани сувга тушгани элники, нега овора бўлиб олиб келдингиз. Мен розиман”.

Шунда Хожи ота: “Шундайку-я, лекин рози ризолик деганлар, бундан ташқари лукмаи ҳалол деган гап бор халқимизда”.

Шундан сўнг Хожи отани кўнгли таскин топиб, иккинчи пақирни кўтариб, яна бошқа хонадон томон йўл оларкан. У ерда ҳам худди юқоридагидек савол-жавоблар кечаркан.

Шу ҳол ҳар куни такрорланар экан. Шунда ҳар бир турдаги меваларнинг эгалари: “Хожи ота биз бир эмас, минг бор розимиз, деб неча марта айтдик, ҳар куни овора бўлиб келиб юрманг” дейишса, шунда у “Шундайку-я, лекин ўртада шайтон деган махлуқ бор, кеча айтган сўингиздан бугун сизни у қайтарган бўлсачи – бу менга қоронгу” – деб жавоб қиларканлар.

Ҳар куни мева эгаларини розилигини олгач, ҳовлисидаги патнисларга меваларни тўкиб, ўзининг ва қўшниларининг фарзандларига, невараларига қараб: “Мана болаларим, буларни ҳалоллаб келдим, энди есанглар бўлаверади” дер эканлар.

Ҳикоят қилишларича, бир камбағал мешқобчи яшаган экан. Уни мешидан бошқа ҳеч вақоси йўқ бўлиб, шу мешда сув ташиб, тирикчилигини бир нав ўтказиб турар экан. Кунларнинг бирида, мешқобчи кўчадан ўтиб бораётса, бир ёш бола унинг мешини миҳ билан тешиб қочибди. Сув тўкилиб, мешқобчи шу куни тирикчилигидан қолибди ва мешини ямабди. Бу ҳол кейинги кунларда ҳам бир неча марта такрорланибди. Охири меш ямаб бўлмайдиган даражага етибди. Чорасиз қолган мешқобчи боланинг уйини топиб отасига учрабди, бўлган воқеани унга баён қилибди.

Боланинг отаси меши ҳамда, у беҳуда ўтказган кунлар ҳаққини тўлаб, мешқобчини жўнатибди. Бола тарбиялашда қачон ва қандай хотага йўл қўйдим, экан деб кўп изтироб

чекибди. Чунки бу одам ҳалол яшаган, фарзандларини ҳам пешона тери эвазига боқатган экан.

Жигарбандимга қачон ҳаром лукма егизиб қўйдим, экан дея қанча ўйланмасин, бундай ҳолни ҳеч эслай олмабди. Хотини ҳам ўйланб топа олмабди. Келаси куни хотин: “Ёдимга тушди шу боламизга хомиладорлигимда қўшнимизникига чиққан эдим. Ҳеч ким йўқ экан. У ерда ғарқ пишиб ётган анордан бирам егим келдики, сўрамай биттасини узиб егандим” дебди. “Э, ха кўрдингми, қаерда адашганмиз” – дебди эр. Ота қўшнисиникига чиқиб, бўлган воқеани айтиб, уларни рози қилибди. Лекин буни ўғлига айтишмабди. Буни қарангки, қўшнини рози қилган захоти бола беихтиёр миҳни улоқтириб юборган экан.

Иккинчи бир ҳикоятда айтилишича: Бир улуг қозиколон ўтган экан. Унинг бир покдамон, ҳалол боғбони бўлган экан. Кунлардан бир куни қозикалоннинг уйига нуфузли меҳмонлар ташриф буюрибди. Дастурхон тўкин, мевалар ранг-баранг. Меҳмонлар боғбонга таҳсинлар айтишибди. Аммо анорлар жуда нордон экан. Мезбон ҳижолат бўлиб боғбонини чақирибди ва меҳмонлар кўз ўнгида қойибди. Боғбон узрини айтибди: “Ҳоҷам, менга боғда ишлашни буюргансиз, мевалардан еб юр, демагансиз. Шунинг учун мен боғингизни парвариш қилдим, лекин мевалардан еб кўрганим йўқ”.

Боғбоннинг жавобидан меҳмонлар ҳайратга тушибдилар, ҳар бири бу боғбонни ўз боғида хизмат қилишини орзу қилибдилар.

Қози ҳам шундай ҳалол одамни қўлдан чиқаргиси келмабди, унга миннатдорчилик билдириб, уни ўзига қуёв қилиш нияти борлигини етказибди. Тўй ўтибди, хурсандчилик, тантана тугабди, лекин янгалар ҳайронмиш. Нима учун қуёв келинга яқинлашмаяпти? Ҳафта ва ундан кўпроқ кутишибди, лекин аҳвол ўша. Охири, гап қозига етибди. У киши боғбонни хузурига чақирибди-да, минг

андиша билан дебди: “Ўғлим, ожизамизни ўзингизга муносиб кўрмадингизми, сизга беадаблик қилдимми?”.

Боғбон эхтиром билан узр айтибди: “Эй мухтарам хошам, сиз энди менга ота ўрнидасиз. Каримангиз томонидан заррача нуқсон содир бўлгани йўқ. Мени минг бор манъзур тутасиз, қайлиғим буткул покланиб, тозаланмагунича унга яқинлаша олмайман”.

Қози баттар ҳайрон бўлибди. Боғбон кўнглини очибди.

- Қизингиз қирқ кун пархез қилишлари, сизнинг парваришингизда еган таомлари қувватидан буткул ҳалос бўлмоқлари керак. Чунки сизнинг маишатингиз ҳамиша ҳам ҳалол бўлавермаганди, уйингизга жуда кўп нуфузли одамлар келишганди, совғалар, инъомлар қилишганди. Улар бу инъомларни ҳамиша ҳам рози бўлиб, чин дилдан тухфа қилмаган бўлишлари мумкин. Айрим “ҳиммат”лилар эса одатда бошқаларни норизо қилиб, тарозидан, ҳисобдан уриб қолиш ҳисобига бойиганлар ва шу бойликларидан дабдабали зиёфатлар берганлар. Сизга ҳам совғалар келтирганлар. Шунинг учун менинг оилам, қайлиғим ўз жисмидаги таом асоратидан ҳалос бўлгунича пархезда бўлмоғи лозим. Бу покланиш мену қизингиздан бўлак яна бир инсон – бўлғуси фарзандимизнинг ҳалоллиги учун ҳам зарурдир”.

Қозининг ҳайратига ҳайрат қўшилибди, куёвига ҳурмати ўн чандон ошибди. Вақт соат етиб, боғбон ўғил кўрибди. Отини Абдуллоҳ кўйибдилар. Мана шу Абдуллоҳ ислом оламининг энг улуғ олим ва фозил кишиларидан бўлиб етишибди.

Момоннинг хикоя қилишича, дадамнинг дадалари яъни бобомиз ҳалол, пок инсон бўлган эканлар.

У жуда камбағал яшаган экан. Бир бойдан пул қарз олиб, бўзи (маҳси) тикиб, зўрға кун кечирар экан. Бўзини сотиб, топган икки тангасини бирини бойга, иккинчисини рўзгор учун ишлатаркан. У ҳар куни эрталаб ва кечкурун

маҳалла масжиди ҳовлисини савоб учун супуриб, сидириб юрар экан. Кунлардан бирида бобомиз бомдод намозидан сўнг ҳовлига кириб келганларида, момомиз унинг кавушига барг ёпишиб қолганини кўриб “Кавушингизга барг ёпишиб қолибди” деса у “Бай, бай, бай бу барг масжидники” деб уни тезда олиб бориб масжидга қўйиб келган экан. Момомнинг бу ҳикоясини эшитиб, хайратда қолдим.

Бобомнинг ўғли яъни отам раҳматли ҳам бош ҳисобчи бўлсада, ҳалол ва камтарона яшардилар. У каттага ҳам, кичикка ҳам бирдек ширин муомалада бўладиган, хушчақчақ инсон эдилар. Отам маҳалламиз оксоқоли бўлган. Кимнинг бошида қандай ташвиши бор – ҳаммасидан хабардор эдилар. Тўй-маъракаларга бош-қош ҳам шу киши эди.

Кўпчиликни хайратга соладиган одатлари бор эди. Ҳеч кимга қаттиқ гапирмасди. Катта-ю кичикка сизлаб гапирарди. Кимдир ёрдам ёки маслаҳат сўраб мурожаат этса, ташвишларини енгиллаштиришга шошиларди. Сўзлари майин, киши кўнглига малҳам эди. У киши билан бироз суҳбатлашган одам дарди енгиллашгандек сезарди ўзини. Ҳуллас, юриш туришлари, рўзғор тутишлари, кишилар билан муомаласи бу одамнинг қандай инсон эканлигини ҳеч бир таърифсиз шундоққина кўрсатиб турарди. Бирор нарсадан ёки бирон кимсадан нолиб гапирганларини эшитмаганмиз. Маҳалла аҳли ўртасида обрўси бениҳоя катта бўлган.

Отам акам ва менга: (биз оилада икки фарзандмиз) “Ўғилларим, доимо адолатли бўлинглар, ҳаммани бир текисда кўринглар. Ҳалол ишлаш – бу дуённинг зўр яхшилигидир, маърифатнинг шамчироғидир. Агар сизларга биров қаттиқ гапириб кўнгилларингни оғритса, қўлларингдан келса ҳам уч олишдан сақланинглар, уларнинг айбларини кечиринглар. Ҳаммага имкон борича

яхшилик қилиб, яхши ном чиқаришга ҳаракат қилинглар”, деб бот-бот насихат қилардилар.

Мен “Ҳалол, пок инсонларни меҳрибонлари кўп бўлади, эл-юрт олдида обрўлари баланд бўлади” деган ибораларни тўғрилигига дадам вафот этган куни яна бир бор ишонч ҳосил қилдим. Кўчамиз тумонат одамларга тўлди. Ҳамма (катта-кичик) уни охирги йулга изтироб ила кузатиб кўйишга шошиларди.

Ушбу сатрларни ўқиб, ҳозир ҳалоллик тўғрисида гап юритишга не ҳожат, замонни кўр, ким ҳалол яшаяпти, маошга кун кўриб бўладими? дегувчилар ҳам бордир.

Тўғри, муаммоларимиз кўп, ўзбекнинг маросимлари эса бисёр. Буларни инкор этиб бўлмайди, лекин ҳалол пок одам доим поклигича қолади. Ундайлар яхши кунлар келишига ишонч билан яшайдилар, қаддини тик тутишга ҳаракат қиладилар. Чунки барчамизнинг рўпарамизда ҳақнинг буюк ва асло адашмайдиган тарозиси турибди. Биз барчамиз ана шу улуғ ажрим кунига, буюк тарози қошига кунма-кун бораётган одамлармиз.

Мустақиллигимиз туфайли ҳалқимиз ўзлигини англаяпти, иймон эътиқод илдиз отаяпти. Ҳалқимизнинг қадимий урф-одатлари, хислатлари ҳақида гап кетганда мен ҳамиша фаришта мисол юқорида номлари зикр этилган шахсларни ҳурмат ила эслайман. Поклик, ҳалоллик, маънавий юксак баркамоллик тимсоли сифатида кўз ўнгимда намоён бўлади. Ҳалолликка йўл менимча юракдан бошланмоғи лозим.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Меҳнатдир кишига обрўю жамол,
Ҳақиқий меҳнатдан кишига камол.
Пок меҳнат нонида бошқача лаззат,
Ҳалолнинг rischi ҳам, бахти ҳам ҳалол.

2. Дунё йиғишга асло оғритмагин бошингни,
Айлаб қаноат доим ичгил ҳалол ошингни.
Эл чиқиб мабодо тўплар эрсанг зару мол,
Қилмас вафо у сенга керма қовоқ қошингни!

3. Ранж чекмасдан туриб, ганж эшигини очиш
мумкин эмас.

ҲАЛОЛ МЕҲНАТ ИНСОННИ УЛУҒЛАЙДИ

Меҳнат ҳар бир жонзот учун зарур машғулотдир.

Донишмандлар: “Меҳнат – тўқликнинг отаси, овқат ҳазм қилишнинг буваси, саломатликнинг бобокалонидир”, дейдилар. Дарҳақиқат, узоқ умр кўришнинг сири ҳам меҳнатдандир. Меҳнат одамни учта зўр фалокатдан: ғамгинликдан, муҳтожликдан, касалликдан ҳалос этади. Инсон ҳоҳ катта, ҳоҳ кичик бўлсин, меҳнат билан шуғулланмоғи лозим.

Бир ҳикоятда айтилишича, бир бола мактабга бормоқни ҳеч хоҳламас экан. Шунинг учун ҳар куни опаси ўқишга етаклаб олиб бориб, мактаб партасига ўтказиб келар экан. Бир куни опаси билан мактабга кетаётиб бола дебди: “Опажон, бир оз ўйнайлик, кейин мактабга борармиз”. Опаси унга: - Йўқ, укажон, бўлмайди. Мен сени мактабга элтиб қўйгач, қайтишда дўкондан ип олишим керак.

Йўл гулзор орасидан ўтар экан. Гулзорда ранг-баранг очилган гуллар орасида асаларилар учиб юрган экан. Боланинг асалариларга ҳаваси келиб: “Асалариларга маззада! Ўйнаб-ўйнаб учиб юрадилар”, дебди. Ундай эмас, дебди болага опаси. – Асаларилар ўйнаб учиб юрганлари йўқ. Улар гулдан гулга қўниб бол йиғмоқдалар. Сўнг уларни ўз уяларига элтадилар. Охири улар йиғиб келган боллар одамларга озуқа ва дори бўлади. Демак, ҳозир асаларилар меҳнат билан машғулдирлар.

Опа-ука яна йўлни давом эттирибдилар. Йўл яқинидаги бир эшик олдида катта ит чўзилиб ётган экан. Уни кўриб бола: - Опажон, қаранг, ит ҳузур қилиб дам олиб ётибди, - дебди. Шу пайт эшик очилиб, ҳовлидан бир киши чиқиб келибди. Унинг елкасида ов милтиғи ва халтаси бор экан. Ит хўжайинини кўргач дарҳол ўрнидан турибди ва уни ортидан йўлга тушибди. Хўжайини овчи экан. Ит эса – ов ити. Улар ўз хизматлари сари йўл олибди.

Кўрдингми, дебди опаси укасига, ҳамма ўз иши билан банд. Одамлар ҳам, асарарилар ҳам, ов ити ҳам. Сен ҳам ўз ишинг билан шуғулланишинг керак. Сенинг ишинг эса ўқишдир. Бола опа ўғитларини тушунибди. Шундан сўнг унинг ўзи мактабга қатнайдиган одат чиқарибди ва ўқишга берилиб кетибди. Бу ҳикоя ҳудди меҳнат мадҳиясига ўхшайди.

Ҳар бир инсон ҳалол меҳнати эвазига топган даромади билан тирикчилик қилмоғи керак: тинимсиз молу давлат, бойлик йиғмоққа интилув керакми? Бойликка хирс кўйиш нималарга олиб келиши мумкин? Бу борада Абу Райхон Беруний ҳикоясига бир қулоқ беринг-а!

Қадим замонларда одамлар соғ ва саломат бўлган эканлар, улар узоқ умр кўриб, касаллик нима эканлигини билмаган эканлар. Улар ҳалол меҳнат билан топган даромаддан ўз эҳтиёжларини қоплаган эканлар. Шундан ортиғига интилмаган эканлар. Кишилар ўртасида ҳамжиҳатлик, аҳиллик барқарор бўлган экан. Кейинчалик молу-давлат йиғиш келиб чиққан. Бировлар ҳалол меҳнатсиз, нопок йўллар билан тез бойиб кетганлар.

Бу ўз навбатида, душманлик ва низони туғдирган. Натижада одамлар ўртасида аҳиллик йўқолиб, адоват кучайган. Шу туфайли касалликлар пайдо бўлиб, кишилар вафот эта бошлаганлар. Шунда элнинг мўътабар кишилари Аллоҳга илтижо қилиб бу дардлардан қутқармоқни

сўраганлар. Шунда Аллоҳ кишиларга тиб илмини ўргатган эмиш.

Демак, ҳамма иллатнинг боши бойликка хирс қўйиш экан.

Ҳалол меҳнат кишилар учун, ўзгалар учун фойдаси тегадиган меҳнатдир.

Яна ҳаётда кишиларга зарар, ҳавф туғдирадиган меҳнатлар ҳам мавжуд.

Масалан: ўғри ҳам ўзича меҳнат қилади. Аммо унинг меҳнатида элу юртга наф йўқ. Фақат зарар бор, холос. Порахўр, игвогар, чақимчи, кўзбўямачи кабилар ҳам нималар биландир машғул бўладилар, елиб югурадилар ва ўз “меҳнат”ларининг чиркин натижасидан мамнун бўладилар. Шулардан фаркли ўлароқ биз ҳалол меҳнат аҳлини улуғлаймиз.

Донолар: “Ҳаётда ажойиб тарози мавжуд. Бу тарозининг хусусияти шундаки, унинг бир палласида меҳнат ва иккинчи палласида шунга муносиб мукофот бўлган ҳолдагина, у мувозанатда бўлади. Бироқ турли айёрликлар билан “хўжа кўрсин” деб, уни мувозанатга келтирган билан, охири тегишли томонга тортмай қўймайди, деганлар.

Ривоят қилишларича, қайси бир юртда бир ўтинчи чол яшаркан. Унинг бор-йўғи икки газ арқони, горда эса бошини қўйиб ётадиган бир дона ғишти бор экан. Тангри Таоло: “Мана шу қулимни жаннатга киритаман, аммо икки газ арқону, бир дона ғишти қандай топганини сўроғини бериб бўлгандан сўнг жаннатга киради” деган экан. Менимча ривоятни изоҳлашга ҳожат бўлмаса керак деб ўйлайман.

Ҳалол меҳнат ва шу орқали тирикчилик қилмоқ инсонийликнинг бош омилидир.

Ҳар қандай шароитда ҳам инсон ўзлигини унутмаслиги, ўз турмушини инсонга хос юксакликда уюштироғи лозим.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Меҳнатдан битади кўнгил яраси,
Меҳнатда намоён бахт самараси.
Инсон камолининг сабаби меҳнат,
Меҳнат даволарнинг ажиб сараси.
2. Эр киши меҳнат билан иззат топар,
Қанча айби бор эса меҳнат ёпар.
3. Меҳнатнинг севиш, ғайрат ва матонат билан
ишлашнинг учта ширин меваси бор: тан саломатлиги,
кўнгил роҳати, зехннинг ортиши.
4. Одамнинг энг ширин, лаззатли ва ҳалол таоми ўз
меҳнати, қўл кучи билан топган рискидир.

НОМИНГИЗНИ ПОК САҚЛАНГ

Ривоят қилишларича, бир чол билан кампирнинг бир-биридан ширин бир ўғилу, бир қизи бўлган экан.

Чол кампир ўзларининг хотамтойликлари, қўллари очиқлиги билан одамларга меҳр кўрғазиб маҳалла кўй, кишлок аҳли орасида обрў қозонишган экан. Ҳамма уларни иззат-хурматларини жойига қўяр экан. Чол-кампир ўғли билан қизини ёшлиқдан ўзларига ўхшаб ҳалол ва тўғри қилиб, меҳнатни севиб, қадрига етадиган, бировларга ҳақиқа хийнат қилмайдиган қилиб ўстиришибди.

Вақти-соати етиб бетоб бўлиб, боши ёстикқа тегибди. Шунда у ўғли билан қизини ёнига чақириб: - Болаларим, мен сизларни ҳалол пок яшашга ўргатдим. Меҳнатдан қочмайдиган бўлдинглар. Биров йиғлаб турса қўллайдиган, йиқилса тургизиб, юролмаганларни йўлга солиб қўядиган қилиб тарбияладим. Каттани-катта, кичикни-кичик биладиган, оқу-қорани ажратадиган бўлдинглар. Энди

менинг ёшим ўтиб қолди, қаридим. Кўриб турибсизлар, мендан сизларга катта бойлик мерос қолаётгани йўқ, фақат қилган ўғит-насихатларимгина мерос қолаёпти. Майли десанглар яна икки-уч оғиз сўз айтмоқчиман. Ҳеч қачон бировни дилига озор берманглар, яна нима ишга қўл урсанглар оқибатини обдон ўйлаб иш тутинглар. Менинг сизларга қолдирадиган **бирдан-бир меросим – яхши ном билан яшаш, яхши ном қолдиришдир.** Шу буюк меросимни оёқ ости қилмай, унинг қадрига етсанглар, ҳеч қачон кам бўлмайсизлар, ёмонлик кўрмайсизлар. Чол шу гапларни айтиб оламдан ўтибди.

Чолнинг қўшниси бойнинг ҳам бир ўғли ва бир қизи бўлиб, ҳар иккиси оталарига ўхшаб ўсишган экан. Бой ҳам оламдан ўтиб, ўғил-қизига еру кўкка сиғмас бойлик қолдирибди. Бир куни бой ўғли билан чол ўғли учрашиб қолишибди. Шунда бойнинг ўғли: - отамдан менга катта бойлик мерос қолди, уни ака-сингил бир умр еб тугата олмаймиз. Сизларнинг отангиздан нима мерос қолди? – деб сўрабди. Шунда чолни ўғли: - отамиздан бизга буюк мерос – тўғрисўзлик, ҳалоллик, меҳнатсеварлик, хотамтойлик, эл-юртга меҳр-муҳаббатли бўлиш қолди, деб жавоб берибди.

Бойнинг ўғли, ичида: “Кўрамиз отанг қолдирган мерос билан қаергача бораркансан, деб кулибди.

“Ётиб еганга тоғ чидамайди” дейишади. Ойлар йиллар ўтибди. Бойнинг қолдирган меросини болалари тугатибди. Уларнинг қўлларидан ҳеч бир иш келмагач, охири гадойлик қилиб кун ўтказишга мажбур бўлишибди.

Чолнинг ўғли-қизи бўлса, оталаридан қолган мерос – ақл-одобни кўз қорачиғидай асраб, унга гард юктирмай камолга етишибдилар.

Энди, азиз ўқувчим, эътиборингизга қуйидаги воқий ҳикояни келтирмоқчиман: “Бир туманнинг илк жоме масжидига биринчи ғишт қўйиш маросими бўлибди. Шунда ёши улуг ушломолардан бири: “Масжид Аллоҳнинг уйи.

Унга биринчи ғишт қўйишнинг ўз тамойили бўлади. Бунга ҳамма риоя қилиши керак. Бунинг тартиби шундай: - “Орангизда ким – ҳамиша таҳоратли юрса, беш вақт намозни сира тарк этмаган бўлса, умрида ароқ, гиёҳ нималигини билмаган бўлса, бегона аёл олдида белбоғини ечмаган бўлса, бировнинг ҳаққини ноҳақ олмаган бўлса, бошқаларга зулм қилмаган бўлса, марҳамат биринчи ғиштни қўйиб берсин” деган экан. Шунда одамлар ўзларини ўзлари имтиҳон қилишибди, тўпланганларнинг биронтаси “Биринчи ғиштни мен қўяман”, дея журъат эта олмабди. Айримлари эса ўз қўлларига олган ғиштни секингина ташлаб юборган эканлар. Бундан ўзингиз хулоса чиқариб оларсиз.

Кимда-ким ёшлиқда ҳалқимизнинг йиллар ва даврлар синовидан ўтган ҳалқчил, ҳаётий одатларини, удумларини, одобномасини яхши ўзлаштириб олса, ота-оналаримиз панд-насихатлари ва ўғитларига кулоқ солса, унга амал қилса, ундай шахс элда катта обрў-эътибор топади.

Одобимиз ота-оналаримизнинг эзгу одати – ном қўйишдан бошланади. Ота-оналаримиз не-не орзу умидлар билан қўйган номини пок сақлаш, унга доғ туширмаслик, уни шон-шарафга буркаш энг биринчи бурчимиздир.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ота-она беҳад бўлади хурсанд,
Фарзанди бўлаолса муносиб фарзанд!
2. Фарзанд эрур, давлат боғига ниҳол,
Ундан кулиб боқар, бахт ила иқбол.
Қолдирса агар у яхши деган ном,
Эл ичра обрўйи ошар батамом.
3. Бу дунё молига хирс қўйма, эй дил,
Туку бут бўлдингми, шу ўзи кафил.

Қабрга ким молин орқалаб кетган,
Сендан ҳам кимгадир қолар бу сабил.

ОДАМИЙЛИКНИНГ ГЎЗАЛ ФАЗИЛАТИ

Ҳар нарсанинг ибтидоси ҳам, интиҳоси ҳам бор. Қодир табибнинг ҳеч ўзгармас қонуни – туғилмоқ ва бир куни ўтмоқ ҳам бор. Ажал ҳеч кимни – шохни ҳам, гадони ҳам, эркагу-аёлни ҳам, гўдагу-кексани ҳам аямайди, вақти қазоси етганда ҳамма ҳам бандаликни бажо келтиради, ундан ҳеч ким қутила олмайди. Бу тақдири азалнинг ҳукми. Тақдирнинг тақозосига сабр қилиниб, марҳум қабристонга дафн этилади. Расм-удумимиз шундай.

Ота-боболаримиз инсон вафот этгандан сўнг унинг руҳларини ёд айлаб, қабрларини тавоб айлаб эслаганлар. Мозорга гуллар экилган, қабрлар атрофи тоза, покиза тутилган. Қабристондаги гул-гиёҳларга марҳум озор топмасин деб тегилмаган. У ер ғоят мўътабар жой, зиёратгаҳ сифатида эъзозланиб келинган.

Ҳалқимиз мозорга таҳоратсиз киришни, чиқинди ташлашни, таҳорат ушатишни, қабр дўнги устига ўтиришни гуноҳ ҳисоблаганлар. Ёшларни қабристонларга олиб бориб, у ерни зиёрат қилиб туриш кераклигини уқтирганлар.

Донолар: “Ғам андух қийнаганда дарё бўйига, бахтинг тошиб, завқинг ошиб кетса қабристонга бор” деб насиҳат қилганлар. Чунки ғамгин одам дарё бўйига борса, соф ҳаво, сув тафти ва жилваси билан дилидаги андух ёзилади. Бойлиги ошиб кетиб, босар-тусарини билмай қолган бандаси қабристонга борса ховуридан тушади, манманликдан қайтади.

Ривоят қилишларича: Мавлоно Алишер Навоий яшаган замонда авом халқ бебош бўлган, улар шариат қонунларидан кўрқмас эканлар. Навоий вазир бўлгандан сўнг жамики сайлу-томошалар мазор бошига ўтказилсин

деган фармони олий чиқарибдилар. Зеро, бундан мақсад шуки, ҳалойиқ мозорга боргач, ўтган ота-она, қавмуқариндошларининг қабрларини кўради, уларнинг атрофини супуради, тозалайди, обод қилади, гул ва кўчатлар экади. Ана шу юмушларни қилаётганида инчунун ўзича охири келиб бизларнинг ҳам ётар еримиз шу жой бўларкан-да деб ўйлайди ва шу тариқа инсофга келади.

Дарҳақиқат, ушбу фармон Алишер Навоий ўйлаган мақсадга мувофиқ натижа бера бошлабди. Қабристонларга одамлар боравериб, у ерларни обод қилибдилар.

Ўша пайт Хирот шаҳрида учта ўткир ўғри бўлган экан. Энг катта ўғрибоши икки йил бурун қазо қилган экан. Бу ўғрилар баҳор байрами кечаси, бир бойнинг ҳовлисини босишга маслаҳат қилганлар. Улардан бири бундоқ дебди: - “Оғайнилар, сайил мозор устида бўлади. Сайилга борайлик, томоша қилайлик, ўғриликка сўнгги кеча ҳам борурмиз”. Бу маслаҳат шерикларига ҳам маъқул тушибди. Эрталаб учала ўғри оломонга кўшилиб мозорга борибдилар. Қарасалар, одамлар эрта озондан келиб ҳар бири ўз қавмуқариндошларининг қабрларини зиёрат қилиб, супуриб, гул - кўчатлар экиб юрибдилар. Ҳалиги ўғрилар бир-бирларига қараб, тўғри ўша ўғрибоши қабри устига борибдилар. Қарайдиларки, қабр чўкиб, ундан шўра, қамиш ўсиб чиқибди. Бир вақтлар бирга нон туз еганмиз деб, улар қабрнинг атрофини тозалаб, устига тупроқ ташлаб, шўрақамишларни ўриб ташлабдилар. Шунда гўё қабрдан: “Эй инсон, фоний дунёга алдамчи ишратларга кўп берилиб кетма, ўзингни билмай қолар даражага тушма, ҳаммасини одамлар катори меъёрда тутгин. Менинг ҳолимни кўр ким эдим, нима бўлдим. Ҳамма ҳам бир сиким тупроққа айланар экан. Агар одамий-одам бўлай десанг кўзингни катта очиб, яхшилиқни, мусулмончиликни ва умрингни интиҳосини ўйла” деган садо келгандек бўлибди. Шунда ўғриларнинг каттароғи хўрсиниб дебди: - “Эй оғайнилар, ўғрилик билан

ном чиқарган бу ўғрибошининг охир оқибати шу бўлса, эртага биз билан сиз ҳам ўламузу, бундан гўримизни тепкилаб ўтадилар. Келинлар, энди ўғрилиқни ташлаб, қолган умримизни ҳалол ишлаб ўтказайлик, тавба қилайлик, шояд бизларнинг гуноҳимиз кечирилса. Шу бўлибдию, ўғрилар ўзларини меҳнатга урибдилар. Ана ўшандан бошлаб ҳалқ орасида “Ҳаддингдан ошсанг мазорга боргин” деган нақл қолган экан.

Бобокалонимиз Амир Темур: “Азиз авлиёлар, саҳобалар мақбараларни, қутлуғ қадамжойларни зиёрат этмоқни ҳам фарз, ҳам қарз билур эдим. Қайда бўлмай зиёратгоҳлар олдида отдан тушиб, таҳорат олгач, яланг оёқ билан зиёратни ўринлатдим. Аркону давлат, барча мулозимларим ҳам зиёратгоҳларни ана шундай тавоф этмоқни одат қилишди” деб ёзади.

Инсон яхшилик учун яратилган, яхшилик билан яшайди ва яхшилик билан хотирланади.

Дунё ўткинчи. Дўппини бир бор айлантиргунча неча йиллар ўтиб кетади. Ўзлигини англаб етган, қалбига кулок солган ҳар бир инсон марҳумларни хотирлаб, қабрларини тавоф этиб турса, мен бу фоний дунёда нима иш қилдим, яна қандай ишлар қилишга қурбим ва вақтим етади деган саволни берса, унинг қалби тозаланади, ёмон йўллардан, фикрлардан қайтади, инсофга келади, шу билан бирга одамийликнинг гўзал фазилатини бажарган бўлади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Кўнгилни равшан эт меҳру вафодан,
Ўғирма юз бурунги ошнодан,
Агар ошнанг фақир бўлса, унутма,
Унга ёрдам этишдан қўлни тортма.
2. Ожизу дардмандларга қил қарам,
Токи бўлмагайсан жаҳонда муҳтарам.

Сен бу иш бирла агар бўлсанг мудом,
Мақсади аълода тутгайсан мақом.

3. Мардларнинг ишларин андеша қил,
То тириксан яхши ишни пеша қил.

САДОҚАТЛИ ДЎСТ-ҲАҚИҚИЙ ДЎСТ

Ҳар бир инсон ўсиб-улғайиб борар экан, шодлик ва қувончларини бирга баҳам кўрадиган, ташвиш ва муаммоларни бартараф этишда ҳамкор бўладиган дўстга эҳтиёж сезади. Дўстлик беғараз ва беминнат бўлиши керак. Инсон ўз дўсти учун ҳар қандай фидойиликка тайёр турмоғи лозим.

Дўстлик куч-қудрати энг оғир пайтларда, машаққатли онларда яққол кўзга ташланган. Улуғ Ватан уруши йилларида қанчадан-қанча йигитлар қайси миллатга мансуб бўлишликларидан қатъий назар, қуролдош дўстларига ўз жонларини тикиб, ўқ ёмғирлардан олиб чиққанлар. Қанчадан-қанча асирликдаги тутқунлар бошларига ўлим келиб турган бўлсада, дўстларини сотмаганлар. Шу боисдан халқимиз орасида: “Дўстинг учун захар ют”, - деган нақл юрса керак.

Чинакам ва яхши дўстга эга бўлишни ким орзу қилмайди дейсиз. Ҳақиқий дўст сенга меҳр қўйган, сенга яхшилик қиладиган, ғалабангдан қувонадиган, мағлубиятингдан ҳафа бўладиган бўлади. У сени ҳаммадан ҳам яхши тушунади, сенга ишонади. Бундай дўстликда доимо нур ёғилиб туради, ундан яхшилик уруғлари униб чиқади.

Дўст бўлиш осон, лекин уни сақлай билиш қийин. Дўстликни сақлаш, эъзозлашнинг ўзига хос фидойиликлари бор. Буни дўстликни узок йиллар сақлаб келаётган одамлар яхши биладилар. Шунга кўра улар: “Комил, ақлли, тўғри

фикрли ва одоб-ахлоқи жойида бўлган кишилар билан дўстлашинг. Бундай кишилар, беморлигингизда даво, саломатлигингизда зийнат, кулфат-машаққатларингизда таянч ва диққат бўлган соатларингизда улфат бўладилар. Фаровон турмушингизда ҳам, ёмон аҳволга тушганингизда ҳам булар ажралмайдилар”, - деб таъкидлайдилар.

Баъзан ҳаётда: “Таниш-билишлар кўпу, дўстлар кам, ҳозирги кунда садоқатли дўст топиш қийин”, - каби сўзлар кулоққа чалиниб қолади.

Дарҳақиқат шундай.

Омадинг келганда, ишинг юришиб турганда, маблағинг, амалинг борида сенга дўстлар кўп бўлаверади. Буларни содиғи қайсию, сотқини қайси эканлигини билмай қоласан. Фақат амалдан кетганингда, маблағинг камайганда сараги саракка, пучаги пучакка ажралади. Бу ҳақда донишмандлар:

- Биродарлар, сизлар душманларингиздан ҳавфсираманг, улар сизларга зарар етказмайдилар, чунки уларни душман эканликларини биласиз, шунинг учун ҳар бир ишингизда эҳтиёткорона ҳаракат қиласиз. Сизларга зарар етказадиган кишилар ўз дўстларингиздир. Қандай дўстларингиз? Албатта, чин, самимий дўстларингиз эмас, рижкор мунофиқ, иккиюзламачи, тилёғламачи дўстларингиздир. Сизлар кўпинча самимий дўстларингизни сўзига эмас, балки шу тилёғламачи дўстларингизни сўзларига лаққа тушасизу, улардан кўрган зарарингизни ҳеч бир душманингиздан кўрмайсиз. Бундай иккиюзламачи дўстларингиз ўз манфаатлари йўлида ҳар қандай ғаразлик ишлардан ҳазар қилмайдилар. Агар сиз амалдорроқ бўлсангиз, улар сизга ёлғондан муҳаббат ва ихлос кўйиб, ўзларини яқин қилиб кўрсатиб, катта йиғинларда сизни мақтаб, кўкларга кўтарадилар. Ўз муддаоларини ҳосил қилгандан кейин эса, ошноликдан юз ўгирадилар. Бундай мунофиқларнинг ёлғондан мақташлари, ихлос кўрсатишлари, қилиқларидан, сўзларидан дарров билинса ҳам, баъзи уста

мунофиқларнинг самимий дўст эмасликлари кейинроқ, лекин албатта билинади. Чунки булар қилган ишларини кўриб турувчи кўзлар ва эшитиб турувчи қулоқлар бордир”, - деган эканлар.

Афсуски, дўст танлашни ўргатувчи фан йўқдир. Лекин “дўстни дўстидан тани”, “дўстни бирор нарса сўраб сина”, “дўст ачитиб гапирар, душман кулдириб”, - деган мақолларни доимо ёдда тутиб, юқорида зикр этилган донишмандлар насиҳатларига қулоқ солсак, чин, самимий дўст топа оламиз.

Дўстликни чин, самимий ҳолда сақламоқ истасингиз, доноларнинг қуйидаги ўғитларга риоя қилинг:

- сиз бошқаларнинг айбларини кўрган вақтингизда ўз айбларингизни ҳам тушунинг. Ўз айбини кўрган киши бошқаларнинг айби билан шуғулланмайди;

- Ҳақлик, тўғрилиққа қарши курашманг, ҳамманинг назаридан қоласиз;

- ғаразли хушомадгўй одамнинг суҳбати ва ошнолигига ишонманг, унинг дўстлигига эътибор берманг, чунки хушомадгўй одам ўз муддаосини хосил қилгандан кейин сиздан узоқлашади, сиз билан суҳбатдош бўлишдан ва ошноликдан юз ўгиради;

- сохта йўл билан топилган унвондан ва мансабдан мағрурланманг, чунки эл назарида аниқ ҳисоб-китоб бор.

- бошқаларни менсимай “ўзим биламан” деб даво қилманг, ўзингизни билармон қилиб кўрсатманг. Илмда сиздан ҳам юқори зотлар борлигини унутманг, мақтанчоқлик – билингки, нодон кишилар ишидир;

- ҳеч кимни беобрў қилишга уринманг, ўзингизни обрўйингиз тўкилади;

- дўстларим, билингки, гуноҳ асло унутилмайди, эзгулик ерда қолмайди. Ҳар ким нима экса, шуни ўради.

Дарҳақиқат, сиз юқоридаги донишмандлар ўғитларига кулок берсангиз, турмушингиз жойида, оилангиз тинч бўлади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

Оқшом ғаниматдир, наҳор ғанимат,
Куй қўшиқ ғаниматдир, ёр-ёр ғанимат.
Дил тафтин дил тортар деган ҳикмат рост,
Бу қисқа дунёда дийдор ғанимат.

НОШУД ИНСОН ҚИССАСИ

Улуғ ўзбек шоири Алишер Навоий тўғрисида кўплаб ривоятлар битилган. Туркманларда ҳам Алишер Навоийни Мирали номи билан, Хусайн Бойқарони эса Султон Суюн номи билан атаб, улар ҳақида кўплаб ривоятлар битилган. Бу ривоятларда Мирали олижаноб инсон, доно вазир, нозиктаб сўз устаси сифатида тасвирланган.

Азизлар! Сиз шу ривоятлардан бирига эътибор беринг-а!

Кунлардан бир куни Султон Суюн билан Мирали ҳазинадаги Султон Суюннинг отаси қолдирган китоблардан бирини ўқиб ўтиришса, жуда қизиқарли жойи чиқиб қолибди. Унда бир вақтлар думли юлдуз тукқанлигини, Султон Суюн билан Миралидан бошқа яна икки нафар қиз дунёга келганлигини шу китобга ёзиб қолдирган экан.

Шу кундан бошлаб ўша қизларнинг ишқу - муҳаббати уларнинг кўнглини ўртай бошлаган. Аммо қизларнинг на исми, на турар жойи маълум бўлмаганлигидан, уларни топиш амри маҳол экан. Қизларни излашда ақл-идрок билан

бирорта тадбир ишлатиш зарурлигини тушунган Султон Суюн Миралидан маслахат сўрабди. Шунда доно Мирали: “Кексалардан қолган бир нақл бор, яхши гап билан илон инидан чиқар, деган. Шунинг учун уларни ё ширин сўз билан излаб топмоқ керак ёки бирор кимсани ноҳақ ҳақоратлаб эл кўзига кўрсатиб, уларни тиллантирмоқ керак”, дебди.

Хусайн Бойқаро иккинчи таклифни маъқул кўрибди, икки ясовулни чақирибди-да: - Сизлар бир даёв йигитни топинг-да, қўлини орқасига боғлаб, олдингизга солиб шаҳарнинг жин кўчасию, кенг кўчаларидан айлантириб чиқинг. Кета-кетгунча бошига қамчи ёғдириб, юрак бағрини доғланг. Кимда-ким, бу йигитнинг аҳволига ачиниб, бу бечорани нега ураяпсизлар, деб сўраса, унақа одам билан ишингиз бўлмасин. Фуқароларимиз орасида бу ишни маъқуллайдигани чиқиб қолса, уни зудлик билан менинг қошимга олиб келинглар! – деб буюрибди.

Ясовуллар кўчадан бир чопони йиртиқ косиб йигитни тутиб олиб, уни кўчама-кўча ҳайдаб, қамчилаб олиб ўта бошлабдилар. Бегуноҳ йигитнинг зорига чидай олмаган одамлар: - Ҳой ясовуллар! Бу бандаи мўминнинг гуноҳи не? Бечорани нега ураяпсизлар? – деб сўрашса, ясовуллар: - Эй ҳалойиқ! Бу йигит ҳар доим буюрилган ишнингина қилади. Унинг бундан бошқа айби йўқ, - деб жавоб беришибди.

Одамлар: - Эл-юртда айтилган юмушни бажармаган одамни жазолаш расм бўлганини биламиз. Аммо, айтган ишни қилган кишининг калтак еганини умримиз бино бўлиб эшитмаганмиз. Бу ишингиз инсофдан эмас! – деб ясовулларнинг орқасидан ер муштлаб қолаверибдилар.

Хуллас, икки ясовул эрта оқшомдан то шомгача пиёда кўчаларни айланишса-да, уларнинг ишларини маъқуллаб, “баракалла” дейдиган бирортаям инсон топилмабди.

Улар хориб, чарчаб, шаҳар чеккасидаги кўчалардан бирининг одоғига етиб борибдилар. Йигитни уриб, суриб

бораётган ясовуллар кечга яқин нон ёпиш учун тандир қиздираётган бир аёлнинг уйи ёнидан ўтиб қолибдилар. Шунда аёл: - Сарбоз ўғилларим! Бу йигитнинг ёш жонига раҳмингиз келмайдими? Не айби учун бу шўрликни шу кўйга солдинглар? – дебди. Ясовуллар: - Бу йигит ҳамиша қил деган ишни қилади, шунинг учун ураяпмиз, дейишибди. Аёл: - Бу қанақаси бўлди? Одамлар буюрилган ишни қилмагани урадилар, сизлар бўлса айтилган ишни қилган одамни бунча хўрлайсизлар? Шунчалик ҳам ноинсоф бўласизларми ахир?! – дебди.

Бу аёлнинг ёнида бўйига етган қизи ҳам турган экан, у гапга аралашиб, ясовулларнинг тарафини олибди: - Йўқ она улар жудаям тўғри иш қилишяпти. **Қачонгача бировга ҳамма ишни айтиб қилдирасиз, юмўшларни ўзи биллаб қилавермайдиган ношўд инсонларнинг жазоси шўдир!**

Ясовуллар подшо айтганидек қилиб аёлнинг кизини саройга олиб кетибдилар.

Икки ўрим тим қора сочлари думли юлдуз куйруғидай тўлғониб турган соҳибжамол қизга бир нафас разм солиб турган Султон Суюн: - Яхши қиз, бизнинг ноҳақ буйруғимизни ҳақ дейишингизни боиси нимада? – деб сўрабди.

Қиз: - Султон Суюн билан Мирали адолат тахтида турганларида салтанатда ноҳақ иш қилмаслигини билганимдадир, - деб жавоб берибди.

Сизнингча, ҳамиша буйруққа қараб иш қилишга одатланиб қолган кишини жазолаш тўғри эканда?! дебди Султон Суюн.

- Ўз ақлу фаросати билан иш қилмайдиган инсондан жамиятга не фойда? У аслида бундан оғирроқ жазога лойиқдир, - дебди қиз.

Султон Суюннинг кўнглидагини кўзидан билишга одатланган Мирали дўстининг ниятини даров сезиб, қизга савол берибди: Эй кўзлари шохло қиз! Султон Суюннинг

кўнглидаги биттаю-битта армони бўлса-ю, унинг рўёбга чиқишига фақат сизга боғлиқ бўлса, ўз илтифотингиз ила унинг дилини равшан қилармидингиз?

-Қўлимдан келса, жон устига. Аммо бахт менга nasib этмас, ахир мен подшодалар зотидан эмасман, бир камбағал дарбозабоннинг сағириман, холос!

-Султонимиз шаҳар дарбозасининг калитини отангизга ишониб топширган бўлсалар, кўнгил саройининг кулфи калитига сиздек зебо қиз эгалик қилишини истайдилар, - дебди Мирали.

Қиз Султон Суюн билан Миралига таъзим бажо келтирибди.

Ибратли ривоят, шундай эмасми?

Бу ривоятдан шундай хулоса чиқадики, ҳар бир инсон оилада ҳам, меҳнат жамоасида ҳам ақл-фаросат билан иш тутса, оилада тинчлик-тотувлик, қувонч, барака ва жамоада муваффақиятларга эришади, обрў-эътибор топади.

Ҳар бир муассаса, ташкилотлардаги раҳбар ходим ўзларидаги тармоқ ёки бўлимларга раҳбар тайинлайди.

Бир бўлимдаги ёки тармоқдаги раҳбар ва унинг ходимлари кундалик иш жараёнида ўзлари эгаллаб турган лавозимларига оид ҳамда катта раҳбар буюрган топшириқларни бажариш билангина кифояланадилар.

Иккинчи бўлимдаги ёки тармоқдаги раҳбар ва унинг ходимлари эса, юқоридагилардан фарқли ўлароқ, ўз вазифаларидан ташқари ўзларининг ақли-заковатлари билан янги-янги ташаббуслар билан чиқадилар ва уларни амалиётга татбиқ этадилар.

Сиз, азиз ўқувчим, келажакда вақти келиб катта лавозимларни, эгаллаб, кўпчиликка бош бўлишингиз мумкин.

Агар унда сиз биз мисол келтирган биринчи раҳбар изидан борсангиз, сизнинг ва ходимларингизнинг ишларида тараққиёт жуда секинлик билан кечади.

Агар сиз иккинчи раҳбар йўлидан борсангиз, нур устига нур бўлади. Шунда сиз, ташаббускор раҳбар сифатида ўз иш услубингизни ходимлар ўртасида ёясиз. Натижада тармоғингиз ёки бўлимингиздаги ҳар бир ходим ҳам шундай бўлишга интилади. Ташаббус қулоч ёйган жойда эса муваффақият бисёр, муваффақият бор жойда эса обрў-эътибор зиёда бўлади.

Энди буларнинг қай бирини танлаш ўзингизга ҳавола.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ўз сирини сақлайдиган, лаёқатли кадрлар топа оладиган, садоқат билан хизмат қиладиганларни қадрига етадиган ва тақдирлайдиган, гуноҳкорларни ўз вақтида адабини бериб турадиган, маслаҳат билан иш кўрадиган, тадбирли раҳбарнинг ҳокимияти узоқ умрли бўлади.

2. Юксалиш қийин, пастлаш осон. Негаки, оғир тошни кўтариш қийин, ташлаб юбориш эса осондир.

3. Сўзни ҳақимлардан эшит, суҳбатни донолар билан қил, саволни олимларга бер.

4. Агар икки киши бир буюк орзуга етишишни истасалар, бунга уларнинг мурувватда устун бўлгани муваффақ бўлди. Агар мурувватда тенг бўлсалар, иродаси кучли бўлгани етишади. Иродада ҳам баробар бўлсалар, ёрдамчи, дўстлари кўп бўлгани енгиб чиқади. Агар бу жиҳатдан ҳам ораларида фарқ бўлмаса, у вақтда толеи баланд бўлгани етишади.

ВАТАННИ СЕВМОҚ ИЙМОНДАНДИР

Мустақиллигимизнинг илк кунларидаёқ юртимизда маънавият ва маърифатга алоҳида эътибор қаратилганидан кўзланган асосий мақсад – ўзликни англаш, тарихий хотира ёрдамида келажакнинг нурафшон йўллариغا чиқиб олиш,

одамлар қалбида Ватан, миллат, мустақиллик тамоийилларини қарор топтириш, мустаҳкамлаш эди.

Ўзбекнинг боласи Ватанни ҳали бешиқдалигидаёқ сева бошлайди, уни ўз хонадонида, маҳалласида, мактабида кўради.

Эътибор берган бўлсангиз, аскарликка кетаётган йигит ўз онаси тутган нонни бир тишлаб кетади. У қайтганида ўша нон уни азиз Ватан бўлиб кутиб олади. Ўзбек қизини турмушга чиқаётган пайтида йиғлаш одатини биласиз. Бу кўз ёшлар севган йигитига узатилаётган, яхши хонадонга келин бўлаётган қизнинг ота-онасига, қизлик уйига – илк Ватанига бўлган меҳр-садоқат рамзидир.

Она ер, она Ватан одамларга ҳар доим куч-қувват бағишлаб келган. Ҳар бир халқнинг чинакам фарзандлари Ватан учун жон фидо қилишни ўзлари учун катта бахт деб билганлар. Киши учун Ватандан азиз ҳеч нарса бўлмайди. Ватандан жудо бўлмоқ оғир бахтсизликдар. Тақдир тақозоси билан Ватанидан узоққа кетган кишилар бир умр она ерларини қумсаб ўтганлар.

Андижонда тугилиб, ўсган буюк ҳукмдор, шоир ва мутаффакир Заҳириддин Муҳаммад Бобур Хиндистонда подшо бўлса ҳам, Ватандан жудоликни бебахтлик деб ҳисоблаган. Машҳур маърифатпарвар шоир Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат, улуғ мутаффакир, табиатшунос олим Абу Райхон Берунийлар умрларининг кўп қисмини она юртидан олисда ўтказганлар. Аммо улар қадрдон она юртлари бўлмиш Қўқон ва Хоразмни ҳамиша қўмсаганлар, уни ҳеч қачон ёддан чиқармаганлар.

Саудия Арабистонидан бўлмиш бир ватандошимиз 1990 йилда юртимизга ташриф буюрган чоғларида: “Ота-оналаримиз тақдир тақозоси билан хижрат ихтиёр қилганларида акаларим 3-5 ёшда, мен эса 1 ёшда эканман, деб ҳикоя қилади. Албатта, ҳаммамизнинг саводимиз араб тилида чикқан, бироқ, мана орадан 60 йилдан кўпроқ давр

ўтган бўлсада, ўзбек тилимизни унутганимиз йўқ. Падари бузрукворимиз, волидаи меҳрибонимизнинг урф-одатларимизни сақланглар, тилимизни унутманглар, ўз она тилини унутган Ватанни унутади, Ватанни унутган одамнинг эса иймони бўлмайди, деб қилган васияtlари доим қулоғимизда. Биз буни ўз фарзандларимизга ҳам сингдирганмиз, ўз она Ватанимиз – Туркистон шаънига доғ туширмаймиз”.

Муборак ҳаж сафариди бўлган бир дўстимизни ҳикоя қилишича, Мадина шаҳрилик бир ватандошимиз: “акажон, онам бир неча кундан буён бетоб, оғир ётибдилар, Сизларнинг келганларингни эшитиб: “Ўғлим, ҳамюртларимиздан бир сўраб кўринг, она Ватанимиз тупроғидан олиб келганлари бўлса, бир кафтгина бериб юборишсин. Кўзларимга суртсам, сўнгра вафот этсам, армоним қолмайди, деб илтижо қилдилар” дебди.

Кўрдингизми, она Ватан қанчалик азизу-мукаррамдир. Она диёрнинг бир сиқим тупроғи ўзга ўлканинг барча бойликларидан афзалдир.

Мана бу масаланинг мазмунига ҳам бир эътибор беринг-а:

“Бир жойга илдиз отиб туравермасдан сен ҳам мундоқ менга ўхшаб бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юрсанг бўлмайдами, қолаверса кишилар назар эътиборидан ҳам четроқдасан”, дебди Қумғоқ Янтоққа.

- Кишилар назаридан узоқроқ бўлсам ҳам шу заминга чуқур илдиз отиб яшаётганимдан мамнунман. Сенга ўхшаб, хиёл шамол турса, қаёққа юмалашни билмай титраб-қақшашдан тангри сақласин, - деб жавоб берибди Янтоқ.

Шу пайт бироз шабода эсибди, Қумғоқ учиб кетиб сойга қулабди ва сув юзида оқиб кетибди.

Ўзининг шахсий тақдирини ҳалқ тақдири билан, Ватан тақдири билан боғлиқ эканлигини бевосита англаб етиш – инсоннинг юксак ахлоқий фазилатидир.

Ҳақиқий ватанпарвар атрофида юз бераётган воқеаларга лоқайд қарамайди, камчиликлар ва нуқсонларга чидаб тура олмайди. Ҳалқ учун, Ватан учун доимий қайғуриш, ташвишланиш, ўзининг фидокорона меҳнати билан ўрناк кўрсатиш, намуна бўлиш, Ватан тақдирига бепарво қарамасликнинг далолатидир.

Маънавиятни бойитувчи ва унга қувват берувчи куч Ватан севгисидир. Ориятли киши фақат Ватанни севиш билан кифояланмайди, балки унинг бойлигига бойлик, шуҳратига шуҳрат қўшади. У она диёрнинг бир ҳовуч тупроғини ҳам ғанимларга раво кўрмайди. Зеро, Ватанга муҳаббат туйғуси бўлмаган инсонни на ақлли, на одобли, на маънавий гўзал дейиш қийин.

Президентимиз И.А.Каримов: II-чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясида сўзлаган нутқида, биз ҳаётга катта орзу умидлар билан кириб келаётган ёшларимизга бир ҳақиқатни яъни, “Эй болам, сенинг Ватанинг битта – барчамизга азиз, бетакрор – мана шу Ўзбекистон. Ота-боболаринг хоки шу ерда ётибди. Шу муқаддас замин сени дунёга келтирган. Сен уни обод этишинг, ҳимоя қилишинг шарт. Нафақат сенинг ҳаётинг, балки сенга умид кўзи тикиб турган ота-онанг, опасингилларинг, ёш гўдаклар, нуроний қарияларимизнинг ҳаёти ҳам ана шу бурчингга нечоғли адо этишингга боғлиқ” деган тушунчани уларнинг қалбига, онгу-шуурига сингдиришимиз даркор, дедилар.

Ўзбекистоннинг ўғил-қизлари ҳаётга кўз очган фурсатидан тортиб, то узок яшаш йўлини босиб ўтгунча шу тушунчани кўнгилда жо этиб, иш тутсалар беармон яшаган бўладилар.

Шоир айтганидек:

Ёмон ҳам ўтар, яхши ҳам, яхши бил,
Сени яхши ном бирла ёд этсин эл.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ғарибликни энди ҳавас қилмайман,
Дўстлар дийдори-ла бўлиш кўп хушдир.
2. Ватандан айрилик ўти – жаҳаннам ўтидан кучли.
3. Ватандан айрилик- ўлимдан ёмон.

V-УСТОЗ – ШОГИРД АНЪАНАЛАРИ

УСТОЗ – БУЮК ЗОТ

Устоз ва шогирд бурчлари, фазилатлари ҳақида кўп мақолалар, ривоятлар битилган. Устозни улуғлаб кўплаб мутафаккирлар пурмаъно фикрлар айтганлар. Уларда ўзларининг чуқур самимияти, жўшқин эҳтироси, энг яхши орзулари ва беғараз ниятларини акс эттирганлар.

Буюк мутафаккир шоир Алишер Навоий, устози Абдурахмон Жомий яшайдиган маҳаллага яқин келганда отдан тушиб, у яшайдиган маҳалла аҳли билан куюк саломлашиб, ҳол-аҳвол сўраб, шу кўйи отига минмай Жомий уйигача пиёда борар экан. Шунда бир темирчи сўрабди: “Амирим нечук устоз уйига етмай туриб, отдан тушиб оласиз. Ахир сиз вазир аъзамсиз-ку. Сизга бундоқ юриш ярамайди”. Навоий жилмайиб шундай дебди: “Йўқ биродар, мен ҳозир устозим яшайдиган маҳаллага келдим. Демак, бу ерда яшовчи ҳар бир фуқаро устозимнинг тобуткашлари ҳисобланади. Шундоқ бўлгач, нечук мен улар, яъни сиз мухтарамлар олдида хурматсизлик қилишим керак. Устозимни қандай авайлаб, эъзозласам сизларни ҳам шундоқ кўргумдир”.

Буюк Жаҳонгир Амир Темур ўз қабрини устози, пири Саид Баракани пойига кўйилишини васият қилган. Бу васият адо этилган. Бунинг маъноси чуқурлигини сўз билан таърифлаш қийин.

Устозлар бу хурматларга ўзларининг камтарлик, меҳрибонлик, эзгулик, ростгўйлик, ҳалоллик, фидойилик каби ҳислатлари билан эришганлар.

Бу борада яна бир қанча ҳаётий мисолларга назар ташласак бўлади: Имом Аъзам (Абу Ханифа ан-Нўъмон Ибн Собит)нинг номлари, илмлари у киши тўғрисидаги ривоятлар асрлардан асрларга ўтиб келади. Имом Аъзам дарёи илм мақомига эришган пайтларида ҳам ўзларини бечора, шикаста нафслик билан бир гўшага чекиниб,

оломон назаридан пинхонликни одат қилганлар. Шунда тушларига Муҳаммад алайҳиссалом кирадилар. Сарвари олам у кишини ҳаракатга даъват этадилар: “Ё Абу Ханифа, сени Аллоҳ таоло менинг суннатларимни зоҳир қилмоқ ва равнақ бермоқ учун яратгандур. Сен гўшанишинлик қасдни қилмагин”. Шундан сўнг Имоми Аъзам одамларга таълим бера бошлаган эканлар.

Имом устозларини ота-оналари билан тенг қўйганлар. У киши бирор марта устозларининг уйлари томонга оёқ узатиб ўлтирмаган эканлар, ҳолбуки, устозларининг ҳовлилари етти маҳалла нарида экан.

Имом Аъзам шогирдларига бениҳоя мушфик, ғамхўр ва меҳрибон бўлган экан. Айтишларича, иттифоқо бир шогирдлари баланд жойдан йиқилиб, қаттиқ азоб чекиб, фарёд солади. Устоз масжиддан ялангоёқ чиқиб, унинг ҳовлисига етиб боради ва “Агар имкони бўлса, унинг озорини ўзимга олар эдим”, деб бошида йиғлаб ўтиради.

Шогирдлар у киши ҳақида шундай хотирлайдилар: “Устоз сўзламоқда ҳаммадан иболи, иродаси комил, тиник сўз ва ширинсуҳан эдилар. Таъмадан узоқ юрардилар, кечирувчилардан эдилар”.

Устозларнинг сабрлигини, матонатлигини педагог устозлар мисолида ҳам кўриш мумкин. Маълум бир даврларда ўқитувчининг обрўси тушиб кетди. Айрим раҳбарлар таълим тарбия ишларига иккинчи даражали масала деб қарай бошлаган эдилар. Ёшларга таълим тарбия беришга ўзини бағишлаган ўқитувчилар ана шундай қийинчилик даврларида ҳам матонат билан ишладилар. Андижонлик педагог устоз Мамажон Абдурасулов шу даврларда ўзининг маҳорат мактабини ярата олди. Педагоглар Одилжон Акбаров, Майрамхон Ёкубовалар устоз номини юксак кўтариб ишладилар. Улар фидокорона меҳнатлари эвазига ҳукуматимизнинг катта мукофотларига сазовор бўлдилар.

Шогирд хурматига сазовор бўлиш учун устоз шогирдга нисбатан талабчан бўлмоғи жоиздир. Ёшларда мутахассисликка, ижодий изланишга қизиқиш уйғотиш учун уларда авваламбор устозга муҳаббат туйғусини уйғота билиш керак. Лекин бу нарса ҳамманинг ҳам кўлидан келавермайди. Педагог доимий равишда ўз устида ишламас экан, маҳоратини кундан-кунга оширмас экан, обрў-эътибор қозона олмайди. Ўқитувчиларимизнинг авторитар услубдан фойдаланган ҳолда дарс ўтиши, жаҳолатга берилиши ҳали ҳам учраб туради. Бу эса ёшларимизнинг фаол фикрлашларига таъсир кўрсатиши мумкин.

Ўқитувчи ўқувчи муносабати сифатида қуйидаги мисолни келтираман: Бундан 30 йил муқаддам мен Қуйбишев тиббиёт институтида малака оширишда бўлганимда шу институтнинг микробиология кафедраси мудирини, профессор бир воқеани сўзлаб берган эди. Шу кафедранинг ёш педагогларидан бири профессор хонасига ҳаяжонланган ҳолда кириб, у ўқиётган гуруҳдаги бир талабани дарсга тайёргарликсиз келишидан, интизомсизлигидан шикоят қилиб, уни бошқа гуруҳга ўтказишларини, агар иложи бўлмаса у бу гуруҳни бошқа педагогга алмаштиришини қатъий оҳангда айтган.

Профессор уни диққат билан тинглагач, сиз гуруҳ олдида кириб тураверинг, мен ҳозир сизнинг дарсингизга кираман, деб талабанинг исми фамилиясини сўраб олибди. Профессор бироз ўтгач, шу гуруҳга кириб талабалар билан танишади. Шу кунги дарснинг мавзуси танглайдаги бодомсимон без яллиғланганда уни қандай микроблар чақирганлигини суртма тайёрлаш усули билан аниқлаш экан. Профессор “Ҳозир мени томоғим оғриётган эди, дейди у ўша талабага мурожаат қилиб, томоғимдаги безнинг ҳолатини кўриб, ундан суртма олиб, лабораторияда касалликни қайси турдаги микроб чақирганлигини аниқлаб берсангиз деб, уни ўз хонасига чорлабди. Шунда бошқа

талабалар профессор ниҳотки шу қолоқ талабадан ўзини текширишини сўраяпти, уни қолоқлигини билмайди-да, деб кулишибди.

Профессор хонасида талаба жуда қийинчилик билан, ҳаяжонланган ҳолда томоғининг безидан суртма олиб, уни лабораторияга олиб борибди. Таҳлил қилишни билмаганлиги туфайли кафедра лаборантларидан кўмак олибди. Уйга бориб, китобни бир неча бор варақлабди. Таҳлил 2-3 кундан кейин тайёр бўлар экан. У масъулиятни сезиб ҳар куни эрталаб, дарсдан сўнг шу лабораторияда бўлибди, ниҳоят у профессорга таҳлил натижасини айтибди. Профессор унга, тўғри аниқлабсиз, яшанг энди ўзингиз менга керакли муолажаларни айтинг, деб талабани ёлғиз қолдириб, бошқа хонага чиқиб кетибди. Бир оздан сўнг у талабанинг ёзган муолажаларини ўқиб кўриб, “яхши мен бу тавсияларни албатта бажараман. Сиз менинг олдимга тез-тез кириб, ҳабар олиб туринг”, деб уни кузатиб қўйибди.

Шу кунлар мобайнида талаба шу касалликка оид бир неча кўлланмаларни ўқиб чиқибди. Бир неча кундан сўнг профессор яхши бўлиб қолганини айтиб, талабага миннатдорчилик билдирибди ва: “Сизда шифокорликка қизиқиш жуда кучли экан, мен сиздан хурсандман. Сиз бизнинг кафедра тўғарагига қатнашинг. Сизнинг келажагингиз порлоқ бўлади”, деб қизиктирибди. Қолоқ талаба профессорнинг ширин сўзларидан мамнун бўлиб, унинг сўзини қайтара олмабди ва тўғаракка ёзилибди. Талабанинг бу фанга қизиқуви кун сайин ошаверибди, ўзлаштириши яхшиланибди, яхши ўқийдиган талабалар қаторидан ўрин олибди. Институтни битиргач, шу кафедрада лаборантликдан тиббиёт фанлари доктори, профессор даражасига кўтарилибди.

Мана кўрдингизми, инсоннинг шаъни, кадр-қимматини кўтариш, унга ишониш натижасида бир инсон шаклланиб, етук даражага эришибди.

Халқимизда у менга дарс берди, деган тушунча бор. Бу дегани фақатгина аудиторияда, синфда ўтиладиган машгулот эмас. Дарс кенг маънодаги тушунча бўлиб, унинг таркибига таълим-тарбия, панд-насихатлар, устоз-шогирдлик муносабатлари, донишмандларнинг давра суҳбатлари, жуда катта ҳаётий тажрибалар сабоғи киради. Зеро, дарс иборасининг этимологияси ҳам бу фикрни тасдиқлайди: Д-доимий ҳаракат, А-азият, Р-риёзат, С-саёҳат маъноларини билдиради. Демак, толиби илмлар бу йўлда азият, риёзат чекиб ҳаракат қилмоқлари, вақти-вақти билан эса саёҳатга чиқиб турмоқликлари лозим.

Айрим ҳолларда, калтабин шогирдлар шошилиб ўзларини тез орада устоз даражасига етдим, деб ўйлайдилар.

Эмишки, бир йигит устозининг ҳамма кураш усулларини ўрганиб бўлдим, энди ўзимни “устоз” деб эълон қилсам бўлади деган экан. Кураш тушиш бўйича унинг олдида тушадигани топилмай қолибди-да. Бироқ бу хабарни эшитган устози у билан кураш тушиш учун енг шимариб келса, шогирди ҳайрон бўлибди. Сўнг, устозимни ҳам енгсам, кейин ҳурмат қозонаман деган ўйда майдонга чиқибди. Устози уни оддий усул билан чирпирак қилиб юборибди. Шунда устозига тан берган шогирд сўрабди: “Устоз, сиз менга қирқта усулнинг ҳаммасини ўргатган эдингиз, нега бу усулни ўргатмадингиз” деса, устози: “мен бу қирқ биринчи усулни сенга ўхшаган маҳмадоналарга сабоқ учун олиб қўйганман”, деган экан.

Иккинчиси бир мисол: Ибн Синонинг обрў-эътиборини кўролмаган шогирдларидан бири устозини захарлаб ўлдириш ва шу йўл билан мамлакат амири олдида эътибор топиш мақсадида захарли дори тайёрлайди, уни

Ибн Синога беради. Шогирдининг разил ниятини синчковлик билан сезиб қолган устоз аллақачон у дорини рад этувчи бошқа бир дорини тайёрлайди. Аммо шогирдига ҳеч нарса демайди ва бир хизматкорга шу шогирдининг дарвозаси олдига бир арава қум олиб бориб ташланглар деб буюради. Ноқобил шогирд ҳар куни бу қумда қимматбаҳо бир нарса бордир, деб уни элатади. Шу давр ичида ўйлайвериби, чанг еб, озиб-тўзиб кетади, сочлари оқаради. Охири устози олдига келиб сўрайди: “Устоз, мен бу қилғилиқнинг боисини тушунмадим”.

Ибн Сино жавоб қилади: “Мен оталик қилиб сени вояга етказдим. Устозлик қилиб эгри йўлингни тўғриладим. Хунар ўргатдим, меҳримни бердим. Сен бўлса камтарликни унутиб, манманлик, шон-шаҳратга берилиб, устозинг жонига қасд қилмоқчи бўлдинг. Мени сени урмадим, сўкмадим. Аммо чанг ва ўй-ғам чангалига гирифтор этдимки, бу оғир дарддир”.

Устоз – буюк зот. Улар ҳурматини кимки жойига қўя олмаса завол топади, жойига қўя олганлар эса камол топади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Устозни чин маънода маънавият шифокорига ўхшатишади. Чунки ғамгин онларда ҳам, шодлик айёмларида ҳам инсонга мадад беради. Унинг дардига малҳам бўлиб, бардошини мустаҳкамлайди, қалбига ҳаётбахш қудрат завқини муҳрлайди.

2. Ҳақиқий олим шундай кишики, унинг сўзи, ўйи, фикри ва иши бир ҳил бўлади.

ИЛМ СОҲАСИДА УСТОЗ-ШОГИРДЛИК

Илм йўли – заҳмат йўли, меҳнат ва машаққат йўли, дейди доно халқимиз. Бугун илм йўлини танлаган киши

эйтиборга, эъзозга сазовор бўлмоқда. Чунки, бундай инсонларнинг ҳар бир мақсади, ташлаётган қадами ҳамиша эзгуликка, яхшиликка йўғирилган. Яхши ният билан бошланган ишларнинг интиҳоси ҳамиша хайрли тугажагини ва бу барчамизга ибрат бўла олажагини яхши биламиз.

Севиқли, хассос шоир Эркин Воҳидов: “Инсон ҳаёти бир манзилдан иккинчи манзилга қараб юриладиган йўлга ўхшайди. Бу йўлнинг текис, нотекис, баланд ва пастликлари бўлади. Биз бу замин бамисоли тоғ ошаётган одамлармиз. Тоғ йўли мардликни, иродаликни, жасоратни, сабр-бардошни, бағоят хушёрликни талаб этади”, деган эди. Шоирнинг бу ўхшатишларини илм олмоққа интилишга қиёсласа бўлади.

Дунёда ҳар қандай хунар бўлмасин, албатта унинг устози ва шогирдлари бўлади. Устоз қанчалик буюк бўлмасин, тарихда қанча из қолдирмасин, ўз билимини, хунарини ишончли одамларга қолдирмаса, унинг ишларини давом эттира оладиган киши бўлмайди.

Тарихдан маълумки, неча асрлардан буён **ҳақиқий устоз** ҳамиша улуғланиб келган.

Ривоят қилишларича, қиёмат куни ўз умрини илм ўрганиш ва ўргатишга бағишлаган бир кишини Тангри Таолонинг хузурига келтирадилар. Тангри Таоло бу одамни жаннатга, Муҳаммад алайҳиссалом хузурига олиб боришга амр этади. Қарасаларки, жаннатда пайғамбар Ҳавзи Кавсарнинг лабидан туриб умматларига косада сув ичириб турибдилар. Пайғамбаримиз бу одамни кўриб, косада сув эмас, балки муборак қўллари билан Ҳавзи Кавсар сувидан ичирадилар. Атрофидаги одамлар бу ҳолни кўриб: “Ё Расулуллоҳ, бу одамга қўлларингиз билан сув ичиришингизнинг боиси нимада?”, деб сўрабдилар. Шунда Пайғамбар алайҳиссалом: “Дунёда ҳамма одамлар тижорат қилиб, дунё топмоққа машғул бўлиб юрган пайтларида, бу одам дунёнинг муҳаббатидан воз кечиб, илм ўрганди ва

ўрганган илмини шогирдларига ўргатди. Шу боис бу одамга Кавсар сувидан ўз қўлим билан ичирдим” деб, жавоб берган эканлар.

Юртимиз истиклол нашидасидан бахраманд бўлганидан сўнг талайгина муваффақиятлар қўлга киритилди, республикада оламшумул ўзгаришлар рўй берди. Маънавият соҳасида ҳам сезиларли даражада ўзгаришлар бўлаяпти. Барча илм-фан ахиллари бой маданий меросимизни ўрганишда, ўтмиш мутаффақирлари, устозларимиз асарларини чоп этиб, халққа етказишда, миллий кадрларимизни тиклашда катта ва хайрли ишларни амалга оширмоқдалар.

Бу йиллар давомида Ал-Бухорий, Имом-Ат-Термизий, Аҳмад ал-Фарғоний, Баҳовуддин Нақшбанд, Хўжа Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Маҳмуд ал-Замахшарий, Хўжа Ахрор Валий, Абдуҳолик Ғиждувоний каби буюк аждодларимизнинг, Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, Маҳмудхўжа Бехбудий, Усмон Носир каби миллий мустақиллик фидойиларининг номлари юзага чиқарилди.

Янги тикланиб келаётган мафқуранинг асосий мақсади жамият аъзоларини маънавий жиҳатдан юксалтириш, ҳар томонлама етук ва баркамол инсонни тарбиялаш, ёшларга ахлоқий фазилатларни сингдиришдан иборатдир.

Халқимизнинг меҳнатсеварлиги, ғайрат-шижоати янги мафқурага муносабати канчалик ошса, истиклолнинг иктисодий, сиёсий, маданий бошқа асослари шунчалик тез қарор топади, ривожланади ва мустаҳкамланади. Пировар натижасида илм-фаннинг раванқ топишига, халқимизнинг моддий фаровонлигини ошишига кулай шароитлар яратилади. Бу эса, ўз навбатида мустақил республикамизнинг халқаро мавқеи, обрў-эътиборининг янада ошишига сабаб бўлади.

Ўрта Осиё халқларининг фаҳри бўлган Абу Али Ибн Сино инсоннинг маънавий камолатга интилиши унинг биринчи бурчи эканлигини уқтириб: “Маънавий камолотга эришишдан қочадиганлар – одамларнинг энг қўрқоғидир”, деб ёзган экан.

Маънавий камолат деб, биз кишининг борлиқ ва кишилиқ ҳақидаги билимларини мукаммал ўзлаштиришини ва уларни ўз шахсига сингдиришини тушунамиз. Инсон олим бўламан деб, илм чўққисига интилишидан аввал, биринчи галда **одамийлик илмини, инсонийлик фанини** ўзлаштириши лозим. У одамийликка хос мулоҳазалари билан, дунёдаги тирик мавжудотларнинг гултожи бўлган. Шунинг учун донолар «Олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин» деганлар.

Маълумки, инсон ким бўлишидан, миллати, турар жойи, келиб чиқишидан қатъий назар унинг барча муваффақиятлари меҳнат, устоз ва билим туфайли амалга ошади. Устоз туфайли шогирдлар ҳаётда ўз ўрнини топадилар, мақсадга эришадилар. Шу боис шогирдлар куйидаги мисраларни доимо ёдда тутмоқлари лозим.

Азиз дўстим, хурматда бўл, устозингдан ўзганда ҳам,
Илминг ошиб, иқбол кулиб, ҳарчанд сенга боққанда ҳам.
Бўлма мағрур унвонга сен, “Алломасиз” десалар ҳам,
Камтар бўлди алломалар, минг қоядан ошганда ҳам.

Дур-гавҳардан ортиқ эрур, оқил шогирд устоз учун,
Ким тош отса устозига, бўлгай бадном ўлганда ҳам,
Сўнмагай устоз нури, ою-йиллар ўтганда ҳам.

Бу хикматли сўзларга амал қилмоқ учун, устоз-шогирд занжири мустаҳкам бўлиши керак.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Илм бир дарахт бўлса, одоб унинг мевасидир.
2. Олим қайга борса хурмат, нодон қайга борса нафрат кўради.

3. Илм бобида ниманики эшитсанг ёзиб қўй, қоғоз бўлмаса деворга бўлса ҳам ёз! Чунки ёдланган нарсани унитилиши мумкин, ёзилган нарсани эса абадий қолади.

4. Илм эгалланг! Илм – саҳрода дўст, ҳаёт йўлларида – таянч, ёлғизлик дамларида – йўлдош, бахтиёр дақиқаларда – раҳбар, қайғули онларда – мададкор, одамлар орасида – зебу-зийнат, душманларга қарши курашда – қуролдир.

УНИТИЛГАН ХАТО ЁМОНЛИҚДИР

Маълумки, бугунги кунда халқ одобномаси хусусида кўп гапирилаяпти. Одамларни инсоний меҳр-мурувватли бўлишга, унутилаётган урф-одатларимизни тиклашга киришилаяпти. Халқимиз: “Унутилган хато ёмонлик, тузилган хато омонлик белгисидир”, деб тўғри айтган. Тарихда халқимиз устоз-шогирд аъъанасига катта эътибор берган.

Афсуски, кейинги пайтларда бундай “устоз-шогирдлик” аъъанаси бироз унутилиб қолди. Негадир “устоз” мавқеини тушириб юбораётганга ўхшаймиз. Хатто, шу даражага бораёпмизки, ким бизга озгина яхшилик қилса, уни “устоз-устоз”лаб қолаяпмиз. Аслида бу одам устозлик бурчига лойиқ иш қилдимми?! Бунга эътибор бермай қўйдик.

Ҳақиқий устоз ҳеч қачон ўз шогирдлари олдида: “Бу менинг шогирдим”, деб мақтанмайди. Нега? Бунинг сари бор, албатта. Аввалам бор, камтарлик ва эҳтиёткорлик бўлса, иккинчидан – устоз шогирдига ҳамма тажрибаларини ўргатиб бўлмаган, уни ҳали устоз даражасига етказмаган. Бундай ҳолларда устозларни шогирдлари тан олса бас!

Айрим йиғинларда баъзи устозларнинг ўз шогирдларига бир хил муносабатда бўлмаётганлиги тўғрисида гапириб қоладилар. Бу устозлар айрим ҳолларда чин, самимий шогирдларига эмас, балки ўзи сезмаган ҳолда иккиюзламачи, такаббур бўлиб бораётган шогирдларининг

сўзларига лаққа тушадилар. Бу тоифдаги шогирдлар катта ёки кичик йигинларда ўзлари хоҳламаган ҳолда мунофиқона оғзидан бол томиб устозни мақтайдилар, бағрига босиб, кучиб табриклайдилар. **Устоз эса унга ишонади ва хатто таянади ҳам.** Устоз бу гапга ва мақтовларга ишониб, бошқа самимий шогирдларига беўрин дилозорлик қилиб қўяди, натижада, уларнинг обрўларига ҳам зиён етказди. Юқоридаги “шогирдлар” мансаб курсисига ўтириб олишгач, ўз манфаатлари йўлида керак бўлса устозини қоралашдан ҳам тоймайдилар. Кейинчалик устозлар бундай шогирдларидан кўрган зарарларини хатто энг ёмон кишидан ҳам кўрмасликларига ишонч хосил қиладилар. Аммо, унда кеч бўлади! Бундай ҳолни илмий изланишларнинг машаққатли сўқмоқларидан ўтиш жараёнида ҳам учратиш мумкин.

Маълумки, илмнинг машаққатли йўлини танлаган одамдан аввало истеъдод, қолаверса, кучли ирода, чуқур билим ва фидойилик талаб этилади, чунки илм шундай тубсиз бир уммонки, бу уммондан жавохир топиш мушкул.

Фанда янгилик яратиш игна билан қудуқ қазииш билан баробар. Ҳа, илм кишиси бўлиш жуда қийин. **Унда ҳалоллик, поклик ҳукм суриши керак.** Унинг азобини, машаққатини бошидан кечирган одам билади. Фанда янгилик яратган тушунади. Бундай фидойи олимлар халқимиз бахти, келажагидир.

Лекин минг афсуски, кейинги пайтларда илмнинг машаққатли йўлларида энгилгина ўтиб, унвон ва мансабга осонликча эришган шахслар ҳам онда-сонда бўлса-да, учраб туради. Шундай бўлса-да, уларда такаббурлик, манманлик, димоғдорлик, ўзига зеб бериш, устозни менсимаслик каби салбий хислатлар устун туради. Улар ўзларини “устоз” ҳисоблаб, “шогирдлар”ини ҳам энгил-елпи йўлларга ўргатадилар. Шунда унинг “шогирди” илмий иш қилиш ҳеч гап эмас экан-да, ҳамма ҳам шунақа қилиб илмий иш қилар

эканда, деган мутлақо нотўғри хулосага келишлари мумкин. Бунда улар янгилик яратиш “игна билан қудуқ қазиш” билан баробар деган мўътабар сўз қадрини тушириб юборган бўладилар.

Бундай “устозлар” биз қилаётган ишни ҳеч ким фаҳмламайди, деб ўйлайдилар, лекин улар эл назарида аниқ ҳисоб-китоб борлигини унутадилар. Бу сир бир кун эмас, бир кун албатта билинади.

Бундайларнинг ёмон ишларидан яна бири шуки, улар шогирдлари ёзган илмий мақолаларнинг барчасида ҳаммуаллиф бўлишни хоҳлайдилар. Бу, мутлақо нотўғридир. Ҳақиқий устоз ўз шогирдлари истеъдодини обдон ўрганиб, уларга ҳам мустақил йўл очиб бериши лозимдир.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Аввалига биз шогирдларни ўргатамиз, сўнгра ўзимиз улардан ўрганамиз, кимки буни хоҳламас экан, ўз даврида орқада қолади.
2. Агар устоз виждонли бўлса, у ҳамаша зийрак шогирдлигича қолади.
3. Уч хил ўқиш бор: биринчиси, ўқиб тушунмаслик, иккинчиси, ўқиб тушуниш, учинчиси, ўқиш ва хатда ёзилмаган нарсани ҳам англаб етиш.
4. Кўпни билган эмас, керагини билган доно.
5. Кўп тилни билиш- битта қулфга тушадиган бир нечта калитга эга бўлиш деган гап.
6. Адолатсизлик қилган устоздан ҳамма безийди.

БОБОЛАР ХИКМАТИ

Халқимиз асрлар давомида жуда катта ҳаётий тажриба тўплаган, шу тажриба мерос сифатида турли воситалар билан келажак авлодларга ўтиб боради. Мақол ва ҳикматли

сўзлар ана шундай бебаҳо маънавий мерос ҳисобланади. Чунки улар кишиларнинг аклини ўткирлаштиради, нутқини равшан ва таъсирчан қилади, ҳаётда тўғри йўлни танлай билишига, ҳаётий жумбоқлар ва муаммоларни тўғри ечишга ўргатади, турмушнинг жамики катта-кичик масалалари хусусида қимматли маслаҳатлар беради.

“Хикматнома” китобида ёзилишича, инсон насли инсон бўлиб, қўли ишга тили сўзга келиб, бир-бири билан муомала қила бошлабди-ки, бу ажиб, чигал, борлиги сирлардан иборат дунёга яшаш дарсини ўқийди ва то шу кунгача бу дарс тугамаган. **Энг буюк донишмандлар умрларини илму-фанга бағишлаб, жаҳон кезиб, дунё-дунё китоб ўқиб, оламдан кетар чоғи, мен ҳаётдан ҳеч нарса билмай кетмоқдаман, деганлар. Не ажаб, ҳаёт илмини тугалламоққа нафақат бир инсон умри, балки инсонлар умри етмайди.**

Йўл юриб кетаётган **инсофли** одам беҳосдан чуқурликка тойиб кетса, ўрнидан туриб, этак қоқиб кетавермайди. Мен йиқилдим, бошқалар йиқилмасин, деб чуқурни текислаб қўяди, ё бўлмаса, бирорта таёқни суқиб, қара, деган ишора бўлади. **Боболар хикмати ана ўша таёқдир.**

Одамлар бошқаларни ўйлаб бекилган булоқ кўзини очадилар, дарахт экадилар. Мендан кейин дунёга келувчилар ташналик азобини кўрмасинлар, очликдан, офтоб тиғидан қийналмасинлар, дея шундай қиладилар. **Боболар хикмати ана ўша булоқ, ана ўша дарахтдир.**

Одамлар масжид ва мадраса қурадилар, йўл солиб, кўприк қурадилар, меҳмонхоналар тиклайдилар. Улар бу ишларни ўзларидан кейин келувчилар ҳам имонли, илм-маърифатли бўлсинлар, эллар, юртлар ўртасида яхши борди-келдилар бўлсин деб қиладилар. **Боболар хикмати ана ўша йўл, кўприк ва меҳмонхоналардир.**

Хикматли сўзлар, мақоллар биз учун асрларнинг садоси, узок ўтмиш билан ҳамнафаслик хиссини уйғотувчи мангу чақирик, замонлараро кўприқдир.

Хикматли сўзлар, мақоллар номаълум шоирларнинг юрак сатрлари, халқ истеъдодининг масофа билмас шулалари, зулм, ҳақсизлик кўксига санчилувчи адолат тигидир.

Куйида бу борадаги донолар фикрларидан намуналар келтиришни лозим топдим.

1. “Ҳаётин ўтказса, ўрганиб сабоқ,
Устоз ҳам шогирд ҳам, ҳеч бўлмас нўнок.
Тўқиш-йигириш ҳам билим бирладир,
Дунёни топиш ҳам билим бирладир”.

Абдушукур

Балхий

2. “Инсон учун фақат ақлли бўлишни ўзи камлик қилади. Агар у ақлли кишилардан эшитган, билган, кўрган нарсаларини амалда қилса, ёмон нарсалардан ўзини сақласа – шундагина уни ақлли, қўлидан иш келадиган, чиройли одам десанг арзийди”.

Абай

3. “Кўп билиб, ўзини билимдон қилиб кўрсатмаслик – ахлоқий баландликдир. Кам билиб, ўзини билимдон қилиб кўрсатиш касалликдир. Шу касалликни билиб олганимиздан сўнг, биз ундан қутула оламиз”.

Лао-Цзи

4. “Илм тўғрилиқни ҳалолликни, покликни ёқтиради. Бусиз илмли бўлиш қийин.

Ю.А.Отабеков

5. “Илм катта майдон, унда ҳамманинг от суришига имкон бор. Ким олдин жадал кетади – бу истеъдод ва

меҳнатга боғлиқ. Устоз минг ўргатсин, шогирднинг ўзида учкун бўлмаса, у аланга олмайди”.

Б.И.Сойбел

Ўйлаймизки, бу хикматли сўзлар сизни маънавий бойлигингизни янада оширишга ёрдам беради.

ХИКМАТЛАР БЎСТОНИГА САЁҲАТ

Маълумингизким, одоб-ахлоққа оид хикматлар халқимизнинг севиб ва амал қилиб келаётган маънавий озуқаларидан ҳисобланиб келинади.

Асрлардан буён одамларни тўлқинлантириб келаётган ва одоб-ахлоқнинг гултожлари ҳисобланган ҳадисларда: “Хикмат- бу мўмин кишининг йўқотган нарсасидир” дейилади. Демак, ҳар бир мўмин киши хикмат ўрганишга интилиши, битта хикматни ўрганса, йўқотган нарсасини топгандек қувониши зарур. Чунончи, шоир айтганидек:

Гўзаллик дунёси хикмат ичинда,

Лаззатнинг асоси хикмат ичинда,

Бузилган феъл ила айниган хулқнинг,

Энг ўткир давоси хикмат ичинда.

Хикматларда: “Одоб буюк тождир, уни кийганда, қайга борсанг боравер” дейилади. Одобли одамни табибга қиёслашади, у билан суҳбатлашиш кўнгилдаги ғамни кувади. Бунга ишонишингиз учун сизнинг эътиборингизга бир неча хикматни ҳавола этамиз.

Бир, хикматда айтилишича, кишининг қалбида куйидаги бўстонлар бўлар экан:

Биринчиси – илм бўстони, иккинчиси – мулойимлик бўстони, учинчиси – ихлос бўстони, тўртинчиси – камтарлик бўстони, бешинчиси – саҳоват бўстони, олтинчиси – ризо бўстони, еттинчиси- умид бўстони!

Савол туғилади: - Бу бўстонларда нималар бўлади?

Киши равнақ топай деса, аввало, илм бўстониغا киради, у ердаги нодонлик ва жоҳиллик ҳашакларини юлиб ташлайди.

Сўнг мулойимлик бўстониغا киради ва бу бўстонда адоват ва ҳасад тиконлари бўлса, уларни юлиб, узоққа отади.

Сўнг ихлос бўстониغا киради ва бу бўстонда риё ва бадгумонлик ҳашаклари бўлса, уларни юлиб, бўстонни тозалайди. Сўнг камтарлик бўстониغا киради ва бу бўстонда такаббурлик ва мағрурлик ҳашаклари бўлса, уларни ҳам юлиб тозалайди. Ундан сўнг ризо бўстониغا киради ва бу бўстонда манманлик ва қайсарлик тиконлари бўлса, бўстонни улардан холи қилади.

Сўнг умид бўстониغا киради ва бу бўстонда умидсизлик ва тушқунлик тиконлари бўлса, уларни юлиб отади. Мана шуларга эришган инсон ўзини баҳтиёр сезиши мумкин.

Иккинчи ҳикматда қўшнининг ҳақ ҳуқуқлари тўғрисида гап кетади. Қўшнининг ҳақ-ҳуқуқларига қўшнига ҳеч вақт озор бермаслик ва ҳафа қилмаслик, қўшни касал бўлса ундан хол сўраш, бошига мусибат тушса ёрдам қилиш, ғамли ва шодлик кунларида ғам-шодлигига шерик бўлиш, ундан хато ўтса кечириш, аҳли аёлига ёмон кўз билан қарамаслик, бирор ёққа кетса уйдан ҳабардор бўлиб туриш, қўшни қарз сўраса имкон бўлса бериб туриш кабилар киради.

Яна бир ҳикмат дўстликка бағишланади:

Доноларнинг айтишича, дўст уч хил бўлади.

Биринчиси: - “Жон дўст” бўлиб, бундай дўст ҳақиқий ҳисобланади ва ўз дўсти учун жонини ҳам аямайди.

Иккинчиси: - “Тил дўст” бўлиб, у расман тилда дўстлик қилади, аммо бошга бирор кулфат тушса ўзини кўрсатмайди.

Учинчиси: - “Мол дўст” бўлиб, бундай дўст еб-ичиш учунгина дўст бўлади. Пулингиз тугаганда эса қорасини кўрсатмайди.

Бирор кимса билан ҳақиқий дўстлик йўлини тутиш ва суҳбатдош

бўлишда саккизта ҳақ мавжуд бўлиб, уларга тўла амал қилмоқ лозимдир.

Биринчиси мол ҳақи. Сиз ўз мол-мулкингизга қандай эғалик қилсангиз, уларни сарфлашда қанчалик эркин бўлсангиз, дўстларингизни ҳам худди шундай йўл тутишларига имкон берасиз, дўстларингизнинг ишини ва уларни манфаатини ўз манфаатингиздан юқори қўясиз.

Иккинчиси – нафс ҳақи. Бу шундан иборатки, дўстлар бошига иш тушиб, сиздан нарса ёки ёрдам сўраб келмасдан аввал сиз уларнинг хожатини раво қилишга киришасиз.

Учинчиси – тил ҳақи. Дўстга қаттиқ гапирилмайди, унинг айблари юзига солинмайди, камчилиги одамлардан беркитилади, яхшилиги макталади, ёлғон муомала қилинмайди. Унинг шодлиги ва сурурига сабаб бўладиган ҳақ гаплар гапирилади.

Тўртинчиси ҳақ – аъзолар ҳақи. Унинг жисм аъзоларидан бирор ёмонлик ҳосил бўлса, уни кечиради. Бирон ишда узр сўраса ҳам, уни кечиради.

Бешинчиси – вафо ҳақи. Бу дўстлик бобидаги сабот, унга ўлгунча риоя қилишдир. Дўсти ўлгандан кейин эса бу ҳақни уни болаларига ёки дўстларига нисбатан давом эттиришдир.

Олтинчиси – ихлос ҳақи. Бу шундан иборатки, дўст узоқда ёки олдида бўлган пайтлари ҳам бир хилда туради, ўзгармайди, икки ўртада бўлган муҳаббат ва садоқат риоя қилишда заррача нуқсонга йўл қўймайди.

Еттинчиси – йўқлаш ҳақи. Дўстни ўлик ёки тириклигида унинг ўзини ҳам, аёлларини ҳам яхши сўзлар

билан тилга олади. Уларга ҳамиша омад тилайди. Ўзига нимаки яхши нарса тиласа, уларга ҳам қўшиб тилайди.

Саккизинчиси – ўзини тия билиш ҳақи. Бунда такаллуфни умуман тарк этади. Ноўрин такаллуфларга йўл қўймайди. Чунки такаллуф носоз иш бўлиб, унинг ўзини ҳам, дўстларини ҳам қийнайди ва ноқулай аҳволга солиб қўяди.

Юқоридаги ҳикматлардан ҳар бир оқил ва оқила инсон ўзи учун ижобий ҳулосалар чиқарса, унинг оиласида тинчлик доимо барқарор бўлиб, умри узок бўлади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ёмонлик бўлса ҳам ҳар қандай инсон,
Тарбия малҳамин сурткин ўша он.
Илонни кўрдингми, бошин силашса,
Заҳридан эл учун бермоқда дармон.
2. Элнинг дарди билан куйсагина жон,
Ўша жон эгаси – ҳақиқий инсон.
Нонга бок, тандирга ўзини ёкқач,
Уни олқишлайди, ойнаи жаҳон.
3. Зўр кулфат соғлиқдан жудо бўлишлик,
Ё фарзанд доғида адо бўлишлик.
Ҳаммаси ёмону, аммо ёмони,
Ватани туриб, ватангадо бўлишлик.

ҲАДИС ИЛМИНИНГ СУЛТОНИ ҲАҚИДА РИВОЯТЛАР

Маълумингизким, узок тарихга эга бўлган ўзбек халқи таълим-тарбияга оид бой меросга эга. Биз жаҳон маънавияти ҳазинасини бойитган Имом Ал-Бухорий, Ат-

Термизий, Аҳмад Ал-Фарғоний, Муҳаммад Ал-Хоразмий, Абу Райхон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Баҳовуддин Нақшбанд, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур Мирзодек улуғ алломалар меросхўримиз. Биз бу инсонлар меросини, маънавий сарчашмаларини чуқур ўрганиб, эҳтиёт қилиб, бойитиб, улар ёққан чироқларини янада мунаввар этмоғимиз даркор. Шу боисдан улуғ инсон – имом Ал-Бухорийга бағишланган бир қанча ибратли ривоятлар маълумки, уни билиб қўйиш фойдадан холи бўлмаса керак деган умидда сиз ҳурматли китобхонларга уларни ҳавола этмоқдаман.

Имом Ал-Бухорий норасидалик пайтидаёқ илохий иноят унга эътиборни қаратган экан.

Ривоят қилишларича, Имом Ал-Бухорийнинг кўзи кўр бўлиб қолган экан. Онаси туну-кун Аллоҳга илтижо қилиб, унга шифо сўраб экан.

Кунларнинг бирида онаси тушида Иброҳим алайҳиссаломни кўрибди. У киши дебди: “Эй аёл, тур энди, оху-нолаларингни бас қил, сен Аллоҳдан болангга шифо беришини астойдил, чин юракдан тилаган эдинг, парвардигор фарзандинг кўзларига нурни қайтариб берди”.

Тонг отгач, она қараса, ҳақиқатдан ҳам фарзанди ҳовлида ўйнаб юрган экан. Шундан эътиборан Имом Ал-Бухорий ҳадис илмига бутун умрини бағишлаган экан.

Иккинчи бор ривоятда айтилишича Имом Ал-Бухорийнинг отаси ўз замонасининг катта олими бўлиш билан бирга, тақводор ҳам бўлган экан. У вафоти олдидан: “Менинг молларимга ҳаром ва шубҳали бирор дирҳамнинг аралашганини билмайман” – деган экан. Имом Ал-Бухорий ҳалол лукма еб вояга етган экан. Шунинг учун “Унга отасининг фазилатлари (илм, дин ва тақводорлик) мерос бўлган” дейилади.

Яна бир ривоятда Аллоҳ унга онгли қалбни, кучли ёдлаш қобилиятини, ўткир зеҳни ато этган экан, дейилади.

У 9-10 ёшлардаёқ 70000 ҳадисни тартибли тарзда ёд олган экан. У бирон бир китобга назар ташлашининг ўзидаёқ уни ёдлаб олар экан.

Кейинги ривоятда айтилишича, унинг ўзи шундай деган экан: “Мен 1080 одамдан ҳадисларни ўргандим. Ҳадис излаб бормаган ислом диёрлари жуда кам қолган бўлса керак. Ҳадис айтиб берганлар ичида ҳадис соҳиби бўлмагани йўқ. Мен ҳадисларни “имон - сўз ва амалдир” деганлардангина ёзиб олдим”. Айтишларича, бу ҳадис асарини Имом Ал-Бухорийнинг ўзидан 70000 киши тинглаган экан.

Кейинги ривоятда Ибн-Исмоил қуйидагича ҳикоя қилади: “Имом Ал-Бухорий дарс тинглашдан биздан ажралиб турарди. У дарс пайтида бир неча кун қоғоз ва қаламсиз дарсга келди. Биз ҳаммамиз ҳадисларни домла айтганидек дафтаримизга ёзиб олардик. Биз ундан нега ёзмаяпсан, деб кунда сўрар эдик. У индамас эди. 16 кундан сўнг, у: “Жуда кўп марта нега ёзмаяпсан, деб сўраяпсизлар, қани, сизлар ёзганлирингизни кўрсатинглари” – дебди. Сўнг у бизнинг ёзувларимизни кўриб, 16 кун давомида биз ёзиб олган 15000 ҳадисни ёддан айтиб берди. Кейинчалик ёзганларимизни тўғри ёки нотўғрилигини, уни ёдлаб олганига солиштириб, билиб оладиган бўлдик”.

Дарҳақиқат, маърифат аҳли унга ёшлигиданоқ ҳадис эшитиш учун эргашиб юришар экан.

Яна бир ривоятда айтилишича, ҳадис соҳиблари тўпланиб, 100 та ҳадисни олибдилар-да, уларни матнларини ҳам, саналарини ҳам аралаштириб юбориб, 10 кишига бўлиб берибдилар. Мажлисда Боғдод ва Хуросонликлар ҳам йиғилишган экан. Тайинланган ҳар 10 кишидан бири Ал-Бухорийдан чалкаштирилган ҳадислардан сўрай бошлабди. Ал-Бухорий уларга “билмайман” деб жавоб бера бошлабди. Мажлисда ўтирганлар бир-бирига қараб, бу одам ҳамма нарсани билиб туриб, атайин билмайман, деб жавоб

бераяпти, десалар, бошқа бирлари уни билмасликда айблабдилар.

Ал-Бухорий уларнинг саволлари тугаганлигини билгач, кейин бирма-бир ҳар 10 кишига, сиз биринчи ҳадисингизни “бундай” дедингиз, унинг тўғриси “мана бундай бўлади”, деб ҳар бир матнни ўз иснодига, ҳар бир иснодини эса ўз матнига тушириб берган экан. Шундан сўнг аҳли мажлис унинг фозиллигини тан олган экан.

Ривоят қилишларича, Имом Ал-Бухорий жисми озгин, ўрта бўйли бўлган экан. Айтишларича, у бир кунда 2 ёки 3 дона бодом еб ҳам кифояланган экан.

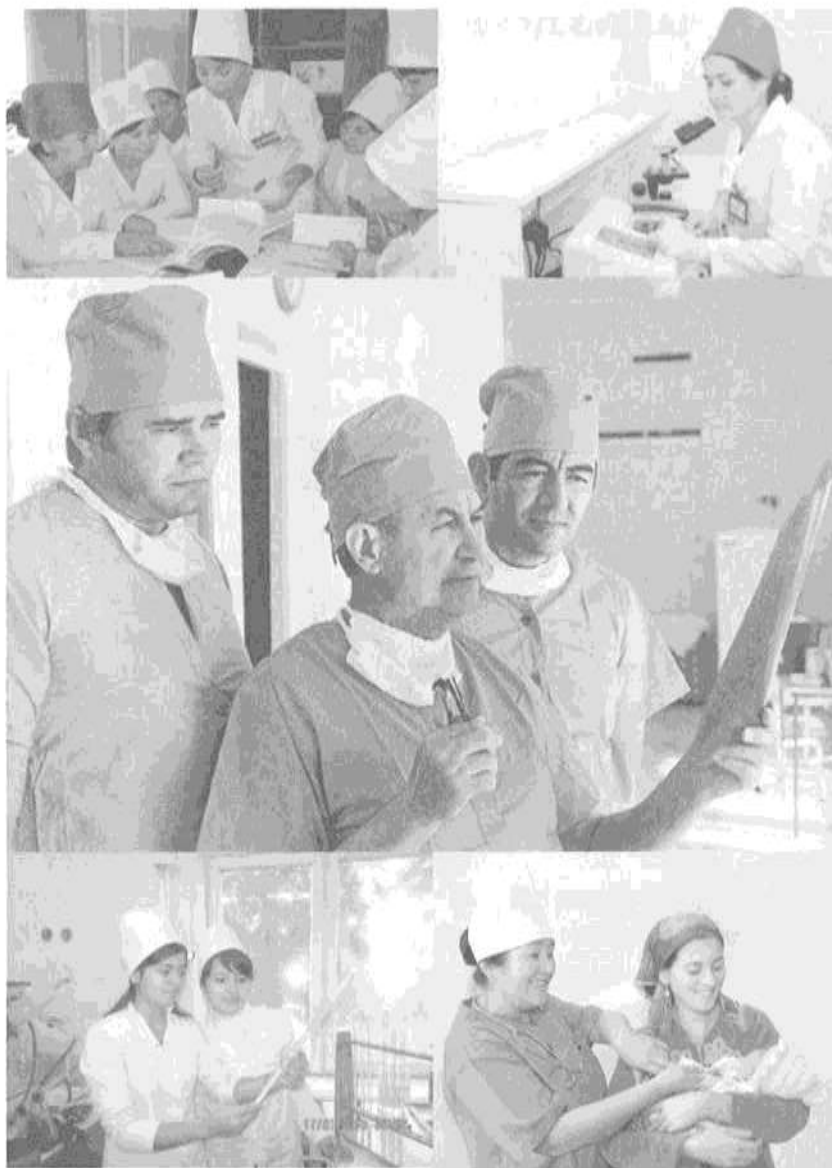
Кейинги ривоятда айтилишича, бир куни Имом Ал-Бухорий пешин номозини ўқиб, кейин нафл намозини ўқийди. Намоз тугагандан сўнг кўйлагини кўтариб, ёнидаги одамга: “Қаранг-чи баданимда бирон нарса борми?” – дейди. Ҳалиги одам қараса, бир ари унинг 17 жойини чақибди, таналари илжираб кетибди. Шунда: “Нега ари биринчи бор чакқанда, намозни бузақолмадингиз?” – деб сўраганда, у: “мен шундай сурани ўқиётган эдимки, уни тамомига етказишга қарор қилдим” – деб жавоб берган ва Куръон Каримни қандай улуғлаш кераклигини намойиш этган экан.

Кўрдингизми, биргина алломамиз ҳаётига оид бир нечта ривоят бизни сабр-тоқатга, ёрқин келажакка умид билан қарашга, саҳоватликка, ҳалолликка, ўткир зехнли бўлишга, камтарликка, соғлом турмуш тарзини шакллантиришга, эътиқодли, одобли бўлишга чорлаяпти.

Бизнинг қонимизда ана шундай буюк зотлар қони оқар экан, бизда фаровон ва гўзал ҳаёт яратиш учун бекиёс имконимиз бор. Буюк ватанамиз – Ўзбекистонимизнинг келажаги порлоқ давлат бўлишлиги ҳақиқатдир.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Инсон шарафининг ривожини – адаб,
Қадри қимматининг гултожини – адаб.
Балою қазодан омон сақловчи,
Қалқону восита, иложи – адаб.
2. Адаб билан инсон иззат топади,
Обрўю, шарафу хизмат топади.
Адаб соҳибила сўзлашган киши,
Рухига дармону, қувват топади.
3. Хомтақдан ҳар бир тоқ камолга етур,
Барги ҳаво олиб, шамолга етур.
Хомтақ қилинмаса инсон феъли ҳам,
Ғовлаб кетиб, охир заволи етур.

VI – ШИФОКОР МАЊНАВИЯТИ

ШИФОКОРГА ХОС ФАЗИЛАТЛАР

Дунёда мутахассисликлар кўп. Шулардан бири шифокорликдир. Ҳозирги шароит социал-иқтисодий тараққиётни янада жадаллаштиришни талаб қилмоқда. Бу эса инсон омилига бевосита боғлиқдир. Инсон омили кишиларнинг ахлоқи, одоби, маданияти, онглилиги, интизоми, меҳнатсеварлиги каби фазилатлари билан узвий боғлиқдир.

Шу боис, Президентимиз И.А.Каримов “Биз соғлом авлодни тарбиялаб вояга етказишимиз керак. Соғлом киши деганда фақат жисмонан соғломликни эмас, балки шарқона ахлоқ-одоб ва умумбашарий ғоялар руҳида камол топган инсонни тушунамиз”, деб кўп бора такрорлайдилар.

Тиббиёт касбини эгаллайман деган инсон бир қанча одамийлик фазилатларини ўзида мужассамлаштирган бўлиши лозимдир.

Булар қандай фазилатлар? Шифокор сўзининг ҳар бир ҳарфига урғу берсак, шифокорга хос фазилатларнинг кўпчилигини билиб олишимиз мумкин.

Шифокор ширинсухан, шижоаткор, шафқатли, шукрона айтиб яшайдиган инсон бўлмоғи лозим.

Бир фозилдан: “Қайси фазилат – энг яхши фазилат саналади?”, деб сўрасалар, у: “Кулар юзли, ширин сўзли, хушмуомалали бўлиш”, деб жавоб берган экан. Шифокорда шу фазилатлар бўлмоғи жуда зарур.

Беморга энг биринчи даво, бу – ширин сўз. Унинг ўрнини беҳисоб дори-дармонлар ҳам боса олмайди. Ширин сўз беморни кайфиятини кўтаради, соғайишига бўлган ишончини оширади.

Мутафаккир шоир Алишер Навоий: “Шифокор, мулойим сўзли ва бемор кўнглини кўтарувчи, андишали, хушфеъл бўлмоғи керак”, деган. У шижоатли, шафқатли табибни пайғамбар Исога ўхшатади. “Исонинг иши жонни

дуо билан танга киритиш бўлса, табибнинг иши тандан чиқмоқчи бўлган жонни даво билан чиқармасликдир. Бундай шифокорнинг юзи бир хаста кўнгилда севимлидир, сўзи эса, беморлар жонига ёқимлидир. Унинг ҳар бир нафаси беморларга даво, ҳар бир қадами эса, хасталарга шифодир”, дейди.

Аллома Абу Али Ибн Сино “Шоир тилни амри бўлганидек, табиб баданнинг шоҳидир. Табибнинг вазифаси хастани даволаш, у ким бўлишидан, қандай масҳабга, динга мансублигидан қатъи назар, ёшми-қари, эркакми-аёл, ўғилми-қиз, барибир касал, уни оёққа тургазиши, дардига шифо бериши, ўзгаларга бегона ёки хирс кўзи билан қарамаслиги, хаста қиз бўлса, ўз қизини, ўғил бўлса, ўз ўғлини, аёл бўлса ўз онасини, эркак бўлса ўз отаси, иниси, акасини кўраётгандек бўлиши шарт. Хастага ширин сўз, хушхулқ, хушмуомала билан ёндошмоғи, унинг дардини ўзининг дарди деб билмоғи, оғриси оғриб, йиғласа йиғлаб, инграса инграб даволаши керак. Аммо, сўкинса сўкинмаслиги, додласа додламаслиги, ёмон кўнгилга бормаслиги керак”, деган экан.

Шуни унутмаслик керакки, шифокор ўзининг ширин каломи билан бемор билан биринчи мулоқотдан сўнг, унда соғайиб кетишга ишонч, умид алангаларини ёқа олсагина, у яхши шифокор бўла олади. Шу боис ҳам XVIII-аср олими Ф.Волтер: “Соғайишга ишонч – ярим соғайиш демакдир”, деган бўлса, В.М.Бехтерев “Врач суҳбатидан сўнг, бемор ўзини енгил хис қилмаса у врач эмас”, деб уқтиради.

Шифокор илмли, ихлосли, иродали, ҳар ишда илғор, инсонпарвар, интизомли, иқтидорли, бўлиши керак. Шифокор шу хислатларни ўзида мужассамлаштирган бўлиши керак. У ўқув даргоҳида олган билимини уни битиргандан сўнг ҳам доимо тўлдириб бориши керак. Ҳисоб-китобларга кўра, инсонлар ўртасида учрайдиган касалликларнинг сони ўн мингдан, хасталик белгилари эса

юз мингдан зиёд экан. Бундан ташқари, ҳар йили дунёда касалликларга қарши минглаб дорилар ишлаб чиқарилади. Буларни шифокорлик пайтида турли адабиётлар, журналлар ва айрим бошқа манбалардан фойдаланган ҳолда ўрганиб бориш керак.

Машхур клиницист ва олим, академик В.Х.Василенко ёш шифокорларга қарата: “Шифокор одоблигининг асоси – чуқур билимдир. У бошқа ҳар қандай мутахассисдан фарқли ўлароқ, ўз соҳасининг энг сўнгги ютуқларидан хабардор бўлиши зарурдир. Масалан, яқиндагина адабиётда баён этилган касалликнинг кечиш хусусиятлари, янги диагностик усуллари, янги дори-дармонларидан беҳабар қолиш беморнинг соғлиғи учун жиддий таъсир этувчи салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Бизнинг ишимизда лоқайдликка йўл қўйиб бўлмайди. Беморни ҳафа қилиш, ёш болани ҳафа қилиш билан тенг”, дейди.

Машхур тиббиёт тарихчиси М.К.Кузьмин ўзининг 1978 йилда Чоп этган “Тиббиёт тарихи” китобида талабаларнинг “Врач қандай бўлиши керак?”, деган саволга берган бир нечта жавобларини келтиради. Жумладан, бир талаба: “Ўз касбини ҳақиқатдан севадиган, одамларга меҳр-муҳаббат қўйган, ҳар доим уларни хурсанд ва қувнаб туришларини истаган билимли кишиларгина врачлик фаолиятини танлайдилар”, деган бўлса, бошқа бир талаба: “билимли инсонларгина шифокор бўлишга ҳақли”, деган экан.

Шифокор билимсиз бўлишга ҳаққи йўқ. Билмаслик айб эмас, билишни истамаслик айбдир.

Ўрта аср Шарқ тиббиётининг кўзга кўринган вакилларида Абу Бакр Ар Розийнинг таъкидлашича, шифокор даволаш билан банд бўлиб қолмасдан, тиббиётга оид адабиётларни ҳам ўқиб бориши керак. У: “Минглаб шифокорлар, эҳтимол, минг йилдирки тиббиётни такомиллаштириш устида меҳнат қилиб келганлар. Шунинг учун ҳам уларнинг асарларини ўқиб, мазмунига тушуниб

етишга интилган киши, минг йил давомида беморларни даволаб келгандан кўра, ўзининг озгина умри давомида кўпроқ нарсани кашф этади”, дейди. Буюк ҳаким фақат ўқиш эмас, балки ўқилган нарсани мушоҳада қилиш, танқидий баҳо бериш, булар натижасида йиғилган билим, тажрибадан беморларни даволашда фойдаланиш кераклигини ҳам таъкидлайди.

Ҳақиқий, ўз касбини севган шифокор ҳар бир ишни ихлос билан бошлаб, ирода билан охирига етказади. Ёзувчи Максим Горький: “Ирода барча дори-дармонлардан кўра кўпроқ наф беради”, деган экан.

Демак, билимли шифокоргина эл хурматига сазовор бўла олади.

Шифокор ўз касбига фидойи, фаҳм-фаросатли бўлиши керак. Инсоннинг табиати қизиқ. Одамлар борки, бировнинг ғам ташвишини, бошига тушиб турган мусибатини кўриб, заррача ҳам пинагини бузмайдилар. Лекин, бахтимизга орамизда ўзгалар учун жонини фидо этаётганлар ҳам кўп. Бахтсизни қутқарай деб, ўзини сувга ташлаганлар, ўтга урганлар озмунчами? Бировни дардини олай деб, ўлим билан юзма-юз келган шифокорларнинг фидойиликлари ҳам ана шундай жасоратлардан асло қолишмайди.

Шифокор ҳар доим, ҳар қандай шароитда ҳам даволашнинг имконият ва чораларини излаб топа олади. Фидойи шифокорда бирор касалликни юқтириб олиш ҳавфи ҳам, ўзига зарар етиш тахликаси ҳам бўлмайди. Башариятни энг дахшатли дардлардан ҳалос этаман деб, ўзларига касалликни юқтириб, вафот этган шифокорлар озмунчами?

Одесса шаҳрилик врач – эпидемиолог С.С.Андреевский 1837 йили куйдирги касаллигини ўзига юқтириб, бу касалликни юқумли табиатли эканлигини кўрсатиб берган. Профессор Г.Н.Минх тошма ва қайталама тиф касалликларини келиб чиқиш сабабларини ўрганмоқ

мақсадида бемор қонини ўз териси остига юборган. Ўлат касаллиги бўйича мутахассис Д.К.Заболотний ва таниқли бактериолог И.А.Деминскийлар ўлат касаллигини ўрганиш жараёнида ўзларига ўпка ўлатини юқтириб, вафот этганлар.

Нобель мукофоти лауреати, япон олими Ночуги ҳам Африкада сариқ иситма касаллиги сабабини аниқлаш жараёнида бу касалликни ўзига юқтириб, вафот этган. Бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин.

Шифохонага тушиб қолган беморни кўп ҳолларда руҳи тушган бўлади. Уни соғайиб кетишига ишонч пайдо қилдириш тиббиёт ходимининг бурчидир. Шундай қилиш керакки, бемор ҳар томондан ўзига ғамхўрлик қилинаётганлигини шоҳиди бўлсин. Шифокорнинг очик чеҳраси – беморнинг соғайиши демакдир.

“Врачлик касби – жасорат, бу касб фидойиликни, қалб ва фикр софлигини талаб қилади”, деган экан А.П.Чехов.

Ҳар қандай шароитда ҳам бемор олдида туриш, ҳеч кимдан ва ҳеч қачон ўз ёрдамини аямаслик – фидойи шифокор табиатига хосдир.

Шифокор одобли, оқил, олийжаноб инсон бўлмоғи лозим. Аҳлоқ маданияти – инсон маданиятининг таркибий ва ажралмас қисмидир. Унга одоб сақлаш қоидалари яъни, муомала ва мулозамат нормалари, хушмуомалалик, меҳнатда ва ҳаётда ўз вақтида тартибга сола билиш, гигиена ва саломатлик қоидаларига амал қилиш, бошқалар олдида ўзини тута билиш, имо-ишора ва тана ҳаракати қоидаларига амал қилиш, сўраганда тўғри, равшан гапира олиш, ўз фикрларини қисқа аниқ ифодалаш ва бошқалар киради.

Абу Али Ибн Сино: “Аҳлоқ – ҳар бир киши учун ўз-ўзини идора қилиш илмидир”, деб таъриф берган.

Ҳадиси шарифда: “Сизлар одамларни молу-дунёларингиз билан мамнун қила олмайсизлар, балки очик юз ва яхши хулқларингиз билан миннатдор қилишингиз мумкин”, дейилган бўлса, буюк аллома Абу Наср Фаробий:

“Дарахтнинг етуклиги унинг меваси билан бўлганидек, инсоннинг барча ҳислатлари ахлоқ билан белгиланади”, деган экан.

Инсондаги гўзаллик, табиат ато этган гўзалликдан ташқари, энг яхши хулқ атворни, энг яхши фазилатларни ўзида мужассамлаштирган одамийликдир. Қадимги Юнон табиблари томонидан тартибга солинган Гиппократ қасамёдида: “Шифокор юксак ахлоқ эгаси, бўлиши, қалби пок, виждони соф бўлиши керак”, дейилган. Шу боис бўлса керак, ҳалқимизда: “Олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин” деган нақл юради.

Инсон одамийлик илмини ҳаётдан ўрганмоқ лозим. У хулқи зебо, маданиятли, фаҳм-фаросатли инсонларнинг муомала маданиятини, ўзини одамлар орасида қандай тутишини ва одоб сақлашини, сўз талаффузини, умуман кишилар билан мулоқотда фойдаланаётган хилма хил гўзал муомала воситаларини ўрганиш, улардан ижобий фойдаланиши керак.

Одобли инсонлар самимий ва олийжаноб бўладилар. Улар ўзларининг бутун кучлари, билимларини жамият учун, халқ учун бахшида этадилар. Одобли инсонларнинг хислатларидан яна бири хушмуомалаликдир. Хушмуомалалилик атрофдаги барча кишиларни хурмат қилиш, уларнинг қилаётган ишларига ўнгайлик туғдиришга интилишдир. Донолар айтганидек: “Хушмуомалаликдан улуғлик, қаноатдан роҳат, ислоҳдан муҳаббат пайдо бўлади”. Хушфеъл кишилар билан ҳамсухбат бўлганда кўнгиллар ёзилади, дарди пайсал топади.

Инсонлар руҳиятига ижобий таъсир қилиш мақсадида устозим Ўзбекистон фан арбоби, профессор С.Ю.Турсунов билан бирга беморлар кўригида уларга хадеб бемор-бемор деявермай, ая, опа, ака, ука, амаки, ота каби сўзлар билан мурожаат қилган маъкул деб ўйлаймиз. Яна „Касаллик тарихи“ни „Саломатлик кундалиги“ деб атасак тўғри

бўлармикан, деган фикрни билдирмоқчимиз. Бунга сиз, азиз шифокор, нима дейсиз?

Яна синчковлик ва зийраклик ҳар қандай соҳадаги шифокор учун айириб бўлмас фазилатлардир.

Шу ўринда Эрон ривоятларидан бирини эътиборингизга ҳавола этамиз.

Буюк аллома, Абу Али Ибн Сино Хамадон шаҳрига борибди. Шаҳарда мусофирхона бўлмагани учун ҳамкасб табиблардан бирининг уйини топиб кирибди. Табиб беморларни кўриб ўтирган экан

- Сизда ишим бор эди, - дебди Ибн Сино табибга.

- Беморларни жўнатиб юборай, кейин гаплашамиз, - дебди табиб.

Абу Али Ибн Сино бир чеккага чўкиб, табибнинг касал кўришини кузатиб ўтирибди. Табиб навбатда турган хотинини чакириб, томирини кўргач:

- Қатик ичибмидингиз, - деб сўрабди.

- Ҳа, ичган эдим, - деб жавоб берибди хотин.

- Табибнинг бемор томирини ушлаб, қатик ичганини аниқлаши Ибн Синони ҳайрон қолдирибди.

Табиб хотиннинг афтига қараб, саволни давом эттирибди:

- Уйларингизни эшиги кун чиқишга қараганми?

- Ҳа.

- Кеча хўроз палов еганмидинглар?

- Ҳа.

Табиб аллақандай муолажаларни айтиб, хотинни жўнатиб юборибди. Бошқа беморларни ҳам худди шу алфозда кўрибди.

Абу Али Ибн Сино табибнинг билимига қойил қолибди.

Беморларнинг ҳаммасини жўнатиб юборгач, табиб Абу Али Ибн Синога:

- Қани меҳмон, энди гаплашайлик. Хўш, хизмат? – дебди.

Абу Али Ибн Сино табибнинг ёнига ўтираркан, катта бир китобга кўзи тушибди.

- Бу китоб “Ал-қонун”ку, - дебди.

- Сиз Абу Али Ибн Синомисиз? – саволга савол билан жавоб қилибди табиб.

Абу Али Ибн Синонинг ҳайрати зиёда бўлибди. Бир нафас сукут қилиб ўтиргандан кейин, табибга дебди.

- Сизнинг табобатдаги маҳоратингиз мени қойил қолдирди. Бемор томирини ушлаб, унинг қатик ичганини қандай билиш мумкинлигига ақлим бовар қилмайди.

- Бу ерда ҳайрон қоладиган ҳеч гап йўқ, - дебди табиб, - қарасам, хотиннинг енгига қатик томган экан. Шунга қараб “Қатик ичганмидингиз?”, -деб сўрадим. У “Ҳа, ичган эдим”, деди. Талаффузидан маълум бўлдики, у маҳаллий яҳудий экан. Шаҳримиздаги барча яҳудийларнинг эшиклари кун чиқар томонга қараган бўлади. Бу саволим ҳам тасдиқлангандан кейин, уни маҳаллий яҳудий эканлигига тўла ишонч ҳосил қилдим. Уларнинг ҳаммасини шанба куни хўроз палов ейиши маълум. Беморга руҳан таъсириمنى ўтказгач, унга арзимаган бир муолажаларни айтдим. Бунинг учун унча катта табиб бўлишнинг ҳожати йўқ.

Абу Али Ибн Сино кулиб туриб:

- Хўш, менинг Абу Али Ибн Сино эканимни қаёқдан билдингиз? – деб сўрабди.

- Манави китобни сотиб олганимга анча вақт бўлди, - дебди табиб, - уни менга табобатдан таълимот деган эдилар, лекин араб тилида ёзилгани учун тишим ўтмади. Китобни бир қарашдаёқ таниган инсон уни ёзган кишининг ўзи бўлса керак, деган тусмол билан “Сиз Абу Али Ибн Синомисиз? – деб сўрадим”, деб жавоб берган экан.

Кўрдингизми, синчковлик, зийраклик бу табибга қанча муваффақият олиб келди, беморни унга нисбатан ихлоси

ошди. Шифокорга ихлос бор жойда, беморга шифо осон топилади.

Камтарлик, комиллик – шифокорга хос ҳислатдир. Камтар шахс бошқалардан ўзини устун қўймайди, ўзига бино қўйиб, сохта шуҳрат кетидан қувмайди, мақтанчоқлик қилмайди, ютуқлардан эсанкирамайди, мағлубиятдан эса ўзини йўқотмайди.

Бир донишманддан: “Қандай қилиб илмнинг энг юқори чўққисига чиқдинг?” деб сўрасалар, у: “Билмаган, тушунмаган нарсамни олимдан ҳам, оддий кишидан ҳам, каттадан ҳам, кичикдан ҳам сўрадим. Бу тўғрида уялмадим, номус қилмадим, ўзимни юқори тутиб, такаббурлик қилмадим”, деган экан.

Инсоннинг камтарлиги пинҳона бўлади, тилда айтилмайди, балки инсонлар билан муомалада, хатти ҳаракатларида намоён бўлади. Камтарликни ўзига пеша қилган одам халқ ҳурматига сазовор, бахт-саодат унга доим ёр бўлади. Камтарликни ўзига “либос” қилиб олган инсонлар ҳаётдаги энг яхши, соф виждонли кишилар бўлиб, ҳар қандай шароитда, ҳар қандай лавозимда тўғри ва ҳаққоний йўл тутадилар, тўғри сўзлаб, тўғри юрадилар, олийжаноб, раҳм-шафқатли бўладилар, ҳамма ишни саранжом-саришта бажарадилар, ёлғон-яшикка йўл қўймайдилар.

Шифокор яна ораста, озодаликка риоя қиладиган шахс бўлиши керак. Беморни ўраб турган муҳит – палата шинам ва осойишта бўлиши керак. Шифокор эғнидаги озода, дазмолланган ҳалат ва қалпоқча, ораста кийиниш беморда яхши кайфият пайдо қилдиради ва ўзи даволанаётган жойга нисбатан ҳурмат ошади.

Шифокор ўз вазифасини бажараётган пайтда ҳеч қандай сунъийликка ва ясан тусанга зеб бериши керак эмас. Зеро бемор шифокордан зебу зийнат эмас, балки дардига даво

кутади, холос. Эркак ҳам, аёл ҳам ўзига хос кийингани маъкул.

Шифохонадаги ҳар хил ёзувлар, алвонлар, ҳикматли сўзлар бемор руҳиятига катта таъсир қилишини ҳам унутмаслик керак. Бу борада бир воқеани эслатишни лозим топдик. Хамадон шаҳрида Абу Али Ибн Сино ташаббуси билан беморлар даволанаётган жой қурилади. У қурилиб бўлгач, Хамадон шаҳри ҳокими Шамс ал-Давл уни “Касалхона” деб номлаймиз, дебди. Шунда Абу Али Ибн Сино мулойимлик билан эътироз билдириб: “Касалхона” сўзи беморларни бу ерда ётиб, тузалишига салбий таъсир кўрсатади. Уни “Шифохона” деб атасак, беморларда шифо топиб кетаман деган ишонч пайдо бўлади, бу ҳол беморларни тезда даволашига имкон яратади”, деб ўз таклифини хонга ишонтира олган экан ва шундан кейин бу қурилишга “Шифохона” номи берилган экан.

Кўрдингизми, неча минг йиллар аввал ҳам беморлар қалбига озор бермасликка, унинг руҳиятини кўтаришга ҳаракат қилинган экан.

Шифокор инсонларга раҳмдил, меҳр-шафқатли бўлиши, ростгўйликни, режа асосида иш кўришликни ўзига одат қилган бўлиши керак.

Юқоридаги шифокорга хос ижобий фазилатлар ўрта ва кичик тиббиёт ходимлари (ҳамшира ва энагалар) учун ҳам тегишлидир. Улар беморларни даволашда шифокорнинг асосий ёрдамчилари бўладилар.

Ҳамшира ўзининг бутун иш кунини беморлар ўртасида ўтказди. Энг кийин ва оғир шароитларда у шифокор билан ёнма-ён туради, шунинг учун ҳам бемор ҳаётини асраб қолишда, даволашда унинг хиссаси шифокорникидан кам бўлмайди. Ҳамшира хушмуомала бўлиши, шошмай ва ҳовлиқмай ишлаши лозим. Уни беморлар билан турли мавзуларда суҳбатлашишига тўғри келади. Шу боис, ҳамширанинг маданий савияси, нутки, дунёқараши, билими

катта аҳамият касб этади. Ҳамширалар гўёки осуда ва унчалик сезиларсиз кундалик меҳнатлари билан чинакам жасорат кўрсатадилар.

Бемор шифохонада даволанибгина қолмай, парваришга ҳам мухтож бўлади. Худди шу парваришда энагалар хизмати беқиёсдир. Улар ҳам кун давомида беморларга қараш, уларни жойлаштириш, ўрин-кўрпасини тузатиш, кийим-бошини алмаштириб туриш, тувак тутиш, грелкаларни, муз солинган резина халталарни тайёрлаб бериш, хонани йиғиштириб, уни озода сақлаш, ҳавосини алмаштириш, беморларга овқат тарқатиш ва ҳоказо вазифаларни бажарадилар. Улар беморнинг руҳий ҳолатини яхши тушунишлари, беморга нисбатан меҳрибон ва ҳайрихоҳ бўлишлари лозим. Умуман олганда, ҳозирги кунда энагаларни кичик тиббиёт ҳамшираси деб аташ керак, деганлари мутлақо тўғри.

Врач, ҳамшира, энаганинг беморларни даволашда аҳиллик, яқдиллик билан қилган ишлари, бу жуда катта кучдир. Врачнинг ҳамшира ва энагага берадиган ҳар қандай танбеҳини бемор ёки унинг қариндошлари олдида юз беришига асло йўл қўймаслик керак. Камчиликларни бартараф қилиш хусусида ўзаро ҳурматни сақлай билиш лозим. Ўзаро ҳурмат, бир-бирини тушуна билиш, хушмуомалалик бутун жамоага сингиб кетиши зарур.

Беморга самимий муносабатда бўлиш, кўнгилни кўтарувчи бир икки оғиз сўз, соғийишга ишонч уйғотиш – булар ҳаммаси ҳозирги кунда даволаш – профилактик воситалари ҳазинасидан ўрин олиб келиши керак.

Эрамининг V асрида ижод қилган юнон ҳакими Гиппократ (Букрот) ўша даврлардаёқ: “Қаерда инсонлар севилса, ўша ерда тиббиёт санъати ардоқланади” деганлиги ҳам бежиз эмасдир.

Гиппократ: “Шифокор тиббиётга донишмандликни олиб кириши, файласуф бўлиши лозим. Файласуф ҳам, шифокор

ҳам ҳалоллик, номуслилик, яхши ном, кўнгил хотиржамлиги, бамани нутқ, амалий ҳаётда керакли ва фойдали нарсаларни билиш, улуғ қалб эгаси бўлиш каби ҳислатларга эга бўлиши керак”, деб таъкидлайди.

Қадимий ҳинд манбаларида шифокорларга нисбатан қаттиқ талаблар қўйилган. Шифокор дўстларига ва хатто душманларига нисбатан ҳам ҳаққоний бўлиши, оилавий сирни муқаддас билиб, тилини тия билиши керак.

Киши ота-онасига, дўсти, устози олдида кўрқиши мумкин. Лекин у шифокор ҳузурига борганда ҳеч қандай ҳавф-ҳатарни сезмаслиги керак. Зеро, шифокор беморга ўзининг ота-онаси, дўсти ва устозидан кўра меҳр ва диққат эътибор билан қараши керак. Ҳақим беморлар учун – ота, соғлом кишиларга дўст, бемор дарддан ҳалос бўлиб, саломатлиги тикланганларга эса, у посбондир. Яхши шифокор бўлиш хато қилмасликда эмас, балки ўз хатосига жиддий ёндошиб, уни бўйнига олишда ва тузатишдадир.

Шифокорлар беморни тарбиялаш ҳам уларнинг ўз вазифаларига киришини унутмасликлари керак. Беморни нотўғри ҳаёт кечириш тарзини ўзгартириши кераклигига, зарарли одатлардан воз кечишига ишонтириш, муттасил равишда, охиста даволаниш мумкинлигини билдириш, ўз-ўзини даволаш ҳаракатларидан воз кечтириш – бу касалликка қарши курашда беморнинг ўзининг фаол ёрдамчиси, иттифоқчисига айлантириш демакдир.

Тиббиётнинг ўқиб-ўрганиш осон эмас. Шунинг учун ҳам бу соҳани танлаган ҳар бир инсон уни тиришқоқлик билан муттасил равишда эгаллайди. Ақлли, моҳир шифокор ҳеч қачон ҳамкасбларига ғайирлик қилмайди, уларнинг обрўсига путур етказмайди. Бошқаларни менсимай, “ўзим биламан” деб даво қилмайди. Илмда ундан ҳам юқори зотлар борлигини унутмайди. Касбга садоқатли ҳалол ва беморларга меҳр-шафқатли, илмли бўлган шифокор ҳар қандай дардга даво топа олади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Шифокорнинг аввал кўзи шифоли,
Қолаверса, очик юзи шифоли.
Шифо учун дори-дармондан ҳам,
Икки оғиз ширин сўзи шифоли.
2. Табибнинг бағрида бир неча ҳислат,
Бўлмоғи вожибдир, эй олий ҳиммат.
Насихат қилгучи бўлсин одамга,
Гуноҳин кечирсин, қўямасин ғамга.
Бачкана ҳазилу, кулгудан қочсин,
Қадри, эътибори кам бўлмай ошсин.
Каттаю-кичikka бўлсин меҳрибон,
Сўзи тўғри бўлсин, ахлоқи омон.
Ифвогар бўлмасин, кибрдан қочсин,
Ширин сўзлар ила оғзини очсин.
3. Шифокордан минг марта яхши кайфият тилаб
килинади, чунки, у инжиқ, қайсар хаста билан иш кўради.
4. Моҳир жарроҳда бургутнинг кўзи, шернинг юраги,
аёлнинг кўли бўлиши керак.
5. Шифокор доим хизматга тайёр туриши, тажрибали ва
виждонан пок бўлиши зарур.
6. Нўноқ ёзувчи, чала рассом, истеъдодсиз артист
бўлиши мумкин, аммо ёмон шифокор бўлиш асло мумкин
эмас. Бу – жиноят.
7. Шифокорнинг бемор хузурида пайдо бўлиши, унинг
биргина ширин каломи, беморни дарддан тезроқ фориг
бўлишига ёрдам беради.
8. Табибнинг юзи – касалнинг кўнглига маҳбуб, сўзи –
беморнинг жонига марғуб, нафаси – дармонсиз,
нимжонларга даво, қадами беморларга шифодир. Унинг
кўриниши беморларга нажот бағишлайди, берган шарбати,
дори-дармони оби-ҳаёт демақдир.

ШИФОКОРГА ЁТ ФАЗИЛАТЛАР

Инсоннинг қалбига йўл топиб, улар дардига малҳам бўладиган касб – бу шифокорлик касбидир.

Биз юкорида шифокорга хос фазилатлар ҳақида сўз юритдик.

Шуларга амал қилган шифокорларимизнинг кўпчилиги ўзларининг чуқур билимлари, халол меҳнатлари билан эл оғзига тушиб, уларнинг ҳурматларига сазовор бўлаётганликларини кўриб қувонасан киши. Лекин шу билан бирга айрим шифокорларнинг беморлар дардини тўлақонли эшитмай, улар билан яхши муомалада бўлмай, шошма-шошарликка йўл қўйиб, уларни текширишга етарли вақт топмай, улар ишончини қозона олмаётганликларини гувоҳи ҳам бўлмоқдамиз. Натижада рўзнома ва ойнома саҳифаларида айрим шифокорларнинг айбловчи мақолаларини ўқиб қоламиз. Биз ўйлаймизки, бу шифокорларда касбга садоқат, фидойилик, сабр-тоқатлилик каби фазилатлар етишмайди. Уларда шифокорнинг ҳар бир қабулида, ҳар бир ёзувида, инсон ҳаёти, унинг оила аъзолари, қариндош-уруғларининг гам-ташвишлари турганлиги хисси кўринмайди.

Шифокор қўпол бўлишга ҳаққи йўқ. Дейлик, аҳволи унча оғир бўлмаган беморга турли ноёб дориларни бериб, ширин сўзимизни дариг тутайлик. Бемор, аввало, шифокор яхши гап айтмаяпти, демак тузалмас эканман, деган ҳаёлга боради, унда рухий безовталаниш, рухий емирилиш бошланиб, аҳволи беш-баттар ёмонлашади. Агар, бунинг аксича, оғир беморга дори-дармонлар бериш билан бирга, ширин ва мулойим сўзлаб, унинг кўнглини кўтарилса, унда хатто ҳали тиббиётга маълум бўлмаган ҳимоя нукталари ҳам ишга тушиб, тузалиб кетиши осонлашади. Бу ҳолатларни ҳаётда тез-тез кузатамиз.

Сўз билан чиндан ҳам жонга оро кириши, лекин беихтиёр оғзидан чиққан кўпол, бемаъни сўз тузатиб бўлмайдиган даражада инсонга зиён келтириши мумкин.

Юрак хасталигидан ўлиб қоламан шекилли, деб кўрқаётган, жуда серҳадик одамни бир тасаввур қилинг. Агар шифокор шу беморни юрагини эшитиб, бор йўғи бир хўрсиниб қўйса, бас: шундан кейин ўша беморга ҳеч қандай дори-дармон наф бермаслиги мумкин.

Яна бу тўғрида, А.С.Пушкиннинг шахсий шифокори бир беморни сўз билан ўлдириб қўйганини эслаш кифоядир. Шифокор жон бераётган А.С.Пушкин ёнидан эндигина уйига келган экан. Шу пайт уни бошқа бир беморни кўриб қўйишга чақиришибди. У беморни кўриб бўлгач, бемор аранг бошини кўтариб: “айтингчи доктор, менда тузалишга умид борми, тузалиб кетармикинман?”, деб сўрабди. “Ҳеч умид йўқ, деб жавоб берибди доктор. Нима бўпти, ҳаммамиз ҳам бир куни ўламиз, отахон. Ана, Пушкиндай улуг шоир ҳам кўзини юмиб кетаяптику, эшитаяпсизми? Пушкин-а! Сиз билан биз ҳам энди ўлиб кетаверсак бўлаверади”.

Шу сўздан сўнг бемор инграб, бошини ёстикка ташлабди ва А.С.Пушкин билан бир кунда, деярли бир соатда вафот этган экан. Мазкур ҳолда шифокор ўзини йўқотиб, ўз бурчини бузган. Кўраяпсизми, ҳалкимизни: “Сўз кулдиради, сўз ўлдиради”, деган нақли бежиз эмас экан.

Шу ўринда шифокор деонтологияси муаммоларидан бири бўлган – “**Ятрогения**” ҳақида сўз юритмоқ жоиздир. Ятрогения – бу врачнинг ёки ўрта ва кичик тиббиёт ходимининг ношуд суҳбати, ножўя кўрсатмалари, кўпол ҳатти-ҳаракатлари, билимсизлиги, лоқайдлиги ёки бир ёмон сўз билан беморда пайдо бўладиган янги касалликдир. Бу ҳолат тиббиёт ходимларидан ичида ўз деонтологик бурчларини тўла тушуниб етмайдиганлар борлигидан

далолат беради. Бундайлар шифокорлик шаънига доғ тушурадилар. Шунда беморларнинг тиббиёт ходимларидан ишончи қочиб, дардларига давони бошқа, тиббиётдан беҳабар инсонлардан аҳтаришга тушадилар.

Шу ерда яна бир нақлни келтиришни жоиз деб билдим.

Нақл қилишларича, кунларнинг бирида Лукмони ҳаким кўчада кетаётган экан. Қараса, сал олдинда бораётган бир қиз бот-бот туфлармиш. Буни кўрган ҳаким қизнинг орқасидан қорама-қора бораверибди. Ниҳоят, қиз бир уйга кирибди. Унинг кетидан етиб борган Лукмони ҳаким дарвозани таққиллатибди. Дарвозадан бир мўйсафид чиқиб ҳакимни танибди ва эҳтиром билан уйга таклиф этибди. Гап орасида Лукмони ҳаким мўйсафидга:

- Қизингиз бедаво дардга чалинибди, афсуски муолажанинг иложи йўқ, дебди.

Ҳакимнинг бу сўзларини ҳалиги қиз эшик орасида эшитиб турган экан. Бирдан қизнинг юраги дук-дук уриб, қалтираб йиқилибди ва хушдан кетибди. Хуллас шу бир оғиз сўз оқибатида қиз қаттиқ дардга гирифтор бўлиб, оламдан ўтибди.

... Кунларнинг бирида қизнинг отаси Лукмони ҳакимни учратиб қолади. Шунда ота:

- Таксир, қизим бедаво дардга чалинганини қандай билган эдингиз? – деб сўрайди.

-Қизингиз кўчада туриб, бот-бот қон туфлаганини кўрган эдим, - деб жавоб қилади Лукмони ҳаким.

- Бу жавобни эшитган чол ўз пешонасига битта уради. Кейин сал ўзига келгач:

- Эҳ аттанг, қизим ўша куни шотут еб эди, сиз кўрган туфурги шотут шарбатику! – дебди.

Шунда Лукмони ҳаким чол олдида тиз чўкиб, узр сўрабди:

- Сиз менга ва биздан сўнги авлодларга унитилмас сабоқ бердингиз. Бир сўз билан соппа-соғ одамни ўлдириш ёки аксинча беморни оёққа тургизиш юбориш мумкин экан.

Шифокорни лоқайдлиги, бепарволиги, қўполлиги, интизом ва бурчига содиқ бўлмаслиги ўта нохуш оқибатларга олиб келади.

Шуни унутмаслик керакки, шифокор беморни ўргана бошлаган биринчи пайтлардаёқ, бемор ҳам шифокорни ўргана бошлайди. Шифокорнинг сўзлаган сўзидан, унинг одобидан, уни қандай инсон эканлигини, мартабасини билиб олса бўлади. Агар шифокор, бемор қалбидан жой ололса, унда бемор шифокорга ихлос қўяди ва касалликка қарши курашишда унинг иттифоқчисига айланади.

Сухбат чоғида шифокор беморнинг ҳар бир сўзини, диққат билан тинглаши, ундан ўзи учун керакли хулосалар чиқара билиши лозим.

Бемор сўзларига эътиборсизлик, ўзини алахситиб, турли қоғозларни ёзиб ўтириш, шифокор обрўсини туширади ва беморнинг унга бўлган ишончини йўқотади. Бу нарса беморда шифокорга нисбатан ҳурматсизлик ва аччиғланиш кайфиятини туғдиради.

Ўзингиз ўйлаб кўринг, не-не умидлар билан шифокор хузурига келган бемор уйқусизликдан шикоят қилса-ю, шифокор бошқа ишлар билан машғул бўлиб, унинг шикоятига эътибор бермай: “Тушингизда нима кўраяпсиз?” деб турса, бемор бу шифокорнинг унинг дардига даво бўлишига қандай ишонсин. Уйқусизликдан шикоят қилган инсон, қандай туш кўриши мумкин?

Такаббурлик шифокорга ёт фазилатдир. Шу ўринда сиз азиз ўқувчим, куйидаги ривоятга бир эътибор беринг-а:

Фалакнинг гардиши билан стол устида керосин лампа электр лампа билан учрашиб қолишибди. Керосин лампа кўп умр кўрган, электр лампа эса унга нибатан жуда ёш экан. Бекор турмай, улар ўзаро сухбат бошлашибди.

- Яша, ўғлим. Доимо соғ-саломат бўл, дебди керосин лампа электр лампага караб.

- Раҳмат! Фақат марра бизники, ота! Шундай эмасми? – деб такаббуруна жавоб берибди электр лампа.

- Албатта, марра сеники, ўғлим, лекин масала шундаки, аввало, марра абадий ходиса эмас, балки саноксиз, кўп марралардан иборат. Шунинг учун гафлатда колма.

- Мана, сиз қариб қолдингиз, мен эса сизнинг маррангиздан ўтиб кетдим, шунинг ўзи мен учун ютуқ.

- Кеккайма, ўғлим! Одоб ва камтарликни унутма! Агар ҳақиқатни билишни истасанг, маррадан ўтишингга мен замин тайёрлаб берган эдим, буни унутганга ўхшайсан. Ўз вақтида менинг ёруғимда не-не олимлар, улуғ зотлар ижод этганлар. Демак, сенинг эришган муваффақиятингда билиб қўйки, менинг ҳам хиссам бор!

Ажабо, худди шу пайт кучланиш пасайиб, ярқираб турган электр лампанинг симлари қизариб қолибди. Шундай бўлсада, керосин лампа синиклик, камтарлик билан, уни ҳижолатдан чиқаришга ҳаракат қилиб, дебди: - Баракалла, ўғлим, бу қизаришинг, сенда ҳаё борлигидан далолат беради. Бу яхши фазилят!

- Раҳмат ота!

- Иккинчи томондан, ёшлик гурури сендаги шиддат ва қувватдан гувоҳлик бермоқда. Агар бу қувватни тўғри, оқилона сарф қилсанг, шубҳасиз, ажойиб ютуқларга эришасан. Акс ҳолда, бутунлай куйиб, ишга яроксиз бўлиб қолганингни ўзинг ҳам сезмай қоласан, ўғлим.

Ибратли ҳикоя, шундай эмасми? Ҳаётнинг сабоқлари гоят даражада ҳикматли, бебаҳо, қонунлари эса мураккабдир. Ҳолбуки, буни баъзи кимсалар енгилтаклик билан ечмоқчи бўладилар.

Минглаб йиллар давомида ҳаётда синалган ҳалол меҳнат йўли тургани ҳолда баъзилар нотўғри ҳаракатлар ила “муваффақият” қозонмоққа уринадилар.

“Муваффақият” қозонганлар оғушида такаббурлик хасталигини юктириб, дўст-душманнинг, яхши-ёмоннинг фарқига бормай кўядилар. Шубҳа йўқки, эрта ёки кеч бундай баландпарвоз совун кўпигидай йўқ бўлиб кетади.

Шифокор билимсиз бўлишга ҳаққи йўқ.

Америка Кўшма Штатларида тиббиёт билим масканларини битириб чиқувчиларга уч хил диплом берилар экан. 3-баҳога битирганларга сарик, 4-баҳога битирганларга кўк ва 5-баҳога битирганларга кизил. Ҳар бир хонадон эшигига, шу хонадонда 3 ёки 4 ёки 5 га битирган шифокор яшайди деб, уни фамилияси ва исми кўрсатилар экан. Энди ўйлаб қаранг, тиббиёт хизмати пуллик бўлгандан кейин ким ўз оила аъзолари ва яқинларини 3-баҳога битирган шифокорга кўрсатади?

Ўзбекистон Соғлиқни Сақлаш Вазирлигини кўрсатмасига биноан, бемор шифохона ва поликлиникада шифокорни танлаш ҳуқуқига эга. Бу масканларда бир шифокорга кўп бемор мурожаат этиб, даволанса, иккинчисига кам бемор келса, иккинчи шифокор ўз-ўзидан ишдан кетишга мажбур бўлади. Бу ҳаёт тақозоси.

Бизнингча, бўлажак шифокорлар ўқув даргоҳларида 3-баҳога ўқишларига ҳақлари йўқ бўлиши керак. Чунки инсон ўзи учун энг катта бойлик бўлган саломатлигини кимга ишониб топшириши керак?

Шифокор беморлар манфаатини ҳамма нарсадан юқори кўйиб, керак бўлса уялмай ўзидан малакалироқ шифокорга маслаҳат сўраб, мурожаат қилишга интилмас экан, у ҳеч қачон муваффақиятга эришолмайди.

Шифокорнинг эл-суяр ва қадрли мутахассис сифатида шаклланиши учун унда учта ҳосият – тиббий билим, тиббий маҳорат, шифокор фикри бўлиши шартдир. Дарҳақиқат, ҳақиқий шифокор бўлиш учун, табобат илмининг билимдони, хатто маҳоратли, фикри теран мутахассис бўлишининг ўзи кифоя эмас. Шифокор ахлоқан камолатга

эришган, ҳамиша бурчига садоқатли, яхшилик қилишга интилувчи, одамларнинг дардига малҳам қўя олувчи, юқори маданиятли зиёли бўлмоғи лозим. Шифокор ўз хатолари учун фақат қонун олдидагина эмас, ўз виждони олдида ҳам жавобгардир.

Инсондаги гўзаллик – бу табиат ато қилган хусн-жамолдан ташқари, энг яхши ҳулқ-атворини, энг яхши фазилатларини ўзида мужассамлаштирган одамийликдан ҳам иборатдир.

Бу борада, ёзувчи Мирзакалон Исмоилий “Сен ҳар қанча ясаниб-тусанмагин, ҳар қанча бўянмагин, турли-туман тақинчоқлар тақмагин, бари-бир инсоний фазилатинг бўлмаса – сен хунуксан, сен жирканчсан, сен маънавий ногиронсан! Билиб қўй, сенга инсон хуснини берадиган, номингни бевоғ сақлайдиган нарса, юзингга суртган бўёқлар, қуюшқондан чиқиб кетган бачкана кийимлар, турли зебу-зийнатлар эмас, йўқ асло, булар эмас! Сенга бу хуснни чиройли одоб, ахлоқ, маданият, яхши фазилат беради” – деган эди. Бундай гўзаллик инсон ҳаётлигида ҳам, ҳаётдан кўз юмганидан кейин ҳам ўз холича қолаверади.

Шифокорнинг **лоқайдлиги, бепарволиги** кечириб бўлмас ҳолдир.

Бундан бир неча йил аввал, қишлоқ врачлик пунктларининг бирида бўлганимда шифокор ҳузурига бир бемор аёл кириб келди. Шифокор унга дабдурустан: “Лабораторияда бўлиб, қон ва сийдик анализини топширдингизми?” – деб сўраб қолди. Бемор шифокор ҳузурига биринчи бор келаётганлигини айтиб, “Йўқ” – деб жавоб берди. Шунда шифокор “Боринг анализ топшириб, кейин келинг!” – деб буюрди. Бемор хонадан чиқиб кетди.

Қабулига кирган иккинчи бемордан: “Нимага шикоят қиласиз?” – деган эди. У “Юрагим бот-бот ўйнапти” – деди. Беморни текширмай, “Боринг, ЭКГ қилдириб, келинг!” – деб, чиқариб юборди.

Мен шифокордан “Ахир бу беморлар қабулингизга биринчи бор келган бўлса, сиз улардан нима мақсадда келганини, дардини суриштириб, обдон текшириб кўрмадингиз-ку, балки ҳеч қандай анализга, ЭКГга ҳожат йўқдир” – дедим. У бўлса бамайлиҳотир “Барибир, кўргандан кейин ҳам лабораторияга, ЭКГга жўнатаман-да, ундан кўра шулар билан келса осон бўлади” - деб жавоб берди.

Шу мулоқотдан сўнг, шифокордан нажот излаб келган беморларни шу шифокорга нисбатан ишончлари қоладими?

Ёки бошқа бир мисол: шифохоналарда даволаш ишларига бағишланган йиғилишларда беморларнинг касаллик тарихлари айрим шифокорлар томонидан сифатсиз ёзилаётганлиги, беморлар етарли даражада текширилмаётганлиги, уларга нисбатан қўпол муомалада бўлаётганлигини эшитиб қоламиз.

Бу салбий ҳолатларга сабаб нима? Илмимиз ёки вақтимиз етишмайдими? Устозлар яхши таълим беролмаяптиларми? Йўқ, бизнингча айрим шифокорларда касбга садоқат етишмайди.

Бу борада бир воқеани эътиборингизга ҳавола қиламиз.

Вилоят клиника шифохонасидаги ички касалликлар бўлимида узоқ йиллардан бери бир аёл бош энага бўлиб ишлаб келарди. У касбига меҳр қўйганлиги учун бўлса керак, кўп вақтини беморлар орасида ўтказарди. Бир куни у шифокорлар хонасига кириб “Бир палатадаги янги келган бемор миокард инфаркти касалига чалинганга ўхшайди, лекин у ётмай, дахлизда юрибди, палата шифокори бошқа ташхис қўйганга ўхшайди, бир хабар олиб қўйсанглар” деб қолди. Биз дарҳол беморни текшириб кўрдик. Дарҳақиқат, беморга ташхис аниқ қўйилмаган бўлиб, аслини унда миокард инфаркти касаллиги бор экан. Бу касаллик атипик формада кечаётган экан.

Кўраяпсизми, беморга тўғри ташхис қўйилишида энаганинг синчковлиги катта ёрдам берди, фалокатнинг олди олинди. Бемор шифохонадан шифо топиб кетди.

Ақлли, мохир шифокор ҳеч қачон ўз биродарлирига нисбатан ғайирлик қилмайди, уларнинг обрўсига путур етказмайди.

Шифокор хизматида ширинзабонлик муҳим ўрин эгаллайди. Инсон асабининг қирғичи ҳам тил, мўмиёси ҳам тил, шундай экан, ҳар бир гапни аввало фикр дошқозонида яхшилаб пишириб, сўнгра тил дастурхонини узатилса яхши бўлади.

Ёлғончилик, хушомадгўйлик, лаганбардонлик, манманлик, шифокорга ёт фазилатлардир.

Ёлғончилик, одатда мақтанчоқ, ҳеч қандай ишнинг уддасидан чиқа олмайдиган кишиларга, хасадгўйларга хосдир. Ёлғончилик инсонликка доғ туширади. Ёлғончи маълум вақтгача ўз мақсадига эришиши мумкин. Аммо, бу муваффақият вақтинчалик бўлиб, тез вақт ичида унинг шармандаси чиқади. Шунинг учун ҳалқимизда “Ёлғоннинг умри қисқа”, деган нақл бор.

Хушомадгўйлик – энг қадимий ва энг ярамас иллатдир. Хушомадгўй одамларнинг қуроли – ёлғондир.

Лаганбардор шахс учун мансаб – ниқобдир. У ўз мақсадига етишиш учун ҳамма нарсани қилишга тайёр, бунинг учун ҳеч нарсадан қайтмайди.

Мансабга эришгач, ҳар қандай ташаббусни бўғади. Лаганбардор шахслар – мунофиқ бўладилар. Мунофиқлик эса фирибгарликка ундайди. Фирибгар – муттаҳам, разил бўлади. Разил кишилар эса – разолатдан жиноятга йўл оладилар.

Манманлик-кибр-ҳаводан пайдо бўладиган ёмон ҳулқлардан биридир. Манманлик ҳам – заифликни билдиради. Манманлик, такаббурлик оқибати заволдур. Кибр-ҳаволи кишилар ўзларини “доно”, “ақлли”

Нафс жilовига эрк бериш ҳам манманликни келтириб чиқаради. Мол-дунёси кўплар, бой-бадавлатлар, мансабдорлар орасида манманлар, кибру-ҳаволилар кўпроқ учрайдилар. Улар ўз манфаатлари йўлида ҳамма нарсани ўз қаричлари билан ўлчайдилар ва атрофдагиларга жабр ўтказадилар.

Расулulloҳ: “Кимки ўзини камтарона тутса, унинг мартабасини Аллоҳ юқори қилур. Кимки такаббурилик қилса, Аллоҳ уни хор этур”, деганлар.

Бу фоний дунёда ҳеч кимнинг манманлик қилишига ҳожат йўқ. Ҳамма нарса ўткинчи, вақтинчалик ва синов – имтиҳон учун берилган.

Тамагирлик- шифокорга ёт фазилат бўлмоғи лозим. Лекин ҳаётда ўз виждонини унитиб, бу касбни топтаётган ноинсоф шифокорларга ҳам дуч келасан. Баъзан кишилардан: “У шифокор ўзига фойда орттиришга ишончи комил бўлса, бемор ёнидан силжимамайди, ернинг тагидан бўлса ҳам керакли дорини топади. Хатто ҳамшираларга ҳам ишонмай қолади, уколни ҳам ўзи қилади. Пул учун ўзини ўтга ҳам, сувга ҳам уради”, деган сўзларни эшитасан. Очиғини айтсак, шифокорлар орасида инсоннинг энг оғир лаҳзаларидан фойдаланиб қоладиган виждонсизлар ҳам йўқ эмас. Тасаввур қилинг-а, ўлим ёқасида сизга термулиб ётган бемор жонига нажот бериш ўрнига унинг чўнтагига, пулига кўз олайтирсангиз. Бу эскича олганда ҳам, янгича олганда ҳам – кечирилмас гуноҳку. Бу қаллобнинг тақдири тиббиёт билан боғлиқлигига ҳижолат чекасан киши. Негаки бирники мингга, мингники туманга татийди.

Таъмагир шахс ўз орзуларини рўёбга чиқариш учун турли қабихликлардан қайтмайди, ёлғон гапиради, ёлғон гапни исботлаш учун ёлғон қасамлар ичади. Ҳар хил хийлаларни ўйлаб топади ва ҳаром ейди.

Мана шундай олғирлар туфайли тиббиётнинг покиза номига доғ тушади. Аммо тиббиёт олами оқ халатдаги бу

доғларни ювишга қудрати етадиган кучга эга. Бу куч иймон-эйтиқоди бутун, эртами, кечми, уйдаи, меҳмонхонадами огоҳлантирувчи хабар эшитди дегунча халатни елкасига ташлаб югуриб келадиган, соатлаб ўлим билан олишадиган шифокорлардир. Унинг уйқусиз тунлари ҳисобига бемор иккинчи бор ҳаёт юзини кўради.

Ҳалоллик иймон асосидир. Демак, жисмимиз, руҳимиз соғлом бўлиши учун, биринчи навбатда, риск-насибамиз ҳалол бўлмоғи шарт.

Бурч худди виждон каби маънавият тоифаларидан бири саналади ва уни қисман ёки ярим-ёрти ҳолда адо этиш мумкин эмас. Агар инсон бурч юкини ўзидан соқит қилар экан, нафақат фойдасиз мавжудот бўлиб қолади, балки ўз ҳулқ-атворининг барқарорлигидан ҳам сўзсиз айрилади, иккига бўлиниб, охир-оқибат ўз муҳолифига айланади.

Кўп йиғинларда одамларнинг “Сизнинг касбингиз – шифокорлик касби жуда улуг, инсонпарвар касб”, - деганларини эшитамиз. Дарҳақиқат, шундай! Бирок инсонни касб эмас, балки инсон касбни гўзал қилади.

Ҳулоса қилиб шуни айтиш керакки, ҳар бир киши яхши ҳулққа эга бўлиши учун ёмон ҳулқларнинг зарарини билиб олмоғи, улардан огоҳ бўлмоғи зарур.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Такаббурликни қилма дилга пеша,
Тавозъу айла ҳар кимга ҳамиша.
Бошоқ бошин кўтарди гердайиб, боқ:
Бошин узди, туширди ерга ўрок.
2. Ҳар кимса борига қаноат қилса,
Ажабланма, тушмас бировга иши.
Юрагида кимни таъма бўлмаса,
Ҳеч кимсадан бўлмас, кўрқув ташвиши!

3. Нафсини тиймаса, киши бўлур хор,
Нафс уни қилади, кўча-кўйда зор.
4. Нафски ақлга бўйсунса агар,
Иқбол дарахтидан мева ер киши.
Ақлдан зиёда бўлса агар нафс,
Одамнинг кунма-кун ортар ташвиши.
5. Ҳар ким таъма йўлин тутса агар пеш,
Оқибат бир куни бўлғувси дарвеш!
6. Одамларга ҳурмат кўзи билан боқмоқ ва раҳм кўзи
билан қарамоқ- ақллилик ва донолик белгисидур.
7. Одобли одам табибга ўхшайди, у билан
суҳбатлашиш кўнгилдаги ғамни ювади.

ТИББИЁТ ФИДОЙИСИ

Андижон Давлат тиббиёт институтининг собиқ ректори, устоз профессор Ю.О.Отабеков Ўзбекистон соғлиқни сақлаш жонкуярларидан бири, атоқли педагог, тиббиёт тарихини яхши билган инсон эди.

Яқинда биз Ю.О.Отабековнинг 1981 йилда чоп этишга тайёрлаган монографиясининг биринчи вариантини кўриб қолдик.

Бу монографияга муаллиф “Тошкент шаҳридаги соғлиқни сақлашнинг 100 йиллик тарихи (1859-1959 йиллар)” деб ном берибди.

Юсуф Отабекович уни ёзишда Тошкентдаги тарих музейи, Туркистон генерал-губернатори канцелярияси ҳужжатлари, Тошкентга ўша пайтлари келган рус врачлари ҳақида ёзилган очерклар, газета хабарлари, Соғлиқни сақлаш Вазирлиги коллегияси баённомалари, шаҳар ва

Республика статистика марказлари хужжатларидан кенг фойдаланган.

Бу хужжатлар – ўз йўлида. Лекин биз, Ю.О.Отабековни Ўзбекистонда тиббиёт қай тарзда ривожланганлигини ўз кўзи билан кўрган инсон деб ҳам биламиз.

Монография бир нечта боблардан иборат бўлиб, унда Ўзбекистонда чор Россияси истилосидан аввалги, Октябр тўнтаришигача, ундан кейинги ҳамда II жаҳон уруши ва урушдан кейинги беш йилликлар давридаги тиббиёт тарихи батафсил баён этилган.

Биз мамлакатимиз ўтмишидаги тиббиёт ҳолатини Ю.О.Отабеков қандай баён қилгани хусусида қисқача тўхталмоқчимиз. Зеро бундан хабардор бўлган шифокор, бугунги кун қадрига етади.

Ўша даврларда беморларни кўпинча тиббиётдан етарли маълумотлари бўлмаган, ўзларини **табиб** деб атаган шахслар даволашга киришганлар. Айрим табиблар синиқлик билан шуғулланганлар. Беморларни табиблардан ташқари **эшон ва муллалар** ҳам даволашга уринганлар. Улар беморларни ўқиб даволаганлар. Булардан ташқари, **“қайтармачи”** деган ном олган одамлар ҳам беморларни даволаш ишига бел боғлаганлар. Улар “қайтарма” учун арик сувини ичишни ва унда ювинишни тавсия этганлар

Айрим муллалар парча қоғозларга, чинни, пиёлаларга ёзувлар ёзиб, уларни сувда эритиб, сувини ичишни тавсия этганлар.

Даволашнинг яна бир усули **“Тумор”** тиқиб юриш бўлган. Айрим холларда ипни бир неча жойидан тугиб, беморларга беришган. Бундан Ўрта Осиёда кўпроқ безгакни даволаш ва олдини олиш учун фойдаланишган.

Яна беморларни даволашда **кинна солувчилар** ҳам иштирок этганлар.

Аста-секин табиблар ичидан касалликларни аниқловчи ва унинг башоратини айтиб берувчилар пайдо бўлишган.

Буларни “Фолбин” деб атаганлар. Булар майда тошларга қараб фол очганлар. Кейинчалик бу ишларга пархонлар ҳам қўшилишган. Ўша даврда беморларни яна бахшилар ҳам даволашга киришганлар. Улар беморларни даволаш учун қўй, эчки ёки хўроз қонини беморнинг юзи, таналарига суркаб қўйиб, унинг атрофида айланиб юриб ўқиганлар.

Ўша даврларда беморлар улуғ жойларга сиғиниш билан ҳам даволанганлар. Ўзбекистонда қўк йўтални, сўнгални, бодни, асаб касалликларни, бел ва бош оғриқларини даволайдиган жойлар бўлган.

Масалан, Бибихоним мадрасасига фарзанд кўрмаганлар, Ўшдаги Сулаймон ота тоғига бош ва бел оғриғи борлар борганлар.

Ўша даврларда хомиладор аёлларни туғдириш масаласи ҳам жуда оғир аҳволда бўлганлигига Ю.О.Отабеков алоҳида тўхталиб ўтади.

Бу масалани хомиладорларни туғдиришдан хабардор бўлган аёллар хал қилганлар. Уларни мома ёки доя-она деб атаганлар. Кўпчилик туғруқлар аёл ўлими билан тугаган.

Хомиладор аёлларни туғдириш уй шароитида амалга оширилган. Уйда пақир хажмида чуқур кавланиб, унга ҳар хил матолар ташланган, сўнг аёлни шу чуқур устида ўтирган ҳолда ушлаб туришган. Туғилган чақалоқ шу чуқурга тушган. Гўдакни чуқурдан олишиб, унинг киндигини иккита тош орасига олиб, тошни тошга уриб кесганлар. Туғаётган аёл шу чуқур устида йўлдош тушгунга қадар ўтирган. Туғилган чақалоқни бир неча ойлаб чўмилтирмаганлар.

Агар хомиладор аёлда патологик хомиладорлик гумон қилинса, унда доялар беморни одеялга ўхшаган матога ўраб, уй ичида айлантирганлар, қорнини эзганлар. Бу кўпинча хомиладорнинг ўлими билан тугаган. Агар бу ҳолда бола туғилиб, эсон-омон қолса, онани янги туғилган чақалоқ

билан эмас, балки ўзининг соғ қолгани билан табриклаганлар.

Монографиянинг охириги бобида 1859 йилдаги бу ахвол юз йилдан сўнг, яъни 1959 йилда қай даражада ижобий томонга ўзгарганлигини чуқур таҳлил қилиб берилган.

Бу монографияни ўқиган ҳар бир инсон Ю.Отабековнинг тиббиёт тарихини Ўзбекистонда энг яхши биладиган инсонлардан эканлиги ва унинг 1959 йил ҳолатига келишида унинг ҳам хизматлари катталигини чуқур англайди.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Илм бобида ниманики эшитсанг, ёзиб қўй. Қоғоз бўлмаса деворга бўлса ҳам ёз! Чунки ёдланган нарса унитилиши мумкин, ёзилган нарса эса абадий қолади.

2. Агар инсондан дунёда биронта китоб ёки иморат қолса, у тириклар қатори йўқланади ва ундай киши вафот этган деб ҳисобланмайди.

ЎРТА ОСИЁДА ТИБ ИЛМИ

Ўрта Осиёда тиб илми узоқ тарихга эга. Унинг бошланғич даври тош даврига тўғри келади. У аста-секин, йиллар, асрлар давомида тараққий этиб бориб, илмий тиббиёт шаклига 900-йиллардагина эришди. Шу пайтларда Ўрта Осиёда халқ таниган табиб, олимлар етиша бошлаган эди.

Ана шулардан бири, 856 йили Эроннинг Рай шаҳрида туғилиб, ўсган ва маълум бир даврларда Бухоро шаҳрида ижод қилган **Абу Бакр ар-Розийдир**. У ёшлигидан адабиётга, санъатга, математикага, астрономияга, кимёга, фалсафага қизиққан. Тиббиётни ўрганишга эса 30 ёш атрофида эканлигида қизиққан. Лекин тез орада элга

таниқли табиб бўлиб етишган. У Гиппократ, Гален, Карнелия, Цельс асарлари билан таниш бўлган.

Абу Бакр ар-Розий тиб илми бўйича 56 та, табиат бўйича 33 та, мантик бўйича 7 та, математика ва астрономия бўйича 10 та ва бошқа фанлар бўйича ҳам кўплаб, жами 184 та асар ёзиб қолдирган.

Шулардан “Мансурга бағишланган тиббий китоб”, “Чечак ва қизамиқ ҳақида китоб”, “Ал-Ховий” каби асарлар ар-Розийнинг энг катта ва муҳим тиббий асарларидандир.

Ар-Розийнинг **“Касалликлар тарихи”** деб аталмиш рисоласи диққатга сазовордир. Бундан 1000 йил муқаддам ар-Розий томонидан тузилган касалликлар тарихи бу борада ҳозирги замон касалликлар тарихидан кам фарқ қилади.

Ар-Розий ҳам касалликлар тарихини паспорт қисмига, бемор шикоятларига, касаллик белгиларининг ривожига катта аҳамият берган.

Ҳозирда тўла ишонч билан айтиш мумкинки, касалликлар тарихини қандай ёзишни илк **асосчиси Абу Бакр ар-Розий** бўлган. Устоз ар-Розийнинг таржимаи ҳоли, ижоди ва дунёқараши унинг шогирдлари қайд қилган 700 дан ортиқ касалликлар тарихининг тадқиқоти, таржимаси ва унга ёзилган изоҳларда ойдинлашган.

Ар-Розий тиббиётни вазифаси беморларни даволашгина эмас, балки алоҳида соғломлаштиришдан ҳам иборатдир, дейди, яъни у касалликлар профилактикасига ўша даврлардаёқ аҳамият берган. Ар-Розий дори моддаларини беморларни ёшига қараб тайинлашга эътибор қаратган. У бемор сийдигини бемор ётган хонани ўзидаёқ текшириш лозимлигини айтган. Ар-Розий яна ҳарорат турларини, томир уриши хоссаларини яхши билган. У янги тайёрланган дориларни аввал маймунларда синаб кўриб, сўнг одамларга тавсия қилган. Ар-Розий беморларни даволашда психотерапияни кенг қўллаган. Масалан, мелонхолия касаллигида шахмат ўйнашни тавсия қилган.

Ар-Розий жаррохликдан, педиатриядан, геронтологиядан, отоларингологиядан, офтальмологиядан, асаб касалликларидан яхши хабардор бўлган. Шу боис уни **умумий амалиёт шифокори** деб тўлақонли айтиш мумкин.

Ар-Розий ўта камтар инсон бўлган. Беморларнинг ижтимоий келиб чиқиши ар-Розийни қизиқтирмаган ва у барчани бир хил хурматда даволаган.

Ар-Розий 925 йили Рай шаҳрида вафот этган.

Абу Бакр ар-Розийдан сўнг Абу Бакр Рабиъ-ал-Бухорий, Исҳоқ Ибн Сулаймон, Абу Мансур ал-Қумрий, Абул Хайр Ибн ал-Хаммар, Абу Сахл Масихий, Абу Абдуллоҳ ан-Нотилий ас Самарқандий каби йирик табиблар ижод қилганлар.

Абу Абдуллоҳ ан-Нотилий ас Самарқандий тарихда Ибн Синонинг уйида унга дарс берган уй ўқитувчиси сифатида машҳурдир.

Ўзбекистонда илмий тиббиётни шаклланиши X-асрнинг охири ва XI-асрнинг бошларида тўғри келади. Бу вақт **Абу Али Ибн Сино** (980-1037) ижод қилган йиллардир. Шу боисдан уни **Ўрта Осиёда илмий тиббиётни асосчиси** десак муболаға бўлмайди.

Абу Али Ибн Сино ўз даври тиббиёт илмининг билимдони бўлиши билан бирга, у фалсафа, мантик, ахлоқ, тилшунослик, мусикашунослик, табиатшунослик, кимё каби фанларни ҳам мукамал эгаллаган ва бу соҳаларда арзигулик асарлар ёзиб қолдирган. Ибн Синонинг 450 дан ортиқ асарларидан бизгача 247 таси етиб келган ва ундан 43 таси тиббиётга оиддир.

Унинг энг йирик шоҳ асари **“Тиб қонунлари”** бўлиб, у 1024 йилда ёзиб тугалланган ва 40 мартадан зиёд тўла ҳолда нашр қилинган. Бу асар 5-китобдан иборатдир.

“Тиб қонунлари” XII-асрда араб тилидан лотин тилига таржима қилина бошлаган. XIII-асрнинг бошидан бу китоб

Оврупа университетларида **500 йил мобайнида** тиббиёт фанларининг асосий дарслиги сифатида қўлланилган.

XII-асрда яшаган улкан олим Низомий Арузий Самарқандий бу асарга катта баҳо бериб: “Агар **Букрот** (Гиппократ) ва **Жалинус** (Гален) тирилик қолсалар, бу китоб олдида сажда қилишлари мумкин бўлар эди.”, деган экан.

Мустақиллигимизни биринчи йилларида Франция Президенти Франсуа Миттеран: “Ўзбекистон яқинда мустақилликка эришган бўлсада, биз уни олдиндан яхши биламиз. Ўзбекистон ислом маърифатига кўплаб буюк алломаларни етказиб берган. Мазкур алломалардан бири Ибн Сино бўлиб, биз уни Авиценна деймиз У ўз Ватанининг шон-шухратини Париж дорилфунунига етказган.”, деб алломамизга юксак баҳо берган.

1965 йили **Андижон Давлат тиббиёт институти** олимлари: профессор Ю.О.Отабеков, доцент Ш.Х.Ҳамидулин, ассистент Е.С.Соколова дунёда биринчи бўлиб, Абу Али Ибн Синонинг илмий асосланган бюстини яратдилар.

Абу Али Ибн Синонинг 1000 йиллик юбилейида таниқли ёзувчи Лев Ошанин: “Абу Али Ибн Сино ўз Ватани бўлмиш Ўзбекистонда, **Андижон Давлат тиббиёт институтида** қайтадан туғилди, бу билан келажак авлод ҳақли равишда ғурурланиши ва эстетик завқ олиши мумкин” деган эди.

Абу Али Ибн Синодан сўнг Ўрта Осиёда Исмоил Журжоний, Абул Қосим Замахшарий, Абу Абдуллоҳ Ал-Илоқий, Бадриддин Ибн Муҳаммад ас-Самарқандий, Нажибуддин Самарқандий, Ибн ан-Нафис, Маҳмуд Ибн Муҳаммад Ибн Умар ар ал-Чағмиллий, Файзулла Табризий, Мир Саид Шариф, Мансур Ибн Муҳаммад Ибн Аҳмад Ибн Юсуф Ибн Илёс, Бурхониддин Нафис Ибн Аваз Ҳаким Кирмоний, Неъматулоҳ Ҳакимий, Файзулоҳ Абул Насиб,

Мавлоно Ғиёсиддин Муҳаммад Ибн Жалолиддин, Мавлоно Дарвиш Али, Юсуф Харавий, Султон Али Хуросоний, Убайдулла Ибн Юсуф Али, Мир Муҳаммад Хусайн Ал-Оқилий, Солиҳ Ибн Муҳаммад Солиҳ ал-Кандахорий, Жунайдилло Хозик Жафархўжа Хазараспий, Маҳмуд Яйпаний, Ҳомидхон Шоший, Боситхон Шоший каби табиблар ижод қилганлар.

1920 йилда Туркистон Давлат Университети қошида тиббиёт факультетини очиш учун Россия шаҳарларидан бир қатор шифокор олимлар: А.Н.Крюков, М.Ф.Мирочник ва бошқалар келганлар.

Таникли олим **Александр Николаевич Крюков** (1878-1952) Ўрта Осиё терапевтлари мактабининг асосчиси бўлган.

Академик Иосиф Абрамович Кассирский (1898-1971), профессорлар Зулфия Ибрагимовна Умидова (1896-1980), Носир Исмоилович Исмоилов (1901-1974), Акбар Аскарлович Акбаров (1902-1978), Эргаш Исабоевич Отахонов (1913-1967) кабилар А.Н.Крюковнинг шогирдлари ҳисобланадилар.

Бу профессорларнинг ҳар бири ҳам Ўзбекистонда ўзига хос мактаб яратган олимлар даражасига кўтарилганлар.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

Ҳар қандай маърифат-садоқатдир. Маърифат ёйиш, бировга билмаганини билдириш, бетаъма устоз бўлиш-олийжаноб одамларнинг бошқаларга қилган маърифат садоқатидир.

ТИБ ШУНДАЙ БИР ИЛМКИ...

Абу Али Ибн Сино жаҳон тарихидаги атоқли ҳақимлардан, Ўрта Осиёнинг энг улуғ ва ҳар томонлама билимдон аломаларидан биридир.

Унинг тиббиёт илмига назарий ва амалий негиз бўлиб хизмат қилган илмий рисоалари муҳим аҳамият касб этади.

Абу Али Ибн Сино бир қатор ички аъзо касалликларидан ташқари, юракнинг анатомия ва физиологияси ҳамда унинг касалликлари этиологияси, клиникаси ва давосига ҳам катта эътибор берган олимдир.

У: “Юрак инсон муштидек бўлса ҳам шундай қудратга эгаки, ўз ҳаракати билан барча ички аъзоларга нажот беради, шу туфайли улар озикланадилар, яшайдилар ва ҳаракат қиладилар”, - дейди.

Абу Али Ибн Сино юракнинг анатомиясига эътибор қаратиб, унинг бир неча қаватдан тузилганлиги, унда ҳар хил мушак толалари борлиги, улар юракка турли хил ҳаракатлар беришини ёзган. У юрак қон томирлари ва асаб толалари ҳақида ҳам тўлақонли фикрлар билдирган.

Абу Али Ибн Сино беморларнинг томир уришини текшириб туриб, юрак хасталиklarини аниқлашга ҳам катта эътибор берган, жумладан у томир уришини текшириш қондасига тўхтаб: “Аввало, томир уришини соғлом одамда, тинч турганда аниқлаб, ундан сўнг беморларнинг томир уришини текшириш ва иккаласининг натижасини таққослаш керак”, - дейди. Яна у: “Беморнинг томир уришини шундай пайтда текшириш керакки, бемор тинч бўлсин, ўта ҳаяжонланган, ҳар хил изтиробда бўлмаган, жисмоний иш қилмаган ҳолда бўлсин”, - деб таъкидлайди.

Абу Али Ибн Сино беморнинг томир уриши хоссаларига – ритми, сони, қаттиқ ва юмшоқлигига ҳам алоҳида тўхталиб ўтган.

У юрак касалликларида юракнинг нотекис уриши юракдаги ёки юракдан ташқаридаги салбий таъсирлар туфайли келиб чиқишини айтган.

Яна у юрак касалликларининг келиб чиқишида асабнинг бузилиши, изтироб чекишнинг таъсирига алоҳида эътибор берган. У қаттиқ изтироб чекиш юракка салбий таъсир қилиб, беморни хушидан кетишга ва хатто тўсатдан ўлимга олиб келади, деб ҳисоблайди.

Абу Али Ибн Сино кўкрак қисиш ёки стенокардия ҳасталиги клиникасига тўхталиб, бу касалликдаги оғрик қаттиқ изтиробдан ёки қоннинг ивишидан сўнг келиб чиқишини айтади.

У: “Миокард инфаркти касаллигида беморнинг томир уриши нотекис бўлиб қолади, унга ҳаво етишмаётгандай бўлиб туюлади ёки юрак соҳасида қаттиқ оғрик пайдо бўлади, шундан сўнг бемор хушидан кетиши мумкин”, - дейди.

Абу Али Ибн Сино юрак ҳасталиги бор беморларни даволашда ҳар хил мева шарбатлари, ошқовокнинг фойдали томонларига тўхталади, беморларга кучли жисмоний ҳаракат қилмасликларини, пиёда юришни маслаҳат беради.

Яхши инсонлар билан суҳбат қуриш, яхши кайфият юрак ҳасталикларига даво бўлишини уқтиради.

Абу Али Ибн Сино юрак касалликларининг олдини олишга, яъни профилактик тадбирларга ҳам катта эътибор берган.

У: “Тиб шундай бир илмки, у билан одам гавдасининг аҳволи соғлиқ ва касаллик жиҳатидан ўрганилиб, унинг мавжуд соғлиғи сақланади, йўқотилгани эса тикланади”, - дейди.

Абу Али Ибн Синонинг бундан 1000 йил аввал юрак касалликлари ҳақида айтган фикрлари ҳозирда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмагани, аксинча, уларни ҳаётда кенг қўллаётганимиз унинг ўша даврнинг етук алломаси

эканлигининг ёрқин далилидир ва биз – ёш авлод бу билан ҳар қанча фахрлансак, арзийди.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Агар билсанг ушбу китобнинг қадрин,
Олтин суви ила кўчиргин барин.
2. Озмунча дорини қилмадим баён,
Бариси синалган ва бўлган аён!
3. Томирнинг ишини билмайди киши,
Тажриба қилмаса ёз ила киши.
Узоқ йил тинимсиз табиблик қилар,
Бармоқни томирга қўймоқни билар.
4. Бадандан зиёда бўлса агар қон,
Бемаза бўлгувчи оғиз ногаҳон.
Томирлар тўлаю, бош оғир бўлар,
Бесабаб чарчашлик ҳам зоҳир бўлар.

АБУ АЛИ ИБН СИНОНИНГ СОҒЛОМ АВЛОД ТАРБИЯСИДАГИ САБОҚЛАРИ

Буюк аллома Абу Али Ибн Сино соғлом авлод тарбияси борасида қуйидаги қимматли сабоқларни қолдириб кетган.

Биринчидан, Ибн Сино ёшларни илм эгаллашга чақирган. У илм садоқатга етакловчи куч-қудратга эга эканлигини таъкидлаган.

Иккинчидан, Ибн Сино ёшларни жамиятга фойдали бўлган ишлар билан машғул бўлишга чорлаган.

Учинчидан, сўз ва иш бирлигига доим амал қилинса, саломатлик яхши бўлишлигини уқтиради.

Тўртинчидан, Ибн Синонинг серташвиш дарбадар ҳаёт йўли ёшларни Ватанни севишга, уни ардоқлашга даъват этади.

Бешинчидан, Ибн Сино инсонларни бир бирлари билан меҳр оқибатли бўлишга, дилга озор беришдан қочишга, асаббузарликларнинг олдини олишга чақиради.

Олтинчидан, у соғлом авлод тарбиясида она сўтининг аҳамиятига алоҳида урғу беради.

Еттинчидан, инсон саломатлигини сақлашда йил фасллариининг аҳамиятига тўхталиб, фаслга мос кийинишни таъкидлайди.

Саккизинчидан, Ибн Сино саломатликни сақлашда сув ва ҳавонинг тоза бўлиши лозимлигига аҳамиятни қаратган.

Тўққизинчидан, Ибн Сино турли касалликларни даволашда ҳаммом ва шифобахш маданларнинг аҳамиятига алоҳида тўхталган.

Ўнинчидан, тўғри овқатланиш саломатликни сақлашда энг муҳим восита эканлигини айтган.

Бугунги кунда буюк табибнинг ушбу сабоқларига амал қилиш жисмонан ва рухан соғлом авлод тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Билимингни химмат камари билан мустаҳкамла, донолар изидан юришга интил.

2. Ишга киришиш ўйланиб ўтиришдан яхши, ғафлатда қолиш эса, кучли душмандан баттар.

3. Беш дақиқа сабр дилни ёритади, беш дақиқа бесабр кимнингдир дилини оғритади.

КУЛГИ – ДАРДГА ШИФОДИР

Қадимда шифокорлар организмни мустаҳкамлаш воситаси сифатида мириқиб, яйраб кулишни маслаҳат беришган. Вақт ўтиши билан бу ғоя яна ҳам ривож топди, яъни кулгининг кишини ланжликдан сақлай олиши, шикаст еган жойнинг битиб кетиши ва беморнинг ташрихдан сўнг ўзини қайта тиклаб олишининг тезлашуви каби хусусиятлари аён бўлди.

Хўш, бугун-чи? Кулги инсон саломатлигига қай даражада таъсир этаяпти? Невропатологлар хулосаларига кўра, кулги юз мускуллари, овоз пардалари, қорин, қўл ва оёқ мушакларини ўз маромида ишлашида муҳим восита бўлади. Кулги – инсон организми учун эрталабки бадан тарбия машқлари ва спорт билан шуғулланиш каби фойдалидир.

Биз кулганимизда, нафас олиш ва чиқариш ҳаракати одатдагидан уч-тўрт марта тезлашади. Инсон асабларига хордиқ бериб, айна пайтда организмга қарши кучларга чидамлилигини ҳам оширади, ақл-заковатини чархлайди, киши умумий ҳолатини яхшилади.

Кулги кези келганда оғир беморларни даволашда қўшимча дори-дармон ўрнини ҳам босиши мумкин. „Агар сизда астма (нафас қисиш) ёки мигрень (бош оғриғи) касаллиги, умуртқа поғоналарингизда оғриқ бўлса, унда кулинг ва янада кўпроқ кулаверинг“ дейишади мутахассислар.

Кулгини даволовчи восита сифатида яна кўплаб касалликларга қарши қўллаш мумкин. У жигар ва ўт пуфаги учун табиий массаж вазифасини бажаради, қондаги холестерин деб аталувчи зарарли ёғсимон модда миқдорини камайтиради, ошқозон ости беши фаолиятини яхшилади, юрак ва қон томирлар касалликларини олдини олади, иммун тизимини мустаҳкамлайди, артериал қон босимини

туширади, ақлни ўткирлаштиради, инсон танасидаги эндорфин (яхши кайфият моддаси) миқдорини оширади, қондаги қанд миқдорини тартибга солади, организмдаги аллергия фаолликни камайтиради..

Кулги оилавий ҳаётни енгиллаштиради, иноқлаштиради. Кулги уйқусизликни енгади: агар уйқудан олдин дўстлар билан қувноқ давра қурган бўлсангиз, мириқиб ухлайсиз. Қувноқ одам ўзининг кулгусини бошқаларга ҳам осонгина юктиради.

Қадимда шифокорлар “Шаҳарга дори-дармон юкланган ўнта арава келгандан кўра, битта кизиқчини келгани афзал” деб таъкидлашаркан.

Кулгининг инсонларга руҳий ва жисмоний соғлигига таъсир этишини ўрганадиган фанга гелотология фани дейилади. Кулги билан даволашни эса гелотерапия деб юритилади.

Гелотологиянинг асосчиси америкалик руҳшунос Норман Казинскийдир.

Казинс касал бўлиб, тўшакка миҳланиб қолади. Унинг дарди олдида шифокорлар чорасиз қолишади. Буни пайқаган руҳшунос уйга жавоб беришларини сўрайди. Уйга келган бемор яқинларининг қистови билан турли кинокамедиялар кўради. Шунд руҳшунос оғриқлар йўқолаётганини хис қила бошлайди. Орадан бир- икки ҳафта ўтиб, шифокорлар умидсиз беморнинг кунлаб эмас, балки соат сайин тузалаётганини кўришиб, ҳайратга тушишади. “Кулгитерапия” Норманга уч йил ўтиб, ишига қайтиш имконини беради.

Мутахассислар кулгининг уч юздан зиёд тури мавжудлигини аниқлашган. У ғамгин, қувноқ, истехзоли, ёқимли, кибрли, нафратни англаувчи, самимий тарзда бўлиши мумкин экан. Хисоб-китобларга қараганда инсон кунига 17 дақиқа кулса, умрини бир йилга узайтирар экан.

27 сония давомида кулиш инсон организмига 3 дақиқа давомида эшкак эшган кучни бера оларкан.

Кулгини муолажа сифатида қўллаш курраи заминимиздаги кўплаб мамлакатларнинг шифохоналарида йўлга қўйилган. Масалан, Германияда “Масхарабоз-шифокор”, оғир касалликларга чалинган болалар олдига ташриф буюриб, уларга томоша қўйиб беради. Хиндистонлик врачлар махсус кулги йогасини ўйлаб топишган. Қизиғи, ушбу йогада шуғулланган инсоннинг жисмоний ҳолати яхшилана бораркан. Японияда бўлса, сил касаллигини даволовчи шифохоналарда кулгитерапия сеанслари катта муваффақиятлар билан амалга оширилар экан. Бундан ташқари, Малайзиялик талабалар сессия якунида кулгуга ўхшаш нафас олиш машқларини ўрганадилар. Тажрибалар шуни кўрсатадики, тадқиқотларда иштирок этган талабалар имтиҳонларни осон ва муваффақиятли топширганлар.

АҚШнинг бир қатор тиббиёт марказларида даволанувчиларни кулдириш учун икки окис азоти озгина дозада ингаляция йўли билан юборилади. Бу газ кишида кулги пайдо қилади.

Францияда доктор Анри Рубирштейннинг рецептдан кенг кўламда фойдаланилмоқда. Бу рецепт бўйича, ҳар куни ярим соат (эрталаб, куннинг ярмида ва кечқурун) кулиш талаб этилади.

Бошқача қилиб айтганда, соғлиқни сақлаш учун тез-тез театр томошаларига тушиб туриш, кинокомедия томоша қилиш, юмористик асарлар ўқиш, атрофдаги барча одамларга ёқиш учун ўзини ўта сипо кўрсатишга уринмаслик, танқидни тўғри қабул қилиш, шахсий фикрни очик-ойдин айтишга журъат қилиш зарур.

Ҳаммамиз, сўзсиз, соғлом бўлишни истаймиз. Демак, бунинг давоси ўз кўлимизда – синаб кўришимиз мумкин.

Бир мириқиб кулайликчи, ўзимизни қандай хис қиларканмиз?

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Руҳи хушчакчак шифокорнинг беморлари тез тузалади.
2. Эл орасида шоду-хуррамлик улашиб юрувчи санъаткор – инсон қалбига малҳам қуювчи шифокор ҳамдир.
3. Қах-қах уриб, чин дилдан кулаётган одамга қараш кишини беихтиёр кайфиятини кўтаради.
4. Кулинг дўстлар! Умрингиз узоқ бўлади.

ДАРДНИ ЯШИРСАНГ...

Касаллик, дард кўпинча яширин бошланади. Одам ўзини умуман яхши хис этгандек бўлгани учун ҳам арзимас, анчайин дард аломатларига парво қилмайди ёки бўлмаса кўни-кўшни, таниш-билишларнинг маслаҳатлари билан ўзларича даво чораларини қўллаб кўрадилар. Касаллик эса кучайиб боради-да, пировардида ўз “қилиғини” кўрсатади. Беморнинг боши ёстикқа тегади. Шундагина шифокорга мурожаат қилади. Афсуски, баъзан анча кеч бўлади.

Қуйидаги ривоятга бир эътибор беринг-а:

Машхур табиб Лукмони Ҳакимнинг боғида хилма-хил шифобахш гиёҳлар ўсар, у ўша гиёҳлар билан бемор дардига малҳам топар экан. Ишдан холи пайтларида у боққа кириб, гиёҳлар билан суҳбат қураркан. Кўп бемор қабул қилиб, толиққан пайтларида беморга қайси гиёҳ ёрдам бериши устида бош қотириб, уни еча олмаган ҳолларида, боққа кирса, бемор дардига даво бўлгувчи гиёҳнинг ўзи

бошини кўтариб, “мен давоман” дер экан. Улуғ табибнинг шу гиёҳдан тайёрлаган дорисидан бемор шифо топаркан.

Бир куни Лукмони Ҳақимнинг якка-ягона ўгли бетоб бўлиб қолибди. Ҳар хил гиёҳлардан тайёрланган дориларни қўллаб кўрибди, нафи бўлмабди. Шунда боққа кириб, гиёҳларга қарабди. Гиёҳларнинг биттаси ҳам бошини кўтармабди. Лукмони Ҳақим, ноилож қолгач, умрида биринчи мартаба кўлига наштар олиб, ўғлининг қорини ёриб, ўт пуфагидан катта тош олибди, аммо бола қайтиб уйғонмабди. Шу-шу Лукмони Ҳақим ўғлининг хотираси деб шу тошни доим ўзи билан бирга олиб юрадиган бўлибди.

Кунлардан бир куни уни оғир бир бемор хузурига чорлабдилар. У ҳовлига кириб, кўлини ювгани ариққа яқинлашгач, кўлидаги тошни ариқ бўйидаги гиёҳлардан бирининг устига қўйибди. Кўлини ювгач қараса, ҳалиги гиёҳ устидаги тош йўқ – эриб, симобдай килкиллаб турганмиш. Лукмони Ҳақим беморни кўриб, унга муолажани айтиб бўлгач, уйга шошиб, боғига кириб, ўша гиёҳ олдига бориб, зорланиб дебди:

- Мен ўғлим бетоб бўлиб қолганида ёрдам қила олмай, нажот излаб боққа кирсам, нега сен бош кўтармадинг, ахир, менинг ўғлимни касали сен даволайдиган касал экан-ку ?

Шунда гиёҳ:

- Ё ҳазрат, сиз боққа кирганизда мен бош кўтара олмадим, сабаби ўғлингиз дардини ўтказиб юборган эди - дебди.

Мана, кўрдингизми, Лукмони Ҳақим ҳам оғир дард олдида ожиз қолган. Чунки вақт ўтиб, дард улғайиб борган. Гиёҳ қанчалик кучли бўлмасин, вақтида олди олинмаган беморни шифолашга қурби етмайди.

Шунинг учун ҳам боболаримиз “Ҳамма нарсани ўз вақти бўлади, вақтидан ўтдими, у мушкулликка юз тутуди” деб бежиз айтмаганлар.

Ҳар қандай касалликни даволашдан кўра, унинг олдини олган маъқул, чунки дастлабки пайтда мураккаб даво-чораларсиз ҳам дарддан тез фориғ бўлиш мумкин.

Маълумки, дардлар ҳар хил бўлади... Тилдан келадиган, кўнгилни вайрон қиладиган дардларни ҳам олдини олиш чораларини изламоқ лозим.

Ҳақимларнинг айтишича, одамлар уч гуруҳга, яъни ақллиларга, ярим ақллиларга ва нодонларга бўлинар эканлар.

Ақллилар шундай кишилар эканки, бирор воқеа юз бермасдан аввал ундан кутилиш йўллари ва тадбирини ўйлаб, одамлар охирида қиладиган ишни улар аввал қилиб кўяр эканлар.

Нодонлар шундай кишилар эканки, бирор ҳодиса юз берса ўзларини йўқотиб қўйиб, уларни чора-тадбирини кидириш ўрнига доду вой қилиш билан чегараланар эканлар.

Демак, ақллиларга яқин юрган киши камол топаркан.

Яна ҳақимлар етти тоифадаги кишилардан қочишни лозим кўрадилар:

Биринчиси, яхшилик ва неъмат ҳақида билмовчи. Иккинчиси, ишни чуқур ўйламай, бесабаб ғазаб отини минувчи. Учинчиси, умрини фойдали ишга сарфламовчи. Тўртинчиси, ўз ишининг асосига мақр ва хийлани қўювчи. Бешинчиси, хиёнат ва ёлғончиликни гуноҳ деб ўйламай, тобора бу йўлдан юрувчи. Олтинчиси, ҳашамат ва хою-ҳавасга берилувчи. Еттинчиси, гумон қилишга арзимаган нарса учун ўзидан ўзи ҳадеб гумонсираган киши.

Бундай тоифали шахслардан доимо узоқ юриш лозим экан.

Демак, вақтни ўтказмай ҳақимларнинг юқоридаги маслаҳатларига қунт билан қулоқ тutilса, кўнгил ярасини олдини олган бўлинади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Биров гуноҳ қилса, бўлсанг дарғазаб,
Жазо бермай туриб ўйла яхшилаб!
Кўнгил шишасини синдириш осон,
Бироқ асли каби бўлмайди ямаб.
2. Кучли ҳамда шер юрак одамни мард дема,
Ғазаб келса ғазабин боса олган мард эрур.
3. Ғазаб шундай бир дарахтки, меваси пушаймонликдан
иборат. Шунинг учун тажрибали кишилар ғазаб оташини
сўндириш учун, жаҳл лукмасини ичкарига ютганлар.

ҮП-ОБОД ТУРМУШ- СОҒЛОМ ТУРМУШ

ҚАДИМДА СОҒЛОМ ТУРМУШ МАСАЛАЛАРИ

Инсоният тараққиётининг илк давларида саломатликни сақлаш, касалликни даволаш, умрни узайтиришнинг зарурий эҳтиёжи сифатида тиббиёт дунёга келган. Авваламбор, у Хитой, Юнонистон, Рим, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатларда кенг тараққий эта бошлаган.

Қадимги Хитойда гигиенага катта эътибор берилган. Унда ҳаёт кечириш тарзини тўғри йўлга қўйиш, фақат таомнигина эмас, балки эҳтирос ва ҳатти-ҳаракатларни тартибга солиб туриш кераклиги уқтирилган. Бу айниқса, қон босими юқори шахсларга кўпроқ таалукчилиги тўғрисида сўзлаганлар. Улар: “Бунда кўп нарса беморнинг ўзига боғлиқ бўлиб, у ўзини қандай тутиши, кайфияти ва хатто касалликнинг моҳиятига бўлган қарашига ҳам боғлиқдир”, деб эътироф этганлар. Хитой ҳақимлари ўша вақтдаёқ уйқунинг аҳамиятига юксак баҳо бериб: “Бир кеча бедорликнинг ўрнини ўн кеча қониқиб ухлаш ҳам боса олмайди”, дейишган.

Қадимги юнон тиббиёти ўзининг бадантарбия машқлари, шахсий гигиенага бўлган эътибори билан ажралиб турган.

Юнон табибларидан бири Гиппократ: “Бадантарбия, баданни ҳўл сочиқ билан артиш, сутли таомлар ва меваларни истеъмол қилиш, уйку олдидан соф ҳавода бироз сайр қилиш, дам олиш куни яхши ҳордиқ чиқаришга эришиш, ишга иложи бўлса яёв бориб, яёв қайтиш – дориларсиз қон босимини меъёрда ушлаб туришга ёрдам берадиган муолажалардир. Бу кўрсатмаларни мунтазам равишда бажариш лозим”, деган.

Ҳинд тиббиётида ақлнинг равшанлиги, хис-туйғу аъзоларининг яхши ҳолатда бўлиши, танада суюқликнинг бир текис тақсимланиши кабилар саломатлик аломати

сифатида баҳоланган. Ана шулардан бири бузилса, кишида дард пайдо бўлишлиги тўғрисида айтилган.

Қадимги Рим ҳақимлари Демокрит, Эпикур ва Меркурийлар оқилона гўзал ва ёқимли ҳаёт кечириш, касалликларнинг олдини оладиган муҳим омиллар эканлигини таъкидлаган бўлсалар, **грек тиббиёти** вакили Асклепиад юқоридаги анъаналарни давом эттиргани ҳолда хуштаъм таомлар ва ичимликларни истеъмол қилишни, соф ҳаво ва қуёш нуридан фойдаланишни, ҳар хил ёғларни баданга суртишни, қайикда сайр қилишни, стулда ўтириб тебранишни тавсия этган. Яна Асклепиад киши саломатлигининг энг асосий шарт-шароитларидан бири терининг очиқ ерларидан чиқадиган буғларнинг миқдори эканлигини қайд этган.

Ўрта аср Шарқ табобатининг кўзга кўринган вакилларида бири Абу Бакр ар-Розийдир. У ўзининг машҳур “Ал-Ховий” номли асарида даволашнинг дорисиз усуллариغا катта эътибор қаратган.

Шарқда “Шайхур раис” (яъни олимлар устози) деган улуг номга сазовор бўлган олим Абу Али Ибн Синодир. У кўпгина ички аъзо касалликларининг келиб чиқиш сабабини рухий ва асабий ўзгаришлардан деб билган. У юрак фаолиятини инсоннинг рухий ҳолати билан боғлаган.

Абу Али Ибн Синонинг „Тиб қонунлари“ китобида озиқ-овқатлар, шунингдек таомларни ҳам дори-дармон сифатида қўллаш, овқатланишда маълум меъёрга риоя этиш хусусида ҳам кўрсатмалар берган.

Бу асарда гигиенага оид оқилона кўрсатмалар, саломатликнинг барча омиллари ва профилактик чораларнинг барча томонлари баён этиб берилган.

Шу тариха Юнон табобати эгаллаган ўринларни аста-секин Абу Бакр ар-Розий, Абу Али Ибн Сино ва уларнинг шогирдлари яратган шарқ табобати дурдоналари эгаллай бошлаган.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, Шарқ табobati намояндалари беморлар билан яқиндан мулоқотда бўлиб, уларнинг кундалик ҳаёт тартибини режага солиш, пархезга риоя қилиш, дорисиз усулларни қўллаш билан ҳам уларни яхши даволаганлар.

Ҳозирда айрим шифокорлар беморни кўргач 7-8 та дори ёзиб бериш билан кифояланиб, юқоридаги дорисиз усулларни кам қўллайдилар.

Шу боис шифокор қайси тиббиёт соҳасининг мутахассиси бўлмасин, касалликка ташхис қўйгандан сўнг, авваламбор, беморга кундалик ҳаёт тартиби (режим) қандай бўлишини айтиб берсин, сўнг пархез таомларини тушунтирсин, сўнгра дорисиз даволаш усулларини (бадантарбия, уқалаш, физотерапевтик муолажалар, психотерапия ва х.к.) тасвия этсин, шулардан сўнггина дорилар тўғрисида фикр юритса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Шунда беморларга дори моддаларини камроқ ёзиб, полипрагмазияга (кўп дорилар тавсия этиш) йўл қўймаган бўлади. Бу ҳол беморларга ҳар тарафлама фойда беради, уларнинг тезроқ соғайишига ва умрларини узайтиришга олиб келади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Бўкиб егандан, бўлиб еган яхшироқ.
2. Иллатнинг пайдо бўлишига тўрт нарса сабаб бўлади: ёмон сув, аччиқ тутун, бадбўй ҳид ва ҳазм бўлиши қийин каттиқ емиш.
3. Кимки кўп ейишни айласа одат,
Ичию ташини қоплагай иллат!
4. Тунда ухлагач, кундузи яна ухлаш умрни исроф қилишдир.

СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ-СОҒЛОМ ЯШАШ КАФОЛАТИ

“Саломатлик – туман бойлик” дейди доно ҳалкимиз. Қадимда бир донишманддан: “Одамни нима бахтли қилади, бойликми ёки шон-шухратми?”- деб сўрабдилар. “Бойлик ҳам, шон-шухрат ҳам одамни бахтли қила олмайди. Тани жони соғ гадо хар қандай бой одамдан бахтлироқдир”, деб жавоб берган экан у”.

Дарҳақиқат шундай. Соғлигининг мазаси йўқ одам бахтли бўлмайди, бетоб одамга хеч қандай бойлик ҳам татимайди. Аммо сиҳат-саломат, бақувват бўлиб юриш кўп жиҳатдан одамнинг ўзига боғлиқ. Лекин биз саломатликни сақлашга кам эътибор қаратамиз. Касал бўлиб қолганимиздагина унинг аҳамияти тўғрисида фикр келади. Холбуки одамнинг бадани парваришга муҳтож, айти пайтда бошқариладиган тизим.

Шу боис, хар бир соғлом яшай деган инсон соғлом турмуш тарзи ва маданияти тўғрисида билим ва малакага эга бўлиб, уни кундалик турмушда қўллаб, тўсатдан ўлимдан омон қолиб, соғлом ва баракали умр кўриши мумкин. “Хар ким ўз баданининг табиби бўлиши керак” деган хикматли сўзнинг тез-тез такрорланиб туриши ҳам шу маънога таълуқлидир.

Соғлом турмуш тарзи – бу кундалик турмушни биологик ва ижтимоий қонунлар асосида ташкил этиб, саломатликни сақлаш ва мустаҳкамлашга қаратилган турмуш тарзидир. Бунинг учун азизларим зарарли одатлар ҳақида бироз тўхталмоқни лозим топдим.

Зарарли одатлар деганда кўпинча одамлар кашандалик, ичкиликбозлик, гиёҳвандликни тушунишади. Холбуки, соғлиққа зиён қиладиган хар қандай одат борки, уларни зарарли одатлар сирасига қўшиш мумкин. Бундай одатларнинг энг кўп шаклланган турларидан овқатхўрлик,

дангасалик, ахлоқий тубанлик, ҳасадгўйлик, жаҳлдорлик, ифлосликка кўникиш, тартибсиз турмуш кабиларни киритиш мумкин. Соғлиққа зиёни жихатидан улар ҳам кашандалик, ичкиликбозлик, гиёҳвандликдан қолишмайдилар.

Айтадилар: “**Ароқ** ўзи оқ, аммо у бурунни қизил, дилни қора, обрўни эса бир пул қилади” ёки “Қоринга кирган май-ичкаридаги беъмани сўзларни хайдаб чиқаради. Бу сўзлар кейин уни бошига етади”.

Шу ўринда ичкиликка муккасидан кетган бир инсоннинг сўзларини келтирмоқчиман. „Бундан 40 йил муқаддам, деб сўз бошлади у, кўзидан ёш тинмай. 40 йилдан бери йиғлаб ибодат қиламан, хар йили ҳажга эҳром боғлайман, бунинг сабаби бор. Бундан 40 йил муқаддам рамазон ойида уйга маст бўлиб кириб келдим. Шунчалар кўп ичган эканманки, оёқда туролмай қолибман. Зўрга уйга етиб келдим. Нима деб алжираётганимни ўзим билмайман. Эшикни очиб ҳовлига кирдим. Хотиним нон ёпмоқчи бўлиб тандирга ўт қилаётган экан. Мени маст ҳолатда кўриб: „Вой шўрим, рамазонда ҳам ичасизми?! Ичкари уйга кириб кўни-кўшни кўрмасин, изза бўлмайлик” деб мени ичкарига тортди. Ҳазабим келди. „Кўлингни торт! Йўқол кўзимдан!” деб бақирдим. У мени ичкарига киргизмоқчи бўлди. Мен уни ўлгудай дўппосладим. Қий-чувни эшитиб онам югуриб чиқди. Бошида намоз ўқиганда ўрайдиган катта рўмоли,кўлида тасбеҳ. Онам қариб кичкина бўлиб қолган эди. Ўзи озгин, рўза ичи янада озиб кетган. „ Ичдингми, рамазонда ҳам ичасанми?! Йўлдан урган ўртоқларинг ўлсин, рамазонда кайф қилмай ўл”, деб қарғай кетди. „ Ўзинг ўл!” деб онамни шартта кўтариб ловиллаб ёнаётган тандир ичига отдим. Тандир оғзини беркитиб қўйдим. Хотинимни ичкари уйга кулфлаб қўйганман, ўзимни эса уйку элита бошлади. Эртасига уйғондим. Хотиним

йиғлайвериб кўзи шишиб кетибди. Устига қора кийим кийиб олган.

-Тинчликми, нега йиғлаяпсан?-дедим

-Онангизни қаердалигини билмайсизми?!-деди

-Йўқ билмайман. Онажоним қанилар?Ая, хув ая,-деб аям ўтирадиган уй томонга қараб бақирдим. Хаёлимда онам ичкаридан туриб „Ҳозир болам, икки раъкат суннат ўқиб олай, чиқаман”,-дегандек бўлди.

-Кеча маст ҳолда келиб онажонимни тандирга ташладингиз!

Намозхоним, дуохонимни ўлдириб қўйдингиз-ку!

Юрагим уришдан тўхтагандек бўлди. „Ёлғон!” деб қичқириб юбордим.Онам уйига чопдим. Жойнамози солиқ, Куръони очик, демак онам шу ўртада. Узоққа кетса Куръонни ёпиб кетади. „Ая! ая-ю!” дедим. Жавоб бўлмади. Тандир ёнига чопиб келдим. Не кўз билан кўрайки тандир остида онамнинг рўмоли ва тасбеҳи ётарди”.

Кўрдингизми, ароқ инсонни не қўйларга солмайди-я?! Гоҳ шер бўлиб наърайсан, гоҳ куш бўлиб сайрайсан, гоҳ маймундек сакрайсан, гоҳ тўнғиз, гоҳ... хуллас, шакл ҳам, шамойил ҳам одамийликдан чиқиб кетади.

Чекиш хавфли. Тамаки тутуни таркибида азот, углерод оксиди, никотин, иштахани қитиқловчи ва саратон касаллигини кўзгатувчи канцероген моддалар бор. Бу моддалар организмга ётдир. Чекиш қонни бузиб, ўпка, жигар ва юрак хасталиқларига олиб келади. Статистик маълумотларга кўра, тамаки маҳсулотларини истеъмол қилиш натижасида дунёда бир йилда 3,5 миллион шахс бевакт вафот этаркан. Америка Кўшма штатларида тиббиёт ходимлари 2006-2008 йилларда шундай хулосага келдиларки, кунига 20 тадан сигарета чекадиган инсонлар ўртасида чекмайдиган кишиларга нисбатан ўпка раки 20 баробар кўп учрар экан. Француз олимлари маълумотига қараганда (2005 йил) етук ёшида ўпка силига учраган 100 та бемордан 95 таси кашанда экан. 20 ёшгача чека

бошлаганлар орасида рак касалликлари чекмайдиганларига нисбатан 6-баробар кўп учрар экан.

Тамаки чекиш одам учун муҳтожлик эмас, балки зарарли одат ҳисобланади. Ёш ўсмирлар катталарга таклид килиб, ўзларини катта килиб кўрсатиш мақсадида чекишни ўрганадилар. Сигаретани бир-икки марта татиб кўргандаёқ, унга ўргана – қолади.

Кани энди кашандалар тамаки чекишнинг нафас олиш аъзоларининг хавfli касалликларига сабаб бўлишини билсалар эрди.

Рентгенда соғлом одам ўпкаси худди майсазорга ўхшаб кўринади, кашанданинг ўпкаси эса чағир тошлар тўла қуриган сахрони эслатади. Демак, узок йиллар чекиш ўпкани адои-тамом қилади.

Ҳалқимиз орасида тамаки чекадиган одамни уйига ўғри тушмайди, уни ит қопмайди, у қаримайди, деган гап юради.

Бу тўғри гап. Кашанда доимо йўталади, ўғри уй эгаси уйғок экан, деб кўркади. Уни ит қопмайди, чунки кашанда минг дардга мубтало бўлиб, хассага таяниб юради, ит эса табиийки калтақдан кўркади. Кашандани ўпкаси чириб, қарилик ёшига етмай, ёш вафот этади. Хўш тамаки шу қадар ёмон нарса экан, аклли одам ўз соғлиги, келажаги, оиласи, болалари бахт-саодати ҳақида ўйлаши керакми ёки йўқми?

Агар шахс папиросни ташқарида чекмай, уй ичида чекса, (бу хол кўп кузатилади) у холда унинг тутинидан оиласи, болалари ҳам баҳраманд бўлади ва улар кўпроқ зарарланадилар (Буларни **пассив чекувчилар** деб аталади).

Яна шунча дона сигарета чекиш йилига бир марта ярим пиёла смола ичган билан тенг экан.

20 дона сигаретадаги никотин чекмайдиган одам учун ўлим дозаси ҳисобланади.

Пассив чекувчиларда 20-30 % холларда юрак иллатлари пайдо бўларкан. Ёш болаларни бўйи ўсмай

қоларкан, бронхиал астма, бронхит, зотилжам ва ўрта кулок касалликларига улар кўп чалинар эканлар.

Француз олимларининг фикрича, бир кунда 10 та сигарет чекадиган ота-онадан туғилган бола тенгдошларига нисбатан касалликка кўп чалинаркан.

Туркман донолари: Тамаки заҳар, ундан қил хазар
Чексанг пулинг ҳам, ичинг ҳам куяр
деб бежиз айтмаганлар.

Тажрибалардан шу нарса маълумки, кашанда астойдил истаса ва иродали бўлса, тамаки чекишни бемалол ташлай олади.

Охирги пайтларда наркотик моддаларни истеъмол қилиш кучайди. Буни сизлар газета, журнал материалларидан ўқиб ёки телевизор, радио орқали кўп бор хабардор бўлаяпсизлар.

Гиёҳвандлик бугунги кунда бутун дунё ҳамжамиятини ташвишга солаётган иллатлардандир. Хар йили унинг тузоғига минглаб, юз минглаб инсонлар тушиб қолаётир. Уларнинг кўпчилигини ёшлар ташкил қилмоқда.

Бу оғу не-не умидларни хазон қилаётир, гулдек йигит-қизлар унинг макрига учиб, ҳалокат гирдобига ғарқ бўлишмоқда. Шу бало туфайли қанчадан-қанча ногирон гўдаклар дунёга келаётир, қанчадан қанча оилалар парчаланиб кетмоқда.

Турли беандиша томошалар, шармсиз фильмлар, қўшиқлар ёшларимиз онгини заҳарламоқда. Бу эса ўз навбатида фаҳш, зино, бузуклик сингари ярамас, ёмон иллатларнинг кўпайиб кетишига замин бўлаётир. Гоҳида ўзбек қизларининг ҳам ана шундай жирканч кўчаларда жавлон ураётгани, хатто чет элларда ҳам шу йўл билан даромад орттиришга интилаётгани хар бир номусли, виждонли инсонни ўйлантириши табиийдир. Енгил-елпи ҳаёт, шахвоний лаззат илини одамларни не кўйларга солиши маълум.

Хозирда “ОИТС” деган даҳшатли касаллик мавжуд. Бу касаликка чалинаётганларнинг асосий қисмини ахлоқий бузук ҳамда гиёҳвандликка берилган кимсалар ташкил этади.

ОИТС инсонни мажбурламайди, излаб топмайди. Аксинча, инсон уни топиб, асирига айланади. Унинг домига тушдингми - ўзингни – ўзинг ўлимга маҳкум этасан. Гиёҳвандлик ҳеч кимга наф келтирган эмас. Унинг бир неча дақиқалик кайфу-сафоси одамни дўзахга элтаётганлигини ҳамма – ҳамма чуқур идрок этиши керак.

Инсоният яралибдики, касаликка қарши курашади. Ҳаёт бор экан, бу кураш тугамайди. Негаки, кеча ва кундуз, яхши ва ёмон, узун ва қисқа доим бирга бўлгани каби саломатликни кушандаси касаллик ҳам доимо инсон билан бирга юради. Фақат уни кўпайиб, тарқалиб кетишига йўл кўймаслик лозим. Акс ҳолда инсонлар қурбон бўлишидек ачинарли вазият юзага келиши мумкин.

ОИТС, фаҳш ва наркоманияни бир қориндан талашиб тушган қондошлар десак, тўғри бўлади. Билиш керакки поклик, тозаллик, соғлом турмуш тарзини ўзига шиор қилиб олган инсонга бу балолар хавф солмайди.

Шуни билингки, ёмон одатларга боғланиб қолишни, унга интилишни асосий сабаби мияни танани қулига айланиб қолишидир. Тана ёлғон фалсафа: “ Дунёга бир марта келасан, е, ич, айш-ишрат қил, эртанги кунни ўйлама” тарзида бошқаради.

Бундай яшашнинг охири вой! Агар инсон берилган имкониятлардан фойдаланиб, мия онги ёрдамида, табиат қонунлари асосида танасини бошқармаса, у ўз танасига қарши жиноят қилган бўлади.

Азизлар! Хозирда бизнинг соғлиқ йўлидаги ҳаракатимиз ана шу зарарли одатларни кундалик турмушдан буткул чиқариб ташлашга, уларга қарши

курашга, кундалик ҳаётда соғлом турмуш тарзига риоя қилишга қаратилган бўлиши керак.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Мастлик-ихтиёрий жинниликдир.
2. Чекишни ташлагандан сўнг, дилни ғашлиги, кайфиятни бузқлиги йўқолади.
3. Наша чекиш айб, кўкнор чекиш уят.
4. Тамаки – ёшни қилар амаки.
5. Тамаки чекиш-соғлиқдан кечиш
6. Руҳни соғайтирмай туриб, танани даволаб бўлмайди.

НАСЛИМ ТОЗА БЎЛСИН ДЕСАНГИЗ

Маълумки, сабзавотлар, турли ўсимликлар ва мевали дарахтлардан яхши ва мўл хосил олиш уруғларининг сифатига боғлиқ бўлганидек, инсонда ҳам насл тозалиги кўп жиҳатдан зурриёд қолдираётган киши шахватининг ҳолатига бориб тақалади.

Киши бирон дардга чалинганда бу хасталик қон ва сийдикда ўз аксини топганидек, одамнинг миждози маънавий ва моддий ҳолати шахватнинг сифатига таъсир этади. Шахватнинг сифати кайфият ва шароитга қараб бир-бирига ўхшамаган хусусиятларда шаклланади. Шу боисдан бир ота-онадан туғилган фарзандлар ақл идроки, шакл ва шамойили жиҳатидан турлича бўладилар.

Эр-хотин ўртасидаги кўнгилсизликлар, нафрат, кўрқув ва жаҳолат наслнинг бузилишига сабаб бўлади...

Бир оилада икки фарзанд ўсган. Бири касалванд хасадгўй ва кўримсиз бўлса, иккинчиси жуда қобилиятли, одобли, чиройли бўлган. Унинг онасидан биринчи болага қайси шароитда хомиладор бўлгани сўралганда, онаси уни оиласи анча қийинчиликда, нотинчликда, хавотирда яшаган пайтда бўлганини айтган. Шунинг учун эр-хотин ўртасида

муносабатлар анча совуқ тус олган экан. Табиийки, бу ҳолат наслга таъсир кўрсатган.

Онанинг айтишича, вақт ўтиши билан оиланинг моддий аҳволи яхшиланган. Эр-хотин иккаласи тез-тез сайр-саёҳатларга чиқиб турганлар, тўй-томоша ва сайлларда бўлишган. Руҳий хотиржамлик ва халоватли кунлар бошланган. Эр-хотин ўртасида муҳаббат ва меҳрибончиликлар жўш урган. Эр-хотин ҳам руҳан, ҳам жисмонан бир-бирига талпинган, бир-бирини тўлдирган. Шундай кайфиятда юришганда хотин иккинчи ўғлига хомиладор бўлган. Оқибатда насл ҳам тўлиқ, ҳам бўлиқ бўлган.

Кўрдингизми, гарчи болалар бир ота-онадан туғилган, бир қозондан овқатланган ва бир хонадонда вояга етган бўлсаларда, ақл, феъл-атвор ва соғлиги жиҳатидан бир-бирларидан анча фарқ қилишган. Бунга сабаб аёлнинг бир-бирига ўхшамаган шароитда ва ҳар хил руҳий ҳолатда хомиладор бўлганидир.

Яна бир мисол: Бир оилада аёл ёш боласини ташлаб, бошқа эрга тегиб кетади. Бола улғаяди. У ўз онасининг қилмишидан нафратланса ҳам, уни кўриб қолганда бағри-дили очилишини, суюнганидан еру кўкка сиғмай кетишини, ўша куни мириқиб ухлашини айтади. Нега шундай? Бунинг сабабида ҳам насл дунёга келган пайтни эслаш лозим. Бу фарзанд ота-оналари ошиқ-мошиқ бўлган вақтларда дунёга келган. Бундай туғма соғинч, руҳий изланиш, изтиробни ҳеч қандай оғир шароит ёки жудолик йўқ қилолмас экан.

Меҳрсиз, ишқ-муҳаббатсиз дунёга келган фарзандлар, гарчи ўз ота-оналари бағрида, фаровонликда яшасалар ҳам, уларга нисбатан меҳрибонликни, ғамхўрликни ва ҳурмат қилишни яхши билмасканлар. Уларнинг ашшадийлари ўзларининг ўта одобсизликлари ва жирканч қилмишлари билан ота-онасини ўтда ёндирарканлар. Фарзанднинг отага меҳрибонлиги, онанинг отага меҳрибонлиги заминидан

қориндаёқ болага ўтаркан. Отанинг ўз хотинига меҳри болада онага нисбатан меҳрини шакллантираркан.

Эр-хотиннинг рухий тайёргарлигисиз, ҳавотирлик ва тахликада, пала-партиш, фавқулодда ёки маст ҳолда иш тутиши фарзандларнинг ҳам ҳоҳ яширин, ҳоҳ ошкор нуқсонлар билан туғилишига сабаб бўларкан. Туғма хусусиятлар, ҳоҳ ижобий (фаросатлилик, инсофлилик, андишалик, меҳмондўстлик, хушмуомалалик ва ҳ.к.) ҳоҳ салбий (ҳасадгуйлик, жохиллик, очкўзлик, димоғдорлик хийлакорлик ва ҳ.к.) бўлишидан қатъий назар, ҳаётдаги шароит таъсирида эгилиб-букилса-да, кўп ҳолларда ўзгармаскан.

Қадимдан “Экканингни ўрасан” деган нақлнинг ҳаёт сабоғи ҳам шундан бўлса керак. Албатта, катта орзу билан яхши уруғ эккан деҳқон истагандек яхши сарҳил ҳосил оладику.

Донишмандлар ҳамиша фарзанд кўришга ниҳоятда катта масъулият билан қараш кераклигини кўп бор таъкидлаганлар.

Бу дунё биз билиб, билмаган фоний дунёдир. Ҳаётда сабр қаноатли аёллар оз эмас. Улар оиланинг манфаатларини кўзлаб, эркаларнинг ножўя ҳаракатларини билмасликка оладилар, дилларидаги норозиликларини пинхон тутадилар. Шу боис, уларга иззат-икром кўрсатиш, кўнгилларини олиш ва орзу ниятларини рўёбга чиқариш ҳар бир эрканинг бурчидир. Шундагина хотинда ҳам эрга нисбатан муҳаббат ва ҳурмат ошади.

Ўзига нисбатан ҳурмат, меҳр, эъзозни сезган, хис қилган аёлнинг кўзи яшнайти, юзида нур ёғилади, лабидан табассум аримайди. Икки яшноқ бахт уйғунлигидан пайдо бўлган фарзандлар фариштали, ақли, истеъдодли, чиройли ва меҳрибон бўладилар.

Турмуш куриш бўсағасида бўлган ёшлар бу нарсалардан боҳабар бўлганлари мақсадга мувофиқдир.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Бир одамнинг тўғрилиги ва садоқатли эканлигини билиб олиш учун унинг аждоди, ота-боболари ким эканлигини билиш керак.

2. Шоду хуррамлик билан, ғам-ғуссанинг ораси бир кадам.

3. Қиз ва ўғлингиз тақдирини ҳал қилишдан аввал узок ўйланг. Сўраб-суриштиришдан тортинманг. Халқимизда: “Етти пушти ким бўлса авлоди ҳам шу бўлади”, деган нақлни мағзини чақиб иш кўрсангиз, асло зарар кўрмайсиз.

4. Насл - насабни суриштириш удуми оилада тотувлик ва покликни таъминлаш, янги авлод қонининг тозаллигини асраб қолиш мақсадида қилинган. Авлодини қони тоза бўлса, миллатини қони тоза бўлади.

Тоза қонли миллатнинг имони бутун, шуури баланд, умри боқий кечади.

КАСАЛМАНД КЎЗЛАР КАМАЙСИН

Сир эмаски, сурункали ишлаш, ҳаётдаги келишмовчиликка норозилик, бир хилдаги турмуш тарзи киши аъзолари мувозанатининг йўқолишига олиб келади. Киши саломатлигини сақлашда кўриш, эшитиш ва хид билишнинг салмоғи каттадир.

Узоқ вақт давомида хунук нарсаларни кўриш, уриш-жанжалларнинг гувоҳи бўлиш, ҳадикда, хавотирда яшаш киши дилини хиралаштиради, жиғибийрон қилади. Вужуди роҳатланиш ва завланишни унутади, кўзлари тез толиқади, салга чирсиллайдиган бўлиб қолади.

Одатда, шифокорлар бундай кўзларни, гарчанд кўрсалар ҳам касалманд кўзлар деб ҳисоблайдилар.

Бундай шахсга муолажани табиатга чиқишдан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Табиатнинг турфа манзаралари, хусусан дарёлар, тоғлар, оқ чўққилар, водийдаги ранго-ранг

гуллар, кўм-кўк майсалар, чинорлару кайроғачлар – буларнинг барчаси кўзни озиқлантиради ва кувонтиради. Чиройли нарсаларга тикилиш, ўз навбатида, дилни равшанлантиради, атрофдаги шодликни кўра билишни таъминлайди. Киши ўзида ишонч ва умид хис қилади.

Эшитиш аъзоси бўлмиш кулоқ ҳам кўзга ўхшаб, бир хилликдан чарчайди. Айниқса ёқимсиз шовқин-сурон, дағал ва қўпол сўзлар сўзловчилардан сурункасига эшитилаверса, кайфият бузилади.

Бунинг ҳам олдини олиш чораларини изламоқ керак. Бунинг учун инсон тез-тез ёқимли куй, кўшиқни, қушларнинг сайрашини, дарё ёки сой сувлари овозини, шамолда терак баргларининг шивирлашини тинглаб туриши лозим. Булар кишини завлантиради. Дағал ва қўпол сўзловчилардан нарироқда юриб, ўзга ором бериш мумкин.

Ёши катта, кенг мулоҳазали, одобли инсонлар суҳбатини тинглашдан ҳам кишининг вужуди завқ олади. Шунинг учун ҳам донишмандлар: “Дилни дил суғоради” деб бежиз айтмаганлар. Сизни тингловчи дўстлар билан ҳам эркин туриб сўзлашиш, дардлашиш, хазил-мутойиба қилиш ҳам кони фойдадир. Булар инсон томирларига илиқлик, билагига куч-ғайрат беради.

Инсон учун бурун орқали олинадиган озуканинг ҳам аҳамияти бекиёсдир.

Вақт-вақти билан киши хона ҳавосини ўзгартириб турмаса, ёқимли ҳидлардан етарли фойдаланмаса катта зарар кўради.

Мусаффо ҳаво, гулларнинг ёқимли ҳидлари нафас йўллари фаолиятини яхшилайдди. Ёқимли ҳидлар киши ақлини, хотирасини ва умуман, аъзойи-баданини тиниқлаштиради.

Демак, биз кўриш, эшитиш, ҳид билиш аъзоларининг фаолиятига эътиборни қаратсак, соғлиғимизни авайлаб,

Ўзимизда соғлом турмуш тарзини шакллантирган бўламиз.
Бунга кунт билан имкон топсак бўлади.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Бадбўй ҳиду, ғамни эшитмоқ,
Бошу танда оғриқ кўзгатар.
Имкон бўлса узоқ юр бундан,
Касал бўлсанг ким ҳам тузатар.
2. Биродарлар омон бўлсанг, сенинг-чун у саодатдур,
Бу ноёб дур каби сўз боболардан ривоятдур.
Азиз бошинг омон бўлса, ўзингни зўр бадавлат сез,
Ҳаёт қадрини билмоқлик ниҳоят олий ҳислатдур.
2. Тўрт нарса одамнинг юрагига хурсандчилик ато
қилади: соя жойга қараш, оқар сувга тикилиш,
чиройли хат ва гўзал чехра.

ТАБИАТНИ АСРАНГ

Одамнинг саломатлиги ташқи муҳит билан чамбарчас боғланган. Абу Райхон Беруний одамлар тузилишларининг турлича бўлишлари фақат насабгагина боғлиқ бўлмай, балки одам яшайдиган жойлардаги тупроқ, сув, ҳаво ва ерга ҳам боғликлигини таъкидлаган.

Зилол сувлар, ям-яшил дарахтлар одамлар саломатлигига кони фойда эканлиги ҳаммага аён.

Сув азалдан қадрланган, эъзозланган. Барчани сувга эҳтиёжи бор.

Кунлар исиб, бадан қизиши биланоқ киши ўзини сувга отади. Шунда у ўзини енгил ва хушёр сезади. Сув баданни кирдан пок қилибгина қолмай, балки терини кўзини очади. Сув таъсиридан бош мия хушёр тортади, чуқур нафас

олинади, юрак дадил уради, мушакларнинг таноби тортилади.

Сув бамисоли гавҳар. Кейинги пайтларда “сувни бошланишидан ичган асал ютади, охиридан ичган заҳар ютади” деган мақол пайдо бўлиб қолган. Нега? Чунки кўп холларда ариққа ташланган аҳлат, мағзава, темир терсаклар, шиша парчалари ва овқат қолдиқларининг бир-бирларига қалашиб, ириб-чириб ётганини кўрасиз, таъбингиз хира тортади.

Айрим ташкилотлар, хаммомлардан оқиб чиқаётган оқава сувлар ҳам зилол сувларни ифлослантираётганини газета материалларида ўқиб қоласиз. Буларнинг ҳаммаси гуноҳи азимку.

Қуйидаги ривоятга бир эътибор беринг-а.

Унда айтилишича, ниҳоятда бахтиёр бир оила бўлган экан. Улар катта анҳор бўйида, мева-чеваларга бой боғ ичида истиқомат қиларканлар. Шундай бахтиёр кунларнинг бирида Аллоҳ уларга паҳлавондек ўғил берибди. Келинчак боласини еру-кўкка ишонмас, оқ ювиб, оқ тараркан. Бир куни ҳовлини супуриб юрса, боласи йиғлаб қолибди. Она болага шошилиб, тўпланган аҳлатни анҳорга ташлабдида, уйга қараб чопибди.

Аmmo шу кундан бошлаб, бола гулдек сўлиб борибди ва оғир дардга чалиниб, тузалмабди ва вафот этибди. Келинчак Аллоҳдан бошқа фарзанд сўрабди. Лекин у бошқа фарзанд кўрмабди. Бир куни тушида анҳор тўла чақалок оқиб келаётганмиш, уларни ушлай деса, ушлай олмасмиш.

Шунда бу аёл бир донишманд олдига бориб тушини таъбирини сўрабди. Шунда донишманд уни обдон тинглагач: “Сиз анҳорга аҳлат ташлаганмисиз, кизим”, деган экан.

Айтишларича, тун билан фаришталар ховлига қут-баракани сочиб юришаркан, уй ичидаги аҳлатни кўчага

улоқтирсангиз, кут – баракани ҳам улоқтириб юбораркансиз.

Отам раҳматлининг ибратли хислатлари кўп эди. Исрофдан сақланинглари, ҳамма нарсанинг уволи бор, дердилар. Ариқдан оқиб келган нон қолдикларини четга олиб қўйиб, буни қайси тарбиясиз ташладикан, деб қўярди. Агар сувда турли чиқиндиларни кўриб қолса, биз ўйнаётсак, чакириб, уни кўрсатарди ва : “Сувни ифлос қилган, сувга тупирган одам кўр бўлиб қолади, зинҳор бундай қилманглари, деб насиҳат қилардилар. Биз ҳам ўз навбатида агар болалардан биронтаси билмай сувга бирон нарса ташлаб юборса, тезда ол, бўлмаса кўр бўлиб қоласан, деб бир-бирларимизга танбеҳ берардик. Хозирда нима бўлаяпти, буни Сизларга тушунтиришга хожат йўқ. Ўзларинг кўриб турибсизлар.

Отамнинг яна бир одатлари бор эди. Юрган йўлларида хас-чўп, тош, кесакни, қоғозларни, нон ушоқларини кўриб қолсалар, уларни четга олиб қўяр, қоғозларни йиғиб тандирга ташлар, нон қолдикларини эса ўпиб, пешонасига суртиб, баландроқ жойга қўярдилар.

Билингни, бизнинг миллий қадриятларимиз, урф-одатларимиз, турмуш тарзимиз экологик тарбиянинг бешиги бўлган.

Қадимдан бир туп ниҳол экиш катта савоб, хайвонот оламига шафқатли бўлиш, хатто чумолига ҳам озор бермаслик, ариқ,ховуз, анҳорлардаги сувни тоза сақлаш каби урф-одатларимиз замирида борликни асраш фалсафаси мужассам бўлган.

Ўйланг, хонадонда бир кун сув бўлмай қолса, ҳамма ёққа жар соламиз. Лекин хонадонимизда беминнат оқиб турган сувни ортикча сарфламаслик учун вақти келганда жўмракни бураб қўйишдек оддий юмушга онгли муносабатда бўлмаймиз. Ҳалқимиздаги: “Олдиндан оққан сувни қадри йўқ” деган нақли балки шунга тегишлидир.

Хар бир инсон хар бир хонадонда юкоридаги ишни амалга оширса, қанча сув исроф бўлмас эди.

Айтишларича, Тошкент шахрининг бир туманида шу тажрибани ўтказганларида киши бошига кунига 320 литрдан сув тежаб қолинибди. Қаранг, тежамкорлик, сувнинг кадрига етиш қандай ижобий натижа берибти.

Ислом динида сувни исроф қилиш, ортиқча тўкиб-сочиш гуноҳи азим ҳисобланади. Сувни харом қилган кишини Аллоҳ кечирмайди. Ариқ яқинларига хожатхона ёки молхона курмайди. Имони бор киши ҳеч ҳам табиатни булғамайди, ўлган хайвонларни сувга отмайди, сувга ювинди тўкмайди.

Сув бизни асрайди, биз ҳам уни асрашимиз керак. Сув борки, кўчаларимиз, маҳалламиз, юртимиз яшнаб турибди. Сув борки, боғлар, тоғлар, гулзорлар яшнайдди. Уларни кўриб, инсонларнинг қалблари ҳам яшнаб туради.

Ўлкамизда сердарахт кўчалар, боғлар, хиёбонлар жуда кўп. Яна турли туман гиёҳларни айтмайсизми? Булар ўлкамизни серфайзлигидан далолат беради.

Яшил хазиналар юртимиз бойлиги. Улар табиатнинг дармондориларидандир. Улар хаводан карбонат ангидридни олиб, тирик мавжудотга зарур кислородни тайёрлаб, етказиб беради, хавони мусаффо қилади.

Шу боис табиатни асраш учун хар бир орийтли инсонга: “Сиз кўчат экканмисиз” деб гоҳо-гоҳо савол бериб турилади.

Жавоб: “Ҳа” бўлса, кўнглинг яйрайди. Агар жавоб “Йўқ” бўлса, бир ижирғанасизда, сўнг: “Сиздан бир илтимос, у ҳам бўлса шоҳ ва кўчатни асло синдирманг, шунда сиз табиатга катта меҳрибончилик кўрсатган бўласиз, бу илтимосни бажариш кўлингиздан келар” деймиз.

Ривоятларнинг бирида шундай ҳикоя қилинадики, тут дарахтидан “Холинг нечук?” деб сўрабдилар.

- Холим танг. Биров тагимни юмшатиб қўймайди. Ўзинг учун ўл етим деб, бир амаллаб ҳосилга кирсам, таёк билан урадилар, устимга чиқиб тепадилар, шоҳимдан ушлаб синдирадилар” деб нолиган экан.

Орамизда ям-яшил, кўзни қувонтирадиган, кайфиятни кўтарадиган майсалар устида ёнбошлаб ётадиган, гулларни беҳисоб юлиб, нобуд қиладиганлар йўк дейсизми? Билингки, хар бир гиёҳ беҳосият эмас. Айрим жойларга дарахтларни кесиб, пайхон қилаётганлар камми?

Инсон учун бу бебаҳо хазинани бойитиш ва сақлаб қолиш хар бир виждонли кимсани бурчи.

“Сердарахт кишлокда бемор кам бўлади” дейишади турклар. Дарҳақиқат шундай. Саломатлигимиз посбонларини авайлайлик, асрайлик, уларни ёшларга тушунтирайлик.

Бобомиз Амир Темур: “Шоҳ бўлсанг ҳам, гадо бўлсанг ҳам боғ ярат, унга эътиқод ва меҳр уруғлари қадалган бўлсин” деб бежиз айтмагандир.

“Ватан остонадан бошланади”, дейишади. Шундай экан, хар бир хонадонга бокиб, у ерда яшаётганларнинг она табиатга бўлган муносабатини билиш, кўриш кийин эмас.

Тасаввур килинг, шаҳримиздаги хар бир инсон хар йили бир тупдан кўчат экса, кўркамлиги бўйича шаҳримиз Швецариядан қолишармиди? Агар бу яратилган боғ шифохоналаримизда бўлса, нур устига аъло нур бўлади. Уни бир айланган беморни руҳи тетиклашади, гўёки бемор билан тиллашган дарахт унинг дардини олади.

- “Хавода чанг ва тутун бўлмаса эди, одам минг йил яшарди” деган эди. Абу Али Ибн Сино. Балиққа сув нечоғли керак бўлса, одамга, кўкатлару-майсаларга,

паррандаю-даррандаларга, ҳашорату-хайвонларга ҳам хаво шундай зарур.

Тирик мавжудот хаво таркибидаги кислород билан ҳаёт эканини барчамиз биламиз. Соф хаводан ким баҳра олмайди, дейсиз. Салқин ва соф хаво баданни “ювади”, бамисоли “чаяди”. Юрак-томирлар фаолияти ошади. Рухий доира тиниқ ва равон бўлади, ўпка эркин нафас олади.

“Очик хавода ухланг, овқатланинг” деб бекорга айтилмайди. Соф хаво дармондори. Кўп беморлар шу дармондоридан шифо топадилар.

Лекин ҳозирда айрим жойларда биз унинг мусаффолигини қай даражада асраёпмиз. Кўчаларни сув сепмай супураяпмиз. Кўча, ҳовлиларда хашак, хазон, когозларни ёндираяпмиз. Улардан чиққан заҳарлар соф хавони булғаяпти. Нега билатуриб, бу ножўя ҳаракатларни қилаяпмиз? Нега шуни қилаётган инсонларни тартибга чақирмаяпмиз? Шу тариқа хаво булғаниб бораверса, оқибат нимага олиб келишини бир тасаввур қилайлик-чи.

Буларга қўшимча шовқин-сурон ҳам табиатнинг “ашаддий” кушандаси эканлигини ҳам унутмайлик. Темир йўлларига яқин ўсаётган гуллар ҳолати билан ундан узокрокда ўсаётган гуллар ҳолатини кузатсангиз, ҳақиқатни дарров англаб оласиз.

Шу боис академик Ё.Туракулов ҳам: “Одамларда табиатга муҳаббат туйғусини уйғотиш масаласи тарбиянинг узвий бир қисми бўлиши керак. Табиатни эъзозлаш кишилар учун бирор мажбурият ёки чора-тадбир эмас, балки табиий, туғма истак бўлиб қолиши лозим” дейди.

Шулардан келиб чиққан ҳолда, табиатни эъзозлашни ҳар куни, ҳар ким амалга ошириши лозимлигини унутмайлик.

Она табиатни асраш, бетакрор табиатга бефарқ бўлмаслик керак. Ҳар бир оилада болани ёшлигидан табиатга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга ўргатиш, оилада экологик муҳитни ташкил қилиш ва болаларнинг

ҳам экологик маданиятни юксалтириш ота-оналарнинг муҳим вазифаларидан бири эканлигини унутманглар.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Фақат соғлом халқ, соғлом миллатгина буюк ишларга кодир бўлади.

2. Дипломсиз, муҳрсиз ва бепул даволайдиган шифокор-куёшдир.

ТҶЙЛАР ҲАҚИДА ҶЙЛАР (ЭПЛИ ҚИЗ ЯХШИМИ Ё СЕПЛИМИ?)

Маълумки, ҳар бир ота-она фарзандлари улғайгач, ўғилларини уйлантириш, қизларини турмушга чиқариш тўйларини ўтказадилар, бу табиий ҳол, албатта. Республикамиз вилоятларида бу тўйлар ўзларига хос удумлар билан ўтади. Шу боис, тўйлар ҳақида ўйлар кўп.

Кўпни кўрган момоларимиз: “Емай-ичмай, дам олмай топганимизни тўйга йиғамиз-қарзга ботамиз. Тўй тўйдек ўтиши керакда, деймиз. Лекин ҳамма нарсанинг меъёрда бўлгани яхши. Хозирда келин-куёв сеплари хаддан зиёд кўп. **Келиннинг сепидан кўра уни эпли бўлишига кўпроқ эътибор берсак бўлмайдими?** Хозир айрим турмушга чиққан қизларимиз оддий овқатларни пиширишни ҳам билмайдилар. Қудалар ўзаро келишиб, енгилроқ тўй ўтказган оилаларни хозирда кўраяпмиз. Улардан ибрат олайлик, ўринсиз харажатларга чек қўяйлик. Эркак бош бўлса, аёл унинг бўйини, бўйин қайси томонга бурилса, бош ҳам ўша ёққа эргашади. Демак, тўй ва маъракаларни камхарж қилиб ўтказишда **биз аёллар кўпроқ жон куйдиришимиз маъқул**”, дейишади.

Шу ўринда бир маҳалла отинойисининг сўзига эътибор беринг-а:

„Дугонамнинг опаси қизини узатаётган экан. Бизни қудалар ўтирган уйга бошлашди. Қуда бўлмишлар бири

олиб-бири кўйиб, ўзаро сарпо-сурук тарқатиш билан овора эди.

- Кудагинамдан ўргилай, тўрт хонали квартирани энг сўнгги урфдаги пардалар, кимматбаҳо мебеллару, рўзгор анжомлари билан безатди. Духобадан қилинган алвон ранг кўрпа-тўшак, ёстикларни, “стенка”даги “Мадонна”-ю, биллур идишларни кўриб дўст-душманларимнинг оғзи ланг очилиб қолди. Айниқса, ўғлимга “Нексия”нинг калитини узатишганда ҳамма хайрон қолди, -куда хола лаби лабига тегмай миннатдорлигини ёнида жимгина жилмайиб турган кизнинг онасига етказарди. Дугонам менга: “Кўрдингизми, қариндошлар бақувват”, дея мағрур боқди.

Шу тобда менинг хаёлимга халқимизнинг бир нақли келди: “Эпли келин керакми, сепли келин керакми?”. Одамлар ҳам қизиқ-да. “Йўқ-йўқ” дейди, замонани айблайди, бироқ ким ўзарга “мен сендан камми?”, дегандай сарпо-сурук, тўй харажатларини (гарчи қарзга ботиб бўлсада) ошириб, ўз бошига ўзи ғалва орттириб, йиллаб қарз узадилар.

„Кўшни маҳаллада бўлиб ўтган дабдабали тўй ёдимга тушди, деб хикоя қилади бир инсон. Аллақайси амалдорнинг қизини келин қилган Орзия хола кўша-кўша сарпо-сидирғаларга маст бўлиб, оғзи қулоғида эди. Тўйдан икки ҳафта ўтиб бечоранинг қувончидан асар ҳам қолмади. Янги келинчак ўзининг укувсизлиги, бирор-бир юмушни эпполмаслиги, устига-устак ҳеч кимни одам ўрнида кўрмаслиги, кўполлиги билан хонадон аҳлининг ҳафсаласини пир қилди. Йил давомида ношуд келинчакнинг дастидан неча маротаба куйган нонлар хиди маҳаллага таралди, қанча-қанча идиш-товоқлар синди. Ҳатто, газдан олов чиқиб, уйнинг ярми ёниб кул бўлди. Бу кўргиликларга чидай олмаган қайнота юрак хуружига учраб оламдан ўтди.

Орзия хола бояқиш эса, кимни кўрса ғамгин ҳолда “Сеплига ошиқма, эплига ошиқ, келин танлашда адашма, дея таъкидлагани таъкидлаган”.

Ҳар кимнинг фарзанди ўзига азиз. Инсон ўз боласига фақат яхшиликни илинади. Бу дегани, миллион-миллионларни сарфлаб, емай-киймай, сарпо-сидирға йиғиш дегани эмас, ҳурматли она! Фарзандингизнинг тарбияси, сиҳат-саломатлиги, касб-хунарли бўлишини таъминлашингизнинг ўзи сизнинг улкан ютуғингиз. Инсон қадри мол-дунё билан ўлчанмайди, аксинча уни ўз қўли билан яратишга қодир инсонларгина қадрлидирлар.

Бугунда кўпчилик қизларимиз олий маълумотли инсон бўлишга интилишади. Албатда ёшларнинг бу ҳаракати қувонарли ҳол. Бунга барча шароитлар мавжуд. Аммо, истардикки оналар кизларини ўқиши билан бирга уй-юмуши, саранжомлик, пазандалик ҳамда умр йўлдошига бўладиган муомала ва эътиборни ҳам ўргатишса. Айниқса, бўйи етган кизларига ошхона маликаси бўлишдек вазифани ўргатишлари жуда муҳим. Кўпчилик ота-оналар кизларини ўқишдан чалғитмаслик учун уларни уй ва ошхона ишларидан озод қилиб қўядилар. Натижада олий ўқув юртларини тамомлаётган кўпчилик талаба қизлар ошхона ишларидан беҳабар бўлаётгани бугун ҳеч биримизга сир эмас.

Шуни унутмаслик керакки, қиз бола-биронинг хасми. У эртага ота-она бағридан бошқа жойга боради, ўшанда қизнинг янги хонадонигагилар уни талаба эмас, келин сифатида қабул қиладилар. Энди тасаввур қилинг, бегона хонадонга борган қиз қайнонаси айтган таомни пишира олмай, мулзам бўлиб, бош эгиб ўтирса, бу ҳолатдан унинг онаси уялмайдимиз? Ёшларга қолса ҳамма нарсани кейинга сураверади: турмушга чиқишдан тортиб, рўзгор ишларини ўрганишгача. Уларни катта ҳаётга тайёрлаш оналар бурчидир. Ўқиётган қизлар кинотеатрларга боришга вақт

топаоляптиларми, демак, ошхона юмушларини ўрганишга ҳам албатта вақт ажрата олишлари мумкин, деб ўйлаймиз.

Энди, азиз ўқувчим, сўзимнинг охирида эътиборингизга кўпни кўрган отахоннинг турмушга узатилаётган қизига айтган сўзларини келтирмоқчиман.

„Бугун сенинг бахт тўйинг, дейди отахон. Энди туғилиб ўсган болалик уйинга меҳмон бўлиб келасан. Гул қизим, шундай келинчак бўлгинки, сен туфайли икки дунёим жаннатий ифорларга буркансин! Билгинки, ота-она фарзандидан моддият истамайди. Ота-она боласидан тарбиясининг самарасини кутади. Ҳатто боласига етарлича тарбия бераолмаган ота-она ҳам фарзандининг келажаги порлоқ бўлишини астойдил истайди. Шукр, онанг оиласини жон қадар асраб-авайлаб, рўзгорини гуллатадиган аёл бўлгани учун сенда ҳам бу фазилат яққол кўриниб туради. Кўли ширин, пазанда қизим, энди сен пиширадиган мазали таомларни соғиниб қоламан. Аёл кишининг ширин сўзи, мулойим феъли ярим бахти бўлса, қолган бахти пазандалигида. Борган жойингда қийналмагин, касбухунаринг билан элингда иззат топгин деб, сени ўзинг орзу қилган ўқишларда ўқитдим. Ниятим – аввал аёллик илми, бекалик хунари, оналик касбини аъло даражада уддалагин. Қолаверса, ўзинг эгаллаган касбинг билан ҳам эл-юртга нафинг тегсин. Жон қизим, отангнинг тилагини қулоғинга қуйволгин, бахт эшигининг калити – сабр деб номланган. У эшикка олиб борадиган йўлнинг номи-қаноат. Шу иккаласини маҳкам тутсанг, сендан кўнглим хотиржам-бахтли бўласан, иншо Аллоҳ. Қайнота-қайнонангнинг ҳамма вақт хурматини жойига қўй! Жуфтингнинг ота-онаси сенга ҳеч қачон ёмонлик тиламайди. Отам мендан рози бўлсин, десанг эрингнинг кўзига тик қараб, баланд овозда гапирма! Борган жойингда тошдек жилмас бўл! Бораётган хонадонинг сенинг чин уйинг, буни унитма! Уйингдаги сирни дарвозангнинг тирқишидан чиқарма! Бир сўздан

қолишни ор эмас, аксинча ғурур бил! Турмушдаги келишмовчиликларда аёл ўзини эридан бир эмас, бир неча поғона паст тутиш билан қадрини юксалтиради. Она қизим, отангни рози қилишни истасанг, остонамга келганингда чехрангда мамнунлик балқиб турсин лабингда табассум канда бўлмасин! Сени ғамгин кўрган куним-ўлганим. Аёл кишининг либоси тоқат матосидан бичилган, дейдилар. Илоҳим, куёвим- тақдиринга битилган жуфтинг, заковатли, олийжаноб, оилапарвар инсон бўлсин! Ақллигим, сўзлари интиҳосида тилаганим сенга фақат ва фақат бахт! Кўзларинг фақат севинч ва шукроналик ёшларидан намлансин! Қизим, орзуларинг рангидаги либосинг муборак бўлсин! Янги хонадонинг остонасида бахт олқишласин сени! Оилангнинг дарвозалари ор ва номусдан, деворлари садоқату-вафодан, зиналари вафодан, деразалари шодликдан, устунлари меҳр ва муҳаббатдан, пойдевори ишончдан, кўрғони дўстликдан бўлсин. Эсингда бўлсин дуоларим ҳамиша ҳамроҳинг, бахтли бўлгин қизалоғим!”.

Азизилар! Отахоннинг бу сўзлари нафақат ўз қизига, балки турмушга узатилаётган барча қизларга ҳам тегишлидир, деб ўйлайман.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Асли тоза, насли тоза, қони тоза, одамларнинг фарзандлари ёмон шахс бўлиб етишмайди.
2. Исрофгарчилик ақлга зид ишдир. Шамини кундузи ёндирган одамнинг туни қоронғи бўлади.

МУСТАҲҚАМ ОИЛА АСОСЛАРИ

Инсон ҳамиша эзгу ниятлар, орзу-умидлар билан яшайди. Бахтли ҳаётга эришиш одамзоднинг олий мақомидир. Халқимиз ана шу бахтни ота-онаси, умр йўлдоши, фарзандлари, бир сўз билан айтганда оиласи

мустаҳкамлигида, турмушининг ободлиги, тинчлиги, аҳил-иноқлигида кўради.

Президентимиз Ислоҳ Каримов томонидан 2013 йилни юртимизда “Обод турмуш йили” деб эълон қилинишида ана шундай мақсадлар кўзда тутилган. Оила мустаҳкам экан, жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан мамлакат барқарор бўлади, соғлом оилада соғлом фарзандлар вояга етади. Ана шу мақсадларни ўзида мужассам этган “Соғлом она – соғлом бола” концепциясининг мамлакатимизда изчиллик билан амалга оширилиши, ҳаётнинг давомчилари бўлмиш фарзандларимизни ақл-заковатли, юксак маънавийатли, оила-жамият олдида ўз бурчи ва масъулиятини чуқур англаб етишга қодир инсонлар этиб тарбия қилишда муҳим аҳамият касб этади. Ҳар бир боланинг эртага қандай инсон бўлиб вояга етиши, иқтидорининг шаклланиши, нималарга қизиқиши, унинг қандай оилада тарбия топганига ҳам боғлиқ..

Ҳар бир ота-она уйланаётган ўғлини, турмушга чиқараётган қизини оиласи мустаҳкам бўлишини чин дилдан тилайди.

Оиланинг мустаҳкам бўлиши нималарга кўпроқ боғлиқ? деган саволнинг туғилиши табиийдир.

Оиланинг мустаҳкам бўлиши авваламбор қиз болани неча ёшда турмушга узатилишига боғлиқ. Бу савол бугун бот-бот такрорланаётгани, кўплаб муҳокамаларга сабаб бўлаётгани бежиз эмас. Чунки янги қурилаётган ҳар бир оиланинг мустаҳкамлиги, ундан соғлом авлоднинг дунёга келиши, хотин-қизларнинг жамиятдаги ўрнини мустаҳкамлаш ва шу каби бошқа ўнлаб ҳаётий масалалар ана шу илк қадам – қизларимизнинг неча ёшда турмушга чиқиши билан бевосита боғлиқ.

Мамлакатимиз қонунчилигида никоҳ ёши қатъий белгиланган. Бироқ қонунни бузиб, фарзандини 15-16 ёшида фақат шаръий никоҳ билан турмушга узатиб

юбораётган ота-оналар ҳам орамизда йўқ эмас. Ёки қизи 17 га тўлганининг эртаси куниеқ тўйни бошлаб, қизи ўн саккизга тўлмасдан она бўлишига сабаб бўлаётганлар ҳам учраб турибди. Бунда фаоллик асосан аёл, она томонида бўлади.

Эрта она бўлиш бир қатор муаммоларни келтириб чиқаради. Чунки 15-16 ёш ҳали ўсмирлик даври саналиб, бу вақтда қизлар руҳан ҳамда жисмонан тўлиқ ривожланмаган, шахс сифатида тўла шаклланмаганлиги туфайли организм ҳомиладорлик, туғруқ ва соғлом фарзандни дунёга келтиришга тўлалигича етилмаган бўлади. Натижада эрта фарзанд кўриш ёш она ва ундан туғилажак бола саломатлигига ҳам маълум даражада хавф туғдиради. Ҳомила тушиш хавфи, ҳомиладорликнинг оғир кечиши, туғуриқ фаолиятини сустлашиши, кесма-кесар йўли билан туғдиришлар, ҳомиланинг нимжон ривожланиши, турли тизим ва аъзолар шаклланишида камчилик ёки нуқсонларнинг учраб туриши, эрта ва нисбатан кам вазнда туғилиш кўпроқ уларда учрайди. Она ва бола ўлими кўрсаткичи ҳам бошқа ёшдагиларга нисбатан эрта турмуш қурган аёлларда кўпроқ.

Ёш келиннинг фарзанд тарбиясида уқуви йўқлиги, соғлиги заифлашган ёш онани бошқалар кўз ўнгида эпсиз, тажрибасиз қилиб кўрсатади. Бола парваришида эр-хотин, қайнона ва бошқа оила аъзолари ўртасида келишмовчиликлар пайдо бўлади.

Чиндан ҳам 17-18 ёшда узатилган қиз оила маъсулиятини яхши англамайди. Ўсмирликдан ўтиб, энди балоғат ёшига етган қиз турмушнинг баланд-пасти, аччиқ-чучугига ҳали тайёр бўлмайди.

Тиббий жиҳатдан инсоннинг оила қуришга, хусусан, ҳомиладор бўлишга тайёрлиги 20-21 ёшга тўғри келади.

Оилани мустаҳкам бўлишлигида қайнона-келин муносабатлари ҳам долзарб мавзулардан ҳисобланади.

Ҳар бир она фарзандини бахтсиз бўлишини хохламайди. Лекин, айрим оналар қизларини талтайтириб, эркато қилиб ўстирадилар, оқибатда қиз рўзгор ишларига уқувсиз бўлади. Агар шу қиз ёмон қайнона қўлига тушса, бу ёш оилага дарз кетди, деяверинг.

Яхши қайнона, она эса бу келинни ўз қизидай кўриб, ўтирса ўпок, турса сўпок демай, қизнинг билмаганларини мулойимлик, ширинсўзлик билан ўргатиб бориб, бу ёш оилани яхши оилалар қаторига қўшади. Бундай қайноналарга тасаннолар айтса арзийди.

Келинлар бирор айб иш қилиб қўйсалар: „Мени кечиринг, ёшлик қилдим, деб қайнонадан узр сўраса, қайси қайнона бемехр бўлади?

Кечирим сўраш – ёпилиб қолган мехр булоғининг кўзини очишдек маъноли бир гап. Айб ҳаммадан ҳам ўтади, лекин ўз вақтида кечирим сўрашга мардлик қилиш керак. Вақтида кечирим сўраш ҳам инсон учун бир маданият.

Оила риштасини мустаҳкамлашда кечиримлилик муҳим омил ҳисобланади. Мағрурлик қилиб, бир гапдан қолмаслик, ўз вақтида кечирим сўрамаслик, севган кишидан айрилишига, оиланинг бузилишига, фарзандларни эса етим бўлиб қолишига олиб келишини унутмаслик керак.

Халқимиз орасида қайнонасиз турмуш қопқоқсиз қозонга, ойсиз осмонга ўхшайди, деган нақл ҳам бор.

Қайнонаси йўқ келинларни ҳам сўзларини бир эшитиб кўринг-а. „Қайнонам бўлганда, дейди бир аёл, боламга қараб турарди, мен уй юмишларимни бажариб олардим. Қайнонам бўлганда уйим хуввилаб турмасди, қўшниларибиз бизникига кўп кириб турарди, уйимиз обод бўларди”.

Совчиликка борганда келин ёки куёвликка номзоднинг етти пуштини сўраб-суриштириш масаласига ҳам ота-боболаримиз оила мустаҳкамлигини таъминлашнинг муҳим

шарти сифатида қарашган яъни унинг юриш-туриши, одоб-ахлоқи, саломатлиги, умуман “палаги” тозаллиги обдон ўрганилган. Бу масалада ҳам аёлларимиз фаол бўлишган.

Буюк бобокалонимиз Амир Темур ҳам бу ҳақда “Темур тузуклари”да шундай деган: “...бўлажак келиннинг насл-насабига ва сихатига аҳамият бердим”.

Ҳа, соғлом келин дегани соғлом авлод, бақуват ва етук зурриёт дегани.

Бугун одамлар орасида мана шундай асрий тутумларга эътибор сусайиб бораётгандек. Келин-куёв бўлмишнинг таг-туғи, насл-насабию, саломатлиги, оила қуришга нечоғли тайёр эканига аҳамият қаратмай, сеп-сидирғаси, куда бўлмишларнинг ҳашамдор ҳовлисию, қўша-қўша машиналарига маҳлиё бўлиб, шоша-пиша тўйни бошлаб юбораётганлар ҳам йўқ эмас.

Инсоннинг нафақат жисмоний тетик ва бардамлиги, балки ички дунёси, руҳияти, қалби ҳам пок-соғлом бўлиши тугал саломатликни билдиради. Халқимизда бундайларга „тўрт мучали соғлом”, дея таъриф берилади. Ана шундай тугал саломатлик қарор топган оилалар эса мустаҳкам бўлади.

Шу боисдан, ҳар томонлама етук фарзандларни камол топтириш учун балоғат ёшидаги қизларимизнинг соғлигига эътибор бериш ҳам муҳимдир.

Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 17-моддасига мувофиқ, никоҳланувчи шахслар тиббий кўрикдан ўтадилар. Бироқ, ушбу ўта жиддий ишга пана орасидан қараб, кейин афсусланиб қолаётганлар ҳам учрамоқда. Оила қуриш остонасида турган ёшларимизнинг тиббий кўрикдан ўтиши ниҳоятда зарур.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 25 августда қабул қилинган “Никоҳланувчи шахсларни тиббий кўрикдан ўтказиш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарорига мувофиқ, бўлғуси келин-

куёвлар психик (шизофрения, эпилепсия, олигофрения) наркололик, таносил касалликлари, сил ва ОИВ-ОИТС хасталиклари юзасидан тиббий текширувдан ўтказилади. Бундан кўзда тутилган асосий мақсад- ирсий ва наслий касалликларнинг олдини олиш, бўлғуси оилада мустаҳкам соғлом муҳитни қарор топтиришдан иборатдир.

Тиббий кўриқдан қинғир йўллар билан ўтганлар ҳам бўлади. Натижада, келин ёки куёвнинг касаллигини кейин билиб, қайғу-ҳасратда қолган ота-оналар ҳам йўқ эмас.

Ҳозир бундай ҳолатлар юз бермаслиги учун никоҳланувчи шахсларни тиббий кўриқдан ўтиш учун махсус поликлиникаларга йўлланма берилади.

Соғлом инсон билан соғлом оила қуриш, хотиржамликда яшашдан ортиқ бахт бўлмаса керак. Ҳа тани-жони соғ, фарзандлари соғлом одамнинг кўнгли хотиржам бўлади. Хотиржам кўнгилга эса орзу-ҳавас, тўй-ҳашам, шодлигу-кувонч ярашади. Бунинг учун инсондан ҳам эътибор, ҳам ўз тақдирига маъсуллик талаб қилинади.

Оила мустаҳкамлиги ёшларнинг билим ва маданиятига ҳам боғлиқ. Шунинг учун оилада тиббий маданиятни ошириш, эрта ҳамда қариндошлар ўртасидаги никоҳларни олдини олиш бўйича ташкилий, маърифий тарғибот ишларини кучайтирмоқ лозим.

Кўпни кўрган кексаларимиз бот-бот таъкидлайдиган бир нақл бор: “Иморат мустаҳкам бўлишини истасанг, пойдеворини пишиқ сол!” Дарҳақиқат, бизнинг асосий мақсадимиз – мустаҳкам оилалар барпо этиш ва етук фарзандлар тарбиялаш. Шундай экан, оила деб аталмиш кўрғоннинг бўлажак бунёдкорлари - йигит-қизларимизнинг унга ҳар жиҳатдан тайёр бўлишлари лозимлигини унутмайлик.

Ўз фарзандини эртасини мустаҳкам оилада кўришни истаган, унинг бахту саодати учун масъулиятни чуқур ҳис

қилган ота-она булардан тўғри хулоса чиқариб, иш юритишлари керак.

Мутафаккирларимиздан бири: “Оила ҳам бинога ўхшайди, эскиради, нурайди. Агар уни тез-тез қайта “таъмирлаб” турмаса, аста-секин емирила бошлайди ва кулаб тушади. Хўш, оила қандай қилиб “таъмирланади?”. Бизнингча, бу “таъмирлаш” нинг асосий хом ашёси меҳр-муҳаббат, садоқат, вафодорлик ва сабр-қаноатдир. Бу оила устунни эркакка ҳам, хонадон фариштаси бўлган аёлларга ҳам жуда-жуда боғлиқ масаладир”, деган экан.

Демак, бахтли бўлиш унча мушкул эмас, гап бизга инъом этилган бахтни қадрлай билиш ва уни ушлаб қолишда.

Шу ўринда **бир ривоятни** келтириб ўтмоқчиман. Унда айтилишича, бир оилада Бахт бир умр яшаб, уларнинг тинч, тотув, бадавлат, бахтли яшашларини таъминлаб келибди. Бир умр шу оилада жанжал, тушунмовчилик кузатилмабди.

Кунларнинг бирида Бахт оила бошлиғининг олдига келиб дебди: „Мен сизнинг оилангизда 40 йилдан буён яшайман. Оилангизга ҳамма ҳавас қилади. Қарасам, менга энди эҳтиёж қолмабди. Мен энди бошқа оилаларни ҳам йўқлашим керак”. Оила бошлиғи бироз ўйланиб туриб: „Майли, фақат руҳсат берсанг, оила аъзоларим билан маслаҳатлашсам”, дебди.

Оила аъзолари бу масалани қизғин муҳокама қилиб, шундай қарорга келишибди: „Биз бир-биримизни севиб, ҳурмат қилсак, қўлласак, ҳар бир муаммони биргаликда ечсак, ҳалол меҳнатимиз билан кун кўрсак, бизга шунинг ўзи етарли, бахтга жавоб берсак ҳам бўлади”. Оила бошлиғи бу қарорни Бахтга етказибди. Бахт ҳам сукутга толиб: „Бундай ҳамжиҳатлик, ишонч, бирдамлик ва тотувлик бор жойда нега мен бўлмаслигим керак? Мен бу ердан ҳеч қаерга кетмайман”, деб жавоб қайтарибди.

Бу ривоятнинг мағзини бир чақиб кўринг-а? Қанчалик ҳақиқатга яқин. Ахир чиндан ҳам ўзаро ҳамжихатлик, меҳнатсеварлик, меҳр-оқибат, садоқат, эзгулик ҳукм сурган оилалар бахтли эмасми? Ҳар бир оиланинг мустаҳкамлиги, турмуш фаровонлигини ҳалол меҳнат, ўзаро меҳр-муҳаббат, ҳамжихатлик белгилаб бермайдими?

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Энг яхши ёстиқ- тоза виждондир.
2. Сабр қилган нимани ҳоҳласа, ҳаммасига етишиши мумкин.
3. Катта оилада кўп муаммо ва шунча қувончлар ҳам бўлади.
4. Ёмон ишнинг олдини олиб, гуноҳни кечириш-савоб қилмоққа баробардир.

ОИЛАНИ АСРАНГ

Азизлар! Кейинги пайтларда айрим ёш оилаларнинг унчалик мустаҳкам эмаслиги хусусида ташвиш билан гапирилмоқда. Уйланган йигитларимизнинг лавзи ҳалол бўлмаётганлиги, боз устига турмушга чиққан қизларимизни айримларини хиёнатга йўл қўйишаётгани очикдан-очик баён қилинаяпти. Ўлдим, куйдим деб турганлар, хиёл ўтмай бир-бирларига етти ёт бегона бўлишаётир. Хўш, нега шундай ҳол юз бераяпти? Бунга ким айбдор? Афсуски, гуноҳкор йўқдай. Хеч ким мен нотавонман дейишга журъат эта олмайди. Охир-оқибатда айрим оилалар бекор бузилмоқда, сабр-тоқат деган инсоний тушунча унитилаяпти, болалар етим бўлмоқда, “Она” деган улуғ ном оқланмай қолаяпти.

Оиланинг мустаҳкам бўлмаслиги қайнона-келин муносабатларига кўпинча боғлиқ бўлади.

Донолар: „Қайнона – келин муносабатлари доимий “ишлов” талаб қиладиган жараён”, дейишади. Баъзан “она”

деб мурожаат қилинган қайнона “оналик” қилмаслиги мумкин. Катта ҳаёт мактабини ўтаган момолардан бири: “Гул япроғи сингари титраб турган келинчак ўзининг янги уйига минг бир орзу-умид билан кириб келади. Ўғил ўстириб, унинг камолини, яхши кунларини кўришни йиллар давомида орзу қилган қайнона ҳам келинчакни ҳаяжон ила кутиб олади. Лекин бир оз вақт ўтгандан кейин кечагина келинидан айланиб, ўргилаётган қайнонанинг қовоғи солинган, келин бир бурчақда тумшайиб олган, қайнона – келин можароси бошланган.

Қайнонажон, қулоғингизга олинг! Қайнонаман, келинга ҳар қанча сўз айтсам, эшитишга мажбур десангиз, адашасиз. Келинингиз шу хонадонда униб-ўсиб, ўғлингиз билан ували- жували бўлиб яшашини истасангиз, “Сизга ўзим уй тозалашни ўргатаман”, “Сиз келгунча ўғлим меники бўлган”, “Эссизгина фалончини қизини келин қилсам бўларкан”, “Ўғлимга ўзим овқат пишириб бераман, сиз хом-хатала пиширасиз” каби сўзларни айтишдан ўзингизни бироз тийишингиз керак, акс холда оила бузилиши мумкин” деган экан. Ажралишлар шу оилада тарбия кўраётган фарзандлар тақдирига салбий таъсир кўрсатиши ҳаммага аён.

Оиласидан ажралган бир аёлни биламан. У: „Болалигимни эслаганимда фақат ота-онамнинг жанжаллари кўз олдимга келади. Укаларим билан бу уртўпалонлардан шунчалик безиб қолгандикки, оила шунақа бўлса, ҳеч қачон турмушга чиқмайман, дердим. Охири ота-онам ажрашиб кетди. Биз шундай вазиятда оиланинг муқаддаслигини англамай вояга етдик. Аслида инсон учун энг асосийси оила эканлигини, унинг қанчалар муқаддаслигини энди, таниш оилаларнинг аҳил, хавасли яшашларини кўриб, англадим. Оила шунчалар муқаддас даргоҳ эканки, уни турмушнинг майда-чуда ташвишлари, одамларнинг рост-ёлғон гап сўзларидан баланд кўйиш керак

экан. Минг афсуски, менда ҳам, укаларимда ҳам ота-онамнинг тақдири такрорланди. Турмушга чиққан синглим оиласини мустаҳкамлиги учун жон-жаҳдини аямасди. Шунда ҳам унинг қайнонаси ота-онамизнинг ажрашганларини бот-бот рўйқач қилиб турар экан. Нахотки бу ҳол бизни бир умр тақиб этиб келса” деганди.

Бу оламда хато қилмайдиган ва адашмайдиган инсон камдан-кам топилса керак. Гуноҳлар кечирилади, унитилади. Аммо кўпни кўрган момоларимиз: „Аёлнинг гуноҳи кечирилгани билан, унитилмайди то умрининг охиргача бу доғ унинг пешонасида ярқираб турадигандек туйилаверади. Улғаяётган болаларга нисбатан: онаси ёмон-хаммаси ёмон, отаси ёмон-биттаси ёмон, деган гап юради. Бунинг замирида катта маъно бор. Унда онанинг қасри болаларга кўпроқ таъсир қилади, уларни юзини ерга қаратади деган маъно ётади. Буни ўз вақтида англамоқ инсонни поклайди, унинг ўзлигини англашга кўмак беради. Фақат бундан кейин хато қилмасликка ҳаракат лозим” дейишади.

Оиланинг мустаҳкам бўлмай қолиши айрим ҳолларда қайинсингилларга ҳам боғлиқ, дейишади. Айниқса оилада турмушдан ажраб келган қайинсингил бўлса.

Ҳар бир қиз ўз уйида ота-онасининг эрка қизи, акасининг “маликаси” бўлишини истайди. Келин келиши билан вазият бироз ўзгаради. Аканинг эътибори энди ёрига қаратилган, қайнона-қайнота ҳам оиланинг янги аъзосига ўзгача муносабатда бўлади. Бундан айрим қайинсингил, тўғри хулоса чиқарса, бошқа бириси янгасига “ўғай кўз” билан қарай бошлайди, натижада оилада кўнгилсизликлар келиб чиқади.

Кўпни кўрган момолар: “Одатда қайинсингил ва янга ўртасидаги низоларнинг кўпроғи уй юмушларини тенг тақсимланмаганлигидан келиб чиқади. Бу масалада мувозанат тарозуси қайноналар кўлида. Оилани

мустаҳкам бўлишини истаган қайнона бу масалада қизига нисбатан қаттиқ қўлроқ бўлгани маъқул. Шунда у ўз эркаликларини қўйиб, инжиқлик қилишни бас қилади. Чунки эртами-кеч у ҳам бир оиланинг бекаси бўлади” деб уқтирадилар. Бу сўзларга кулоқ тутмоқ лозим.

Доно халқимизда бир нақл бор: Янгали қизни келин қил! Чунки келин ойи кўрган қиз ўзининг ютуқ ва камчиликларини кўради, ундан ибрат олади. Шундай қайинсингил бўлмоқ лозимки, келадиган совчилар янгаларидан бу қиз тўғрисида сўраганларида фақат илиқ фикрлар эшитсин. Бу у кураётган ҳаёт остонаси учун мустаҳкам пойдевор бўлади.

Бундан ташқари, айрим ҳолларда айрим эркаларнинг доим қиз туғасан, ўғил йўқ деб, хиёнат йўлига кириб, оиласини бузаётганларга ҳам дуч келинади.

Ахир бу ҳолат битта аёлга боғлиқ эмаску. Фарзандга зор инсонлар қанча. Бундайларга қарата Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуфни қуйидаги шеърий мисраларини келтирмоқчиман.

Қиз йўқ уйда сарин сабо эсмайди,
Қиз йўқ уйда жамбил-райҳон ўсмайди.
Ўғилларнинг ота билан иши йўқ,
Қиз отасин ҳар қадамда эслайди.
Кўзларига сургай юрган изингиз,
Қай ўғилдан камдир, айтинг
қизингиз...

Қиз йўқ уйда тонглар эрта отмайди,
Томда офтоб, айвонда ой ётмайди.
Ўғил қандай дўст бўлади, билмадим,
Қиз дўст бўлса – сирингизни сотмайди.
Оғир кунда жавдиратмас кўзингиз,
Қай ўғилдан камдир, айтинг
қизингиз...

Умр дарё, толега ким кафилдир,
Қизнинг борар жойи бўлак соҳилдир.
Қиз дардига етмаганлар гофилдир.

Қиз бор уйда ёруғ бўлар юзингиз,
Қай ўғилдан камдир, айтинг,

қизингиз...

Дунё кўрки – шу кўзлари шаҳлолар,
Қизлар билан чаманзордир саҳролар.
Бир қайрилиб Қайсни Мажнун айлаган,
Тоҳирларни Тоҳир қилган – Зухролар.

Қиз туфайли бутдир ризқу рўзингиз,
Қай ўғилдан камдир, айтинг

қизингиз...

Айтинг кимнинг паймонаси тўлмаган,
Қиз бор – ота ёт бағирда ўлмаган.
Ўғлим йўқ деб ўкинганлар – жоҳиллар,
Ҳатто, Пайғамбарнинг ўғли бўлмаган!..

Билиб айтинг айтган ҳар сўзингиз,
Қай ўғилдан камдир, айтинг, қизингиз...

Биз шарқ вакилларимиз. Шарқона фазилатлар, қадриятлар қон-қонимизга сингиб кетган. Халқимизда оила ҳамиша муқаддас саналган. Ҳар бир ўзбек биринчи навбатда ўзини эмас, боласини, оиласини ўйлаб яшайди. Ҳар бир ота-она қиз узатар экан, „Илоҳим борган ерингда тошдек қотгин“ деб тилак билдиради. Яхши ният билан келин туширганлар ҳам „Келин эмас, қизимиздек бўлсин, қадами қутлиғ келсин“ деб дуо қилишади. Топган-тутганини дастурхонга тўкиб, тўй беради. Ўз навбатида фарзандлар ҳам ана шу анъанани давом эттиришади.

Бу азалий қадриятларимиз, расм-русум, урф-одатларимиз замирида инсоний муносабатлар, ўзаро меҳр-окибат, ҳурмат-иззат ва кадр мужассам бўлган. Элимизнинг ҳар бир

урф-одати инсон учун, унинг бахти, хотиржамлиги ва хузур-ҳаловати учун хизмат қилган.

Ҳозирда эса айрим расм-русумлар одамлар учун эмас, одамлар расм-русумлар учун хизмат қиладиган бўлиб қолди. Мен бунда ҳозирдаги куда-андачилик муносабатларидаги дарзни эътиборга олаяпман.

Айрим куда-андалар меҳр-оқибат ва андишани орқага отиб юбормоқдалар. Қудаларнинг нокерак, ортиқча, бош оғриғига сабаб бўладиган орзу хаваслари ёш оилани бузилишига олиб келмоқда.

Азизлар! Биз юқоридаги салбий ҳолатларни чуқур мулоҳаза қилиб иш юритсак ёш оилаларни сақлаб, уларни тинч-тотув яшашларига албатта эришамиз, деб ўйлайман.

ДОНОЛАР АЙТАДИ:

1. Ёлғон худди ҳомиладорлик каби эрта ёки кеч билиниб қолади.
2. Гўзал бўлиш учун чиройли бўлишни ўзи кифоя эмас.
3. Лайли зотидан эрсамда дилда Мажнунча хаво, тоғу-тош кезгум келур, лекин йўлим тўсгай ҳаё.
4. Номуссиз хиёнатдан номусли ўлим яхши
5. Ким агар ҳаётдан олмаса таълим, Унга ўргатаолмас ҳеч бир муаллим

ЭЗГУЛИККА ЙЎҒРИЛГАН УМР

(Муаллиф ҳақида)

Маълумки, дунё тарихида бетакрор фазилатлари билан ном таратган фидойи устозлар кўп бўлган. Лекин ҳаётга чуқур назар ташлайдиган бўлсак, ҳар бир жамоада ҳам ўз ортидан кимнидир эргаштираолган, тўғри йўл кўрсатган, одамларнинг қалбидан жой олган, бутун ҳалол меҳнати билан ҳалқимиз орасида обрў – эътибор қозонган, ўз касбининг фидойиси, соф виждонли, бағри кенг, эл-юртга, айниқса ёшларга ўрнак бўладиган устозлар ҳам борлигига ишонч ҳосил қиласан киши.

Бундай устозлар бизнинг жамоамизда ҳам бор.

Шулардан бири институтимизда салкам ярим асрга якин фидокорона фаолият кўрсатаётган, кишилар дардига малҳам бўлишни юксак касбий ва ахлоқий бурч деб билган, залварли меҳнати билан ҳалқимиз орасида обрў-эътибор қозонаётган устозлардан бири, шу китоб муаллифи, кардиолог олим, профессор Одилжон Салоҳиддиновдир.

У ҳаётнинг мазмунини чуқур англаб етган, ҳаётга, одамларга алоҳида эътибор, меҳр-муҳаббат билан қарайдиган, ҳар бир кунни, ҳар тонгни қувонч ва шукроналик билан қарши оладиган инсон. Буни унинг нурли ҳаёт йўлига назар ташлаб яққол тасаввур қиласиз.

У 1942 йили Андижон вилоятининг Избоскан туманини Тўрткўл қишлоғида хизматчи оиласида таваллуд топди. 1959 йили ўрта мактабни олтин медалга битириб, Андижон Давлат тиббиёт институти талабаси бўлди.

1965 йили институтни битириб, уч йил туман ва вилоят шифохоналарида терапевт мутахассислиги бўйича фаолият кўрсатди.

1968 йили педиатрия факультетининг ички касалликлар пропедевтикаси кафедраси ассистенти лавозимига ўтди. 1975 йили Москвадаги кардиология институтида номзодлик

диссертациясини муддатидан олдин ҳимоя қилди. 1976 йили доцент лавозимига эга бўлди. 1976 -1982 йиллари кафедрада ишлаш билан бир қаторда институтнинг интернатура бўлимини бошқарди. 1982-1987 йиллари даволаш факультетининг ички касалликлар пропедевтикаси кафедраси мудири лавозимида фаолият кўрсатди. 1989 йили Москва шаҳрида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди. 1991 йили профессор унвонига сазовор бўлди. 1990-1997 йиллари педиатрия факультетининг ички касалликлар кафедраси мудири лавозимида ишлади. 1997-2007 йиллари институтнинг ички назорат бўлими бошлиғи, проректор ва ички касалликлар пропедевтикаси кафедраси профессори лавозимида фаолият кўрсатди. 1998-2005 йиллари кафедрада ишлаш билан бир қаторда институтнинг “Тиббиёт гулшани” газетасининг бош муҳаррири лавозимида ва 2000-2005 йиллари эса институтнинг ихтисослашган илмий кенгаши котиби вазифаларини бажарди. 2000 йилдан буён даволаш факультетининг ички касалликлар пропедевтикаси кафедраси профессори лавозими билан бирга кардиолог – эксперт вазифасини ҳам бажармоқда.

У ўз касбининг билимдони, юксак салоҳият эгаси, камтар, олийжаноб инсон. У ҳар бир топшириқни **маъсулият билан бажаришни, интизомлиликнинг биринчи талаби** деб билади.

О.Салоҳиддинов шу кунгача ички касалликлар пропедевтикаси фани бўйича кирилл ва лотин алифболарида 2 та дарслик, 10 та монография, 160 та ўқув-услубий қўлланмалар, 8 та рационализаторлик таклифи, 350 тадан зиёд илмий мақола ва тезислар чоп этди, 6 та номзодлик диссертациясига илмий маслаҳатчи бўлди. Кўплаб номзодлик диссертацияларига оппонентлик қилди.

Педагог – устоз ёшларга нафақат фан сирларини, балки одамийлик, юксак маънавият, мукаммал инсоний хислатларни ҳам ўргатиши зарур.

Шу боис, О.Салоҳиддинов бир неча йиллардан буён “Маънавият” рукнида ҳам қалам тебратиб келади. У шу кунгача 15 тадан зиёд маънавиятга оид рисоалар чоп этган.

У бу рисоаларида миллий қадриятларимизни улуғлаш, ёшлар тарбиясида уларга ватанпарварлик, халоллик, меҳроқибат, одамийлик, саховатпешалик, ташаббускорлик, ота-она ҳурмати каби фазилатларни сингдиришни асосий мезон қилиб олган.

Вилоятимиздаги айрим шифохона, коллеж, лицей ҳамда институтимизнинг бир қатор кафедра ходимлари унинг бу рукндаги мақолаларидан “Маънавият” дарсларида унумли фойдаланмоқдалар.

Бундан ташқари, унинг «Маънавият» рукнидаги бир неча рисоласидан 2011 йилдан бошлаб Тошкент тиббиёт Академиясинининг малака ошириш курсининг педагогика дарсларида фойдаланилмоқда.

Бу рисоалар баркамол авлод тарбиясида жуда-жуда муҳимдир.

Мен О.С.Салоҳиддиновга: “Маънавият” рукнида рисола ва мақолалар ёзиш жуда мураккаб жараён. Сиз шифокор олим бўлсангиз, бунга қандай эришасиз?” деган саволимга у: “Биласиз, шифокор учун ақл фаросат, шарқона майин мулозамат жуда-жуда зарур. Шифокор ахлининг бир чеккасини лирика ва назм, иккинчи четини мусиқа ва наср, марказий қисмини эса тиббиёт эгаллаган бўлса, ундай шифокор бемор билан дилдан суҳбат кураолади, унинг кўнглига осон йўл топади, уни даволанишга бўлган умидини ўстиради, қисқаси мулоқот санъати ошади.

Маънавий баркамоллик, интеллектуал салоҳият, дунёқараш ва савиянинг юксалиши, бир сўз билан айтганда,

комиллик поғонасига фақат ва фақат китоб оркалигина эришиш мумкин. Китоб инсонни эркин фикрлашга чорлайди, билими, дунёқараши, тафаккури, нутқининг шаклланиши, қолаверса, адабий тилини меъёрлашига эътиборини кучайтириб беради, гўзаллик, одамийлик, раҳм-шафқат, ҳаётга, одамларга муҳаббат туйғуларини уйғотади.

Шу боис, мен мутахассисликдан ташқари, бадиий адабиётларни, ҳафталик газета ва журналларни ҳам мунтазам ўқиб бораман.

Мен улардан олган эзгу хисларни, кўп йиллик иш ва ҳаёт тажрибаларимдан олган сабоқларимни, хулосаларимни бошқалар билан ўртоқлашиш эҳтиёжидан уларни баҳоли қудрат қоғозга тушираман.

Мен профессионал ёзувчи деган номга **ҳеч қачон даъвогарлик қилмайман**, бу шунчаки адабиётга қизиқиш холос. Агар мен рисола ва мақолаларим орқали кимларгадир тўғри йўл кўрсатган, маънавиятини бойитган бўлсам, демак авлодлар олдидаги одамийлик бурчимни адо этаяпман, дея оламан” деб жавоб берди.

У исми жисмига монанд “Одил” инсон. У ҳар бир муаммони ҳар қандай шароитда ҳам мулоҳаза билан холисона адолатли ҳал этишга интилади.

Шу ўринда талабалар О.Салоҳиддиновни ўз **касбининг** фидоиси, қаттиққўл, адолатли инсон дейишса, клиник ординатор, магистр, аспирантлар уни камтар, ғамхўр деб аташади. Чунки улар муаммоларини уни олдига бемалол кириб, айтиб, унинг беминнат маслаҳатларидан кўп наф кўрадилар.

О.Салоҳиддинов инсонлар дуосини олишдек шифокорлик касбида меҳнат қилишни ҳам фахр, ҳам бурчга садоқат деб билади.

Умри давомида бошқаларга наф келтира олган, ўзидан ортиб, кўпнинг дуосини ола билганларнинг борган манзиллари том маънода **эзгулик бекатлари** деб аталади,

дейишади. О.Салоҳиддиновнинг умр йўли ҳам эзгулик бекатларига бой.

Бу гулшан ичра йўқдур бақо гулига сабот,
Ажиб саодат эрур қолса яхшилик бирла от.

Буюк бобокалонимиз Алишер Навоий хазратлари лутф этган бу сўзлар абадиятга дахлдордир. Абадият эса инсонлар меҳрида, меҳнатидида, жамики фаолиятида мужассам топган. Эзгуликка йўғрилган умр абадиятдир.

**Н.С.Мамасолиев,
тиббиёт фанлари доктори,
профессор**

МУНДАРИЖА

Фидойи- шифокор олим	5
I- Тил – қалб кўзгуси	9
Инсон кунгли гулдек нозик	11
Ҳаётни тилингиз билан аччиқ қилманг	14
Яхши сўз – жон озиғи	19
Тили бошқаю, дили бошқалар	24
Тилдан келадиган офатлар	30
Меҳр ҳам муҳаббат ҳам тирикка керак	33
Яхшилик ва ёмонлик ҳақида	38
Яхшиларга эш бўлинг, ҳамроҳ бўлинг	42
II-Ҳаёт сабоқлари	47
Ибратомуз суҳбат	49
Камтарлик буёқ ҳислат	52
Дилни дилга улайдиган бахт кўприғи	55
Сўзлаш одоби ва маданияти	60
Хушхулқилик ва кўполлик ҳақида	64
Ёшларнинг кийиниши маданияти	70
Шукрона айтиб яшашга ўрганайлик	73
Ризқ-рўзимиз нон ҳақида	77
III-Оила маънавияти	81
Оила - тарбия ўчоғи	83
Ўғил фарзандларга айтганларим	90
Қиз фарзандларга айтганларим	98
Ота-она ишончини оқланг	107
Она қадри	110
Она меҳри	117
Оилада ота ҳурмати	126
Ота-онанг – давлатинг	130
Онани норизо қилганлар	133
Отани норизо қилганлар	138
Ота-она қарғиши отилган ўқ	140

Аёл ибоси билан чиройли	147
Тўғри тарбия – оила бахтининг асосидир	149
Ёш ота-оналарга ўғитлар	153
Фарзанд учун сабоқлар	154
IV. Миллий удум ва қадриятларимиз	155
Миллий удум ва қадриятларимиз гултожи	157
Она алласи	162
Сахар туриш хосияти	168
Меҳмондўстлик – халқим удуми	169
Савоб олмоқ – хайрли ишдир	173
Қадр қилган қадр топар	179
Ҳалоллик – маърифат шамчироғи	182
Ҳалол меҳнат инсонни улуғлайди	188
Номингизни пок сақланг	191
Одамийликнинг гўзал фазилати	194
Садоқатли дўст – ҳақиқий дўст	197
Ношуд инсон қиссаси	200
Ватанни севмоқ иймондандир	204
V. Устоз – шогирд анъаналари	209
Устоз – буюк зот	211
Илм соҳасида устоз-шогирдлик	216
Унитилган хато ёмонликдир	220
Боболар ҳикмати	222
Ҳикматлар бўстониға саёхат	225
Хадис илмининг султони хақида	228
VI-Шифокор маънавияти	233
Шифокорға хос фазилатлар	235
Шифокорға ёт фазилатлар	248
Тиббиёт фидоиси	260
Ўрта Осиёда тиб илми	263
Тиб шундай бир илмки	268
Абу Али Ибн Синонинг соғлом авлод тарбиясидаги сабоқлари	270

Кулги – дардга шифодир	272
Дардни яширсанг	275
VII-Обод турмуш – соғлом турмуш демакдир	279
Қадимда соғлом турмуш тарзи масалалари	281
Соғлом турмуш тарзи- саломатлик кафолатидир	284
Наслим тоза бўлсин десангиз	290
Касалманд кўзлар камайсин	293
Табиатни асранг	395
Тўйлар ҳақида ўйлар(сеплик келин яхшими, эплими?)	301
Мустаҳкам оила асослари	305
Оилани асранг	312
Эзгуликка йўғрилган умр	318

КЎНГИЛ ТАБИБЛАРИ

Мухаррир: О. Салоҳиддинов
Техник муҳаррир: Б. Аҳмедов
Дизайнер: Б. Аҳмедов

Бичими 60x64. Хажми 328 б.т.
Буюртма №2